

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА
УКРАЇНСЬКА БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ
МІЖНАРОДНА АКАДЕМІЯ БОГОСЛОВСЬКИХ НАУК

УКРАЇНА - ЦИВІЛІЗАЦІЯ
Збірник наукових праць

ТОМ IV

*Історичні та духовні чинники
консолідації української держави,
нації та суспільства*

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Августина Волошина
УКРАЇНСЬКА БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ
МІЖНАРОДНА АКАДЕМІЯ БОГОСЛОВСЬКИХ НАУК

Серія
«Україна – Цивілізація»

ТОМ IV

*Історичні та духовні чинники консолідації
української держави, нації та суспільства*

Збірник наукових праць

Ужгород – 2015

УДК 008 (101 + 23/28 + 330 + 340 + 159.9)
ББК 6/8 (4Укр)

*Друкується за рішенням
Вченої ради Карпатського університету
імені Августина Волошина
(протокол № 5 від 18.12.2015 р.)*

6/8 **Україна-Цивілізація. Том 4. Історичні та духовні чинники консолідації української держави, нації та суспільства /** Карпатський університет імені Августина Волошина; Українська богословська академія ; редкол. : Бедь В.В. (гол. ред.), Гайданка Є.І. (відп. секр.), Урста С.В. та ін. – Ужгород : Видавничий відділ КаУ, 2015. – 286 с.

У збірнику наукових статей подано результати досліджень у галузі соціально-гуманітарних наук. Основні рубрики наукового видання охоплюють сфери богословських, історичних, юридичних, політичних, економічних, психологічних, педагогічних і філологічних наук.

Видання розраховане на широке коло фахівців з соціально-гуманітарних наук.

Збірник підготовлений за результатами проведення ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Історичні та духовні чинники консолідації української держави, нації та суспільства» (Україна, м. Ужгород, Карпатський університет імені Августина Волошина, 5 – 6 листопада 2015 року).

*Відповідальність за добір та викладення матеріалу несуть автори.
Редакція залишає за собою право літературного редагування статей.
Передрукування дозволяється лише за письмовою згодою редакції.*

Серія «Україна-Цивілізація»
*Т. 4. Історичні та духовні чинники консолідації
української держави, нації та суспільства*

Голова редакційної колегії –

Бедь В.В.,
д-р богосл. наук, д-р юрид. наук, проф.,
ректор КаУ

Відповідальний секретар –

Гайданка Є.І.,
канд. пол. наук, доц.,
проректор з наукової та методичної роботи КаУ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

БОГОСЛОВСЬКІ НАУКИ:

Бедь В.В., *Преосвященніший*, д-р богосл. наук, д-р юрид. наук, проф.;
Бедь Н.М., д-р філ. наук, проф.;
Шикула Ю.М., д-р філ. наук, доц.;
Урста С.В., д-р богосл. наук, доц.;
Муратов Д.В., *архімандрит*, д-р богосл. наук, доц.;
Ковальчук І.П., *протоіерей*, д-р філ.;
Смолін О.О., *протоіерей*, д-р філ., доц.
Хоменко Т.І., д-р філ., проф.

ІСТОРИЧНІ, ПОЛІТИЧНІ, ЮРИДИЧНІ НАУКИ:

Дідик М.М., д-р юрид. наук, проф.;
Драшковці А.-Р.А., д-р юрид. наук, доц.;
Кич А.М., д-р юрид. наук, доц.;
Пайда О.М., д-р юрид. наук, доц.;
Бисага Ю.Ю., кан. юрид. наук, доц.;
Гайданка Є.І., канд. пол. наук, доц.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ:

Брігченко І.Г., д-р екон. наук, проф.;
Захарін С.В., д-р екон. наук, проф.;
Мацола В.І., д-р екон. наук, проф.;
Молдавчук Р.І., д-р екон. наук, доц.;
Ерфан В.Й., канд. екон. наук, доц.;
Сіка В.В., д-р філ., доц.

ПСИХОЛОГІЧНІ, ПЕДАГОГІЧНІ, ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ:

Балега К.Ю., д-р псих. наук, доц.;
Міщенко Н.М., д-р псих. наук, доц.;
Стецяк І.П., д-р псих. наук, проф.;
Фреган А.В., д-р філ., доц.;
Хоркава С.І., д-р філ., доц.;
Шимко О.В., д-р філ. наук, канд. філолог. наук, проф.

© Редакційна колегія, 2015
© Автори статей, 2015
© Карпатський університет
імені Августина Волошина, 2015

ЗМІСТ

Богословські науки

Урста Сергій Васильович

Історична обґрунтованість у питаннях дослідження витоків сучасного християнства в Україні

17

Андрейків Володимир Богданович

Священне Писання. Біблія

21

Потоп Микола, протоієрей

Історична спадковість та сучасні тенденції розвитку Української Православної Церкви

30

Киричевський Петро, протоієрей

Місце православних монастирів на території УРСР у конструюванні радянської ідентичності протягом 40-х – 60-х рр. XX ст.

43

Киричевський Петро

Релігійний чинник і проблема національної самоідентифікації населення Буковини та Закарпаття (початок XX ст. – кінець 30-х рр. XX ст.)

50

Генсьорський Василь Ігорович

Патріархат Української Греко-Католицької Церкви і Святий Престол: питання митрополита Йосифа Сліпого

56

Мельков Андрій Сергійович

Теологія як наукова дисципліна у світському вищому навчальному закладі

61

Доброва Олена Анатоліївна

Основні напрямки співпраці Збройних Сил України та Православної Церкви: історія та сучасність

64

Нікольський Євгеній Володимирович

Монархічна державність як Богом встановлений інститут влади

69

Кізлова Антоніна Анатоліївна

Ікона Богородиці «Оранта» в системі шанованих святинь Софії Київської (кінець XVIII – початок XX ст.)

80

Ропонич Юрій Юрійович

Зародження та розвиток церковного богослужбового співу на теренах України

87

Історичні, політичні, юридичні науки

Гарагонич Василь Васильович

Закарпаття в контексті сучасного транскордонного співробітництва України

95

Шипотілова Олена Павлівна

Соціально-національні процеси та перші неформальні громадські організації на території Миколаївщини (1988–1991 рр.)

98

Кривенкова Руслана Юріївна

Проблеми утвердження та розвитку політичної нації в Україні: державно-управлінські виміри

105

Червеняк Кристина Тарасівна

Етнонаціональна політика України як фактор державотворення

112

Киричевський Іван Петрович <i>Вплив переселенських процесів 20–30 рр. ХХ ст. на формування етнічного складу населення України</i>	116
Гайданка Євгеній Іванович <i>Емпіричний вимір трансформації політичного режиму в сучасній Україні</i>	121
Ладані Владислав Олександрович <i>Ідеї консолідованої демократії у транзитологічній концепції Семюела Хантінгтона</i>	125
Генсьорський Василь Ігорович <i>Адвокатура в Україні: правовий статус, завдання та принципи її діяльності на сучасному етапі</i>	128
Григора Діана <i>Право власності на землю: сучасні реалії та перспективи розвитку</i>	135

Економічні науки

Мадяр Ольга Михайлівна <i>Пенсійна реформа в Україні: основні ризики й недоліки урядового законопроекту</i>	151
Кремер Юлія Миколаївна <i>Сертифікація українського експорту в умовах євроінтеграції: новітні ризики</i>	155
Трошкова Наталя <i>Перспективи інноваційного розвитку вітчизняних підприємств</i>	167
Рябініна Юлія <i>Пріоритетні напрямки розвитку зовнішньої торгівлі України інноваційними товарами</i>	170
Вурста Наталія <i>Глобальна мережева економіка: цивілізаційні перспективи</i>	173
Ярема Володимир <i>Залучення іноземних інвестицій в Україну: проблеми та перспективи у світлі сучасних реформаційних процесів</i>	176
Тиводар Василь <i>Збільшення дефіциту державного бюджету в умовах ведення антитерористичних дій в Україні</i>	179
Сімонов Павло <i>Причини втрати та шляхи відновлення довіри до банківської системи України</i>	184
Крикалова Тетяна <i>Страхування життя в країнах ЄС</i>	192
Онуфрій Андрій <i>Індустрія комп'ютерних ігор: від захоплення до глобального впливу</i>	195

Психологічні, педагогічні, філологічні науки

Кіричевська Елеонора Всеволодівна <i>Особистість у концепції психології релігійної творчості</i>	203
Сойчук Руслана Леонідівна <i>Емоційні переживання особистості у процесі національного самоствердження</i>	212

Хоркава Світлана Іванівна <i>Особливості психологічного планування інновацій</i>	219
Мищенко Наталія Михайлівна <i>Метод кейс-стаді як сучасна технологія професійно-орієнтованого навчання</i>	222
Шевчук Роман Михайлович <i>Психолого-акмеологічна служба та її роль в підвищенні професійного рівня державних службовців</i>	227
Фреган Алла Володимирівна <i>Проблема професійної готовності практичного психолога до роботи у психологічній службі закладів освіти</i>	231
Малюська Вікторія Анатоліївна <i>Особливості імплементації аспектів православної педагогіки в контексті підготовки фахівців у вищих учбових закладах (російською мовою)</i>	235
Пасічник Володимир Володимирович, Кут Василь Іванович, Шестакевич Тетяна Валеріївна <i>Особистісно-орієнтоване навчання: методологічні основи та інформаційно-технологічний супровід</i>	242
Дуб Марина Іванівна <i>Моделі ефективного використання інформаційно-комунікаційних та дистанційних технологій навчання у вищому навчальному закладі</i>	253
Гайданка Діана Володимирівна <i>Методика конверсаційного аналізу у дослідженні оказіонального словотворення у дискурсі кіно</i>	256
Петій Наталія Вікторівна <i>Тип мовної особистості жінки в анімаційному дискурсі</i>	260
Шершун Ольга Валентинівна <i>Важливість та проблематика викладання англійської мови в умовах євроінтеграційної політики</i>	264
Пойда Оксана Андріївна <i>Формування моральних цінностей у школярів на уроках літератури рідного краю (на прикладі творчості Петра Перебийноса)</i>	267
Кунанець Наталія Едуардівна, Кут Василь Іванович, Пасічник Володимир Володимирович, Федонюк Анатолій Ананійович <i>Соціокомунікаційна інженерія: об'єкт та предмет дослідження</i>	275
Літак Антоніна Михайлівна <i>Вагомість трансформації соціального середовища</i>	283

CONTENTS

Theological Sciences

Ursta Serhiy <i>The historical validity in questions of the origins' investigation of modern Christianity in Ukraine</i>	17
Andrejkiv Volodymyr <i>Sacred Texts. Bible</i>	21
Potop Mykola, archpriest <i>Historical continuity and current trends in the Ukrainian Orthodox Church</i>	30
Kyrychevskiyi Petro, archpriest <i>Place of orthodox monasteries in the USSR territory in the process of soviet identity formation during 40 – 60 years of the XX century</i>	43
Kyrychevskiyi Petro <i>Religious factor and national problem in terms of ethnic identity the population of Bukovyna and Zakarpattia</i>	50
Hensorskyy Vasily <i>Patriarchate of the Ukrainian Greek Catholic Church and the Holy See: the issue of Metropolitan Joseph Slipy</i>	56
Melkov Andrey <i>Theology as an academic discipline in a secular higher school</i>	61
Dobrova Elena <i>The main directions of cooperation of the Armed Forces of Ukraine and the Orthodox Church: history and modernity</i>	64
Nikolskiy Evgeniy <i>Monarchical statehood as the divinely ordained institution</i>	69
Kizlova Antonina <i>The Icon of Orans Virgin Mary in the System of Honoured Sacred Objects in Kyiv St. Sophia Cathedral (Late 18th – Early 20th ct)</i>	80
Roponytch Yuriy <i>Origin and development of church liturgical singing on the territory of Ukraine</i>	87

Historical, Political, Juridicial Sciences

Garagonych Vasyl <i>Transcarpathia in the context of modern Ukraine CBC</i>	95
Shypotilova Olena <i>The social-national processes and the first informal social organization in the territory of Mykolaiv region (1988–1991)</i>	98
Kryvenkova Ruslana <i>Problems of assertion and development of political nation are in Ukraine: public-administration measurings</i>	105
Cherveniyak Krystyna <i>Ethnic policy of Ukraine as a factor of the statehood formation</i>	112

Kyrychevskiy Ivan <i>Influence of resettlement processes of 20–30 years of the XX century on formation of ethnic structure of Ukraine population</i>	116
Haydanka Yevheniy <i>Empirical dimension transformation of political regime in modern Ukraine</i>	121
Ladani Vladyslav <i>The Concept of Consolidated Democracy in Samuel Huntington's Transitological Theory</i>	125
Hensorskyy Vasily <i>Advocacy in Ukraine: legal status, tasks and principles of its activities today</i>	128
Hryhora Diana <i>The right of private ownership of land in Ukraine: current situation and prospects development</i>	135

Economic Sciences

Magyar Olga <i>Pension reform in Ukraine: the main risks and disadvantages government bill</i>	151
Kremer Yuliia <i>The Certification of Ukrainian exports in terms of European integration: new risks</i>	155
Troshkova Natalya <i>The perspectives of innovation development of Ukraine</i>	167
Ryabinina Yuliya <i>Prior strategies of foreign innovative produce trade development of Ukraine</i>	170
Vursta Natalia <i>Global business network: civilization prospects</i>	173
Yarema Volodymir <i>Attracting foreign investment to Ukraine: problems and prospects in the light of current reform process</i>	176
Tyvodar Basyl <i>Increasing deficit byudzhetuv conditions of anti-terrorist operations in Ukraine</i>	179
Simonov Pavlo <i>Losses and causes ways to restore confidence in banking system Ukraine</i>	184
Krykalova Tatiana <i>Life insurance in the EU</i>	192
Onufriy Andriy <i>Computer games industry, from capture to global impact</i>	195

Psychological, Pedagogical, Philological Sciences

Kyrychevskaya Eleonora <i>Personality in the psychology of the religious creativity</i>	203
Soichuk Ruslana <i>The emotional experience of the individual in the process of national self-assertion</i>	212
Khorkava Svitlana <i>Peculiarities of psychological planning innovation</i>	219

Mishcheniuk Natalia <i>The method of case studies as a modern technology-oriented professional training</i>	222
Shevchuk Roman <i>Psychological and acmeological Service and its role in increasing the professional level of civil servants</i>	227
Fregan Alla <i>Professional readiness problem of practical psychologists for work with psychological services of educational institutions</i>	231
Maluyska Viktoriya <i>Features of implementatii of aspects of orthodox pedagogics are in the context of preparation of specialists in higher educational establishments</i>	235
Pasichnyk Volodymyr, Kut Vasyl, Shestakevych Tetiana <i>Learner-oriented education: methodological bases and information and technological support</i>	242
Dub Maryna <i>Models of effective use of information and communication technology and distance learning in higher education</i>	253
Haydanka Diana <i>Conversational Analysis Strategies in the Exploration of Nonce-formations in Cinematic Discourse</i>	256
Petiy Natalia <i>The type of female language personality in animated discourse</i>	260
Shershun Olga <i>Importance and problems concerning teaching of English in terms of European integration policy</i>	264
Poyda Oksana <i>Formation of the moral values at school lessons of native land's literature (the works of Peter Perebiynis)</i>	267
Kunanets Natalia, Kut Vasiliy, Pasichnyk Volodymyr, Fedonyuk Anatoliy <i>Sociocommunications engineering: object and subject of study</i>	275
Litak Antonina <i>The Weight of the Social Environment Transformation</i>	283

СОДЕРЖАНИЕ

Богословские науки

Урста Сергей Васильевич

Историческая обоснованность в вопросах исследования истоков современного христианства в Украине 17

Андрейкев Владимир Богданович

Священное Писание. Библия 21

Потоп Николай, протоиерей

Историческая преемственность и современные тенденции развития Украинской Православной Церкви 30

Киричевский Петр, протоиерей

Место православных монастырей на территории УССР в процессе конструирования советской идентичности в 40-х – 60-х гг. XX века 43

Киричевский Петр

Религиозный фактор и проблема национальной самоидентификации населения Буковины и Закарпаття (начало XX в. – конец 30-х гг. XX ст.) 50

Генсерский Василий Игоревич

Патриархат Украинской Греко-Католической Церкви и Святой Престол: вопрос митрополита Иосифа Слепого 56

Мельков Андрей Сергеевич

Теология как научная дисциплина в светском ВУЗе 61

Доброва Елена Анатольевна

Основные направления сотрудничества Вооруженных Сил Украины и Православной Церкви: история и современность 64

Никольский Евгений Владимирович

Монархическая государственность как богоустановленный институт власти 69

Кизлова Антонина Анатольевна

Икона Богородицы «Оранта» в системе почитаемых святынь Софии Киевской (конец XVIII – начало XX вв.) 80

Ропонич Юрий Юрьевич

Возникновение и развитие церковного богослужебного пения на территории Украины 87

Исторические, политические, юридические науки

Гарагонич Василий Васильевич

Закарпатье в контексте современного трансграничного сотрудничества Украины 95

Шипотилова Елена Павловна

Социально-национальные процессы и первые неформальные общественные организации на территории Николаевщины (1988–1991 гг.) 98

Кривенкова Руслана Юрьевна

Проблемы утверждения и развития политической нации в Украине: государственно-управленческие измерения 105

Червенияк Кристина Тарасовна

Этнонациональная политика Украины как фактор формирования государственности 112

Киричевский Иван Петрович <i>Влияние переселенческих процессов 20–30 гг. XX ст. на формирование этнического состава населения Украины</i>	116
Гайданка Евгений Иванович <i>Эмпирическое измерение трансформации политического режима в современной Украине</i>	121
Ладани Владислав Александрович <i>Идеи консолидированной демократии в транзитологической концепции Семюэля Хантингтона</i>	125
Генсерский Василий Игоревич <i>Адвокатура в Украине: правовой статус, задачи и принципы ее деятельности на современном этапе</i>	128
Григора Диана <i>Право собственности на землю: современные реалии и перспективы развития</i>	135
Экономические науки	
Мадьяр Ольга Михайловна <i>Пенсионная реформа в Украине: основные риски и недостатки правительственного законопроекта</i>	151
Крэмэр Юлия Николаевна <i>Сертификация украинского экспорта в условиях евроинтеграции: новейшие риски</i>	155
Трошкова Наталья <i>Перспективы инновационного развития отечественных предприятий</i>	167
Рябинина Юлия <i>Приоритетные направления развития внешней торговли Украины инновационными товарами</i>	170
Вурста Наталия <i>Глобальная сетевая экономика: цивилизационные перспективы</i>	173
Ярема Владимир <i>Привлечение иностранных инвестиций в Украину: проблемы и перспективы в свете современных процессов реформирования</i>	176
Тиводар Василий <i>Увеличение дефицита государственного бюджета в условиях ведения антитеррористических действий в Украине</i>	179
Симонов Павел <i>Причины потери и пути восстановления доверия к банковской системе Украины</i>	184
Крикалова Татьяна <i>Страхование жизни в странах ЕС</i>	192
Онуфрий Андрей <i>Индустрия компьютерных игр: от восторга к глобальному влиянию</i>	195
Психологические, педагогические, филологические науки	
Киричевская Элеонора Всеволодовна <i>Личность в концепции психологии религиозного творчества</i>	203
Сойчук Руслана Леонидовна <i>Эмоциональные переживания личности в процессе национального самоутверждения</i>	212

Хоркава Светлана Ивановна <i>Особенности психологического планирования инноваций</i>	219
Мищенко Наталья Михайловна <i>Метод кейс-стади как современная технология профессионально-ориентированного обучения</i>	222
Шевчук Роман Михайлович <i>Психолого-акмеологическая служба и ее роль в повышении профессионального уровня государственных служащих</i>	227
Фреган Алла Владимировна <i>Проблема профессиональной готовности практического психолога к работе в психологической службе учебных заведений</i>	231
Малюская Виктория Анатольевна <i>Особенности имплементации аспектов православной педагогики в контексте подготовки специалистов в высших учебных заведениях</i>	235
Пасичник Владимир Владимирович, Кут Василий Иванович, Шестакевич Татьяна Валерьевна <i>Личностно-ориентированное обучение: методологические основы и информационно-технологическое сопровождение</i>	242
Дуб Марина Ивановна <i>Модели эффективного использования информационно-коммуникационных и дистанционных технологий обучения в высшем учебном заведении</i>	253
Гайданка Диана Владимировна <i>Методика конврсационного анализа при изучении функционирования окказиональных образований в дискурсе кино</i>	256
Петий Наталия Викторовна <i>Тип языковой личности женщины в анимационном дискурсе</i>	260
Шершун Ольга Валентиновна <i>Важность и проблематика преподавания английского языка в условиях евроинтеграционной политики</i>	264
Пойда Оксана Андреевна <i>Формирование нравственных ценностей В школьников на уроках литературы родного края (на примере творчества Петра Перебийноса)</i>	267
Кунанец Наталья Эдуардовна, Кут Василий Иванович, Пасичник Владимир Владимирович, Федонюк Анатолий Ананьевич <i>Социокоммуникационная инженерия: объект и предмет исследования</i>	275
Литак Антонина Михайловна <i>Весомость трансформации социальной среды</i>	283

**Богословські
науки**

ІСТОРИЧНА ОБГРУНТОВАНІСТЬ У ПИТАННЯХ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИТОКІВ СУЧАСНОГО ХРИСТІЯНСТВА В УКРАЇНІ

Урста Сергій Васильович,
доктор богословських наук, доцент,
завідувач кафедри біблійстики та історії церкви
Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

В статті розглядається можливість аргументованих доказів сучасної теорії витоків християнства в Україні.

Ключові слова: князь Оскольд, хрещення, Київська Русь, князь Володимир, Україна, християнство.

The historical validity in questions of the origins' investigation of modern Christianity in Ukraine. *The article deals with the possibility of reasoned evidence of Christianity's origins modern theory in Ukraine.*

Key-words: *Prince Oskold, baptism of Kievan Rus, Prince Vladimir, Ukraine, Christianity.*

Историческая обоснованность в вопросах исследования истоков современного христианства в Украине. *В статье рассматривается возможность аргументированных доказательств современной теории истоков христианства в Украине.*

Ключевые слова: князь Оскольд, крещение, Киевская Русь, князь Владимир, Украина, христианство.

*«Пішли Аскольд і Дір війною на греків [...] Безліч християн убили і обложили Царгород двома сотнями кораблів. Цар же насилу увійшов до міста і всю ніч молився з Патріархом Фотієм в церкві Святої Богородиці у Влахерні [...]»
Уривок з «Повісті минулих літ».*

Існування та вирішення актуальних питань в будь-якій галузі науки завжди вело до прогресу та нового кроку людської свідомості на шляху пізнання. Сьогодні, коли Церква все більш інтегрується в суспільство, перед нею постають якісно нові завдання і виклики, як в науковому, так і в духовному аспектах. Одним із таких питань являється винайдення первинних витоків християнства в Україні. В його основі закладено цілком логічне прагнення знати свою історію та розуміти, чому сучасне християнство в нашій державі має ті чи інші форми, та які етапи розвитку воно пройшло.

Кожне об'єднання людей, від перших часів і до нині, вирішує питання спираючись на досвід попередників, їхню історію та моральні цінності. Церква є Боголюдським організмом і не завжди може використовувати загальноприйняті моделі поведінки в тих чи інших ситуаціях. Спираючись, в першу чергу, на Святе Письмо та рішення Вселенських Соборів, Церква досить чітко може представити своє бачення відповідей на вічні питання людського духу. Але і вона в своїй соціальній складовій користується додатними методами вирішення складних питань, тобто звертається до своєї історії та досвіду попередників. Відтак, ще більше актуалізується питанням виявлення справжніх витоків християнства на землях України, тому що невірні

фундаментальні постулати роблять будь яку систему непридатною для існування саме через помилку при формуванні основного ідейного фундаменту. В той же час, неможливо прийти до об'єктивного осмислення історичних фактів, якщо не розглядати всі теорії, що стосуються цього питання.

На сьогодні, історики виділяють дві теорії розповсюдження та розвитку християнства на території Київської Русі – перша, яку до нещодавно вважали класичною, називає Володимирове хрещення 988 року єдиним зафіксованим фактом офіційного прийняття християнства на державному рівні.

Проте, сучасні археологічні знахідки, свідчення іноземних та вітчизняних пам'яток того періоду, що отримали широке розповсюдження не так давно, дають багатий фактичний матеріал для вивчення та переосмислення даної теорії.

Джерела, що відносяться до даного питання умовно можна поділити на декілька груп. Традиційно, вітчизняні літописи та хронографи, що частково або повністю мають відношення до даного періоду, виділяють в окрему групу. Наступною групою виступають іноземні літературні пам'ятки – хронографи, послання митрополитів, єпископів або інших церковних діячів, свідчення істориків. Третю групу представляють археологічні знахідки на території нашої держави (хрести, місця поховання, руїни культових споруджень), що допомагають більш точно сформулювати загальноісторичну картину подій в різних регіонах на той час [1, с. 8–12]. Такий поділ на групи є умовним, так як фактична джерельна база є набагато більшою і не може бути підігнана під саме таку класифікацію. Але такий погляд на наявні джерела представляється найбільш оптимальною формою об'єктивного аналізу наявної інформації у межах будь-якої теорії, для отримання достовірних даних.

На їх основі і була сформована інша гіпотеза – хрещення Русі відбулося набагато раніше, а саме у 860–862 роках під час правління блаженного Київського князя Оскольда.

Одним із найвідоміших вітчизняних свідчень на підтримку цієї теорії виступає уривок з «Повісті минулих літ», де говориться як війська Оскольда і Діра, двох князів з роду Кия, взяли в облогу Константинополь, маючи флот із 200 кораблів [2, с. 19]. Це стало можливо через відсутність в столиці імператора Михаїла III, який почав вторгнення в халіфат Аббасидів саме у цей період і тому напад слов'ян став несподіваним для невеликого гарнізону, що залишився в Константинополі. Але штурм міста провалився. Патріарх Фотій (858–867; 878–886), видатний богослов та церковний діяч, був очевидцем цих подій та залишив деякі спогади про напад слов'ян на місто. Особливо цінним в межах даного питання є три твори святителя – дві проповіді у храмі святої Софії 860 року та його «Окружне послання» 867 року. Проповіді включають в себе складний симбіоз богословських, політичних та моральних поглядів святителя, але вони чітко підтверджують факт нападу на місто маловідомого племені (перша проповідь) та їх спробу захопити місто (друга проповідь). П.В. Кузенков називає ці гомілії «першими датованими грецькими письмовими згадками» про слов'ян [3]. Звичайно, повною мірою неможливо вважати проповідь достовірним історичним свідченням, адже вона формується на принципах риторики і може бути суб'єктивним вираженням думок оратора, слугувати для повчання тощо. Проте важливим тут є факт самої згадки нападу та описання воїнів слов'ян, що ставить дві проповіді патріарха Фотія в ряд з іншими ґрунтовними доказами можливого хрещення слов'ян задовго до князя Володимира. В свою чергу, «Окружне послання» наводить більш конкретні дані про здійснений акт хрещення над нападниками та навіть диво, яке передувало цій події [4, с. 25; 5, с. 57–58].

Важливою віхою дослідження точної дати вищезгаданих подій стає публікація візантійської хроніки Манасії у 1894 році дослідником Францем Кюмоном. На основі аналізу цієї хроніки він називає точну дату вторгнення русів у Візантію 18 червня 860 року та припиняє спори про існування особистості київського князя Оскольда.

Схожі записи можна знайти в «Хронографі» Георгія Амартола, а також у повідомленнях Лева Граматика, Георгія Ченця, Микити Пафлагонського та Венеціанських хроніках XI століття. В цих творах не має повноцінних свідчень, адже описання цих подій не було їх основною метою, але навіть стислі загадки підтверджують новий погляд на історію християнства в Україні.

Також цікавим та цінним свідченням виступають спогади арабського хроніста Аль-Масуді (896–956 рр.). Він пише, що слов'яни «мають багато міст, у яких стоять християнські храми, де вішають дзвони, у котрі б'ють молотком, подібно до того, як у нас християни б'ють дерев'яним стукалом по дошці». А інший арабський історик Аль-Балхі (850–934 рр.) згадуючи політично-релігійний склад Візантії говорить і про слов'ян – «У восьму державу Рум входять прикордонні землі Слов'ян та їх сусідів: Рус, Серір, Аллан, Арман та інші, які сповідують християнську віру» [6, с. 272–278]. Характерно, що обидва хроністи називають слов'ян християнізованим народом, тобто мова іде про значну частку населення, а не лише окремих представників. Звичайно, що знайомство слов'ян-русів з культурою християнства почалося набагато раніше 860 року. Велика кількість грецьких колоній на узбережжі Чорного моря були не просто місцем обміну різноманітних товарів – для русів ці міста були певним культурним буфером, який дозволяв ближче побачити чужу їм культуру. Отже цілком логічним буде припустити, що в силу певних культурних зв'язків та єдності економічних інтересів, слов'яни могли перейняти певний інтерпретований уклад життя по грецькому взірцю, включаючи і нову релігію.

Цей погляд знаходить історичне підґрунтя під час детального вивчення життя свт. Климента, папи Римського, який після свого зіслання у Херсонес на початку першого століття знайшов там велику християнську громаду. Також, маловідомим є факт присутності вже на Першому Вселенському Соборі (325 р.) в місті Нікея, Боспорського єпископа Домна, що свідчить про значну кількість вірних християн, які вже у 325 році мали свого єпископа [7].

Більш пізніша пам'ятка вітчизняної писемності – «Ніконівський літопис» включає в себе певні доповнення, де згадуються імена князів Оскольда і Діра [8]. Аналіз цих уривків та співставлення з аналогічними пам'ятками того часу, дозволили Б.В. Рибаківу, М.Ю. Браїчевському та іншим вченим дійти висновку, що перше хрещення тодішніх українських земель відбулося саме за правління блаженного князя Оскольда.

Також, слід зауважити, що після «офіційного» хрещення Русі Володимиром Київським велика кількість людей майже відразу прийняла та осягнула таку незвичну для себе культуру візантійського Православ'я. А вже за правління наступника Володимира, Ярослава-Георгія Мудрого, православних християн в країні було найбільше. Навіть враховуючи масштаби культурної і державної революції розпочатої Володимиром і продовженої Ярославом цілою низкою реформ, імовірність миттєвого прийняття незнайомої культурно-релігійної традиції була малою. Єдиним поясненням такого швидкого розповсюдження християнства після 988 року, як вже згадувалось вище, може бути тільки факт беззаперечного близького знайомства слов'ян з християнською культурою на протязі тривалого часу, що знову підтверджує припущення Рибаківу і Браїчевського.

Відтак, якщо простежувати історію розвитку і становлення християнства на теренах Київської Русі у її природньому вигляді, а також враховуючи нещодавно відкриті джерела і наукові дослідження цього питання, хронологічною точкою початку діяльності християнських місіонерів на території сучасної України буде проповідь апостола Андрія Первозваного, а першим офіційним хрещенням слов'ян-русів буде хрещення князя Оскольда та його війська або «Фотійове хрещення».

Блаженний князь Оскольд та його військо після невдалого походу на Візантію, як зазначає «Повість минулих літ», повернулися додому вже християнами [9, с. 312]. Але навіть враховуючи його соціальний статус і військо, силою примушувати людей

прийняти хрещення він не став. Це у 988 році виправив Володимир. Після вбивства Оскольда новгородцем Олегом, династія Кия припинила своє існування.

Цікава подальша доля християн в роки до Володимира. Олег, як і більшість слов'ян, сповідував язичництво і реакція на присутність християн в державі була передбачуваною, тож з його приходом в країні настає релігійна криза [10]. Закриваються не чисельні київські храми, а всі літературні пам'ятки, літописи та рідкісні книги релігійного змісту знищуються. Можливо, таку реакцію Олега викликали спогоди, що і попередній князь теж був християнином, а значить він асоціативно переніс свою ворожнечу і на одновірців князя – а значить, його послідовників. С приходом до влади Ольги та її сина Святослава, ситуація дещо стабілізується, а увага, здебільшого, приділяється чисельним війнам Святослава з Болгарією, Візантією та хазарами. Хрещення Ольги у 955 році фактично примусило Святослава більш поблажливо відноситись до християн. Деякі його дружинники теж прийняли християнство, а значить християнам теоретично не заборонялось займати найвищі державні посади.

Таким чином, Володимирове хрещення сьогодні не може визнаватися першим і єдиним задокументованим фактом прийняття християнства слов'янами, адже це суперечить новітнім дослідженням. Також, питання історичної обґрунтованості щодо неможливості прийняття хрещення князем Оскольдом також можна вважати роз'ясненим.

В рамках даної статі з самого початку не була поставлена задача перерахувати всі можливі свідчення про реальність «Фотієвого хрещення», адже с кожним роком їхня кількість зростає. Основну увагу присвячено самому факту можливості аргументовано довести або спростувати теорію першого хрещення за 128 років до офіційно прийнятої теорії прийняття християнства Київською Руссю. Як можна побачити навіть в рамках такого короткого дослідження, кількісна та якісна складова аргументів, дослідження істориків, свідчення очевидців та письмові джерела не дозволяють заперечувати цю теорію. Навпаки, дослідження цієї теми з точки зору історії, без зв'язку з історією Вселенської Церкви, може стати кроком до розуміння сучасних соціальних та релігійних проблем.

Джордж Сантаяна, американський філософ і письменник, колись зауважив, що «той, хто не вчить історію, вимушений буде її повторити», тому розв'язання проблем новітньої церковної історії представляє собою важливе завдання, від якого буде залежати майбутній вектор розвитку Української Церкви.

Література

1. Ульяновський В.І. Історія Церкви та релігійної думки в Україні. – К. : «Либідь», 1994. – Т. 1. – С. 8–12.
2. ПВЛ. – М., 1950. – С. 19.
3. Кузенков П.В. Свидетельства патриарха Фотия о нападении Русов на Константинополь в 860 году и «первое крещение» Руси». – С. 15–28.
4. Полонська-Василенко Н. Князь Київський Оскольд і перше хрещення Руси // Наша Культура. – Вінніпег, 1952. – Ч. 8. – С. 25.
5. Левченко М. Очерки по истории русско-византийских отношений. – М. : АН СССР, Институт истории, 1956. – С.57–58.
6. Из «Книги видов земли» Абу-Зайда Ахмеда Ибн-Сахль аль-Балхи // Сказания мусульманских писателей о славянах и русских (с половины VII в. до конца X века по Р. Х.) / пер. А.Я. Гаркави. – СПб., 1870. – С.272–278.
7. Булгаков Макарий. История Русской Церкви. – М. : Спасо-Преображенский Валаамский монастырь, 1994.
8. ПСРЛ. Тома IX–XIV. – СПб, 1863. – Пг., 1918. Переиздание: М., 2000.
9. Клосс Б.М. Никоновский свод и русские летописи XVI–XVII вв. – М. : Наука, 1980. – 312 с.
10. Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К. : Наукова думка, 1991. – Т.1.

СВЯЩЕННЕ ПИСАННЯ. БІБЛІЯ

Андрейків Володимир Богданович,

магістр богослов'я,

пресвітер УПЦ КП,

м. Львів

Стаття присвячена православному розумінню суті Священного Писання. У ній, зокрема, зосереджено увагу на висвітленні наступних питань: що таке Священне Писання, Слово Боже? Хто є автором Писання? Як його читати і розуміти, та про що (чи про Кого) Священне Писання?

Ключові слова: *Исус Христос, Дух Святий, Церква, Священне Писання, Біблія.*

Sacred Texts. Bible. *The article is dedicated to orthodox understanding of the essence of The Bible. The main focus is on the following questions: what are Sacred Texts, The God's Word? Who is the author of the Bible? What is the right way to read and interpret it, and what and who is it about?*

Key-words: *Jesus Christ, the Holy Spirit, Church, The Sacred Texts, Bible.*

Священное Писание. Библия. *Статья посвящена православному пониманию сути Священного Писания. В ней сосредоточено внимание на следующих вопросах: что такое Священное Писание? Слово Божье? Кто есть автором Писания? Как его читать и понимать, и про что (или Кого) Священное Писание.*

Ключевые слова: *Исус Христос, Дух Святой, Церковь, Священное Писание, Библия.*

Автор статті переконаний, що християнин має Біблію знати дослівно, тому навмисне не вказував координат з якої книги Нового Завіту взята та чи інша цитата; автор використовував переклад Біблії Святійшого Патріарха Філарета.

Часто, читаючи Священне Писання, ми не розуміємо, що ми робимо, що таке Святе Писання, яка мета Його написання та й яка мета нашого читання Святих Книг. А без відповіді на ці, здавалося б непотрібні, риторичні запитання, читання Біблії, творінь Святих Отців та православних мужів та жінок (які краєчком душі відчували, пережили Тайну Трипостасного Бога, Красу, Царство Боже, яке прийшло, настало як вчорашній день і вже тут між нами в силі, та причасників Істини вводить в тайну Воскресіння, за завісу Восьмого, Невечірнього Дня) – користь буде мінімальна в кращому випадку, а можна при неправильному підході та налаштуванні духа (ума) загинути. Прикладів скільки завгодно: всі ересі, еретичні вчення обґрунтовані ересіархами за допомогою Біблії та творінь Отців [4, с. 102–103]; весь протестантський світ зайшов у непросвітню темряву, маючи за вказівник і подорожню карту Святу Біблію; всі секти, які маскуються під християнські, посилаючись на Біблію, захищають свій гріх і своє безумство; і є й такі протестанти, які визнають два Вселенських Соборів!!! Цитують для підтвердження своєї омани і облуди Святих Отців, говорячи, що вони правильно, автентично розуміють (без Євхаристії?!!), про що Отці говорили, підбираючи і вириваючи з контексту слова для власної погібелі; римо- і греко-католики захищають і обґрунтовують свою ідеологію та еретичні вчення за допомогою посилань на авторитети: Біблію та Святих Отців, підганяючи і тлумачачи все на свій лад, не так, як воно є насправді, не так, як розумів священний письменник, а як їм зручно і вигідно для

комфортного, безтурботного існування (існування, а не Життя) у пеклі гріха, самоті, егоїзмі, злоби, самообману, лукавства [4, с. 105]. Хтось скаже: «Чому ти поставив крапку, і не вніс до цього списку православних, хіба православні по-своєму не тлумачать Священне Писання і творіння Отців?» Я б поправив запитання: не «по-своєму», а «інакше». І це «інакше» полягає не в іншому, схоластичному, секуляризованому підході, чи методах прочитання Тексту, а в радикально відмінному підході і баченні Писання – в площині онтології і екзистенції). А щодо людей – не всі католики живуть католицизмом (на велике щастя!), не всі протестанти йдуть за облудливими вченнями протестантизму (на велику радість!), та, на превеликий жаль, далеко не всі православні (одиноці?!), ходять у світлі Христового Воскресіння, у Вогні, який приніс з неба Господь – в Дусі Святому. Ми говоримо не про людей (нехай закрийються всякі уста: першим у рай входить розбійник!), а про духовну установку, світоглядну позицію, ідеали, до яких прагне людина: Христос чи антихрист, Царство Боже чи царство сатани, Життя, чи існування в смерті та небутті; Жертовна Божественна Любов чи блуд – егоїстичне пожирання, використання любимого, об'єкт(!?) любові тощо. «Віра в істину спасає, а в брехню, неправду, ілюзію – губить, вбиває» – говорять досвідчені в духовному житті. Ми боремося за людину, в нас ворог один – смерть. З цих коротеньких прикладів можна зрозуміти, що для одкровення спасіння в нас мало жити за вказівками: «постись», «молись», «читай дві глави зі Старого Завіту та одну з Нового Завіту на день», «ходи до храму, сповідайся, причащайся» і здоров (здоровий, щасливий) будеш! І забувають оці лжестарці, сліпі поводити сліпців, що Бога, Ісуса Христа розп'яли люди, віруючі в Бога (як вони думали), які постили, молилися, давали милостиню, десятину на храм, ходили до храму, сповідалися, причащалися, Писання Старого завіту знали дослівно! Тому ще раз скажемо: «Віра в істину спасає...». Отже, будьмо уважні до свого спасіння, і не тішмося, що ми віруючі, бо на питання, щоб дати звіт про своє уповання, ми часто відповідаємо (у розпачі) здивованим мовчанням. Зараз великий занепад духовного життя християн, і не остання причина цього зубожіння – нездатність, невміння за етичним, моральним фоном Біблії та Священних Писань прочитати екзистенціальний та онтологічний зміст та суть [4, с. 22–23]. Тому, щоб оживити духовне (не етичне, моральне, а саме Духовне) життя, ми повинні правильно читати Священне Писання – в екзистенціальних та онтологічних категоріях! Як це? Або, що це означає? Спробуємо вдуматись разом.

Скільки різних слів у світі, а жодного з них немає без значення. Тому, якщо я не знаю реальності, на яку вказує те чи інше слово, то воно для мене пустий звук, ні про що мені не говорить, ні до чого воно мене не спонукає, ніяких відчуттів в мені не викликає, одним словом, пустий звук. Знання про щось передається словом, знання чогось передати не можна – це безпосередній досвід, співпричастя реальності, яку пізнаємо. Слово завжди йде після досвіду і адресоване тому, хто має цей досвід, бо тільки співучасник може зрозуміти, про що йде мова, бо знає. Існує, умовно кажучи, дві категорії знань – раціональні, умоглядні, абстрактні знання про щось і онтологічні, екзистенціальні знання (відання) чогось. Наприклад: астроном знає відстань від Землі до Місяця, але не відає її. Пізнати, відати – стати єдиним з пізнаваним, безпосередньо, битійно пережити пізнавану реальність. Астроном описує знання відстані абстрактним поняттям «метр»; математики оперують абстрактними поняттями: «точка», «пряма», «площина», «рівносторонній трикутник», яких в природі не існує (принаймні, ніхто лабораторно не довів). Вони не відають рівносторонній трикутник, битійно, екзистенціально його не пережили (ба, навіть і не бачили). Тому раціональні знання, які народилися поза віданням, спів-причастям, істинними назвати не можна ($2+2=4$ – це тотожність, а не істина) [2, с. 102–105]. Слово (не знаючи реальності, на яку воно вказує, або навіть семантики слова) можна вивчити напам'ять, як папуга повторювати його, за правилами етикету вставляючи в певному місці, але ні для якого

домобудівництва спасіння воно не годиться, та й для мирського життя непридатне – порожній звук в устах... Наприклад: «Царство Боже», «Бог Отець», «Ісус Христос», «Дух Святий», «Трійця Свята», «Церква», «Іпостась», «Особистість», «Спасіння», «Гріх», «Любов», «Пекло» та ін. – що це таке, чи хто це, про що ми говоримо, коли вживаємо той чи інший термін, на яку реальність для нас він (цей термін) вказує, на який нами пережитий досвід? Потрібно пережити цю реальність, Істину, а потім говорити про неї з тими, хто також пізнав цю правду. (На жаль, мало є таких (і так завжди було), з ким можна поговорити про Бога, які знають Його, а не чули лиш про Нього). Як зі сліпим від народження говорити про кольори, якщо він їх ніколи не бачив? Яку інформацію такому сліпому принесе слово «зелений колір»? Як йому передати красу видимого світу? Можна пробувати грати на скрипці, якщо сліпий чує!... Але це все одно, що за допомогою слова «метр» пояснювати значення слова «грам». Тому сліпому потрібно спочатку прозріти, а потім власними очима побачити, і аж тоді для нього слово «зелений колір» стає співвідношенням з реальністю, яку він пережив! Можна споглядати плачевну картину, коли сліпий, який ніколи не бачив Божого світла, читає лекції з живопису, та між лекціями гордо і впевнено розповідає про свої враження після відвідування картинної галереї та перегляду шедеврів мистецтва! Це ми говоримо притчами про тих «мудреців», які цитують Священне Писання, де зустрічаються вище наведені слова, наприклад, «Царство Боже», «Любов», яких вони ніколи не відали. З якою гордістю, самозвеличенням, самозадоволенням і високою думкою про себе «несуться такі мудреці-філософи», коли дослівно процитують апостолів Павла, чи Іоанна, чи іншого якогось Тайновидця, та ще й вкажуть главу і вірш в Біблії!

Прості речі, аксіоматичні, не визначаються, а позначаються! Тобто їх потрібно пережити, їх передати іншому словом не можна [2, с. 109–110]. Складну річ чи явище, якщо знаєш всі деталі, можна описати. Приклад: дощ із градом можна уявити, коли знаєш, що таке «дощ», «град». Знання про зелений колір не можна передати тому (навіть для раціонального, умоглядного знання), хто ніколи його не бачив. Яскраво-зелений вже можна якось уявити, при умові знання компонентів (яскравий, зелений). Пробачте за такий довгий і нудний вступ. То що ж таке Священне Писання, кому воно адресоване і як його читати?

«А все, що написано було раніше, написано нам на повчання, щоб ми терпінням і втішанням з Писання зберігали надію» – говорить один із авторів Біблійних книг. Все написане має мету, щоб за посередництвом Писання зберегти надію. Слово «надія» в даному вислові ключове. Що ж означає це слово? Сучасні тлумачні словники та й побутове вживання слова «надія» вказують на таке смислове навантаження: «прогноз, побажання, сподівання». Наприклад: я надіюся, що завтра принесуть пенсію – я не знаю чи буде так, всяке може трапитись, але мені цього дуже б хотілось (останню гривню потратив минулого тижня); або, я надіюсь, що завтра буде гарна погода – невідомо, як воно буде (а може, вже і ніяк не буде, пригадуєте притчу про безумного багача), хоч м'ясо куплене і мангал готовий, та й друзі повідомлені – я сподіваюся, що все буде добре... В такому світському, секуляризованому значенні слово «надія» супроводжує і являє дію як рух – у невідоме, невизначене, у темряву лінійного майбутнього.

В устах апостола Павла слово «надія» має діаметрально протилежне значення до вище наведеного. Для етимологічної підказки візьмемо слов'янський еквівалент – «надежда», корінь якого «жд» від слова «ждати», «чекати», «чаяти». Чекати можна тільки те, що знаєш, в чому впевнений, переконаний і ніяких сумнівів не маєш, тобто, те, що вже відбулося, вже в минулому. Тобто, «надія» – це вказівка на рух не до того, що попереду, в лінійному майбутньому, а до того, що вже в минулому (онтологічному вічному зараз), не лінійному, а такому, яке, відбувшись, вже не може не бути (наприклад: Бог втілюється, Ісус Христос воскрес, Людина сидить праворуч Бога на

Небесах та ін). «Надія» в устах Павла – екзистенціальна категорія, яка вказує на іпостасне буття (як здатність людської особистості виходити з простору і часу, з області необхідності у вічність, область абсолютної Божественної Любові і свободи, Царство Боже, яке в середині нас і між нами), а не раціональне прогнозування і складання сумнівних планів на майбутнє [2, с. 107]. В духовному житті Надія йде після Віри, яка, в свою чергу, є здійсненням очікуваного і впевненість в невидимому (віра, надія в даному контексті – це Божий дар причастя до Вічного Життя Триіпостасного Бога, введення причасника в Тайну Особистісного Життя). Віра тут подається в двох значеннях: як перебування в досвіді богоспілкування і як пам'ять (екзистенціальна, а не тільки раціональна; все єство вводиться в потік іпостасного, цілісного буття) пережитого досвіду Царства Божого (пам'ять: наприклад, апостол Павло був у Вічності, на третьому небі, і повернувся в тіло земного існування; зараз він уже не там, бо на третьому небі він себе не пам'ятав – чи в тілі, чи без тіла був там Павло – Бог відає, але пам'ятає про те, що пережив, залишилася цілісна пам'ять про пережите). Пробачте, ми повинні були зупинитись і трохи, поверхово, поговорити про «надію», «віру», «пам'ять», без яких нам важко буде зрозуміти суть Писання. Наведемо ще один приклад для більш ясного розуміння слова «надія», як його вживає апостол Павло: маленькому однорічному хлопчику батько подарував автомобіль – автомобіль є власністю хлопчика, але, для того, щоб він міг ним скористатися, потрібно підрости, почекати, потерпіти до 18 років, або коли зможе самостійно водити (оце православна діалектика, антиномія: «вже і ще ні», «дома і ще в дорозі додому», «спасенні і ще спасаються», «обожені і покликані до обоження»). А тепер, щоб не бути голослівними, послухаємо, що говорить сам апостол Павло (звичайно, слухаючи в цілісному контексті Передання): «... Він (Бог Отець – *В.А.*) поклав на нас печать, і дав за поруку (завдаток, це реальність, яку можна поторкати) відчутно, а не обіцянка) Духа в серця наші». В іншому місці Писання говориться, що не мірою дає Бог Духа Святого. Тобто, кожному дається повнота, але кожен вміщує згідно своєї готовності і духовної міри – прямо пропорційно богоподібному смиренню.

«Царство Боже подібне до зерна гірчичного, з якого виростає дерево». Дерево – все в зерні, але зерно – ще не дерево. «Царство Боже – закваска, яка квасить тісто, поки все не вкисне». «Царство Боже – скарб на полі; треба продати все і купити це поле, щоб увійти у володіння скарбом». У всіх цих образах і притчах говориться: потрібно стяжати те, що вже маєш, зробити своїм своє, тобто те, що ти маєш, але ще не володієш. У апостола Павла є образи дітей, які нічим не відрізняються від рабів, поки не досягнуть повноліття, яке за часів Павла призначав батько дитини. Батько визначав, коли син досяг повноліття, і відтоді син вже був не під наглядом вихователя, а вільним і самостійним – спадкоємцем, який розпоряджається спадком. Син має все, як спадкоємець, але нічим не володіє до повноліття. «Улюблені! Ми тепер діти Божі, але ще не відкрилося, що будемо. Знаємо тільки, що, коли відкриється, будемо подібні до Нього, тому що побачимо Його, як Він є».

Священне Писання – це досвід Церкви, досвід Богоспілкування, записаний Церквою і тільки для Церкви [4, с. 41]. Автор Священного Писання – Церква, адресат, одержувач послання – Церква. А джерело і ключ до розуміння Писання Христос, який подається нам в Таїнстві Царства, Таїнстві Церкви – Євхаристії. Поза досвідом Царства Божого, яке прийшло в силі, поза Євхаристією в якій Церква причасників вводить в святеє святих Триіпостасного Бога, Священне Писання не читається. Ми вище сказали, що без екзистенціального досвіду слово є пустим звуком. Тому слово Писання зверне тільки до тих, хто хрестився в Церкву (умовно кажучи – Старозавітну чи Новозавітну), хто битійно став причасником Завіту з Богом, особливих стосунків, статусу і модусу буття в Старому завіті прообразно, типологічно, символічно, а в Новому Завіті, хто в нього вступив і отримав владу бути сином чи дочкою Божою по благодаті, в

Єдинородному Сині Ісусі Христі стали єдинородними синами і дочками Отця Небесного.

Покажемо в дії наше твердження на прикладі Біблії. (Священне Писання – Передання Церкви як вираження в різних формах досвіду Богоспількування (життя в Дусі Святому): в музиці, фарбах – іконах та творах живопису, камені та архітектурі, літературному слові – власне Писанні та ін. і яке (Писання) вміщує Біблію і є набагато ширшим). Біблія – це не збірник богословських трудів на тему: Бог, Церква, Спасіння, Ісус Христос, Син Божий тощо. Автори Біблійних книг не писали їх для Біблії і ніколи не писали (не адресували) майбутнім поколінням, це завжди було (і тільки тому і є у всі часи) живе Слово тут і зараз. Жоден автор книг Біблії не писав філософських «трактатів на тему». Наприклад, апостол Павло пише свої листи-послання конкретній Церкві (в Римі, Ефесі, Фессалоніках...) чи людині (Филимону, Тимофію...), хрещеній в ім'я Ісуса Христа (завжди адресат – Церква) з певною конкретною насуцною метою. І так кожна книга Біблії. Зібрання книг Біблії в одну книгу і надання їм статусу Слова Божого, Богонатхненного Писання робиться Церквою (сутність якої – в мовчанні зберігати всі Слова Життя Вічного, Невимовне, і в крайньому випадку, коли не може не говорити, зодягає в слово, достойне Бога) і одна із головних спонук – поява апокрифічної, підложної (неправдивої, фальшивої, підробленої...) літератури, яку починають видавати за Слово Боже, Писання Церкви і яка нібито виражає життя Церкви. За яким критерієм «євангеліє від Фоми», «євангеліє від Петра» та інші були визнані за апокрифічні підложні, а ті, які є в каноні Біблії – за Слово Боже? Потрібно спершу прояснити туманне, часто хибно трактоване поняття «Богонатхненність» чи «Слово Боже» (мова йде не про філологію, не про слова Ісуса Христа, якими Він спілкувався). Богонатхненні слова, Слово Боже – це означає не те, що Бог бере, як олівець чи рупор, автора книги Священного Писання, і пише за допомогою нього, чи говорить через нього, використовуючи його, як «річ» чи «засіб» (це суперечило б фундаментальній істині: Бог – особистість в трьох іпостасях, а людина, образ Божий – особистість, яка ніколи не може бути засобом чи річчю, а тільки метою, ціллю; де людина – засіб, навіть для Бога, то це вже язичництво, і такий Бог не є Бог Євангелія, а ідол). Коли ми говоримо про Богонатхненність Писання, то мова йде про те, що ці слова народилися в істинному досвіді богоспількування і вказують на досвід, тотожній досвід Церкви – відання Бога як Він є. В Старому Завіті в образах і символах пророки споглядали «задня» Бога, тінь Тайни Нового Завіту, а в Новому Завіті в Єдинородному Сині маємо доступ до Отця, Духом Святим вводимося в потік Триіпостасного Божественного Життя, пізнаємо Бога, як Смиренну Жертовну Любов. Людина – завжди співробітник (співтворець) у Бога (в творенні тварних богів). Пророк – це той, з ким Бог ділиться своїми думками. Священне Писання – це Бога-достойними словами сповіщення правди про Бога, Церкву, Людину, Світ, це завжди вираження кафоличного досвіду життя Церкви в Дусі Святому [4, с. 43–44].

Єресь – це завжди викривлення, спотворення досвіду. Спотворення духовного життя, або неправильне духовне життя породжує єретичне вчення, а єресь веде до неправильного життя, до духовних катастроф. Наприклад, хтось скаже: любов матері до дитини проявляється в тому, щоб бити її палицею щодня по десять підходів та морити голодом. Поки ніхто такого не говорив, не було потреби описувати любов матері до дитини. Але, як тільки прозвучали такі слова, ми говоримо що це – єресь, що ці слова, це вчення не описує істинної любові матері до дитини. Осудивши єресь, ми намагаємось підібрати слова, щоб описати ці невимовні стосунки, щоб виразити цей досвід, який неможливо описати...

Отже, Священне Писання – Слово Боже (описання досвіду пізнання Ісуса Христа Духом Святим), адресоване членам тіла Христового, яким є Церква (Церкві, тим, які в Дусі Святому перебувають у співвідношенні Отця і Сина, у тій таємничій єдності, про яку молиться Господь у своїй молитві до Отця: «... щоб всі були єдине, як Ти Отче в

мені, а Я в Тобі...» і для того, щоб, зберігаючи надію, витерпіли до кінця, бо тільки такі спасуться – приймуть спадщину: обоження по благодаті!)

Тепер можемо відповісти на питання: про що, чи про Кого говорить Священне Писання, зокрема Біблія? Господь Ісус Христос говорить: «Дослідіть-но Писання – (в контексті слів Спасителя розуміється Писання Старого Завіту) вони свідчать про мене», «Пізнайте (в розумінні Відання, а не раціонального знання) Істину, і Істина зробить вас вільними», «Я (Господь Ісус Христос – *В.А.*) є істина». Отже, все Священне Писання говорить про Христа, вказує на Христа; Христос є головною і єдиною «темою» Писання [4, с. 43].

Чим втішає, за словами апостола Павла, Старий Завіт? Старий Завіт закликає до терпіння втіхою – прийде Христос, Месія. Старий Завіт жив прото-Євангелієм: «Сім'я жони зітре голову змія». Старий Завіт жив Христом, який гряде у світ. Новий Завіт живе Христом, який уже прийшов, і тут, з нами, на віки віків. А мовою антиномії (зростання «вже і ще ні») можна сказати, що Новий Завіт живе очікуванням (надією) повернення Христа, який уже прийшов, очікуванням коли «Бог буде все у всім», що виражається в соборній молитві Церкви: «Чекаю (з нетерпінням – *В.А.*) воскресіння мертвих, і життя будучого віку», «Прийди Господи Ісусе, маранафа». Кожного восьмого дня, щонеділі, святкуючи Воскресіння Господа Спасителя, Церква, збираючись на Трапезу Господню, на Святу Євхаристію, переживає, живе «другий» прихід Господа нашого Ісуса Христа, підносячись на хмарах (в Дусі Святому – св. *В.А.*) на зустріч Господу, який гряде. Отже, всі Писання Церкви (передання в множині, як форма вираження досвіду Церкви – життя в Дусі Святому: Біблія, Творіння Святих Отців... одним словом Богослів'я, Боговідання, Богознання, Богоеднання виражене: словом – Святе Писання, звуками – музика, фарбами – ікони, картини, в камені – скульптура, архітектура, в жестах – обрядах, тощо) про Ісуса Христа Боголюдину, про Бога і про істинну Людину, які явлені Христом і у Христі.

Тому Біблія – не посібник з етики, не збірка моральних, поведінкових приписів, догматів [4, с. 49]. Біблія – це одкровення божественного модусу існування, яке можливе тільки у Христі Ісусі і дарується Христом: «ніхто не приходить до Отця, як тільки через Сина», «ніхто не знає Отця, тільки Син і кому Син відкриває», «Ісус Христос – Дорога, Істина і Життя». Ісус Христос – Іпостась, Особистість, – «мета», «ціль», «засіб»; «все Ним Стоїть, для Нього, в Ньому і через Ісуса Христа досягає мети існування обоження, усиновлення, воскресіння. Бог сотворив людину для того, щоб людина стала богом по благодаті, що і звершилось у Христі, і явлене нам в обоженій людській іпостасі – Пресвятій Богородиці, яка вже Живе божественним модусом існування, влилася по благодаті в потік Божественного Троїчного Життя [2, с. 83–90].

А етика, заповіді, обряди, приписи, які ми знаходимо в Біблії, мають екзистенціальний, онтологічний сенс, як такі, що мовою гріхом викривленого, спотвореного світу (в катафатичних твердженнях, на мові, яку людина розуміє, які виражають досвід пізнання тварного світу людиною, знищеною гріхом) людині на її мові, поняттями, які вона «знає» і «розуміє, про що йде мова», вказують, відкривають особистісний, іпостасний, Божественний спосіб існування – як Буття, Життя Пресвятої Тройці. Тому заповіді, приписи, обряди, як такі, співвідносяться тільки з Христом, читаються в контексті Христа і прочитуються екзистенціально, битійно тільки Христом. «Покривало зі Старого Завіту знімається Христом». Закон вказував на Месію, і вів до Ісуса Христа, в якому тільки і можливо виконати заповіді, тобто жити Божественним Життям, відбутися як єдина, неповторна, богоподібна особистість, тварна Іпостась Церкви. Христос є завершення, звершення, можливість реалізації Закону як іпостасне буття. Старозавітні пророки, автори біблійних книг Старого Завіту не знали, про що пророкують (свідчать). Вони спілкувалися з Богом, скільки могли – Бог був для них ззовні, тому вони могли «бачити» тільки спину, «задня» Бога, а не Лик, Іпостась. В різних образах, символах Суший Господь Бог відкривав їм тайну

Нового Завіту, тайну спасіння і готував людство до Боговтілення, що не можливе без участі людини – «Так» Пресвятої Богородиці, – плоду тисячолітніх приготувань Старого Завіту. Старий Завіт – тінь Нового Завіту, тому розуміння тіні або пізнання об'ємного предмету, який відкидає тінь, можливе тільки в безпосередньому спогляданні предмету. Тільки в контексті Нового Завіту прочитується і розуміється Старий Завіт. Тільки в Новому Завіті, в Ісусі Христі, всі наскрізні біблійні символи стають зрозумілі і стають справді істинними символами, як співпричастя і обоження, символами, які вже не тільки вказують, а являють Царство Боже (наприклад: Євхаристія, де символ і реальність єдине) [4, с. 45–46].

Тому, якщо ми в Біблії не прочитуємо в кожному (смысловому) слові Христа, то ми нічого не прочитуємо. Біблія – вектор, вказівний знак на дорозі, який вказує на «Путь», вказує на Христа. Біблія – це карта маршруту повернення з «далекої країни свинячих стручків» (див. притчу про блудного сина) в дім Отчий. Таким чином Біблія не є цінність сама по собі, а тільки у співвідношенні з Христом. Біблія (і все Писання) відноситься до Христа, як назва предмета до самого предмета, як карта і вказівник маршруту з самим маршрутом, дорогою і кінцевим пунктом призначення, як інструкція по вживанню ліків і самими ліками. Можна вивчити карту бездоганно, вивчити інструкцію напам'ять та перечитати купу відгуків, роз'яснень, рекомендацій, застережень, похвал (Творіння Святих Отців), і так ніколи не стати на шлях («Христос є Путь, Дорога, Шлях»). Таїнство хрещення – це початок Християнства. «Початок шляху – це ще не шлях, початок будівництва дому – це ще не дім, початок часу – це ще не час», – за Святителем Васи́лієм [3, с. 231]. Тому початок Християнства – Таїнство Хрещення, – це ще не Християнство, це тільки грань між Старим і Новим Завітом, відправна точка, можливість реалізувати своє життя, як Любов у спілкуванні з Богом. А скільки є таких формально хрещених в ім'я Ісуса Христа чи Пресвятої Тройці, яких проти їх волі поставили на цю грань і вони всім своїм еством визначають власне життя в сторону Старого Завіту (за Старим Завітом) і живуть похиттю плоті, похиттю очей і гордістю житейською – плачевне видовище, позорище, глум сатани... Християнство починається там, де хрещений і миропомазаний, відроджений водою і духом в таїнстві Євхаристії, таїнстві причастя Воскреслого Господа Ісуса Христа, робить перші кроки на Шляху до Царства Божого.

І це все робиться з дотриманням умов дієвості таїнств, так і ніколи не спожити Ліки, про які так багато знаємо («Євхаристія – Ліки безсмертя», – говорить святий Ігнатій в посланні до Ефесян [2, с. 81]. Тут, звичайно, іносказання: Євхаристія – не таблетка, яка діє підсвідомо, Євхаристія – Христос, Особистість, яка «споживається» і «засвоюється» тільки і виключно особистістю, іпостасно і свідомо; бо інакше вийде, що Бог спасає нас без нас, поза нашою волею, всупереч нашій свободі, але це неможливо).

Протестанти взяли, коли йшли з Церкви, Інструкцію (Біблію) по вживанню Ліків, написану на Божественній символічній мові, прочитати і зрозуміти яку можливо (в даному випадку, говоримо про найпримітивніший рівень раціонального пізнання) тільки під керівництвом допоміжної літератури, декодаторів (Святі Отці та Соборний голос Церкви), та забули взяти самі Ліки – Євхаристію, Живого Ісуса Христа. Бідненькі, за стільки років вже «вивчили» цю Інструкцію напам'ять і «без пам'яті»... Хворий починає в гарячці марити, що після прочитання інструкції йому легше стає, а скоро і взагалі видужає... Католики мають Інструкцію, додаткову літературу, декодатор символів і самі Ліки, але втративши зір духовний, прочитати не можуть і, не розуміючи, що таке Євхаристія, що таке Іпостась, Особистісне, Іпостасне існування, домислюють, дофантазують, втративши реальний досвід Царства Божого, Життя в Дусі Святому. Ліки (Христос) «засвоюються» Святим Духом, а католики спотворили мудруванням людським, фантазіями, філософією вчення про Духа Святого, що є показником втрати ними (католиками) кафоличного досвіду Церкви – Боговідання. Немає такого принципіального вчення, яке католики не спотворили б – досвід не

Церковний, не Євхаристійний, якщо мова може йти ще про якийсь досвід, а не просто про балаканину заради балаканини, ідеологію заради ідеології. «Наше вчення згідне (тотожне) з Євхаристією, а Євхаристія підтверджує наше вчення» – говорять Святі Отці [2, с. 78–81]. Євхаристія є джерелом знання, відання, богослів'я, вчення. «Не може з одного і того ж джерела текти солоня і солодка вода», «не може тернина родити смокви». Не діють Ліки в католицизмі, не засвоюються... їх мало просто проковтнути... духовне життя, яким засвоюється Христос, поламане. А скільки між номінальними православними є католиків, протестантів, навіть соромно сказати – язичників, «які не знають Бога», та й, страшно помислити, гірших за язичників. Ми говоримо не про людей, а про налаштування духу... Католик, протестант, православний, язичник – це стан духу, установка ума, спосіб виживання, а не людина, яка є образ Божий, неповторна особистість, яка себе ідентифікувала в Бозі тією чи іншою мірою, а кінець безкінечний – обоження, богоподібність...

Отже, Священне Писання – це заклик до причастя Бога в Євхаристії: «вкусіть і побачте, який благий Господь», а не Книги для нейтрального, естетичного читання, та благочестивого виконання правил: читати дві, три глави щоденно!?

Священне Писання – це сурма, яка закликає до війни, до боротьби «не проти плоті і крові, а проти духів злоби піднебесних» (християни в більшості давно вже забули цю символіку війни, духовної брані, а підмінили її абсолютизованою символікою лікарні і лікування хвороб, де ми тільки сентиментальні хворі, паралітики (немічні), яких потрібно жаліти і леліяти; кожен символ, який вказує на Божественну реальність, виконує свою функцію добре доти, доки він не починає абсолютизуватися, не починає бути «так і не інакше». Тому, якщо Церква – Лікарня, то вона на фронті, в окопах, як військовий лазарет, де не відпочивають, відлежуються, а перев'язують рани і знову в бій...).

Священне Писання – це нагадування (а не розповідь про Царство Боже, про яке можна сказати тільки: «прийди і подивись», «вкусіть і побачте»), втішання, підбадьорювання, поради досвідченіших на шляху до Царства Божого. Нагадування, що великими скорботами нам належить увійти в Царство Боже, про що одногосно свідчать всі автори Священних Книг. Є такі християни, які не знають, чи є Дух Святий (раціонально, цей термін і язичники знають, і коли треба – цитують). Коли їх хрестили, вони були младенцями (немовлятами), або хоч і дорослими, але не оголошеними, не підготовленими належним чином. Вони не пам'ятають власної П'ятидесятниці, не були свідомо за трапезою Божественної Євхаристії і не знають, хто вони є у Христі. Їм потрібно поновити обітницю хрещення у сповіді і покаянні, попередньо аскетично потрудившись у виконанні заповідей Євангельських, щоб пізнати свою неміч, каліцтво, убогість і йти до Христа, який віддає Себе кожному в Євхаристії. Тому їм потрібно пригадати (не раціонально, а екзистенціально, битійно: «робіть це (Євхаристію) на спомин про Мене» – каже Господь, даючи заповідь ученикам; це не означає – згадуйте, що Я був і таке зробив; згадуйте – перебувайте в Мені, будьте в співвідношені Отця і Сина, «в Єдинородному Сині бути єдинородними синами») Христа в Євхаристії і себе у Христі. А повернувшись в Церкву, «приєднавшись до вибраного стада», жити Церковним Євхаристійним життям, від Євхаристії до Євхаристії, від сили в силу переходити, живучи правильним духовним життям. Хтось може запитати: «Якщо є Євхаристія, то що – Писання не потрібне?» Якщо в тебе є духовний отець, який досягнув досконалості, духоносний старець, який знає Бога – не потрібно. «Але зараз духоносних наставників немає!» – говорить Святитель Ігнатій. Тепер Священне Писання (в широкому розумінні, як втілене Боговідання Церкви) вкрай необхідне. Для духовного керівництва нам залишено неоціненний скарб – Священне Писання, і життя за порадами (а не наказами і благословеннями) досвідченіших, знаючих творіння Святих Отців. «Буде багато таких, які захочуть увійти в Царство Боже і не зможуть», «хто витерпить до кінця – той спасеться» – говорить Господь. «Хто незаконно

змагається, не одержить нагороди» – говорить апостол Павло. Тому ми «зі страхом і трепетом звершуючи своє спасіння» повинні звіряти себе, перевіряти «чи у вірі ми Христовій», «самі себе досліджувати», звіряти свій досвід з досвідом небожителів, які йдучи до Царства Божого, описали нам у Слові Писання деякі орієнтири, ознаки, межі (догмати, ороси), принципи, щоб ми могли орієнтуватися на них і звіряти своє місцезнаходження (і не забувати, що вони описували невимовне, несказанне людською, гріхом спотвореною, мовою; але мова від мови відрізняється...)

Священне Писання – це Слово Боже, зачате людиною в досвіді Боговідання, Богоспілкування (Бога і людини), в Дусі Святому і народжене та втілене в словах, звуках, фарбах, камені, жестах, обрядах. Тому спочатку – досвід Богоспілкування, а потім Священне Писання як вираження цього досвіду в Слові (слові, музиці, фарбах, скульптурі, архітектурі тощо). Священне Писання – це свідчення очевидців: «Проте, що було від початку, що ми чули, що бачили своїми очима, що розглядали і чого торкалися руки наші, про Слово життя, – бо життя явилось, і ми бачили, і свідчимо, і звіщаємо вам це вічне життя, яке було в Отця і явилось нам, – про те, що ми бачили і чули, звіщаємо вам, щоб і ви мали єднання з нами: а наше єднання з Отцем і Сином Його, Ісусом Христом». Тому таке дорогоцінне для нас Писання, свідчення очевидців (і ми «свідки», і ми були в Хрещенні, Миропомазанні та Євхаристії в Царстві Божому, але хтось із нас спав, хтось був непритомний; тому глибоко десь на глибині серця, в тайниках підсвідомості збережена пам'ять Царства, тому і палають в нас серця, коли ми читаємо Писання, хоч ум буває без плоду, бо плід може бути тільки в зустрічі з Христом у Переломленні Хліба Життя – Євхаристії), що ми слухаючи його збуджуємо ревність і самим причаститися реальності («якої вухо не чуло, око не бачило і на думку людині не приходило» – Царства Божого: Життя Отця, Сина і Духа Святого) про яку свідчать очевидці, які на досвіді, битійно в причасті (де реальність, Істина і я – Єдине) пережили і живуть. Тому ті відвідувачі «третього неба», наповнюючись там Божественною Любов'ю, коли «повертаються» в «нормальний» стан (в гріховну, в індивідуалізовану, дискурсивну форму існування; в стан розділення і необхідності) хочуть (не можуть не проповідувати) поділитися Божою волею і думками (воля Божа: «щоб усі люди спаслися і прийшли до пізнання Істини») і закликати всіх до того, щоб вкусили і пізнали, який благий Господь, щоб пізнали, що Бог є Любов, і тільки Любов. Ці тайнознавці, вісники Вічного Життя: апостоли, пророки, вчителі,.. спонукані Любов'ю, починають, намагаються за посередництвом видимого, говорити про невидиме (наприклад: кольорами – про звуки, метрами – про кілограми), скінченням – про нескінченне, тварним – про нетварне, словом – про невимовне, часовим – про вічне, тлінним – про нетлінне, через природу вказувати на іпостась, роз'яснювати особистість... [4, с. 49–51]

Тому, читаючи Писання будьмо уважні, звітуючи розсудливістю перед собою, що і як слухаємо!...

Література

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту / пер. Патріарха Філарета (Денисенка). – К.: Видання Київської Патріархії УПЦ Київського Патріархату, 2004. – 1418 с.
2. Йоан Зізіулас., митр. Буття як спілкування. Дослідження особистості і Церкви / пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2005. – 276 с.
3. Лосский В. Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие. – М.: Центр «СЭИ», 1991. – 288 с.
4. Яннарас Х. Свобода етосу / пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2003. – 268 с.

УДК 281.5 (Укр)

ІСТОРИЧНА СПАДКОВІСТЬ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Потоп Микола, *протоієрей*,
магістр богослов'я,
м. Київ

У статті розглядається розвиток Української Православної Церкви у історичному аспекті (від прийняття Християнства у X столітті до сучасності).

Ключові слова: Українська Православна Церква, 1025-та річниця Хрещення Русі, Київська Русь, Російська імперія, українське православ'я.

Historical continuity and current trends in the Ukrainian Orthodox Church. *The article deals with the development of the Ukrainian Orthodox Church in historical perspective (from the adoption of Christianity in the X century to the present).*

Key-words: Ukrainian Orthodox Church, 1025 anniversary of the Baptism of Rus, Kievan Rus, the Russian Empire, Ukrainian Orthodoxy.

Историческая преемственность и современные тенденции развития Украинской Православной Церкви. *В статье рассматривается развитие Украинской Православной Церкви в историческом аспекте (от принятия христианства в X веке до современности).*

Ключевые слова: Украинская Православная Церковь, 1025-тые годовщины Крещения Руси, Киевская Русь, Российская империя, украинское православие.

Святкування 1025-ої річниці Хрещення Русі у 2013 році стало важливою подією у суспільно-культурному житті України. У святкових заходах, які відбулися у Києві 26 – 28 липня, взяли участь Предстоятелі 9 з 15 православних помісних церков, представники інших Православних Церков. Також до Києва прибули президенти Молдови, Сербії та Російської Федерації. Заходи з нагоди хрещення Русі, що проходили на найвищому державному рівні, включали зокрема проведення Міжнародної наукової конференції «Володимир Святий і хрещення Русі»; відкриття виставки «Велике і величне»; урочисте засідання в Національному палаці мистецтв «Україна»; низку урочистих молебнів, святкових літургій. До України з Греції було доставлено хрест святого апостола Андрія Первозванного.

У своєму виступі з нагоди 1025-річчя хрещення Київської Русі Президент України зазначив: «...Прийняття християнства як державної релігії було доленосним історичним актом, який вивів Київську Русь на новий цивілізаційний рівень, визначив її місце у колі християнських держав, дав могутній поштовх для розвитку нової якості та змісту культури, політичних і громадських інститутів... Ми повинні бути свідомі того, що є спадкоємцями видатної традиції, яку започаткував один із європейських цивілізаційних форпостів – Київська Русь. Вона продемонструвала усьому тогочасному світові високі зразки духовності, правового мислення, самоорганізації громад і державної політики. Історія свідчить, що жорстко страждає той, хто не прагне зберегти єдність віри, народу, держави» [9].

На нашу думку, у цьому аспекті варто згадати найважливіші сторінки історії хрещення Київської Русі. Офіційною датою хрещення прийнято вважати 988 р., оскільки саме вона вказана у давньоруському літописі «Повість временних літ». Між тим, з християнським вченням Русь була знайома задовго до цього. Вже на початку X

ст. до християнства перейшли окремі дружинники князя Ігоря та київські послы. За часів княжіння Ігоря для варязьких купців-християн у Києві була побудована перша на Русі християнська культова споруда – церква Святого Іллі. Найвідомішою ж християнкою Київської Русі була легендарна княгиня Ольга. Статус офіційної державної релігії християнство отримало завдяки князю Володимирі Великому (978–1015). Що цікаво, за літописом, остаточною аргументом на користь християнства став для київського князя та його послів зовнішній антураж відправлення християнського культу у візантійських храмах: «І прийшли ми в Грецьку землю, і ввели нас туди, де служать вони богу своєму, і не знали – чи то на небі, чи то на землі ми; бо немає на землі такого видовища і красоти такої, і не знаємо, як і розповісти про це... і служба їх краще ніж в усіх інших країнах. Не в змозі ми забути красоти цієї... і не можемо вже тут перебувати в язичництві».

Соціальна сутність та величезне історичне значення хрещення Київської Русі зрозумілі і не викликають сумнівів. Перш за все, воно сприяло зміцненню верховної княжої влади, сприяло формуванню міцного ідеологічного підґрунтя монархії за принципом «ти поставлений від Бога на страту злим, а добрим на помилування». Християнство сприяло більш міцному територіальному згуртуванню багатоплемінної Русі під егідою єдиної релігії, поступовому нівелюванню етнічних відмінностей, своєрідній соціальній, культурній, побутовій уніфікації племен, що значно спрощувало керування державою. Важливим результатом хрещення слід вважати й значне посилення авторитету Київської Русі на міжнародній арені. Зміцнилися економічні зв'язки із Чехією, Польщею, Угорщиною, Францією, були встановлені дипломатичні відносини з Англією і Шотландією, різко посилювався вплив Русі на Скандинавію, почалося масове переселення варягів, норвезькі королі майже постійно жили у «стольному граді» та приймали участь у військових походах київських князів.

Наприкінці X – на початку XI ст. у Києві перебувало посольство папи Римського, а руське посольство відвідало Рим. Прийняття християнства сприяло поширенню писемності серед руського населення. У великих містах виникли перші школи, в яких викладали священники. Зближення Київської Русі із європейськими державами збагатило давньоруську культуру. З'явився новий вид мистецтва – живопис (іконопис); почалося масове будівництво християнських храмів і церков за візантійським зразком, перші з яких, згідно наказу князя Володимира, будували на місцях колишніх язичницьких капищ; розвивалися література (як перекладна грецька, так і оригінальна руська), художні ремесла. На Русі з'явилася ціла плеяда церковних ієрархів, яких можна вважати першими давньоруськими просвітителами: Митрополит Іларіон, ігумен Печерського Київського монастиря Феодосій, Нестор-літописець. Талановиті проповідники і письменники, вони всіляко сприяли розповсюдженню християнського вчення, популяризували ідеї благочестя, смирення, релігійної покори [9].

Необхідно наголосити, що хоча хрещення слов'ян відбулося ще в X столітті, релігійна історія нашого народу не була стабільною і стрімко змінювалася, а то й взагалі опинялася на межі знищення. З Прийняттям Люблінської (1569 р.) та Брестської (1596 р.) уній в Україні склалася ситуація, яка гальмувала будь-який культурний та духовний розвиток нашого народу. Перетворювала людей на бездумну сіру масу. Відбувалося значне пожвавлення релігійного життя в Польщі. Католицизм заручився підтримкою Риму і поширював межі свого впливу. У той час, як українська православна церква залишилася без будь-якої підтримки з боку Константинополя, загарбаного мусульманськими країнами. Це створювало небезпечні умови для православ'я. З іншого боку поширення Магдебурзького права сприяло покращенню рівня життя українського міщанства, яке об'єднувалося в організації і перетворюватися в сильний клас, який мав соціальний та економічний вплив. Все більше їхня діяльність набувала яскраво-вираженого церковного забарвлення, оскільки розбурхане релігійне життя потребувало їхнього впливу [2].

Таким чином почала відновлюватися робота старих церковних братств, які тепер гуртувалися не лише для внутрішньої церковної праці, а й для оборони своєї батьківщини. Слід зазначити, що робота братств і православної церкви відіграла значну роль в духовному розвитку українського народу. Серед основних завдань перших братств (XV століття) було опікування братською церквою, а також забезпечення її матеріальних потреб, піклування про хворих, надання допомоги вбогим. Вони займалися внутрішнім оформленням церков. Благодійністю, допомагали бідним та знедоленим. В умовах загрозливого впливу католицизму їх програма змінилася і набула більш радикального характеру. Стало зрозуміло, що церковний розвиток не можливий без розвитку освіти. А тому почали створюватися братські школи, які мали релігійний характер. У таких школах відбувався як інтелектуальний, так і духовний розвиток особистості. Їх вихованці ставали відомим діячами культури, просвітителями. Вихованцем одного з братств був Петро Могила.

Перше відоме нам православне братство було засноване 1453 р. у Львові при храмі Успіння Божої Матері. Саме у Львові, бо тут суспільство зазнавало найбільш серйозних утисків з боку польської шляхти. У зв'язку з протистоянням православної та католицької церков почали формуватися суперечливі релігійні погляди. Початком релігійної полеміки, на загал, вважають перше видання книжки Петра Скарги «Про єдність церкви божої» (1577). Ця книжка критикувала руську церкву за її відсталість і пропонувала як ліки унію з Римом. Протягом істотного часу цей католицький виклик залишався без прямої відповіді. Водночас, публікація Острозької Біблії (1581) стала епохальною подією у всьому православному світі. Протягом століть після того її примірники циркулювали далеко за межами України. Ця публікація була відповіддю на нові вимоги Реформації, що зробила прямий доступ до Святого письма необхідною умовою релігійного життя. Публікацію «Ключа царства небесного» авторства одного з редакторів Острозької Біблії Герасима Смотрицького (1587) вважають відповідним пунктом для української полемічної літератури.

Братства перші зрозуміли всю силу друкованого слова і тому стали засновувати свої друкарні. Братські друкарні, наприклад Львівська, Віденська, Київська, Могилівська та ін., залишили вічний слід у культурі свого народу. Вони не тільки постачали церквам добрі літургійні книжки, а школам – потрібні підручники, але давали до рук цілому народові найрізноманітніші корисні книжки. Братські видання підносили культуру не тільки самих українського народу, але вони широко розходилися по цілій слов'янській світі і багато помагали, наприклад, церквам болгарській, сербській, румунській та російській. Цієї сторінки діяльності наших церковних братств ніколи не забуде їм історія слов'янської культури. До найбільш визначних заслуг братств належить видання «Апостола» та «Буквара». Отже, у складний період для українського народу XVI – XVII століття діяльність братств та української православної церкви стала на захист та відродження культури та духовності нашого народу. Саме завдяки їм підвищився рівень освіти, видавалися книги та створювалися школи. А найголовніше. Нам вдалося зберегти власну самобутність [2].

Важливі історичні події у розвитку Української Православної церкви відбулись на початку XV ст. Київський митрополит-грек Фотій переїхав до Москви, прихопивши з собою церковні цінності, що викликало невдоволення церковної і світської влади. Тоді було вирішено усунути його з Київського престолу. Новим митрополитом обрали Григорія Цамблака та скерували прохання до Константинополя про його визнання. Проте під впливом московського князя Василя і митрополита Фотія у Константинополі Григорія не визнали. У відповідь собор руських єпископів у Новогрудку звинуватив Патріарха у симонії і заявив про своє право самостійно обирати митрополитів. Про це рішення повідомили Константинополь, але відповіді не отримали. Тоді єпископи Київської Церкви на наступному соборі у Новогрудку (1415 р.) самі висвятили Григорія Цамблака на митрополита Київського, а в соборному посланні з цього приводу згадали

про попередні такі випадки з митрополитами Іларіоном і Климом. Такі дії було названо канонічними (за приклад взято традицію Болгарської Церкви) і такими, що викликані необхідністю. Новий митрополит отримав визнання від великого князя Вітовта, який пояснив у листі Патріарху недоліки митрополита Фотія, зокрема що він порушив обіцянку залишатися правити у Києві. У відповідь сам митрополит Фотій викляв часників собору у Новгородку і самого митрополита Григорія, а тодішній Патріарх Евтимій на прохання Фотія позбавив Григорія церковного сану. Наступний Константинопольський Патріарх Йосиф II також викляв митрополита Григорія. Повернувся Фотій на київський престол щойно після смерті митрополита Григорія [3].

У черговий раз питання повної юрисдикційної незалежності від Константинополя було поставлене за часів митрополита Петра Могили (1632 – 1646), коли Київська митрополія мала права широкої автономії. Однак, починаючи з 1654 року, після підписання Богданом Хмельницьким союзного договору з Московією, церковне життя українців почало розвиватись за тими ж законами, що й суспільно-політичне. Уже 1686 року Київська митрополія була виведена з юрисдикції Константинопольської Патріархії і включена в склад Московської Церкви (на сьогодні ця подія по-різному трактується Московським і Константинопольським Патріархатами. Останній ставить під сумнів канонічність зміни юрисдикції Київської Церкви). Згодом вона втратила всю свою автономію (збереження якої було однією з умов перепідпорядкування) і стала звичайною єпархією РПЦ. У такому становищі Київська митрополія перебувала до початку ХХ століття.

Події в Російській імперії на початку ХХ століття сприяли розхитуванню всіх структур царської влади, церковної зокрема. Оскільки з часу «петровських реформ» Російська Православна Церква втратила патріархальний устрій і стала одним із державних відомств імперії. На революційний час припадають також і позитивні процеси в самій Російській Церкві. 1917 року відбувся Помісний Собор, на якому відновили патріаршество, що забезпечило РПЦ якісно новий історичний період розвитку в подальші роки. Однак керівництво Російської Церкви не хотіло помічати або реагувало болісно на ті переміни, які вже відбулись або ще тільки набирали обертів в неросійських частинах імперії, як в політичному, так і в церковному аспектах [3].

Необхідно вказати, що революційні події 1917–1920 рр. кардинально вплинули на становище православної церкви й відповідні можливості щодо вивчення історичної спадщини останньої. Ще до утвердження більшовицької влади, за умов відновлення Української держави, питанню її співробітництва з православною церквою та розкриття її суспільно регулюючих функцій не було приділено належної уваги. Православна церква в Україні залишилася на узбіччі історичного процесу. Неприродність такого становища була очевидною для самого духовенства. В цьому відношенні дуже показовим став вихід у 1918 р. колективної праці намісника Києво-Печерської лаври архімандрита Климента, ієромонаха Аполлона й монаха Тертія «Киево-Печерская Лавра и ее значение в истории украинского народа». Намісник та ченці намагалися на конкретних історичних прикладах довести заслуги церкви перед суспільством і, таким чином, вплинути на політику влади щодо неї. Автори звертали увагу громадськості на те, що братія найвідомішого на Русі монастиря традиційно складалася з представників різних станів, але найбільше з простолюдинів, вихідців із трудових верств та українців за національним походженням.

Від часу приходу до влади більшовицького уряду відбувся стрімкий перехід від щойно утвердженого скептичного ставлення до церкви й її ролі у новому суспільстві до відкритої ворожнечі до неї та утвердження атеїстичної пропаганди. Об'єктивне вивчення історії православної церкви в Україні за нових політичних обставин було унеможливлене. Історичні праці на релігійну тематику мали виразну ідеологічну мотивацію й у межах атеїстичної історіографії присвячувалися лише соціально-економічній і політичній складовим діяльності церкви. Духовні аспекти православної

релігійної традиції залишалися переважно поза увагою дослідників, що диктували самі принципи раціонального підходу до вивчення минулого.

Необхідно вказати, що за часів радянської влади Православна Церква опинилася у напівлегальному стані. Її відродження почалося тільки наприкінці 80-х рр. ХХ ст. в умовах демократизації суспільно-політичного життя, повернення пріоритетних громадянських прав і свобод, зокрема, свободи совісті. Відповідно до неї, були скасовані всі заборони на релігійне життя, почалися реставрація та відновлення функціонування старих храмів, побудова нових культових споруд, збільшився набір до православних духовних навчальних закладів.

У церковному житті в Україні перших років незалежності були між церковні конфлікти, що, як правило, мали два епіцентри: протистояння по лінії православні – греко-католики та внутрішня боротьба в рамках православ'я. Причиною між церковних зіткнень найчастіше були суперечки за культові приміщення, майно, поділ сфер впливу, боротьба за лідерство тощо. Складні процеси у церковному житті України призвели до співіснування трьох окремих гілок Православної Церкви: Української Православної церкви Московського патріархату, Української Православної церкви Київського патріархату, Української автокефальної Православної церкви [9].

Надалі слід звернутися до сучасного стану українського православ'я.

В умовах сьогодення Українська Православна Церква – є найбільшою за кількістю релігійних громад конфесією України і канонічно підпорядковується Московському Патріархату. УПЦ діє лише на території України. Найвищим органом УПЦ є Архиєрейський Собор, в період між засіданнями якого УПЦ керує Священний Синод (складається з Предстоятеля, 4-х постійних і 3-х тимчасових членів). Періодично збирається Всеукраїнський Церковний Собор (помісний) за участю єпископату, представників духовенства, ченців та мирян УПЦ для обговорення найважливіших питань внутрішнього життя УПЦ. Предстоятель УПЦ носить титул «Блаженніший Митрополит Київський і всієї України». УПЦ входить до Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій [4].

Українська Православна Церква – Київський Патріархат – одна з гілок Київської Церкви, на сьогодні перебуває у нерегульованому канонічному статусі. Де-факто цей стан є автокефальним, однак він не визнається Церквами Вселенського Православ'я.

Говорячи про динаміку змін, що відбуваються в сучасній православній церкві варто зазначити, що кількість парафій та церков постійно збільшується, про що свідчить статистика офіційних сайтів Православної церкви як Київського [6], так і Московського [7] патріархатів. Питання релігійних об'єднань, динаміка, тенденції їх розвитку та особливості функціонування вже давно стало і досі залишається одним з найгостріших у релігійній та соціальній сфері. Складні процеси диференціації православного населення і створення складної системи відносин між різними гілками православної церкви Візантійського обрядупозначились на всій історії та сучасності українського суспільства і обов'язково будуть впливати на його подальший розвиток.

Переглянемо коротко сторінки історичного розвитку Української Православної Церкви у ХХ столітті. УПЦ була створена на основі Київського екзархату РПЦ рішенням Архиєрейського Собору Російської Православної Церкви від 31 січня 1990 р. Їй були надані права, близькі до автономії, але не визначено чітко її канонічний статус.

Таке рішення було прийняте під впливом процесу легалізації Української Греко-Католицької Церкви і відродження Української Автокефальної Церкви у 1989–1990 рр. в західних областях України, де на той час перебувала більшість парафій Київського екзархату РПЦ. Їх перехід в УГКЦ або УАПЦ, нерідко з актами насильства, завдав великий збиток цілій РПЦ.

9 червня 1990 р. предстоятелем УПЦ обрано митрополита Філарета, який досі очолював Київський екзархат РПЦ.

9 липня 1990 р. єпископат УПЦ звернувся до новообраного Патріарха Московського Алексія II з проханням розширення самостійності й самоуправління УПЦ. На це прохання Архиєрейський Собор РПЦ у жовтні 1990 р. надав УПЦ самостійність в управлінні, враховуючи складну релігійну ситуацію в Україні і міжконфесійні конфлікти. Тоді ж Предстоятель УПЦ отримав титул «Блаженніший» – його мав обирати єпископат УПЦ і благословляти Московський Патріарх. Синод УПЦ також отримав право самостійно обирати і святити нових єпископів, засновувати і скасовувати єпархії в Україні.

27 липня – 6 серпня 1990 р. з архиєрейським візитом Україну відвідав Патріарх Алексій II. Цей візит мав за мету показати, що «подолання релігійного конфлікту в Україні є одним з першочергових завдань, вирішувати яке повинна не тільки Українська Православна Церква сама в собі, але вся повнота Руської Церкви».

Другий візит в Україну Патріарха Алексія II відбувся 28 жовтня т.р., коли він брав участь в урочистому проголошенні рішення Собору РПЦ про надання УПЦ статусу самостійної в управлінні, яке відбулося в соборі Святої Софії в Києві, що викликало широкий протест національної громадськості.

Після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року УПЦ опинилася у складній ситуації, тому вона на чолі з митрополитом Філаретом схиляється до здобуття автокефалії. Таке рішення прийняв Архиєрейський Собор УПЦ 6–7 вересня 1991 р. А Помісний Собор УПЦ 1–3 листопада 1991 року з метою зміцнення єдності Православної Церкви в Україні, сприяння у ліквідації «автокефального розколу», протистояння «уніатській та католицькій експансії» ухвалив «звернутися до Святішого Патріарха Московського й усія Русі Алексія II і єпископату Руської Православної Церкви з проханням дарувати Українській Православній Церкві повну канонічну самостійність, тобто автокефалію».

Собор також поставив питання Патріаршого статусу УПЦ: «Враховуючи тисячолітню історію Київської митрополії, прямою правонаступницею якої є Українська Православна Церква, яка має 35-ти мільйонну паству, Собор просить Руську Православну Церкву після дарування повної самостійності Українській Православній Церкві сприяти утворенню Київського Патріархату Східними Патріархатами і Главами інших Помісних Церков» [5].

Проте невдовзі після Собору частина єпископату відмовляється від своєї попередньої підтримки постанов Собору. В пресі з'являються статті, в яких митрополит Філарет звинувачується у співпраці з КГБ. Архиєрейський Собор РПЦ у Москві 31 березня – 4 квітня 1992 р. відмовив УПЦ в автокефалії, а її Предстоятелю запропоновано подати у відставку. Після повернення до Києва митрополит Філарет відмовився йти на спочинок – це спонукало створення промосковського «Комітету духовенства і мирян на захист православ'я» і проведення в Житомирі зборів вірного Московській Патріархії єпископату УПЦ на чолі з митрополитом Агафангелом (Саввіним). У всій УПЦ розпочинаються переслідування прихильників митрополита Філарета.

27 травня 1992 року у Харкові відбувся Архиєрейський Собор УПЦ, яким керував митрополит Харківський Никодим (Русак). Собор звільнив митрополита Філарета від обов'язків Предстоятеля і вивів його поза штат із заборonoю священно діяти. Новим Предстоятелем обрано митрополита Ростовського Володимира (Сабодана), який досі не входив до складу єпископату УПЦ. Українська влада не визнала рішення Харківського Собору і продовжувала визнавати Предстоятелем УПЦ митрополита Філарета.

11 червня 1992 р. Архиєрейський Собор РПЦ оголосив про позбавлення Філарета (Денисенка) всіх ступенів священства – у відповідь митрополит Філарет відмовився це визнавати і здійснив хіротонію нового владики.

Після проведення Собору 25 червня 1992 р. і створення УПЦ КП втратила статус привілейованої, оскільки тодішній президент України Леонід Кравчук підтримав

позицію митрополита Філарета і створеної ним УПЦ КП. УПЦ мало не втратила свій юридичний статус, але через втручання громадськості і російського уряду вона його зберегла. У більшості випадків УПЦ вдалося зберегти свої приміщення і храми, а також впливи в регіонах. Лише в Києві, на Львівщині та Волині регіональна влада ставилася до неї прохолодно. РПЦ, а за нею і УПЦ поширює в світовому медіальному просторі інформацію про ліквідацію «уніатами і націоналістичною владою» трьох єпархій РПЦ у Західній Україні.

Для зміцнення позиції УПЦ в західному регіоні сюди скеровано єпископа Августина (Маркевича), якому пізніше підпорядковано «Союз православних братств» та доручено капеланську опіку над силовими структурами. Він один із перших отримав за свою діяльність орден російського Фонду св. Ап. Андрія Первозванного, який присуджується за захист і збереження російської культури. Промосковський політичний напрямок в УПЦ очолив митрополит Одеський Агафангел (Саввін) і підконтрольна йому організація «Єдине отечество».

Умовний статус переслідуваної центральною владою сприяв УПЦ в її внутрішньому піднесенні та активізації оборонних позицій. Їх позицію підтримували ті ліві та слов'янофільські політичні сили, які перебували в опозиції до адміністрації Л. Кравчука.

Перемога на президентських виборах 1994 р. проросійського кандидата Леоніда Кучми означала для УПЦ повернення їй панівної позиції. Новий глава держави активно зустрічається з єрархами УПЦ, допомагає у будівництві храмів. УПЦ повертаються храми, які використовувалися не за призначенням, у т.ч. пам'ятки архітектури національного значення, що викликає невдоволення інших конфесій, особливо УПЦ КП. У регіонах, особливо східних і південних, УПЦ отримала особливе сприяння від властей в мас-медіа, освіті, душпастирстві у закритих установах.

1995 р. розпочалися міжправославні переговори відносно відновлення єдності, в яких брали участь також представники УПЦ. 1996 р. велися безрезультатні консультації з УАПЦ, яка ставила вимогу об'єднання під егідою Константинопольської Патріархії. Позиція УПЦ з 1992 р. у цій справі була незмінною – у серпні 1995 р. Священний Синод УПЦ її сформулював так: умова припинення суперництва довкола громад і майна, неучасть в переговорах політиків і Предстоятеля УПЦ КП Патріарха Філарета (на якого за поданням архиєпископа Августина (Маркевича) Архиерейський Собор РПЦ 1997 р. наклав анафему), діалог лише на основі канонів Церкви [4].

15 грудня 1996 р. відбувся Архиерейський Собор УПЦ за участю практично всіх владик (36 з 37), на якому розглядалися питання автокефалії та шляхи об'єднання українського православ'я. Собору передувала гостра полеміка в самій УПЦ і здійснювався зовнішній тиск. Західноукраїнські єпархії пропонували швидше ставити питання про канонічну автокефалію, щоб захиститися від нападів вірних УПЦ КП і УАПЦ. Натомість, представники східних і південних регіонів категорично відкинули ідею автокефалії як зраду Церкві та крок до унії. Тому Собор при одному голосі проти прийняв рішення про недоцільність та несвоєчасність автокефалії УПЦ за тогочасних політичних і релігійних умов. Аргументом проти автокефалії були і заяви численних громад, які в разі прийняття автокефалії готові були перейти під пряме керівництво Московської Патріархії, що б означало черговий розкол в УПЦ.

Знову це питання було актуалізоване державою – Президент України Леонід Кучма 1998 р. на Конгресі української інтелігенції і на початку 2000 р. на Урочистому святкуванні 2000-ліття Різдва Христового заявив про необхідність об'єднання українського православ'я і створення єдиної Помісної Православної Церкви. На що Предстоятель УПЦ митрополит Володимир (Сабодан) відповів, що Православна Церква існує та є ті, які від неї відійшли, – і якщо вони покаяться і повернуться, тоді буде дійсно єдина Церква.

Офіційну позицію з цього приводу висловив Ювілейний Архиєрейський Собор УПЦ 28 липня 2000 року, на якому визнано негативні наслідки розколу та названо як його причину небажання «розкольницьких угруповань, підтриманих деякими політичними силами», йти до створення єдиної Церкви шляхом, яким пропонує УПЦ. Собор прийняв звернення на ім'я Президента України, Архиєрейського Собору РПЦ і Вселенського Патріарха Варфоломея I.

Цей Собор відбувся напередодні Архиєрейського Собору РПЦ (серпень 2000 р.), в якому взяли участь єрархи УПЦ. На ім'я Патріарха Алексія II надійшла телеграма від Президента України Леоніда Кучми, в якій він попросив надати УПЦ канонічну самостійність. Архиєрейський Собор РПЦ заслухав виступ митрополита Володимира (Сабодана), після якого була гостра дискусія про статус канонічної УПЦ. В результаті Собор вирішив загалом не змінювати статус УПЦ, щоби не привести до її розколу.

Після смерті 25 лютого 2000 р. Предстоятеля УАПЦ Патріарха Дмитрія (Яреми), активізувалося зацікавлення українськими справами Константинопольського Патріарха Варфоломея I, викликане Заповітом Патріарха Димитрія, в якому він закликав УАПЦ шукати канонічного єднання з матірною Константинопольською Церквою. Це, звичайно, викликало невдоволення Московської Патріархії і УПЦ.

Ще 1997 р. під час візиту до Одеси Патріарх Варфоломей I заявив, що розкол в Україні є внутрішньою справою РПЦ [4].

На міжправославних переговорах 28–29 березня 2000 р. делегація РПЦ попередила Константинопольську Патріархію, що в разі прийняття нею під свій омофор УАПЦ, це погіршить її відносини з Москвою і загострить ситуацію в Україні. На наступних переговорах у червні 2000 р. Константинополь запропонував запросити до дискусії представників УАПЦ, УПЦ КП та української влади, що викликало невдоволення в представників РПЦ, які назвали проблему внутрішньоцерковною.

1 червня 2000 р. Патріарх Варфоломей зустрівся з віце-прем'єр-міністром України Миколою Жулинським, який від імені Президента Л.Кучми попросив сприяти українському православ'ю в об'єднанні та отриманні автокефалії. Патріарх відповів, що дуже зацікавлений у швидкому отриманні цієї автокефалії, яку може дати лише матірня Церква, тобто Константинопольський Патріархат, а не Московський. Також він вказав на те, що у Вселенському Православ'ї немає чіткого механізму отримання автокефалії або автономії. Як передумова надання автокефалії – об'єднання трьох православних конфесій в Україні. Патріарх Варфоломей сказав, що не бачить іншого шляху досягнення цієї цілі, лише переговори з Московською Патріархією.

Своє невдоволення справою висловив Архиєрейський Собор УПЦ від 28 липня 2000 р., який у зверненні на ім'я Патріарха заявив про неприпустимість втручання Вселенської Патріархії у справи українського православ'я.

Пізніші події, зокрема, відхід УАПЦ на IV Помісному Соборі 14–15 вересня 2000 р. від духу Заповіту Патріарха Димитрія, намагання керівництва УПЦ КП перехопити і пресингувати відносини з Константинополем, привели до того, що позиція державної влади України в цій справі була узгоджена з позицією УПЦ, а Константинопольський Патріархат відмовився від активної участі в українських справах на користь Московської Патріархії.

З кінця 2000 р. керівництво УПЦ було стурбоване запланованим на червень 2001 року на запрошення державної влади і Католицьких Церков візитом в Україну Папи Римського Івана Павла II. Синод УПЦ і особисто митрополит Володимир (Сабодан) закликали Папу відмовитися від візиту, оскільки, як одна з причин, цей візит не узгоджений з Московською Патріархією, яка вважає Україну своєю канонічною територією. Керівництво УПЦ відмовилося брати участь в офіційних зустрічах з Папою, а православні братства УПЦ провели декілька акцій проти візиту Римського архиєрея в Україну.

В серпні 2001 року УПЦ відсвяткувала 950-ліття Києво-Печерської лаври, в якому взяли участь представники всіх помісних православних Церков.

В останні роки спостерігається зближення керівництва УПЦ з центральними та багатьма регіональними органами влади, провладними політичними і бізнес-структурами. УПЦ підписала договори про співпрацю з державними силовими відомствами. Після Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій» (21 березня 2002 р. №279/2002) УПЦ передано у власність багато храмів, інших колишніх церковних приміщень. При підтримці держави триває будова багатьох храмів УПЦ. Неофіційно, а подекуди й офіційно, УПЦ підтримала провладних кандидатів та політичні сили на президентських і парламентських виборах 1998, 1999, 2002 і 2004 рр. В регіонах УПЦ нерідко виявляє нетерпимість щодо інших конфесій, перешкоджає в їх державній реєстрації, отриманні земельних наділів під будівництво культових споруд [4].

Створення Київського Патріархату.

22 травня 1992 року в Києві відбувся Всеукраїнський Форум на захист українського православ'я, в якому взяли участь єпископи, духовенство, миряни УПЦ і УАПЦ. А 25–26 червня 1992 року в Києві в резиденції митрополита Філарета відбувся Всеукраїнський Православний Собор, що об'єднав Українську Автокефальну Православну Церкву та частину Української Православної Церкви (Московського Патріархату) в єдину структуру – Українську Православну Церкву Київського Патріархату. Створення такої структури підтримав президент України Леонід Кравчук [3].

Українську Православну Церкву (Московського Патріархату) представляли митрополит Філарет, єпископ Яків (Панчук) та двоє нових архієреїв – Спиридон (Бабський) і Варсонофій (Мазурак). З боку УАПЦ в Соборі брали участь єпископи Антоній (Масендич), Володимир (Романюк), Роман (Балащук), Софроній (Власов), Роман (Попенко) та Михайл (Дуткевич).

Собор підтвердив обрання митрополита Мстислава Патріархом Київським і всієї України.

Нова Церква була зареєстрована органами влади, а тому скасовувалась реєстрація УАПЦ (юридично вона перестала існувати). Однак частина духовенства та вірних УАПЦ негативно поставилось до утворення нової структури. Пояснювалось це тим, що об'єднавчий Собор та утворення УПЦ КП відбувалось за відсутності Патріарха Мстислава та без його благословення.

Відразу після об'єднавчого Собору єпископи УАПЦ – Хмельницький Антоній (Фіалко), Дніпропетровський Пантелеймон (Романовський), Івано-Франківський Миколай (Гроха) і Полікарп (Палахнюк) подали прохання про перехід до РПЦ і були перерукоположені. А єпископ Полікарп зрікся єпископського сану.

Від 1 до 10 липня 1992 року Патріарх Мстислав перебував з візитом в Україні. Під час зустрічі з колишнім єпископатом УАПЦ він виразив своє невдоволення об'єднавчим Собором та утворенням нової структури – УПЦ КП.

У вересні 1992 року митрополит Філарет перерукоположив єпископів УАПЦ: Антонія (Масендича), Володимира (Романюка), Романа (Балащука) та Софронія (Власова).

17 жовтня глава УАПЦ вивів за штат митрополита Антонія (Масендича) та єпископа Володимира (Романюка).

12 грудня того ж року Патріарх востаннє прибув в Україну. Тоді ж – 23 і 24 грудня – в Києві відбулася зустріч із вірними та духовенством, які не визнали об'єднання з частиною УПЦ (МП) на чолі з митрополитом Філаретом (Денисенком). Участь у нараді взяв і архиєпископ Львівський Петро (Петрусь). Підсумком наради

стало звернення Патріарха Мстислава від 24 грудня на ім'я Президента України, Прем'єр-міністра та Генерального прокурора України, в якому він наполягав на незаконності участі частини єпископів і вірян в об'єднавчому Соборі 25–26 червня 1992 року і порушенні Статуту УАПЦ.

На такі дії Патріарха Архиерейський Собор УПЦ КП (17 архиєреїв) відреагував постановою від 15 грудня, що жодні дії першоєрарха (Мстислава (Скрипника)) не мають чинності без попереднього узгодження з Синодом. Самого Патріарха Мстислава запрошували взяти участь в Соборі, однак він категорично відмовився.

У свою чергу владика Мстислав призначив нового керуючого справами Патріархії УАПЦ архиєпископа Петра (Петруся) та доручив йому скликати в січні 1993 року розширену архиерейську нараду з метою подальшого врегулювання статусу УАПЦ. Нарада відбулась у Львові 22 січня, але, окрім архиєпископа Петра (Петруся), на ній був присутній тільки єпископ Михаїл (Дуткевич).

У відповідь на дії архиєпископа Петра (Петруся) того ж дня Архиерейський Синод УПЦ КП позбавив його сану, а також тих священнослужителів, які намагались відновити діяльність УАПЦ [3].

11 червня 1993 року в місті Грімсбі (Канада) помер Патріарх Мстислав (Скрипник).

Оскільки в Україні його вважали своїм першоєрархом одночасно дві структури – УПЦ КП та позбавлена реєстрації УАПЦ, УПЦ в США дистанціювалась від обох юрисдикцій. Також американські єпископи відмовили у проханні відновленої УАПЦ взяти участь в нових хіротоніях для України.

Невдовзі після цього відбулось засідання Архиерейського Собору УАПЦ, на якому прийняли рішення просити священника Володимира (Ярему) погодитись на монаший постриг і прийняти єпископські свячення. 23 серпня 1993 року в Петропавлівському храмі Львова архиєпископ Петро (Петрусь) здійснив постриг о. Володимира в монашество з іменем Димитрій. А 5 вересня в Києві Димитрій (Ярема) був рукоположений на єпископа Січеславського. 7 вересня 1993 року на другому Помісному Соборі УАПЦ його було обрано Патріархом Київським. Інtronізація відбулась 14 вересня в церкві Спаса на Берестові.

Паралельно з цими подіями УПЦ КП, яка також вважала своїм главою Мстислава (Скрипника), також провела вибори нового Патріарха України. Від 21 до 24 жовтня в Києві проходив Помісний Собор, на якому главою УПЦ КП було обрано архиєпископа Чернігівського Володимира (Романюка). Інtronізація Патріарха Київського і всієї Руси-України Володимира (Романюка) відбулась у соборі Святої Софії.

Митрополита Філарета, який також був одним із кандидатів на патріаршество, було обрано «замісником Патріарха». Тому предстоятельство Патріарха Володимира відбувалось під знаком перманентного конфлікту між главою УПЦ КП і митрополитом Філаретом.

20–21 жовтня в Володимирському соборі м. Києва відбувся Помісний собор УПЦ КП, на якому Патріархом Київським було обрано митрополита Філарета (Денисенка). Інtronізація новообраного Патріарха відбулась 22 жовтня.

За день до цього, 19 жовтня, група єпископів УПЦ КП (митрополит Івано-Франківський Андрій (Абрамчук), архиєпископ Тернопільський Василій (Боднарчук), архиєпископ Вінницький Роман (Балащук) та єпископ Хмельницький Мефодій (Кудряков)), невдоволених кандидатурою митрополита Філарета, заявили про свій вихід з Київського Патріархату. Після цього в Київському Феодосіївському монастирі відбулась їхня зустріч із єпископами УАПЦ, на якій було прийнято «Акт про об'єднання Церков».

Через відхід єпископів з західних областей України, кількість парафій УПЦ КП скоротилась на 400 громад.

Після обрання митрополита Філарета Патріархом Київським керівництво Московського Патріархату, яке раніше (у 1992 році) позбавило його сану, на Архиєрейському соборі 20 лютого відлучило його від Церкви.

Після своєї інтронізації Патріарх Філарет почав активно розбудовувати структуру УПЦ КП. Невдовзі до Київського Патріархату повернулись майже в повному складі ті парафії, які відійшли за невдоволеними єпископами в УАПЦ. Патріарх Філарет почав нав'язувати контакти також із невизнаними православними юрисдикціями за межами України. Так, він взяв участь в інтронізації опозиційного до офіційного болгарського Патріарха Максима, Патріарха Пімена. А також налагодив контакти з Македонською Церквою, яка, як і УПЦ КП, не визнана Вселенським Православ'ям.

У 1996 році УПЦ КП провела канонізацію Петра Могили. А в 1997 році УПЦ КП було передано комплекс Видубецької обителі, розпочалась відбудова Михайлівського Золотоверхого монастиря.

У 2000 році, за підтримки Вселенської Патріархії, між УПЦ КП і УАПЦ розпочався діалог, який завершився підписанням «Симфонітікону». Після спільної зустрічі в Стамбулі 8 листопада між УПЦ КП і УАПЦ, які разом прагнуть визнання своєї легітимності з боку Вселенського Православ'я, взаємини почали покращуватись. На основі Симфонітікону мало відбутись об'єднання двох структур в єдину Церкву. Однак через причини внутрішнього характеру в середовищі УПЦ КП і УАПЦ, а також через активізацію Московської Патріархії в блокуванні утворення будь-якої іншої визнаної структури в Україні, окрім УПЦ як частини РПЦ, переговори не мали позитивного результату.

У січні 2001 року в УПЦ КП відбувся Помісний Собор, на якому делегати розмірковували над становищем Церкви в сучасному світі та випрацювали документ, у якому йдеться про відношення УПЦ КП до питань секуляризації, глобалізації, ЗМІ, церковно-державних стосунків тощо.

Становище УПЦ КП в Україні різко змінилося після приходу на пост Президента України Віктора Ющенка у 2004 році. Прихильник створення єдиної Православної Церкви з автокефальним статусом, новий президент намагався якомога активніше підтримати Київський Патріархат та сприяти його визнанню в Православному світі.

У 2005 року відбулась низка консультацій між представниками УПЦ КП і УАПЦ (Мефодія (Кудрякова)) про можливе об'єднання. Сторони досягли певних домовленостей, але незадовго до об'єднаної Собору УАПЦ вийшла з переговорів. Мотивацією стало незадоволення умовами об'єднання.

У 2008 році Помісний Собор УПЦ КП провів низку канонізацій. Зокремо було канонізовано благовірного князя Ярослава Мудрого, благовірного князя Костянтина Острозького, святителя Іова Борецького та святого праведного Петра Калнишевського.

Вінцем надії про вихід з канонічної ізоляції УПЦ КП і УАПЦ став візит в Україну у 2008 році Патріарха Константинопольського Варфоломія. Під час переговорів між Вселенською Патріархією, УПЦ КП і УАПЦ, глава Київського Патріархату відмовився прийняти умови Константинопольської делегації, яка пропонувала українським невизнаним Церквам ввійти в склад Вселенського Патріархату на правах автономної митрополії. Цей процес також був заблокований представниками Московського Патріархату, який намагався запобігти утворенню в Україні двох канонічних структур.

Восени 2009 року розпочався діалог між УПЦ КП і УПЦ в єдності з Московським Патріархатом. Однак, після єдиної зустрічі, яка відбулась 2 жовтня, діалог так і не продовжився.

Після приходу до влади у 2010 році нового президента Віктора Януковича, Київський Патріархат відразу відчув певний тиск на свої структури. Патріарх Київський Філарет відразу заявив про наміри нової влади знищити Київський Патріархат на вимогу Патріарха Московського Кирила, з яким новий президент перебував у дружніх стосунках. Однак вже через рік після початку каденції Віктора

Януковича таких заяв з боку Київського Патріархату не було. Навпаки, відбулось певне потепління стосунків УПЦ КП із новою владою.

У вересні 2011 року розпочались чергові переговори про об'єднання між УАПЦ і УПЦ КП. Комісія з діалогу між Церквами провела зустріч 27 жовтня 2011 р. на території Михайлівського Золотоверхого монастиря, на якому єрархи двох Церков розглянули і погодили текст підсумкового документу. У 10 пунктах документу зафіксовано як загальне узгоджене бачення щодо об'єднаної процесу, так і конкретні пропозиції щодо подолання існуючого церковного розділення.

На сьогодні єпископат УПЦ Київського Патріархату налічує близько 40 архиєреїв, в Україні діє 4371 парафія, всі вони об'єднані у 29 єпархій. Функціонують Київська і Львівська Православні Богословські Академії, семінарії у Луцьку та Рівному, Богословський інститут в Івано-Франківську, Теологічне відділення Філософсько-Теологічного факультету Чернівецького Національного Університету. За даними Київського Патріархату, понад 10 мільйонів чоловік дорослого населення України належать до цієї Церкви [3].

Таким чином, необхідно узагальнити, що з моменту проголошення незалежності у науковому середовищі набув визнання той факт, що втрата релігійної ідентичності – об'єктивна закономірність розвитку сучасного суспільства, котре в різних регіонах України має свої пріоритети та особливості функціонування. За двадцять років прожитих у вільній державі ми вже звикли до антагонізмів у Православній церкві Московського та Київського Патріархатів, хоч вони є великим дестабілізуючим чинником розвитку сучасної української культури і духовності, зокрема. Потрібно відмітити і про регіональні особливості кожної з церков, адже вони існують створюючи власний комплекс сучасних традицій та правил поведінки сучасної людини.

У пошуках шляхів подальшого розвитку України її громадськість поступово усвідомлює необхідність піднесення духовності всього народу, що тільки й може вивести його з кризової ситуації, долучити його до сім'ї «високоцивілізованих, історично вдатливих, щасливих народів» [1].

У той же час не варто забувати про велику кількість внутрішніх та зовнішніх проблем, що характеризують сучасне становище українського православ'я. Поряд із проблемами розколу православних церков, міжконфесійного напруження та практичної втрати первинного розуміння церкви для православ'я в Україні гостро стоїть питання про адаптацію адекватність відносно трансформованої суспільної реальності. Адже релігія є невід'ємним складовим елементом загальної соціальної системи та водночас виступає у ролі важливого фактору її розвитку. Тому питання про проблематику релігійних процесів в Україні безпосередньо пов'язане із дослідженням загальної системи українського суспільства на всіх рівнях його функціонування [9, с. 150].

У даному контексті найбільш гострою проблемою сучасного українського (і не тільки українського) православ'я є проблема надмірного консерватизму. Тобто наявність певних релігійно-світоглядних позицій, наприклад, патерналізму, традиціоналізму, характерного для православ'я, орієнтації на певні релігійні та культурні цінності. Православні цінності, безумовно, мають дуже велике позитивне значення для стабілізації українського суспільства, його прогресивного розвитку та трансформацій [1].

Отже, православні цінності можуть і мають стати відправною точкою та опорою для подолання «духовної кризи сучасності» в межах українського суспільства. Але все це можливо тільки при визнанні та продуктивному осмисленні взаємодії релігійних, зокрема православних цінностей, із загальним соціальним контекстом та системними суспільними трансформаціями, котрі на сьогоднішній день мають позитивну динаміку змін, хоч кількість прихожан у православних церквах має тенденцію до якісного зменшення, тобто частота відвідувань православних храмів та недільних шкіл щороку знижується завдяки дії цілого ряду факторів та чинників [4].

На сучасному етапі окремі державні та політичні діячі активно підтримують релігійно-церковні утворення. Основою для правового регулювання відносин держави і церкви у незалежній Україні є Закон про свободу совісті та релігійні організації в Україні, в якому визначені демократичні принципи: відокремлення церкви від держави та школи від церкви, захист прав і рівність громадян незалежно від їхнього ставлення до релігії, свобода пропаганди релігії, наукових знань і свобода совісті. Діючий закон істотно відрізняється від попереднього радянського законодавства щодо релігії та церкви. У ньому релігія визначається як реальне явище суспільного буття і припускається можливість її існування у майбутньому. Закону властива соціально-гуманістична спрямованість, орієнтація на критерії міжнародного права, толерантні відносини між церквою і державою [7].

Спостерігається підвищений інтерес до релігії з боку інтелігенції. У незалежній Україні відновлюється і зміцнюється статус церкви. Сучасна соціальна діяльність церкви проявляється у світоглядно-культурній, просвітницькій роботі. Набула різних форм благодійницька діяльність церкви. Вона закликає людей сумлінно виконувати громадські обов'язки, закони, зміцнювати сім'ю, брати активну участь у розв'язанні екологічних та інших глобальних проблем, боротися з моральними недоліками суспільства. В Україні церквою створено навчально-освітні заклади як альтернативні державним. Важливим є внесок церкви у збереження пам'яток історії, національних святинь українського народу. Особливістю соціальної діяльності церкви є посилення її ролі у тих сферах суспільного життя, де вона ніколи себе не проявляла: у політиці, у виборчих кампаніях, у роботі різного рівня Рад народних депутатів, громадсько-політичних організаціях, в суспільно-політичних акціях. В цілому соціальна діяльність церкви свідчить про відданість ідеалам гуманізму, загальнолюдським нормам, що, безумовно, підносить її авторитет у суспільстві. Таким чином, необхідно узагальнити, що розвиток православної церкви як і інших релігійних організацій, відкриває перспективи зростання їх ролі у моральному вихованні молоді, формуванні толерантного і демократичного громадянського суспільства.

Література

1. Андрієнко О.А. Православ'я як об'єкт та фактор соціальних трансформацій у посткомуністичній Україні // Електронний ресурс. – Режим доступу: [http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/4_2004/articles/stat31.html].
2. Бабако А. Роль православної церкви і її братств в розвитку духовного життя українського народу // Електронний ресурс. – Режим доступу: [<http://narodna.pravda.com.ua/history/4ae7649e40de4/>].
3. Історія Української Православної Церкви – Київського Патріархату // Електронний ресурс. – Режим доступу: [http://risu.org.ua/ua/index/reference/major_religions/45457/].
4. Історія Української Православної Церкви – Московського Патріархату // Електронний ресурс. – Режим доступу: [http://risu.org.ua/ua/index/reference/major_religions/].
5. Круглик К. Динаміка розвитку сучасного православ'я України в компілятивному порівняльному зрізі // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2011. – № 22.
6. Офіційний сайт православної церкви Київського патріархату // Електронний ресурс. – Режим доступу: [<http://www.cerkva.info/>].
7. Офіційний сайт православної церкви Московського патріархату // Електронний ресурс – Режим доступу: [<http://orthodox.org.ua/ru/>].
8. Соловйова Р. П., Максимчук С. П. Державно – церковні відносини: історія і сучасність. // Електронний ресурс – Режим доступу: [http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/9/articles/sec2/s2a7.html].
9. Україна і НТУ «ХП» у вимірах історії та сучасності. Лекція до дня знань. Методична розробка. / О.Г. Романовський, В.І. Ніколаєнко, С.С. Арбузова, І.В. Дворкін, Я.В. Мотенко, Л.П. Савченко. – Харків. – НТУ «ХП». 2013. – 35 с.
10. Центр Разумкова. Соціологічні дослідження. Як часто ви відвідуєте храм // Електронний ресурс – Режим доступу: [http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=302].

**МІСЦЕ ПРАВОСЛАВНИХ МОНАСТИРІВ НА ТЕРИТОРІЇ УРСР У
КОНСТРУЮВАННІ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
ПРОТЯГОМ 40-Х – 60-Х РР. ХХ СТ.**

Киричевський Петро, протоієрей,
благочинний церков Лугинського району
Овруцької єпархії УПЦ,
кандидат історичних наук,
м. Житомир

У статті розкривається місце православних монастирів у процесі формування радянської ідентичності та проблеми з її адаптацією до місцевої соціальної й національної специфіки.

Ключові слова: *радянська ідентичність, релігійна ідентичність, національна ідентичність.*

Place of orthodox monasteries in the USSR territory in the process of soviet identity formation during 40 – 60 years of the XX century. *In the paper the place of orthodox monasteries in the process of the Soviet identity formation and problem with its adaptation to local social and national specifics are given.*

Key-words: *soviet identity, religious identity, national identity.*

Место православных монастырей на территории УССР в процессе конструирования советской идентичности в 40-х – 60-х гг. XX века. *В статье раскрывается место православных монастырей в процессе формирования советской идентичности и проблемы с ее адаптацией к местной социальной и национальной специфике.*

Ключевые слова: *советская идентичность, религиозная идентичность, национальная идентичность.*

Актуальність теми наукового дослідження місця релігійних інститутів у формуванні має величезне практичне значення в контексті суспільних трансформацій, які відбуваються в українському суспільстві.

Релігія завжди була істотним чинником формування української нації, мала демаркаційний характер у процесі етнічної ідентифікації: кожен, хто визнавав католицизм, був поляком, а кожен православний – українцем [8, с. 190].

Релігійні ідеї, навіть маючи понадетнічний характер, що характерно зокрема для християнства, все одно реалізуються в національній формі, бо ж носії релігійності з необхідністю належать до певного етносу. Етноконфесійна специфіка релігії, яка формується через взаємодію її з етнічними чинниками, суттєво допомагає усвідомленню нацією саме своєї самоцінності й самодостатності.

Помітне місце в політичному, культурному й соціально-економічному житті українського народу посідає Православна Церква. Тривалий період її роль у формуванні національної ідентичності українців штучно ігнорувалась, хоча Церква завжди була вагомим засобом впливу на суспільну свідомість. Зміни режимів, політичних систем не змогли похитнути її авторитет, оскільки з нею асоціювалися духовні почуття людини. В періоди бездержавного існування українського народу церква підтримувала національно-творчі процеси і, як суспільна організація з могутньою християнською ідеологією об'єднувала народ. Значення Православної

Церкви у національно-політичних процесах усвідомлювала частина української інтелігенції та інших верств, розгорнувши в першій половині ХХ ст. боротьбу за повернення церковній організації національних ознак. Однак проблематика ролі українського православ'я у конструюванні ідентичності – окрім кількох праць, присвячених цій тематиці, – залишається мало вивченим явищем.

М.С. Гордієнко у роботі “Сучасне російське православ'я” (1987) проблемам життя Церкви на українській території автор приділив небагато уваги. Зокрема, він згадує про так звані “сепаратистські устремління” певних кіл українського духівництва, які хотіли добитися автокефалії для Церкви в Україні (20-і роки ХХ ст.) [3]. Висвітленню малодослідженого питання – життя православної громади в УРСР, коли єдиним її легальним представником була Руська Православна Церква, поступової і повільної українізації Українського екзархату РПЦ, присвячена монографія Н.В. Шліхти “Церква тих, хто вижив” [24]. А.А. Моренчук у дисертаційному дослідженні “Релігійні процеси в Україні у 1953 – 1964 роках (на матеріалах західних областей)” розглянув концептуальні підходи щодо вивчення особливостей церковного життя за умов “відлиги”, з'ясував вплив особливостей розвитку західноукраїнського регіону на характер еволюції конфесійних процесів за умов хрущовської “відлиги” [15].

Західні дослідження з церковної історії рідко й лише побіжно розглядали специфічну релігійну ситуації в Українській РСР. Винятком є дослідження американського історика українського походження Френка Сисина, присвячене традиціям українського Православ'я в житті повоєнного Українського екзархату [30], а також праці канадського історика українського походження Богдана Боцюрківа. Боцюрківу належить єдина в сучасній історіографії спроба здійснити концептуальний аналіз релігійної ситуації в Українському екзархаті [27].

Вибір РПЦ радянської ідентичності (декларація митрополита Сергія) дав їй можливість вижити. Концепція радянської ідентичності повоєнного рівня включала в себе чотири основні складові: політичну лояльність, прийняття офіційної марксистсько-ленінської ідеології, відданість ідеї побудови соціалізму і російськість [25, с. 113].

Останній, найбільш несподіваний для України складник знаходить своє пояснення у тому, що з початком радянсько-німецької війни сталінське керівництво відкинуло інтернаціоналістичні гасла та взяло на озброєння російський націоналізм-патріотизм. Певний час і комуністичні, й націоналістичні гасла існували в радянській пропаганді разом. Проте нарешті (хоча, слід визнати, не безболісно) російський націоналізм на певний час майже повністю витіснив інтернаціоналізм. У концепцію активізації російського патріотизму цілком вписувалися відродження у 1943 р. раніше скасованого більшовиками Патріаршества та загравання радянської влади з Руською Православною Церквою. На тлі піднесення радянською пропагандою ролі російського народу ситуація з українцями видавалася досить складною. Перші місяці війни нацистської Німеччини проти СРСР вочевидь засвідчили кризу лояльності сталінському режиму в Україні. Неоднорідне соціально і етнічно українське суспільство виявилось розколотим, при цьому значна його частина продемонструвала або відверто вороже, або пасивне ставлення до радянської влади. До того ж майже 90 % населення республіки залишилося на окупованій німцями території. Все це фактично поставило українців у ряд нелояльних та підозрілих націй.

Тому архітектори побудови нових державно-церковних стосунків з обох сторін прагнули поставити Церкву на теренах України на служіння саме російському народу, який офіційна пропаганда ідентифікувала з радянською владою. Так, у виступі 20 березня 1944 р. на нараді партійного активу Ровенської області було чітко означено лінію обкому стосовно Церкви, розставлено виразні ідеологічні акценти, тому він вартий розлогого цитування. Заступник голови облвиконкому М. Корчев, зокрема, констатував: “Зараз у селах авторитетною фігурою є священник і вчитель. Там, де

священик із партизанами – село партизанське, де священик – націоналіст – село з націоналістами. У нас був такий факт, що на нашій території духовництво розділялось на три частини: одні пішли служити на користь радянської влади, *на користь російського народу*, частина духовенства пішла до націоналістів і частина до німців, але коли німці відходили, звісно, більший відсоток з них пішли до партизанів і незначний відсоток – до націоналістів” [9, с. 12–13].

З іншої сторони, на мітигу, де були присутні до 2000 чоловік, благочинний Навроцький прямо заявив, що “досить сидіти на двох стільцях, пора перейти на твердий російський стілець” [9, с. 14].

Разом з тим, у вказаний період в Україні гостро стояло питання національної ідентичності. Посилаючись на дані опитувань 70-х – поч. 80-х рр., професор університету в Осло Пол Кольсто відмічає, що, на відміну від росіян, 70% яких називали своєю батьківщиною СРСР, 80 % громадян інших національностей, що населяли СРСР, пов’язували свою батьківщину з національною республікою [39].

За словами Дж. Госкіна, “подвійна ідентифікація релігії з нацією та релігії з державою є особливо проблематичною в Україні” [24, с. 495]. Особливо гострою ця проблема була на західноукраїнських землях, де на початку 20-х рр. ХХ ст., після поразки національно-визвольних змагань на землях Східної України, зібралось багато їх учасників. Певна кількість вояків армії УНР поповнила ряди православного чернецтва, залишаючись при цьому симпатиками національної ідеї. У списку насельників Загаєцького монастиря в Тернопільській обл. два монахи – вихідці з Житомирщини, в монастир вони прийшли у молодому віці на початку 20-х рр. [20, арк. 54]. Звичайно, це лише припущення, але це могли бути учасники II Зимового походу армії УНР.

У період розділу Православної Церкви в часи Карпатської України між сербською та константинопольською юрисдикціями часткову проукраїнську налаштованість демонстрували священики константинопольської орієнтації. Звичайно, слід припускати, що з об’єднанням православних Закарпаття під однією юрисдикцією ця налаштованість нікуди не зникла.

Актуалізувала питання української ідентичності і довготривала збройна боротьба УПА та підпільна діяльність ОУН, які мали широку підтримку та співчуття серед різних прошарків населення. Ігуменю Лебединського монастиря Валентину І заарештували і відправили до Лук’янівської в’язниці міста Києва на допит. Її звинувачували в тому, що обитель надавала прихисток партизанам УПА, за що ігуменю отримала багаторічне ув’язнення [11, с. 149].

За співпрацю з підпіллям ОУН на початку 50-х рр. ХХ ст. було заарештовано й притягнуто до судової відповідальності двох ченців Почаївської Лаври, а також декількох насельників закарпатських монастирів [4]. Серед духовенства, яке співпрацювало з УПА, була ігуменя Корецького монастиря Євлогія (Марина Омельчук). “Перебуваючи в Зимнівському та Дерманському монастирях, допомагала бандам українських буржуазних націоналістів”, – писали про неї радянські органи. У результаті черницю хоча і не репресували, але усунули з посади настоятельки монастиря й відмовили у поселенні в жіночому монастирі [2, с. 232–233].

Протягом досліджуваного періоду ряд представників духовної верстви залишались потенційно сприйнятливими до ідей національного самоусвідомлення. Наприклад, у 1957 р. із 118 сестер Корецького монастиря 113 (96%) були українками за національністю [6, арк. 36]. Через рік у звіті про обитель уповноважений писав про наявність серед сестер трьох груп, котрі борються за владу. Одна із найвпливовіших складалась із черниць місцевого походження під керівництвом Марії Одар’євої, у минулому пов’язаної із українським підпіллям. “Ця група, без сумніву, надихається зі сторони буржуазно-націоналістично настроєних елементів”, – вважав місцевий уповноважений [6, арк. 11].

Проблемним було і питання збереження в монастирському середовищі політичної лояльності до радянської влади. 2 березня 1946 р. в Києво-Печерській Лаврі був заарештований 76-річний чернець Єразм (Прокопенко), який на допитах визнав себе винним у керівництві групою істинно-православних християн, що нелегально існувала в Ірпіні. 30-го червня суд засудив його до 10 років виправно-трудових таборів [17, с. 198]. У 1947 р. була звинувачена в антирадянській діяльності та засуджена на 8 років позбавлення волі заступниця ігумені Борисівського монастиря Павленко Філарета Луківна [22, арк. 56].

Антирелігійної кампанія кінця 50-х – початку 60-х рр. ХХ с. примушує задуматись над її глибинними причинами. Визначаючи характер партійної ідеології в СРСР, німецький дослідник Пауль Тілліх відзначив її релігійний характер, даючи визначення релігії як стану захопленості граничним інтересом, який містить у собі відповідь на питання про сенс життя, і визначає її як квазірелігію – несправжній, удаваний (нерелігійний) об'єкт поклоніння [18, с. 400]. Предметом обоження комунізму – соціалізму у радикальній формі, за Тілліхом, виступає народ, наука, деяка форма або етап розвитку суспільства, вищий ідеал людства [18, с. 398–399].

Висловлювання Тілліха про релігійну природу комунізму схожі з поглядами М. Бердяєва, правда, російський філософ виходив з інших передумов. М. Бердяєв розглядав комунізм як релігію, що претендує “відповісти на релігійні запити людської душі, дати сенс життю. Комунізм цілісний, він охоплює усе життя, він не відноситься до якої-небудь соціальної області” [1, с. 129].

Аналогічне пояснення жорсткої нетерпимості тоталітарного режиму до Церкви дає дослідник А. Ігнатов. Він вважає таке протистояння не просто боротьбою безвірництва з релігією, а боротьбою релігій, оскільки, як стверджує вчений, між релігійним та комуністичним вченням є чимало спільного. А. Ігнатов зазначає, що “всі основні елементи духовного, психологічного, емоційного, практичного і віросповідального комплексу, який ми називаємо словом християнство, знаходять собі відповідність у комунізмі” [10, с. 26]. Порівнюючи їх, вчений асоціює уявлення про Царство Небесне з уявленням про безкласове суспільство, добро і зло – це соціалізм і капіталізм, апостоли – К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін, обряди – партійні з'їзди.

Проте як би ми не трактували причини ворожості держави до релігії, необхідно визнати, що витoki її лежать у неприйнятті комуністами можливості існування в радянській державі кількох ідеологій, партій, форм власності (вважалося що колгоспно-кооперативна згодом зіллється із державною власністю). Ознакою комуністичної релігійності була нетерпимість до християнства, а нетерпимість, як і фанатизм, а також ексклюзивізм – заперечення для когось іншого права на істину, має релігійне джерело. В Глинській пустині ієромонах Амвросій (Печенєв) та ієромонах Ісаїя (Коровай) відмовились у відповідні моменти богослужіння поминати радянську владу, тому що вона руйнує віру Христову і зачинає храми [7, аркк. 2-6]. Не помінявши своєї думки щодо державної політики відносно Церкви, вказані монахи пішли з монастиря. Навздогін послідував указ архієп. Андрія (Сухненка) про їх заборону у священнослужінні [7, арк. 11]. У своєму звіті про діяльність Флорівського жіночого монастиря (м. Київ) приводить слова 75-річної монахині стосовно державної політики стосовно православних монастирів: “Від жидівської влади монастирям не можна чекати нічого хорошого” [23, арк. 20]. Таким чином, життя показало неможливість прийняття активно частиною віруючих, до якої належало православне чернецтво України, офіційної марксистсько-ленінської ідеології.

Наряду із радянською та національною, в суспільстві існувала релігійна ідентичність, під якою розуміється “онтологічне переконання щодо причетності індивіда до певної соціальної спільноти, а саме релігійної” [16, с. 161]. Релігійна ідентичність в радянській державі мала дві узагальнюючі форми вияву: легальну і нелегальну. Перша, хоча й не зовсім органічно, була вписана в систему радянської

ідеології і займала чільне місце в системі суспільних відносин. Другу ж штучно, за допомогою адміністративних заходів і приписів, постійно намагалися витіснити на маргінес суспільної дії.

У 1954 р. рішенням церковної влади мав бути ліквідований жіночий скит Іоанна Предтечі на околиці с. Дубрівка Іршавського р-ну і перетворений на прихідську церкву. Проте духівник скита ієромонах Іоан (Сабов), який збудував його власним коштом, не хотів його ліквідації і несподівано для церковної і світської влади знайшов собі союзника в особі голови сільради с. Іза, який 9 вересня 1953р. звернувся з відповідним поданням до обласного уповноваженого РСРПЦ, в якому вказував, що сільрада не вважає за потрібне виселяти скит [5, арк. 101]. За невиконання наказу про виселення скита ієромонах Іоанн Сабов був позбавлений сану і монашества [5, арк. 118]. Про наслідки такої дії церковної влади свідчить скарга епархіального управління уповноваженому, в якій зазначено, що колишній ієромонах Сабов і заштатний ієромонах Мелетій Рушак, що проживають у Хусті, святили паски і таємно здійснюють богослужіння [5, арк. 58].

Таким чином, дані випадки вказують на конфлікт між двома формами релігійної ідентичності та формування опозиційних настроїв у середовищі православного чернецтва, яке, як найконсервативніший інститут Православної Церкви, протестувало проти конформістської свідомості і поведінки вищого церковного керівництва.

Доля монастирів почала залежати від готовності простих віруючих захищати їх. Методи захисту віруючими своїх прав були розроблені відразу після подій 1917 р. На думку Уільяма Б. Хасбенда, опозиція владі знизу набувала трьох основних форм. По-перше, віряни прибігали до насильства і терору. По-друге, вони “використали радянські закони, державну політику і бюрократичні процедури для своїх власних цілей”. По-третє, у випадках, коли відкритий опір не досягав своїх цілей, “віряни покладалися на стратегії, засновані на обмані [28, р. 77–78].

У період хрущовських гонінь віруючі надавали перевагу у протистоянні з безбожною владою ненасильницьких заходам, таким, як скарги у вищестоячі органи влади на незаконні дії місцевих чиновників, петиції, протести, що супроводжувалися збором підписів прихожан. Однією з форм боротьби за права Церкви стала апеляція до міжнародної думки.

Постанова ЦК КПРС “Про деякі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді та заходи щодо її покращення” від 7 липня 1954 р. вперше від початку II світової війни поставила під сумнів приналежність членів Церкви до радянського суспільства. Постанова декларувала, що інтереси віруючих суперечать інтересам радянської держави і суспільства, тому їх політична лояльність викликає сумніви [13, с. 502–505].

Фанатичне нав’язування в кінці 50-х – на поч. 60-х рр. XX ст. комуністичної ідеології викликало спротив значної частини населення, що проживало на території УРСР і переросло у боротьбу за соціокультурні цінності (релігійні, моральні), відмінні від культивованих в СРСР. Так, черниці Успенського жіночого монастиря в с. Червеньово Мукачівського району, з яким переговори у справі ліквідації вели єпископ Мукачівський Варлаам і обласний уповноважений РСРПЦ, сказали: “Кістками ляжемо, але нікуди з монастиря не підемо, нас тіснили католики в Угорщині, потім уніати, а зараз нас женуть і незрозуміло чому” [12, с. 268].

Особливо гостро на неможливість повного, безконфліктного співіснування релігійної та радянської ідентичностей вказала кампанія на захист Почаївської Лаври, під час якої монахи та віруючі практикували написання звернень у найрізноманітніші інстанції. Захист монастиря став набувати міжнародного значення. У листопаді 1963 р. голова КДБ В. Семичасний сповіщав ЦК КПРС, що у Всесвітню Раду Церков і ООН надійшла скарга монахів Почаївської Лаври на гоніння органів влади з вимогою обговорити це питання перед світовою громадськістю.

Вже самі клопотання про допомогу Заходу влада кваліфікувала як “антирадянську дію”, та і самі автори бачили їх таким. Ці листи мали мінімальні шанси перетнути радянський кордон, однак деякі з них усе ж потрапили на Захід і набули широкого розголосу завдяки релігійному самвидаву [14, с. 813–857].

У своїх зверненнях до радянського керівництва віруючі попереджували про непередбачувані наслідки, до яких могло призвести продовження антимонастирської кампанії: “Хіба це не лінчування християнських душ? Майте на увазі, що таке ставлення до співгромадян, особливо на Західній Україні, нічого доброго не віщує: розчленовує нас політично, озлоблює” [21, арк. 175].

Автори подібних звернень не лише вказували на неможливість узгодження лояльності до Бога і комуністичної держави, відверто звинувачуючи режим в антирелігійних переслідуваннях, а й заявляли про готовність до відкритих актів громадянської та політичної непокори. Для виправдання своєї відкритої незгоди вони зазвичай посилалися на декрет 1918 р. про відокремлення Церкви від держави і в цілому на радянське законодавство, хоча дещо зміщували акценти. Замість юридичного захисту своїх релігійних прав, автори писали про порушення радянського законодавства радянськими чиновниками. Останньою надією ставало звернення до міжнародної громадськості, яку закликали змусити радянську владу поважати свої закони.

При цьому слід враховувати точку зору Ш. Фітцпатрік, згідно з якою причиною обурень селянства з приводу антирелігійної політики була не їх прихильність до Православної Церкви, а те, що це був “найнадійніший ґрунт для опору комуністам” [19, с. 61].

Таким чином, у досліджуваній період влада не змогла перетворити монастирі на території УРСР на інструмент для формування радянської ідентичності. У чернечих спільнотах досліджуваного періоду мали місце настрої, характерні для тогочасного українського суспільства. Формування наднаціональної, на перший погляд, радянської ідентичності вступило в конфлікт із процесом національної самоідентифікації представників різних верств населення УРСР. Антирелігійна кампанія в СРСР набрала характеру релігійного конфлікту і створила у чернечих громадах проблему лояльного ставлення до влади. Захист монастирів почав набирати політичного забарвлення і став одним із каталізаторів виникнення релігійного дисидентства.

Література

1. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма / Н.А. Бердяев. – М. : Наука, 1990. – 223 с.
2. Борщевич В. Волинський пам'ятник / В. Борщевич – Рівне, 2004. – 408 с.
3. Гордиенко Н.С. Современное русское православие / Николай Семенович Гордиенко. – Лениздат, 1987. – 302 с.
4. Данилець Ю. Священники-мученики: репресії проти православного духовенства на Закарпатті (на межі 1940–1950-х років ХХ ст.) / Данилець Ю. // Персонал, 2007 – № 1. – С. 36–41.
5. Державний архів Закарпатської області. – Ф. Р-544. – Оп. 4д. – Спр. 14.
6. Державний архів Рівненської області. – Ф. Р-204. – Оп. 11. – Спр. 94.
7. Державний архів Сумської області. – Ф. Р-2196. – Оп. 7а. – Спр. 53.
8. Єленський В. Нація і релігія: Україна у Центрально-Східноєвропейському контексті / Єленський В. // Віра після атеїзму: релігійне життя в Україні в період демократичних перетворень і державної незалежності [за ред. М. Томки й О. Турія]. – Львів: Видавництво УКУ, 2006. – С. 183–212.
9. Жив'юк А. “Інструменталізована церква”: використання компартійною номенклатурою представників релігійних конфесій у збройній боротьбі на Західній Волині й Поліссі у 1940-х рр / Андрій Жив'юк // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – № 2 (33). 2009 р. – С. 7–21.
10. Игнатов А. Отрицание и имитация: две стороны коммунистического отношения к религии / Игнатов А. // Вопросы философии. – 2001. – №4. – С. 25–31.

11. Ириней (Семко), архим. История православного женского монашества на Украине в XX веке : Дис. ... канд. богослов'я. – Киев, 2006. – 216 с.
12. Козлов Владимир. Неизвестный СССР. Противостояние народа и власти 1953–1985 / Владимир Козлов – Олма-Пресс, 2006. – 448 с.
13. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. : ред. Федосеев, П.Н.; Черненко, К.У.Т 6. – М.: Политиздат; Издание 8-е, испр. и доп., 1971. – 528 с. – С. 502–505.
14. Мартирологія Українських Церков: У 4-х т. – Торонто – Балтимор : “Смолоскип”, 1987 – Т. 1: Українська Православна Церква: Документи, матеріали, християнський самвидав України. – С. 813–857.
15. Моренчук Андрій Анатолійович. Релігійні процеси в Україні у 1953-1964 роках (на матеріалах західних областей) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук, 09.00.11. – Острог, 2006. – 20 с.
16. Попов В. Концепт релігійної ідентичності / В. Попов // Вісник Донецького національного університету. – Серія Б. – Гуманітарні науки. – 2004. – № 2. – С. 161–166.
17. Рилкова Л.П. Биографические сведения о братии Киево-Печерской Лавры, пострадавшей за православную веру в XX столетии / Рилкова Л.П. – К. : Типография Киево-Печерской Лавры, “Издательство “Феникс”, 2008. – 288 с.
18. Тиллих П. Христианство и встреча мировых религий. / Тиллих П. Избранное. Теология культуры. – М. : Юристь, 1995. – С. 396–441.
19. Фицпатрик Ш. Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е годы: деревня / Фицпатрик Ш. – М., 2001. – 422 с.
20. Центральний державний архів вищих державних органів влади і управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 4648 – Оп. 1. – Спр.1.
21. ЦДАВО України. – Ф. 4648 – Оп. 1. Спр. 304.
22. ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. 3 – Спр. 75.
23. ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. 3. – Спр. 247. – Арк. 20.
24. Шліхта Н. Становище Церкви в радянській державі: критичний огляд окремих англomовних праць / Наталія Шліхта / Український археографічний щорічник. – Т. 10. – Нова серія: Випуск 7. – Український археографічний збірник. – Т. 10. – Київ – Нью-Йорк : Вид-во М.П. Коць, 2002. – С. 479–495.
25. Шліхта Наталія. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр. / Шліхта Наталія. – Харків : Акта, 2011. – 468 с.
26. Эриксон Э. Детство и общество / Эриксон Э. – СПб. : Ленато, АСТ, 1996. – 592 с.
27. Wociurkiw B.R. The Orthodox Church and the Soviet Regime in the Ukraine, 1953–1971, Canadian Slavonic Papers XN, 2 June 1972. – P. 191–212.
28. Husband W.B. Soviet Atheism and Russian Orthodox Strategies of Resistance, 1917–1932 // Journal of Modern History. – 1998. – Vol. 70. – №1. – P. 77–78.
29. Kolsto P. Political Construction Sites: Nation-Building in Russia and the post-Soviet states. Boulder, Colorado : Westview Press, 2000. – 308 p.
30. Sysyn F.E. The Ukrainian Orthodox question in the USSR. – Cambridge, Mass.: Ukrainian Studies Fund, 1987. – 229 p.

**РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК І ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ БУКОВИНИ ТА ЗАКАРПАТТЯ
(ПОЧАТОК ХХ СТ. – КІНЕЦЬ 30-Х РР. ХХ СТ.)**

Киричевський Петро,
студент.

Науковий керівник:
Киричевський Петро, протоієрей,
благочинний церков Лугинського району
Овруцької єпархії УПЦ,
кандидат історичних наук,
м. Житомир

Розкривається стан політичної та релігійної ситуації на Буковині та Закарпатті. Проаналізовано основні події в історичній ретроспективі щодо розв'язання проблем національної та етнічної самоідентифікації населення цих земель. Висвітлено ряд фактів, які дозволяють констатувати ідентичну приналежність мешканців Буковини та Закарпаття до українського народу, а також показано провідну роль і вплив релігійного чинника.

Ключові слова: самоідентифікація, релігійний чинник, православ'я, конфлікти, національна приналежність.

Religious factor and national problem in terms of ethnic identity the population of Bukovyna and Zakarpattia. *The article reveals the state of political and religious situation in Bukovina and Zakarpattia. The main events in historical perspective for solving problems of national and ethnic identity of Bukovina are considered. The author deals with a number of facts that allow to state the identical affiliation of the residents of Bukovina and Zakarpattia to Ukrainian people, and also shows the role and influence of the religious factor.*

Key-words: identity, religious factor, Orthodoxy, conflicts, national identity.

Религиозный фактор и проблема национальной самоидентификации населения Буковины и Закарпатья (начало ХХ в. – конец 30-х гг. ХХ ст.). *Раскрывается состояние политической и религиозной ситуации на Буковине и Закарпатье. Проанализированы основные события в исторической ретроспективе относительно решения проблем национальной самоидентификации населения этих земель. Отражен ряд фактов, которые позволяют констатировать идентичную принадлежность жителей Буковины и Закарпатья к украинскому народу, а также показана ведущая роль и влияние религиозного фактора.*

Ключевые слова: самоидентификация, религиозный фактор, православие, конфликты, национальная принадлежность.

Гострі виклики сучасності ставлять наше суспільство перед необхідністю повернутися до своїх духовних, ідейних, соціальних, суспільно-політичних та історичних начал. Пояснюється це, насамперед, пошуками тих джерел, принципів українського державотворення на сучасному етапі його становлення та розвитку, які спрямовували б це державотворення, це становлення і розвиток у їх природне русло, отже й найповнішим чином відповідали б їх основній меті та завданням.

Тисячолітня історія християнства на теренах нинішньої Української держави переконливо свідчить, що християнство перетворилось у структурний елемент світобачення та світосприйняття українського народу. Прийняття християнства Володимиром Великим у 988 р., без жодних сумнівів, можна потрактувати, як початок відліку тієї духовної традиції, яка сформувала історичний образ та сучасне обличчя України не лише у релігійному аспекті, але, практично, й усіх інших загальносуспільних ділянках.

Історично склалося, що українські землі постійно опинялись під окупацією інших держав, уряди яких, усвідомлюючи роль Церкви у житті нашого народу, не полишали спроб використати її та релігію у затвердженні своєї влади. Особливий інтерес у цьому плані складають землі Закарпаття та Буковини, які раніше інших були загарбані іноземними державами.

Специфічними та неоднозначними подіями, які вплинули не тільки на соціокультурний, духовно-просвітницький та політичний процеси, а й на релігійне життя регіону, пронизана історія буковинського краю. Це пояснюється рядом причин: відсутністю міцного зв'язку з рештою українських земель, де відродження розпочалося раніше, асиміляційною антиукраїнською політикою румунських урядових і церковних кіл, негативним ставленням австрійської влади до виявів національного життя тощо. Проблемою стала також спільність віросповідання пригнобленого та пануючого народу, завдяки чому Православ'я на Буковині, спільне для українців і румунів, було знаряддям румунізації.

Національному самоусвідомленню українців Буковини сприяли місіонерські заходи греко-католицького духовенства, розпочаті ним в XIX ст., яке, спекулюючи на етнічному факторі буковинців, намагалися перетягнути їх до свого віросповідання. Греко-католицька місія, хоча і не мала особливих успіхів, спонукала місцевий православний клір до посилення роз'яснювальної роботи серед віруючих щодо недопустимості змішування своєї етнічної приналежності з віросповіданням. Русофільська газета "Русская Правда" від 21 січня 1911 р. теж закликала православних українських селян Буковини розрізняти свою етнічну та конфесійну приналежність, яка під час останнього перепису стала об'єктом статистичних спекуляцій з боку румунських політиків та латинських прозелітів. У ній, між іншим, зазначалося: "З нагоди народного перепису виявилось, що дуже багатьом православним руським мужикам ще не ясно, яку віру вони сповідують і яка різниця між вірою і народністю.

Цю темноту руського народу в справах віри і народності використовують з двох сторін: з одного боку деякі волохи, а з іншого боку латинники-уніати. Волохи називають православну віру "волоською" і тим навмисно туманять наших руських мужиків, говорячи їм, що вони повинні називати себе волохами, коли вони "волоської" віри; а латинники-уніати повторюють те саме, розтлумачуючи руським мужикам, що вони як руські люди не повинні признаватися до "волоської" віри.

І так православну віру підкопують з двох боків: з волоської сторони тому, щоб зволохити руський народ, а з латинського тому, щоби відірвати руський народ від православ'я і перевести його в унію. Тому-то кожна руська людина повинна твердо пам'ятати: 1) що православна віра не є віра волоська, але є віра православна; 2) що руський народ є православним з того часу, як він прийняв християнство, значить уже більше як тисячу років; 3) що волохи прийняли православну віру від нас, і тому у них всі церковні книги ще донедавна були писані не по-волоськи, а по-нашому; 4) що не всі волохи православні, бо на уграх половина всіх волохів -уніати; 5) що найбільший православний народ – то руський, бо руського православного народу є сто двадцять мільйонів, а волоського – лише вісім; 6) що руський народ все боронив всіх православних перед всіма ворогами; 7) що в Молдові, до котрої належала також і Буковина сто сорок років тому назад, всі освічені люди, всі бояри і сам молдавський господар (воєвода) розмовляли і писали лише по-руськи.

Волохи, котрі розповідають людям байки про “волоську” віру, підкопують православ'я і готують тим ґрунт для польсько-уніатської роботи. Ми би радили волохам цікавитися більше своїми волоськими селами”. “Волощення руських мужиків, – резюмує кореспондент, – то марна праця. Ми її не боїмося. Але шкода через таку пусту роботу сваритися добрим сусідам” [3].

Вибори до органів законодавчої влади, переписи населення, що проводилися урядом, вимагали від православних українців чіткого національного самоусвідомлення. А за умов його відсутності або недостатнього розвитку з цього користувались у своїх національних цілях румунські політики та духовенство, які вдавалися до спекуляцій з етнічною статистикою. На це, зокрема, ще в 1910 р. звертав увагу часопис буковинських соціал-демократів “Борба”. “Багато наших селян і робітників, – зазначалося в газеті, – не знають, до якої їм лісти (виборчої) належати. Вони думають, що як ходять до православної церкви, то належать до волоської лісти. Ліста виборча не укладається після віри, а після мови. Як чоловік говорить сам і з своєю родиною по-руськи і його родичі говорять по-руськи, то він належить до руської лісти, а як по-румунськи, то до румунської лісти (...). Се повинен вже й найтемніший знати, що вибори не є справою церковною, а політичною і що в листах треба записуватися не після віри, а після мови” [7, с. 59].

В архівних джерелах є непоодинокі факти агітації румунськими священиками українських селян, щоб ті, з огляду на їхню православну релігійну приналежність, записувалися під час перепису румунами. Дії одного з таких кліриків – Адріана Андроніка, який, будучи настоятелем храму в с.Луковиця Чернівецького повіту, закликав тамтешніх мешканців називати себе при переписі румунами та образив депутата австрійського парламенту народовця М.Спинула, що протестував проти цього, стали в 1911 р. предметом дисциплінарного розслідування Чернівецького повітового управління і православної консисторії [2, арк. 1–8].

Здобувши домінуючі позиції серед української інтелігенції Буковини наприкінці 80-х рр. XIX ст., народовські діячі, на противагу русофільській доктрині загальноруської єдності та православної солідарності, акцентували увагу на “русинстві” буковинців та їхній єдності з українцями інших земель. На початку XX ст. вони стали поступово відмовлятися від етноніму “русин”, “руський” і почали широко вживати нову назву – “українець”, яка відразу викликала бурхливі протести з боку польських лідерів та русофілів [6, с. 116].

Необхідно також підкреслити, що в місцевостях, де серед українських селян мали значний вплив православні священики-русофіли, цей етнонім тоді був абсолютно несприйнятний для місцевих жителів, які ідентифікували себе з православним руським народом. Про подібний факт, який мав місце в 1909 році, засвідчує, наприклад, путилівський дописувач “Православної Русі”. У числі за 2 жовтня він повідомляє, що “на вічу в Путилові, коли виступив після Василька якийсь Огородник і почав читати якісь резолюції за українську мову в урядах і називав гуцулів українцями, то тоді настав жажливий крик. Посипались слова: ми православний руський народ, тут нема українців і т.д.” [3].

Така негативна реакція буковинських селян на новий етнонім була зумовлена твердженням русофільської пропаганди про те, що ця назва є підступним винаходом поляків та єзуїтів-латинян для відлучення буковинців від “православної Русі”. Офіційному утвердженню на теренах Буковини етноніму “українець”, замість “русин”, посприяв лише указ від 13 квітня 1918 р., виданий цісарем незадовго до розпаду Австро-Угорської імперії [3].

8 листопада 1918 р., після розпаду Австро-Угорської імперії та проголошення Західно-Української Народної Республіки, румунські окупанти вторглися на Північну Буковину. 11 листопада вони загарбали її адміністративний центр м. Чернівці. Усе населення краю, за винятком поміщиків-румунів та вищого духовенства православної

митрополії, було проти насильницької окупації Буковини. Митрополія Буковини висловила задоволення з приводу окупації і придушення визвольного руху в краї, надавши військам Румунії свої приміщення, а для “генерального конгресу”, що відбувся 28 листопада 1918 р. і проголосив анексію Буковини Румунією, – апартаменти митрополичої резиденції. За вказівкою влади буковинське духовенство на чолі з митрополитом Володимиром Рептою, якого окупанти знову поновили в сані, провело в жовтні 1921 р. конгрес Буковинської церкви, внаслідок чого Буковинська митрополія до 1940 р. і в 1941–1944 рр. стала складовою частиною Румунської церкви і додатком “Великої Румунії”.

Буковинське православне духовенство стало апологетом окупаційного режиму. Воно підтримувало внутрішню й зовнішню політику румунських колонізаторів і брало активну участь в усіх політичних акціях. На угоду окупантам керівництво Буковинської митрополії та духовенство сприяли насильницькій денационалізації українського населення.

В 1920 р. Єпархіальна Рада вимагала від усіх священників української національності віком до 60 років пройти іспит на знання румунської мови. В кінці 20-х років румунізація Української Православної Церкви ставала чимраз більш агресивнішою. Служителі церкви переслідували національну культуру українського народу, його мову. В церквах Буковини розпорядком єпархіальної ради Буковинської митрополії за № 4934 від 28 квітня 1937 р. заборонили вживання у богослужіннях і діловодстві української мови. В секретному донесенні 4 квітня 1938 р. митрополит Віссаріон Пую пропонував окупаційній владі вжити жорстких заходів до тих, які розмовляють українською мовою.

Закарпаття від другої половини X ст. знаходилося в сфері впливів Київської держави. З того часу на Закарпатті закріплюється назва “Русь”. Використовуючи усобиці, що виникли в Київській державі по смерті Володимира Великого (1015), король Стефан I Святий прилучив Закарпаття до Угорщини, а його син Емеріх дістав титул “князя русинів”. З того часу до початку 20 століття Закарпаття постійно перебувало у складі угорської держави, становлячи її прикордонну область на півночі.

Незважаючи на політичну відокремленість, духовні зв’язки Закарпаття з іншими українськими землями були тісні. Тут вживалися богослужбові книги київського чи львівського друку. В 17–18 ст. на Закарпатті розвивалася місцева релігійна література, що своїм характером була частиною української барокової літератури з незначними угорськими та словацькими впливами. Типові жанри цієї літератури – учительні євангелія, легенди й апокрифи, збірки проповідей, полемічно-апологетичні писання (серед них виділяються твори найцікавішого релігійного полеміста кінця 17 століття М.Андрелли-Росвігівського, названого також “закарпатським Вишенським”), літописні записки. Закарпатське письменство 17–18 ст. користувалося живою народною мовою. Більшість творів поширювалися в рукописах; перші друковані книги для Закарпаття друкувалися в Тернові на Словаччині. Письменство, як і освіта (монастирські школи), мало наскрізь релігійний характер.

Утворена на Закарпатті в результаті Ужгородської унії греко-католицька єпархія, як єдина національна установа закарпатських українців і їх офіційна репрезентація, згодом стала слухняним зрядом денационалізаційної політики Будапешта. На призначення закарпатських єпископів впливав угорський уряд, і тому, починаючи від С. Паньковича (1866–1874), Закарпаття одержувало тільки єпископ-мадяронів. Завмирили українські парафіяльні школи, одна по одній зникали газети (“Свѣтъ” 1867–71, “Новый Свѣтъ” 1871–73, “Карпаты” 1873–86, “Листокъ” 1885–1903), занепадала діяльність освітнього товариства “Общество св. Василя Великого”. Поглиблювалася ізоляція Закарпаття від Галичини. Закарпатські літератори другої половини XIX ст. (О.Павлович, А.Крालицький, І.Сильвай, Є.Фенцик, О.Митрак, Ю.Ставровський-Попрадов й ін.) продовжували писати твори дивовижним жаргоном (“язичіє”), що був

мішаниною російської, церковно-слов'янської та народної мов. І змістом ця література була далекою від живих громадських, культурних і соціальних інтересів народу.

Період 1900–1914 рр. позначився трьома важливими процесами: посиленням угорського тиску, новою хвилею москвофільської пропаганди і виникненням народовецької (національно-української) течії. Шкільні закони 1902 і 1907 (т. зв. закон Аппоньї) вводили угорську мову до церковних шкіл. В області церковної політики слід відмітити створення у 1912 р. із частини приходів мукачівської і пряшівської греко-католицьких єпархій Гайдудорозької єпархії, де було введено угорську богослужбову мову. Із 1900-х рр. долею Закарпаття почали більше цікавитися російські слов'янофільські кола в Петербурзі та москвофіли Галичини. За підтримки панславистичного діяча графа Володимира Бобринського в Петербурзі, почалась агітація за Православ'я, чому сприяла угорська денационалізаційна політика. Угорська влада придушила цей рух, а на процесі в Марморському Сиготі (грудень 1913 – березень 1914) засуджено на кару ув'язнення кількадесят селян-неофітів православ'я на Закарпатті.

З входженням закарпатських земель до складу Чехословаччини у 1919 р. під назвою Підкарпатська Русь, Православна Церква отримала офіційне визнання від державної влади. Станом на 1921 р. православних налічувалося вже більше 60 тисяч. Серед православних Закарпаття, починаючи з 1920-х рр., проводили свою діяльність дві церковні юрисдикції – Сербська і Константинопольська. Представники цих напрямів вели між собою боротьбу. Визнання і підтримку Чеської держави в 1920-х рр. отримала Сербська юрисдикція, до якої належали переважна більшість духовенства.

Кінець 1930 – початок 1940-х рр. в Закарпатті був надзвичайно нестабільним. Після окупації угорськими військами уряду незалежної Карпатської України на території Закарпаття була встановлена військова адміністрація. Православна Церква виявилася заручницею міжнародних подій і потрапила в епіцентр боротьби між Угорщиною та Югославією.

Репресії, розпочаті у Закарпатті угорською владою, не оминули і представників Церкви, при цьому не мала великого значення конфесійна приналежність того чи іншого священика. Угорці ставили перепони для створення Мукачівської греко-католицької митрополії або, принаймні, приєднання її до Української Греко-Католицької Церкви по іншій бік Карпат. Закарпатська Греко-Католицька Церква підпорядковувалася Остригомському архієпископу, з допомогою якого угорська влада мала змогу контролювати церковне життя закарпатських українців [5, с. 154–155]. Таким чином угорці почали проводити мад'яризацію як Греко-Католицької, так і Православної закарпатських Церков.

Для Греко-Католицької Церкви було видано розпорядження вести богослужіння угорською мовою. Що стосується Православної Церкви, то за висловом “Мети”, “це є мад'ярська віддяка православним священикам за те, що вони в більшості весь час ставилися неприхильно до українського уряду й разом з мадярофілами та всякими урядниками старалися розбивати за Карпатами єдність українського народу”. Угорці видали наказ, щоб при кожному богослужінні у церквах обох конфесій було виголошене таке речення: “Бог милосердний визволив нас з 20-річного чеського ярма і 4-місячного українського терору” [8, с. 224–231]. Причиною того, чому угорці намагалися взяти під свій контроль церковні справи, було те, що угорська влада розуміла, який вплив має Церква на населення, його національну самосвідомість та на його політичну активність.

Політика угорського уряду по перетворенню Греко-Католицької Церкви в знаряддя мад'яризації населення Закарпаття стала однією з причин активізації в краї руху за повернення до православ'я. Число православних вірних у часи окупації в літературі та документах коливається від 130 до 180 тисяч чоловік [1, с. 165–166].

Офіційна політика угорців щодо православної церкви було неоднозначною. Угорський уряд вважав, що діяльність Православної Церкви направлена на співробітництво із радянською владою і підозрівав священників в антидержавній діяльності. Восени 1939 р. угорська влада прийшла до переконання, що не варто перебільшувати загрозу радянського сусідства в Карпатах, і тим більше не варто пов'язувати його з Православною Церквою.

Угорський уряд у 1939 р. проводив у Закарпатті політику, спрямовану проти Сербської церкви. Вона полягала у тому, угорці мали на меті створити в Угорщині „автокефальну православну церкву”, яка б не підпорядковувалася Сербії, а належала юрисдикції Константинополя. Щоб втілити цю ідею у життя, уряд підтримував поставленого Константинопольським патріархом єпископа Савватія (Врабеца). Активна політика сербського єпископа Володимира викликала обурення офіційної влади і йому було запропоновано прийняти угорське громадянство разом з усіма священниками єпархії. Але єпископ категорично відмовився від пропозиції. 2 червня 1941 року на вокзалі м. Мукачева він був заарештований і відправлений під конвоєм до Будапешту. Тут йому запропонували оселитися в замиському будинку римо-католицького єпископа в м. Вац (Угорщина). Провівши біля 6 місяців під домашнім арештом, єпископ Володимир у жовтні 1941 р. виїхав до Сербії.

Угорці хотіли бачити автокефальну церкву під владою константинопольського патріарха, і відповідно архієпископа Савватія. Вже в квітні 1941 р. М. Попова, який проводив політику переходу Православної Церкви Закарпаття під юрисдикцію архієпископа Савватія, затвердили на посаді адміністратора Православної Церкви в Угорщині. 28 серпня 1941 р. він видав розпорядження за №2, у якому наказав усім священникам згадувати під час богослужіння Савватія. Це розпорядження ще більше поглибило „Савватіївський розкол”. Церковний розкол ініційований архієпископом Савватієм (Врабець) не мав позитивних наслідків, він лише вніс розбрат серед православних та дещо призупинив відхід від унії.

Таким чином, землі Руської держави, Буковина і Закарпаття, які раніше від інших потрапили під іноземне поневолення, постійно зазнавали від загарбників різноманітних асиміляційних впливів. Не останню роль у цих процесах грали і іноземні церковні центри, які, по суті, стали інструментами політичного впливу.

Література

1. Данко О. Православна Церква на Закарпатті // Закарпаття під Угорщиною. 1938–1944 / Упор. та передмова В. Маркуся та В. Худанича. – Ужгород: Карпати-Гражда, 1999. – С. 165–181.
2. ДАЧО. – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 28526.
3. Луцан І. Релігійний чинник і проблема національної та етнічної самоідентифікації буковинців / Ігор Луцан // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Випуск 621-622. Філософія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 137–143. Електронний ресурс Режим доступу: [http://arr.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/684/1/УДК 159.docx](http://arr.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/684/1/УДК%20159.docx).
4. Максимішинець
5. Пекар А. Греко-Католицька Церква під час окупації Закарпаття (1939–44 рр.) / А.Пекар // Закарпаття під Угорщиною. 1938-1944 / Упор. та передмова В.Маркуся та В.Худанича. – Ужгород: Карпати-Гражда, 1999. – С. 150–161.
6. Пурич Ш. Етнонимы в Руминско-восточно-славянском конвергентном просторе / Ш.Пурич // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Чернівці: Букрек, 2002. – С. 111–120.
7. Чучко М.К. “И взят Бога на помощь”: соціально-релігійний чинник в житті православного населення північних волостей Молдавського воєводства та австрійської Буковини (епоха пізнього середньовіччя та нового часу): [монографія] / М.К. Чучко. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2008. – 368 с.
8. Яцишин У. Роль Церкви у виборчих процесах Закарпаття / У. Яцишин // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2008. – Випуск 14.

ПАТРІАРХАТ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ І СВЯТИЙ ПРЕСТОЛ: ПИТАННЯ МИТРОПОЛИТА ЙОСИФА СЛІПОГО

Генсьорський Василь Ігорович,
старший викладач кафедри біблістики та історії церкви
Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

У статті розглянуто тему ідеї створення патріархату Української Греко-Католицької Церкви, що була яскраво виражена українськими греко-католиками під час II Ватиканського собору. Досліджено участь у цьому питанні тодішнього глави українських греко-католиків митрополита Йосифа Сліпого. Вказано причини зриву ідеї Українського греко-католицького патріархату.

Ключові слова: патріархат, Святий Престол, Ватикан, митрополит Йосиф Сліпий.

Patriarchate of the Ukrainian Greek Catholic Church and the Holy See: the issue of Metropolitan Joseph Slipy. *In the article the idea of creating a theme Patriarchate Ukrainian Greek Catholic Church, which was pronounced Ukrainian Greek Catholics during the Second Vatican Council. Research involved in this matter then Head of the Ukrainian Greek Catholic Metropolitan Joseph Slipy. These causes disruption of the idea of Ukrainian Greek Catholic Patriarchate.*

Key-words: *patriarchy, Holy See, Vatican City, Metropolitan Joseph Slipy.*

Патріархат Української Греко-Католицької Церкви и Святой Престол: вопрос митрополита Иосифа Слепого. *В статье рассмотрена тема идеи создания патриархата Украинской Греко-Католической Церкви, ярко выраженной украинскими греко-католиками во время II Ватиканского собора. Исследовано участие в этом вопросе тогдашнего главы украинских греко-католиков митрополита Иосифа Слепого. Указаны причины срыва идеи Украинского греко-католического патриархата.*

Ключевые слова: *патриархат, Святой Престол, Ватикан, митрополит Иосиф Слепой.*

Тема патріархату Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ) на сьогоднішній день залишається відкритою, адже невизначеним і відкритим досі залишається питання найменування глави УГКЦ патріархом і підняття вказаної церковної структури до рівня патріархату. Тому потреба ґрунтовного дослідження даного питання, особливо зважаючи на нестійкість релігійного життя в Україні, є актуальною.

Розгортання руху українських греко-католиків за проголошення своєї Церкви, як частини Римсько-Католицької Церкви, патріархатом, безсумнівно пов'язано з іменем кардинала Йосифа Сліпого. Тому метою нашого дослідження є історичний та богословсько-канонічний аналіз питання патріархату Української Греко-Католицької Церкви у світлі взаємин глави УГКЦ митрополита Йосифа Сліпого зі Святим Престолом.

Новий етап у житті Української Греко-Католицької Церкви розпочався «одночасно з відкриттям сесії II Ватиканського собору» [5, с. 63]. Ще «25 січня 1959 р., на 90-й день правління, Іоанн XXIII оголосив про своє рішення скликати в найближчий час «вселенський» собор з метою вирішення основних зовнішньо- і внутрішньо-

церковних проблем, зокрема – реформи Кодексу канонічного права. До собору протягом двох років активно готувався весь католицький світ, у тому числі й Українська ГКЦ. В її склад входили парафії уніатів-емігрантів Америки, Канади, Австралії, Західної Європи, нечисленні громади в Югославії і Болгарії і нелегальна церква в Україні; на чолі стояв позатериторіальний синод із 15 єпископів» [2, с. 169]. Собор розпочався 11 жовтня 1962 року і тривав до 8 грудня 1965 р.

Греко-католики з нетерпінням чекали початку Собору, оскільки сподівалися підняти на ньому в голос до всього «вільного світу» [7, с. 25] питання про «мовчазну церкву [2, с. 170], що переслідується в СРСР, і про її главу – ув'язненого митрополита Сліпого. Їхній голос було почуто. І вже 26 січня 1963 року митрополит УГКЦ Йосиф Сліпий за клопотанням папи Івана XXIII та президента США Джона Кеннеді був звільнений з ув'язнення з умовою подальшого перебування поза межами СРСР [3, с. 17]. Офіційний документ визволення з табору складається з одного аркуша паперу, датованого 26 січня 1963 р. під номером 187629, виданий міліцією селища Zubovo-Polyansky на рекомендацію Міністерства внутрішніх справ. В документі зазначено: «(...) справка № 187629, выдана гражданину Слипый Йосифу Ивановичу, год рождения 1882, национальность украинец, уроженец села Заздрить Струсовского района Тернопольской области, осужденному Верховным судом Украинской ССР 17.06.1959 г. по ст. 7., ч. I и ст. 9 Закона УК от 25.12.1958 г. к семи годам лишения свободы» [5, с. 59].

Одним з активних ініціаторів звільнення Сліпого був такий собі кардинал Теста, в «руках якого збігалися, мабуть, нитки всієї визвольної акції. Цілий ряд газет підкреслює, що він – земляк і особистий приятель ще з молодих літ папи Йоана. Отже, – міркують журналісти, – Папа не міг не знати про ініціативу свого співробітника й особистого друга» [8, с. 127]. Рудницька М. чітко підкреслює вирішальну роль саме папи у визволенні Сліпого. «Святіший Отець не тільки знав про зусилля, що мали на меті повернути Митрополитові волю, – пише вона, – не тільки їх схвалював та їм сприяв, але визволення Митрополита – це його діло, його заслуга» [8, с. 127].

До Риму Сліпий прибув 9 лютого 1963 року у супроводі секретаря Секретаріату у справах християнської єдності ірландця Яна Віллебрандса [5, с. 60].

З часу проживання Й. Сліпого за кордоном за ним не припинялося слідкування з боку радянських органів державної безпеки. «КДБ УРСР регулярно інформував ЦК КПУ про Й. Сліпого, справи в церковному середовищі, а також вчиняв дії з метою компрометації української еміграції та недопущення відродження УГКЦ в УРСР до кінця 1980-х років» [9, с. 19].

Митрополит Сліпий, глава греко-католиків України, з'явився на другу сесію Ватиканського Собору. Ця поява додала сміливості і активізувала греко-католицьку діаспору: звільнення митрополита Сліпого сприймалося лідерами еміграції та єпископатом УГКЦ як перемога і логічно було думати про нові можливості впливати на СРСР. Тому, «вловивши нові віяння у східній політиці Павла VI, українські ієрархи в тісному союзі з представниками націоналістичної еміграції знову звернулися до ідеї заснування Київського уніатського патріархату і почали розробляти нову масштабну церковно-політичну програму. Її підсумком тепер вже повинна була стати не лише консолідація греко-католицької діаспори в єдиний патріархат, а й легалізація Уніатської Церкви в радянській Україні» [10, с. 196–197].

На Соборі митрополит українських греко-католиків виголошує промову. А «під кінець цієї промови митрополит запропонував соборовим отцям піднести Києво-Галицьку митрополію до гідності патріархату» [5, с. 65]. Отже, першим своїм зверненням Й. Сліпий «закликає піднести Українську Греко-Католицьку Церкву до Патріаршої гідності» [3, с. 19].

Виступ Йосифа Сліпого відбувся 11 жовтня 1963 р. і вже 25 листопада 1963 року греко-католицькі єпископи опублікували «Спільне пастирське послання українських

католицьких владик, присутніх на Другій сесії II Ватиканського Вселенського Собору в Римі» до пастви. У посланні говорилося про вдячність Господу за можливість відновлення патріархату УГКЦ [6, с. 317–324]. Через місяць, «23 грудня 1963 р., Конгрегація Східних Церков із приводу прохань українських уніатів видала заяву: «Галицький митрополит Йосиф (Сліпий) є Верховним Архієпископом відповідно до канонів 324–339 Канонічного права Східних католицьких церков, проголошених Апостольським посланням «Святість Кліру» від 2 липня 1957 р.» [2, с. 175].

Того ж дня, святкуючи певну перемогу, митрополит Йосиф Сліпий отримав від папи Павла VI затвердження прав Верховного Архієпископа [3, с. 19] з титулом Верховного Архієпископа Львівського, митрополита Галицького, єпископа Кам'янецького. Про нові права Верховного Архієпископа Хома І. пише, що ці права рівнозначні правам патріарха. Це означало, що Сліпому надавалося право затверджувати, призначати і посвячувати єпископів без спеціального дозволу Ватикану. З того часу він почав майже кожних два роки скликати Синоди українських єпископів в діаспорі [11, с. 164].

Але митрополит Сліпий не припиняв і справу проголошення патріархату для УГКЦ. На третій сесії Собору, коли тривали дебати щодо Східних Католицьких Церков, окремі єпископи визнали ідею патріархату УГКЦ можливою. В цілому це були самі ж східні католицькі патріархи. І «Соборовий декрет про Східні Церкви, виголошений 21 листопада 1964 р., підтвердив, що інституція патріархату є традиційною формою організації Східних Церков» [5, с. 165].

Греко-католики покладали значні сподівання на проголошений під час II Ватиканського собору «Декрет про Східні Католицькі Церкви». Сам «Декрет» є документом, який всебічно покликаний захищати право східних католиків «зберігати свої правомірні літургічні обряди і свої карні засади, а зміни мають впроваджуватись єдино для відповідного і органічного поступу» [5, с. 197] – зазначають католицькі автори.

Декрет «виразно відкрив нові перспективи і перед Главою Української Католицької Церкви Й. Сліпим, ... уможлиблюючи продовження розпочатих ним ще у Львові в тридцятих роках ідей, щоб через розвиток науки, яка спирається на правди Євангелія і канонічне право, прагнути до утворення патріархату Греко-Католицької Церкви і автономії свого народу» [5, с. 197]. Виказуючи свої плани щодо патріархату, Йосиф Сліпий розраховував на «повну помісність і автономію правових засад управління Українською Католицькою Церквою з одночасною субординацією стосовно Римського Архієрея, про що голосить сьомий підпункт розділу 2: «Наступник Святого Петра має повну і найвищу владу над цілою Вселенською Церквою. Його ім'я має бути згадуване в часі Літургії і в інших Службах згідно з літургічними приписами» [5, с. 104].

Окремої уваги заслуговувало питання номінування нових владик. «До 1963 року номінацію переводила Священна Конгрегація для Східних Церков. Цій практиці ніхто з українських владик не спротивлявся. Загал духовенства, включно із монашими чинами мовчазно приймали, бо можливо не знали, що за правом Східної Церкви вибір номінатів належав до них. Нами кермували чужі. Всі вдоволялися тим, що їм непотрібно буде клопотатися і, що з'єдинені під чужим проводом. Негодувань із цієї причини зовсім не було, ніхто не бунтувався. В нашій Церкві панував спокій, а Священна Конгрегація для Східних Церков була теж задоволена, що має таких покірних і безпретенсійних католиків, з якими немає клопоту» [1, с. 24]. З часу звільнення Сліпого із заслання гостро постало питання за повернення прав УГКЦ. Ієрархи вимагали створення автономії Церкви і рукопокладення та підбір кандидатів в єпископський сан звершувати в середині УГКЦ.

Особливу увагу греко-католиків привернув пункт 10 «Декрету» про особу патріарха. Цей пункт греко-католики вважають «немов навмисне створеним для Глави

Української Католицької Церкви кардинала Сліпого, який виступив перед соборовими отцями, не посідаючи патріарших прав, з постулятом піднесення його Церкви до гідності патріархату, – читаємо в греко-католицьких джерелах. І тут же греко-католицькі дослідники виказують свої права на патріарший устрій УГКЦ навіть з титулом глави Верховного Архієпископа. – Той же десятий пункт стверджує, що те, що було сказано про патріархати, поширюється також, у світлі приписів права, і на «верховних архієпископів», які стоять на чолі певної помісної Церкви» [5, с. 98]. Представники УГКЦ будь-якими способами старалися «довести рівність свого архієпископа патріаршому достоїнству, але... в офіційному диптиху католицької церкви «Annuario Pontificio» в переліку структурних одиниць Верховне Архієпископство ГКЦ стояло після розділу «Патріархи» [2, с. 175-176].

Митрополит Сліпий мав «на меті встановити патріархат з осідком у столиці України – Києві» [5, с. 21]. Тому 23 грудня греко-католицькі єпископи оголосили «Днем Київської митрополії». «Але буквально через декілька днів католицькі каноністи опротестували і цю безвинну заяву, доказавши, що інституції Верховного Архієпископства в плані помісної структури в католицькій церкві не існує» [2, с. 176] і пропозицію Й. Сліпого щодо створення патріархату УГКЦ «Ватиканська Конгрегація Східних Церков відмовилася затвердити» [7, с. 26]. Таким чином, соборні ватиканські засідателі хоч і відзивалися красномовно про Сліпого як мученика та сповідника віри – рішення про створення патріархату УГКЦ не виносили.

Українські греко-католики у присуді не створювати греко-католицький патріархат вбачали зраду Ватикану, що той не визнає патріархат на угоду Московській патріархії. Підозра загострилася особливо після того, «коли стали відомими таємні документи про контакти між Апостольською Столицею і Московською Патріархією, документи, що мають характер присуду смерті для Української Церкви, а разом з тим упокорюючи вдаряють в саму Вселенську Христову Церкву, оглавлену наступником св. Апостола Петра» [4, с. 390]. Передусім греко-католики вказують на екуменічні погляди РПЦ та Ватикану.

Однак відомим є те, що Ватикан не мав чіткої позиції щодо питання про греко-католицький патріархат. Серед противників цієї ідеї були, передусім, прихильники політики розширення екуменічних контактів з православним Сходом і з Руською Православною Церквою (далі – РПЦ) зокрема. Тому, звісно, останні не бажали ускладнення відносин з Московською Патріархією, особливо з причини відродження унії на території СРСР, яка владою РПЦ вважалася її канонічним простором. Можливо, саме прихильники зближення Римсько-Католицької Церкви (далі – РКЦ) з Москвою змогли тиснути на окремих греко-католицьких єпископів, бо троє з вісімнадцяти греко-католицьких архієреїв, що підписали заяву синоду УГКЦ про надання їй статусу патріархату, незабаром дезавувували свої підписи і повідомили про це в Конгрегацію Східних Церков [6, с. 125].

Однак ті самі греко-католицькі джерела окрім перешкод з боку Ватикану і «з боку Московського Патріархату, немалою перешкодою для проголошення патріархату Української Церкви (вказують) брак єдності серед єпископату діаспори» [4, с. 390]. На той час саме діаспора складала основну частину УГКЦ, і саме її єпископи залишалися основною рушійною силою греко-католиків. І хоч греко-католицькі джерела запевняють, що ідея греко-католицького патріархату у багатьох учасників собору викликала захоплену реакцію [6, с. 78–79], однак «не всі» [5, с. 179] вони однозначно сприйняли ідею патріархату УГКЦ. Ця ідея, на думку окремих єпархій, створювала правову колізію у відношеннях греко-католиків та Апостольської Столиці: достатнім для керування Церквою, а тому єдиним главою і патріархом українських католиків ці окремі єпархії вважали напряму тільки папу. Такі думки створювали серед греко-католиків певні розділення. І про це у своєму Заповіті зазначає Й. Сліпий: «Передчуваючи свою кончину, не можу не висловити свого гіркого душевного болю,

що супроводжав мене впродовж мого перебування поза рідною Землею. Це біль за дряку браку єдності в нашому Єпископському зборі поза межами України... Брак почуття єдності і розуміння єдності в основних питаннях життя Церкви і Народу – це наше нещастя, це наш споконвічний гріх» [4, с. 390].

Одначе «Декрет про Східні Католицькі Церкви» дозволив українським греко-католикам розпочати впровадження змін щодо внутрішнього устрою у середині самої УГКЦ, зокрема щодо оздоблення храмів та літургійних риз. Найбільший резонанс серед греко-католиків викликала зміна Й. Сліпим головного убору митрополита на східний манер. «Білий клобук разом з мантією спочатку викликав подив у вірних Української Католицької Церкви, які звикли до своїх єпископів, одягнених радше на латинський манер, з червоними пасами і червоними гудзиками на підрясниках» [5, с. 97]. Повернення до східного літургійного вектора оцінювалося греко-католиками як повернення до давніх традицій, до зближення з православною літургійною традицією, «що мають той самий обряд і вбрання. Вже цей факт пригадував про потребу подальшої обнови, яка б провадила до встановлення в майбутньому, згідно з традицією Сходу, патріархату для Української Католицької Церкви» [5, с. 98]. Східний літургійний одяг та встановлення патріархату на східний манер ставали для греко-католиків кроками до зближення з православними.

Як бачимо, митрополит Йосиф Сліпий скористався можливістю Другого Ватиканського собору і виніс на ньому пропозицію піднести УГКЦ до гідності патріархату. Виступ митрополита Сліпого був сприйнятий греко-католиками оптимістично, так що вже через декілька тижнів вони опублікували «Спільне пастирське послання» з вдячністю Господу за можливість відновлення патріархату УГКЦ. 23 грудня 1963 р. Конгрегація Східних Церков заявила, що Галицький митрополит Йосиф Сліпий є не патріархом, але Верховним Архієпископом. Деякі сподівання греко-католикам давав і «Декрет про Східні Католицькі Церкви». Але вже через декілька днів стало зрозуміло: призначення Верховним Архієпископом означало неприйняття Римом ідеї патріархату для УГКЦ, оскільки такої інституції в плані помісної структури в канонічному праві РКЦ не існує. До того ж і деякі греко-католицькі єпископи відмежувалися від визнання митрополита Сліпого патріархом.

Література

1. Гіль З. Владичні номінації та їхня моральна сторінка / З. Гіль // Патріархат. Ч. 1 (103). – Січень 1980. – С. 24, 31.
2. Добош Олексій, свящ. Унія в Україні. XX століття / О. Добош, свящ. – Свято-Успенська Почаївська Лавра, 2012.
3. Йосиф Сліпий – мученик за віру і за Україну!!! Відзначення 120-річчя з дня народження Патріарха Йосифа Сліпого // Буклет.
4. Ленчик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий / В. Ленчик. – Львів: Свічадо, 2010.
5. Михайлишин Мирон Мирослав, свящ. Блаженніший Йосиф Сліпий та ідея патріархату УГКЦ / М. Михайлишин, свящ. Львів: Свічадо, 2007.
6. Нагаєвський І. Історія Римських Вселенських Архієреїв / І. Нагаєвський. – Івано-Франківськ-Львів, 1999. – Ч. 4.
7. Опалко Н. Хресний шлях Йосифа Сліпого / Н. Опалко. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002.
8. Рудницька М. Невидимі стигмати / М. Рудницька. Рим-Мюнхен— Філадельфія, 1971.
9. Рябошапко Л. Патріарх Йосиф Сліпий: релігійна мораль і радянське кримінальне право / Л. Рябошапко // Віче. – Жовтень 2012. – С. 16–19.
10. Сапеляк А. Київська Церква на Слов'янському Сході / А. Сапеляк. – Буенос-Айрес-Львів, 1999.
11. Хома І. Йосиф Сліпий. Отець та ісповідник Української мученицької Церкви / І. Хома. – Рим, 1992.

**ТЕОЛОГІЯ ЯК НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА У СВІТСЬКОМУ
ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ**

Мельков Андрій Сергійович,
доктор теологічних наук, професор,
Президент Інституту сучасних гуманітарних досліджень,
м. Москва, Росія

Стаття присвячена дослідженню питань нормативно-правового регулювання, аналізу теоретико-методологічної і змістовної частини, а також перспективам розвитку теології в світському вузі на пострадянському просторі. На основі проведеного історичного огляду автор приходить до висновку про відсутність традиції вищої теологічної освіти в республіках колишнього СРСР. Цим пояснюються наявні складності, пов'язані з легалізацією теології в науково-освітньому просторі, головним чином, у Росії та в Україні. Позитивна динаміка останніх років у вирішенні цього питання свідчить, що теологія як наукова дисципліна має великий потенціал та перспективи розвитку. Особливо це стосується України, де створена необхідна нормативно-правова база для вивчення теології в світському вузі на всіх освітніх ступенях, включаючи підготовку і захист дисертацій.

Ключові слова: теологія, теологічна освіта, вища освіта, наука, Росія, Україна.

Theology as an academic discipline in a secular higher school. *The article is devoted to the researching of normative-legal regulation, analyses of the theoretical, methodological and substantial part, as well as future development of theology in a secular Higher School in the post-Soviet space. On the base of the historical review, the author has concluded, that the tradition of higher theological education in former USSR Republics is absent. This fact can explain existing problems connected with legalization of theology in scientifically educational space mainly in Russia and Ukraine. Recent years' positive trend in the solving of this problem indicates that theology as an academic discipline has a great potential and perspectives for its advancement. It is especially topical for Ukraine, where the necessary normative-legal foundation for studying theology in a secular Higher School on all educational levels, including the preparation and thesis defence, has been already done.*

Key-words: *theology, theological education, higher education, science, Russia, Ukraine.*

Теология как научная дисциплина в светском ВУЗе. *Статья посвящена исследованию вопросов нормативно-правового регулирования, анализу теоретико-методологической и содержательной части, а также перспективам развития теологии в светском вузе на постсоветском пространстве. На основе предпринятого исторического обзора автор приходит к выводу, что традиция высшего теологического образования в республиках бывшего СССР отсутствует. Этим объясняются имеющиеся сложности, связанные с легализацией теологии в научно-образовательном пространстве, главным образом, в России и в Украине. Положительная динамика последних лет в решении этого вопроса свидетельствует, что теология как научная дисциплина имеет большой потенциал и перспективы для развития. Особенно это касается Украины, где создана необходимая нормативно-правовая база для изучения теологии в светском вузе на всех образовательных ступенях, включая подготовку и защиту диссертаций.*

Ключевые слова: *теология, теологическое образование, высшее образование, наука, Россия, Украина.*

Минуло вже більше двох десятиліть з того часу, як на пострадянському просторі освіти було звільнено від диктату марксизму та історичного матеріалізму. Різноманітні реформи, що проводяться всі ці роки в системі вищої освіти, всілякі педагогічні експерименти і дослідження поступово привели до демонтажу старої радянської освітньої моделі.

За цей час колишні республіки СРСР здійснили поетапне зближення і гармонізацію законодавства і стандартів у сфері освіти в єдиний загальноєвропейський Болонський процес. В зв'язку з цим, актуальне значення набуває питання про розвиток і функціонування системи теологічної освіти у світському вищому навчальному закладі.

Тут головною проблемою є відсутність стійкої традиції викладання теологічних дисциплін у світському ВНЗ. Як відомо, в радянській вищій школі розмова про релігію і Бога обмежувалася атеїстичною пропагандою, яка здійснювалася викладачами кафедри наукового атеїзму. В епоху Російської Імперії в університетах теологія також не вивчалася. У гімназіях викладався Закон Божий, були церковно-парафіяльні школи. Але систематичний виклад і тлумачення релігійного вчення і догматів здійснювався тільки в духовних семінаріях і академіях. Перші такі навчальні заклади виникли лише в XVII столітті: спочатку в Києві – Могилянська колегія (1631), потім у Москві – Слов'яно-греко-латинська академія (1688).

Як бачимо, на територіях, що входили до складу Російської імперії і СРСР, взагалі була відсутня практика і традиція вищої теологічної університетської освіти. Таким чином, богослов'я у нас історично розвивалося тільки у рамках духовних навчальних закладів, на відміну від країн Заходу, де теологія завжди залишалася і залишається частиною університетської освіти. І хоча на теологічних факультетах багатьох європейських університетів досі залишаються практичні спеціалізації для підготовки священників, основними завданнями навчання все ж є підготовка світських фахівців.

Величезний відрив від європейської теологічної традиції у вищій освіті, де теологічні факультети при університетах функціонували вже з XIII – XIV століть, суто конфесійно орієнтована практика викладання віронавчальних дисциплін у дореволюційний період і відкрита атеїстична пропаганда в радянську епоху привели до того, що сьогодні навіть освічена частина суспільства з нерозумінням, недовірою, іноді навіть вороже, ставиться до теології як галузі гуманітарного знання. Певна частина громадськості, викладачів вищої школи і діячів науки вважають, що вивчення теології порушує світський характер освіти. Наслідком такої постсекулярної ситуації в сучасному суспільстві і культурі є конфлікти з резонансним обговоренням у ЗМІ відносно визнання або невизнання теології наукою і доцільності її викладання у ВНЗ. З іншого боку, деякі священнослужителі помилково вважають, що теологія в університеті – це пряме продовження недільної школи.

Всі ці проблеми свідчать про те, що сьогодні не сформоване правильне і зважене розуміння того, що ж таке теологія як наукова спеціальність та дисципліна, як навчальний предмет.

В цьому контексті теологію (науку про Бога), за нашими уявленнями, слід розуміти як самостійну наукову дисципліну, яка займається вивченням, викладом, обґрунтуванням релігійного вчення про Бога, Його діяльності у світі і Його Одкровенні, а також пов'язаних з Богом вченнях про моральні норми і форми богочитання. Теологія як наука розкриває свій зміст і базові розділи, вивчає джерела теологічного знання, основи віровчення і релігійних обрядів, історичний розвиток форм релігійного вчення, історію релігійних організацій, релігійне служіння і релігійну культурну спадщину в різних контекстах.

За останні роки на хвилі реформ вищої освіти в Україні і Росії з новою силою поновилася дискусія про необхідність надання теології офіційного статусу наукової і навчальної дисципліни, про можливість підготовки і захисту дисертацій з теології з отриманням відповідного диплому державного зразка. Це обумовлено входженням

країн у Болонську систему, демократизацією освітнього процесу, уніфікацією нормативно-правової бази і необхідністю подальшого розвитку теологічної освіти в системі вищої школи.

З кінця 1990-х рр. в окремих вищих навчальних закладах Росії і України почали відкриватися кафедри теології, і навіть цілі теологічні факультети. Так з'явився позитивний досвід викладання і теоретико-практичного розвитку теології у світському ВНЗ. Поступово змінювалося і ставлення до теології.

В 1999 р. Міністерство освіти РФ запровадило до державного класифікатора освітніх напрямів та спеціальностей напрям «Теологія» [2]. А в 2001 р. був прийнятий стандарт за освітнім напрямом «теологія» (бакалаврат і магістратура), розроблений за принципом поліконфесійності [2]. Потім, після ухвалення нового Закону «Про освіту в Російській Федерації», з 2014 р. стала доступною трирівнева система теологічної освіти: бакалаврат – магістратура – аспірантура [4]. В лютому 2015 р. Міністерством освіти і науки Росії теологію було внесено до номенклатури наукових працівників, а восени 2015 р. був затверджений паспорт наукової спеціальності «теологія» [4]. Однак, незважаючи на все це, захист кандидатських і докторських дисертацій з богослов'я в Росії поки є неможливим. Всілякі ініціативи в цьому напрямку неминуче стикаються із запеклим опором ліберальної громадськості та атеїстів.

Теологічна освіта в Україні, де можливість підготовки спеціалістів, бакалаврів і магістрів теології передбачалася ще з 1997 р. [6], на відміну від Росії, отримала більше свободи і можливостей для розвитку. В 2010 р. Вища атестаційна комісія України внесла богослов'я (теологію) в перелік спеціальностей, за якими є можливим захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук (у складі філософських, історичних, мистецтвознавчих та юридичних наук). У 2011 р. Міністерство освіти і науки України затвердило освітньо-кваліфікаційний стандарт «Теологія» [1], що дало можливість ВНЗ, які мають необхідну матеріальну, науково-методичну базу і кадровий склад, ліцензувати та акредитувати відповідні освітні програми.

Після цього теологія була проліцензована в Національному університеті «Острозька академія», Карпатському університеті імені Августина Волошина та Українському католицькому університеті [6].

У 2014 р. було прийнято новий Закон України «Про вищу освіту», згідно з яким у структурі вищих навчальних закладів можуть створюватися галузеві богословські або теологічні університети, академії та інститути [3].

19 серпня 2015 р. Кабінет міністрів України затвердив Постанову «Про державне визнання документів про вищу духовну освіту, наукові ступені та вчені звання, виданих вищими духовними навчальними закладами» [5]. Таким чином, для випускників українських духовних шкіл, включаючи і тих, хто захистив дисертацію з богослов'я (теології), з'явилася можливість не тільки отримати відповідний диплом державного зразка, але й займатися науково-педагогічною діяльністю у світському ВНЗ.

Наступний етап розвитку теологічної освіти в Україні (згідно з перехідними положеннями Закону «Про вищу освіту» [3]) – формування спеціалізованих вчених рад за напрямом «теологія». До їх складу вже на цілком легальних підставах увійдуть кандидати та доктори богослов'я і теології. Буде реалізована можливість підготовки теологів за трирівневою системою – бакалавр – магістр – доктор теології (PhD або ThD). В перспективі буде доступна і так звана габілітація – процедура отримання вищої академічної кваліфікації, що поширена у ряді країн Європи. Як результат, з'являться габілітовані (повні) доктори теології (ThD Hab.), які будуть претендувати на посаду завідуючих кафедрами теології і деканів теологічних факультетів.

Такі великі можливості здатні глибоко розвинути теологію як наукову дисципліну й істотно розширити її методологічні, теоретичні і практичні горизонти. Адже тепер вивчення теології не буде обмежуватися лише рівнем бакалаврату та магістратури.

Підготовка дисертацій неминуче призведе до збільшення кількості теологічної монографічної літератури. Безумовно, що в кращу сторону зміниться також і якість наукових статей і публікацій з питань теології, які неминуче з'являться у наукових журналах. Так природно виникнуть різноманітні напрямки в розробці тих чи інших науково-практичних питань теології. Але, що ще важливіше, у розробці теологічної науки з'явиться раціональний критицизм або скепсис, який рідко зустрічається в наші дні у церковній, богословській науці. Такий раціональний критичний підхід, безсумнівно, збагатить уявлення про науку теології в період її формування і розвитку на сучасному етапі, і буде сприяти скороченню відставання від європейського рівня в галузі теологічної освіти та теологічних досліджень.

Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що сьогодні Україна є єдиною країною на пострадянському просторі, де теологія стає повноцінною науковою дисципліною, яка може вивчатися в світському вищому навчальному закладі на всіх освітніх ступенях, включаючи підготовку і захист дисертацій. Таким чином, відкриваються перспективи інтеграції створюваної моделі вищої теологічної освіти в Україні з кращими зразками європейської теологічної школи.

Література

1. Вестель Ю. Теологія як наука і предмет викладання: на шляху до концепції світської теологічної освіти в Україні / Юрій Вестель [Електронний ресурс] // Релігія в Україні [сайт]. – Режим доступу: <http://goo.gl/ZfD4V8>.
2. Владимир Воробьев, прот. Теология в России [Електронний ресурс] / Протоиерей Владимир Воробьев // Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет [сайт]. – Режим доступу: <http://goo.gl/YfXmZ2>.
3. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://goo.gl/OcqJo9>.
4. Польсков К., прот. Теология в России еще «не совсем наука» [Електронний ресурс] / Протоиерей Константин Польсков // Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет [сайт]. – Режим доступу: <http://goo.gl/q2I9Ym>.
5. Про державне визнання документів про вищу духовну освіту, наукові ступені та вчені звання, виданих вищими духовними навчальними закладами [Електронний ресурс] // Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. – Режим доступу: <http://goo.gl/sxsEV5>.
6. Хромець В. Теологічне знання та теологічна освіта в Україні: короткий нарис / Віталій Хромець [Електронний ресурс] // Релігія в Україні [сайт]. – Режим доступу: <http://goo.gl/2cC2IE>.

УДК 355/359 + 26/28

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ СПІВПРАЦІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Доброва Олена Анатоліївна,
військовослужбовець Збройних Сил України,
м. Київ

В статті розглянуті історичні аспекти взаємодії Армії і Церкви, проблематика та перспективи сучасного співробітництва. Автором підкреслюється актуальність проблеми включення духовної складової в підготовку військовослужбовців Збройних Сил України шляхом відродження інституту військового духовенства та введення в програму навчання військовослужбовців предмету духовно-ціннісного спрямування.

Ключові слова: Церква і Армія, військовий священник, духовна опіка військовослужбовців.

The main directions of cooperation of the Armed Forces of Ukraine and the Orthodox Church: history and modernity. *The article considers the historical aspects of the interaction between the Army and the Church, the problems and prospects of the current cooperation. The author emphasizes the urgency of the problem of bringing a spiritual component in the training of members of the Armed Forces of Ukraine by a revival of the institution of military clergy and introduction in the curriculum of training of servicemen of the subject spiritually-valuable directions.*

Key-words: *The Church and the Army, a military priest, spiritual care of soldiers.*

Основные направления сотрудничества Вооруженных Сил Украины и Православной Церкви: история и современность. *В статье рассмотрены исторические аспекты взаимодействия Армии и Церкви, проблематика и перспективы современного сотрудничества. Автором подчеркивается актуальность проблемы принесения духовной составляющей в подготовку военнослужащих Вооруженных Сил Украины путем возрождения института военного духовенства и введения в программу обучения военнослужащих предмета духовно-ценностного направления.*

Ключевые слова: *Церковь и Армия, военный священник, духовная опека военнослужащих.*

Співробітництво Збройних Сил України та Православної Церкви протягом останніх років стало суттєвим фактором відродження історичних традицій Армії і Флоту. Насамперед це стосується повернення воїнству розуміння військової служби як справи воістину святої, богоугодної та благословенної Церквою.

Досвід даного співробітництва чималий. Протягом тисячоліть Церква відіграла і відіграє важливу роль в пропаганді та закріпленні в поведінці людей високих морально – етичних норм, у формуванні у них духовного ідеалу, який визначає поведінку та діяльність людини в тій чи іншій життєвій ситуації, в тому числі і в військовій службі. Церковна організація, гармонічно входячи у військову, здатна прищеплювати воїнам певні морально-ціннісні якості, такі, як патріотизм, самопожертва, гуманне ставлення до переможеного супротивника і чужого цивільного населення та інше. Про важливу роль духовності у вихованні свідчать життя видатних полководців: Володимира Мономаха, Олександра Невського, Димитрія Донського, Олександра Суворова, Федора Ушакова, Дмитра Скобелева, Михайла Драгомирова та ін.

Між Армією та Церквою багато спільного. По-перше, вони побудовані по жорсткому ієрархічному принципу – суворе підкорення молодших старшим. По-друге, діяльність обох регламентована статутом. По-третє, без послуху не буває церкви, без дисципліни не існує армія. По-четверте, неважко знайти і зовнішню схожість – це форма одягу, наявність звань і регалій, символів організації у вигляді знамен – хоругви та ін. Найголовніше те, що Православна Церква має свою зброю, але не матеріальну, а нетлінну духовну, тому її і називають іноді воїнствующою. Початок бойовому співробітництву руського (від Київської Русі) воїнства та Руської Православної церкви (Єдиної Православної і Апостольської Церкви) було покладено Великим князем Святим Володимиром Мономахом в лютому 1111 року, коли відбувся великий похід на половців. 24 березня того ж року руські полки, на чолі яких за його наказом були поставлені священники, отримали першу перемогу над ворогом. З цього дня Руська Православна Церква до 1917 року ділила зі Збройними Силами військову долю нашої Батьківщини. Союз служителів віри та армії почав формуватися з перших часів

християнства на Русі. Воїнство розуміли не інакше як святу доблесну рать, називаючи його христоролюбим. В церковній мові слово «воїн» має особливе значення. Серед святих, шанованих Православною церквою, цілий сонм воїнів. Серед них Федір Стратилат, Димитрій Солунський, небесний покровитель російського воїнства Георгій Победоносець, видатні полководці святі благовірні князі Олександр Невський і Димитрій Донський, святі князі страстотерпці Борис і Гліб, князі Михаїл і Гліб Чернігівські та багато інших.

Руські дружини йшли в бій з благословення Церкви, під святими знаменами і заступництвом чудотворних ікон. Віра для них мала велике значення. Вона надавала впевненості в перемозі, в правоті своєї справи. Історія зберегла немало тому прикладів. Найбільш яскравий з них – Куликовська битва, яка відбулась в день свята Різдва Богородиці. Перед битвою (7 вересня 1380 року) князь Димитрій на військовій раді виголосив наступну промову: «Ныне же пойдем за Дон и там или победим и все от гибели сохраним, или сложим свои головы за святыя Церкви, за Православную веру и за всю братию нашу христиан». За свідченням літописців, великий князь московський Димитрій, перед тим як виступити в похід проти Мамає, прибув в Свято – Троїцький монастир, де довго та наполегливо молився та прийняв благословення від ігумена обителі Сергія Радонезького. «Войско готово. Иди, и ты победишь», – промовив отець Сергій та вручив Димитрію ікону Божої Матері. (Пам'ятаючи історію, перед вводом 8-го гвардійського корпусу в Чечню генерал Лев Рохлін прийняв хрещення в Казанському соборі Волгограду у отця Алексія. Прикладу командира послідували багато офіцерів і солдат, як відомо цей корпус при штурмі Грозного зазнав найменших втрат.) [1, с. 455].

Воїстину, релігійність народів Росії була одним з факторів хоробрості і перемог армії. «Воины, вот пришел час, который решит судьбу Отечества, – звертався до свого війська Петро I напередодні Полтавської битви. – Итак, не должны вы помышлять, что сражаетесь за Петра, но за государство, Петру врученное, за род свой, за Отечество, за Православную нашу веру и Церковь». Імператор добре розумів значення стану духа. Тому, наряду зі створенням регулярного війська, на початку XVIII століття з монаршої волі була сформована основа інституту військового духовенства [2, с. 17]. Під час військових дій військово-духовне відомство терміново перейшло на штат воєнного часу. Їх діяльність визначалась інструкцією, котра була розіслана в війська вже на другий день після початку війни. Корпус військових пастирів очолював з 1911 року протопресвітер військового і морського духовенства, рівний за своїм армійським статусом до генерала-лейтенанта, Георгій Іванович Шавельський. З усією польовою канцелярією він знаходився при Ставці Верховного головнокомандуючого. В 1908 році останній протопресвітер Армії і Флоту Г. І. Шавельський казав: «Братья, берегите веру! Вера и впредь будет служить глубочайшим источником истинного героизма и самоотвержения, основой всякой дисциплины и порядка» [3, с. 18].

Отже, особливе значення в армії має ідеологія, оскільки вона визначає не просто дух, а той бойовий дух армії, від якого залежить її боєздатність. Держава без ідеології, без духу, без духовності, яка не має своїх цінностей, стає «бездушною» і, втративши свій дух, вмирає, як людський організм. Світова спільнота давно це усвідомила та взяла на озброєння досвід поколінь.

Так, в арміях держав, що входять до Північно атлантичного альянсу, значна увага приділяється релігійному аспекту служби, який виявляє функції релігійного виховання воїнів. Наприклад, у Збройних Силах США налічується майже 3000 капеланів, у ФРН – 300, у Польщі – 200, Франції – 500, Італії – 180, у Республіці Корея – близько 370 чоловік. Військові священники також входять до штату армій Іспанії, Великобританії, Португалії, Бельгії, Нідерландів, Греції, Ірану, Марокко, Алжиру, Єгипту, Судану, Туреччини, Саудівської Аравії та інших. Зокрема, в Європі військово капеланство існує в збройних силах Бельгії, Словенії, Угорщини, Латвії, Італії, Польщі, Хорватії, Чехії [4,

с. 43]. Російська Федерація розпочала створення у своїх збройних силах інституту військового духовенства на початку 2010 року.

Основна мета їхньої діяльності – виховання в особового складу готовності у будь-який момент виступити на захист суверенітету і територіальної цілісності держави, святинь і духовних цінностей.

Тема духовної опіки у війську обговорюється в Україні від 1995 року [6, с. 13–19], і поступово ми дійшли до того моменту, коли священики не просто мають доступ до військових формувань, на рівні державної влади надходять ініціативи від окремих депутатів щодо узаконення посади священика у військових формуваннях. Сьогодні в Збройних Силах України розпочата робота в даному напрямку.

У 2012 році Міністерство оборони провело опитування особового складу Збройних Сил України. Виявилось, що 77,4% українських військовослужбовців, вірять у Бога – і це близько 142,5 тисяч чоловік. Ще не визначились між вірою та безвір'ям 9,4% військових, серед них найбільше (19,2%) моряків. Найбільше віруючих – у Повітряних силах – 82,6% опитуваних. По даним Міністерства, атеїстами себе вважають усього 3,8% (6,9 тисяч чоловік). Ще стільки ж (3,9%) вважають себе невіруючими [7]. Хоча й доволі нерівномірно, але зростання кількості віруючих спостерігається практично серед усіх категорій військовослужбовців.

Дотримання прав військовослужбовців щодо задоволення релігійних потреб регламентується відповідною законодавчою базою:

Конституція України (статті: 21–24, 35, 64);

Закон України «Про Збройні Сили України» (статті: 11,17);

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації»;

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» (статті: 2, 6);

Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу»;

Статути Збройних Сил України;

Концепція реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року (розділ «Удосконалення кадрового та морально-психологічного забезпечення Збройних Сил»);

Постанова Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1999 року № 2066 «Про затвердження нормативно-правових актів щодо застосування Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу»;

наказ Міністра оборони України від 17.03.2009 №115 «Про затвердження Положення про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України»;

наказ Міністра оборони України від 22.04.2011 № 220 «Про затвердження Концепції душпастирської опіки у Збройних Силах України»;

директива Міністра оборони України від 21.04.2006 № Д-25 «Про упорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України». [7].

Певні кроки зроблені й в напрямку військового капеланства. Так, в 2012 році в склад миротворчого контингенту у Конго було включено священника для здійснення духовного окормлення військовослужбовців місії. Ним став 39-річний ієрей Віктор Парандюк – настоятель вінницького храму Святого князя Олександра Невського УПЦ Московського патріархату. Кандидатура отця Віктора була узгоджена Синодальним військовим відділом УПЦ та Генеральним штабом Збройних Сил України. На початку ротації ним в одному із службових приміщень базового військового табору в м. Гома було облаштовано храм на честь Києво-Печерських святих. На протязі ротації на високому рівні організувались та проводились святкування християнських релігійних свят з запрошенням представників різних конфесій з інших контингентів місії ООН.

Також, в процесі ротації, священник, що знаходився на посаді офіцера з питань

релігії, постійно надавав поради та рекомендації командуванню загону щодо релігійних питань, брав участь у виробленні рішень у цій сфері.

На даний час у складі українських миротворців у чотирьох країнах перебувають священники [8].

Однією з проблем співпраці між ЗСУ та УПЦ є гостра нестача відповідно підготовлених кадрів. Тож, враховуючи двосторонню зацікавленість, керівництву ЗСУ також слід подбати про підготовку відповідних спеціалістів, сприяючи отриманню військовослужбовцями духовної освіти.

Існують й інші можливості впровадження духовно-ціннісних орієнтирів, це введення в програму підготовки військовослужбовців культурно – ціннісної дисципліни. Одним з таких варіантів може бути апробована декількома навчальними закладами дисципліна: «Основи християнської культури», яка зможе збагатити військовослужбовців знаннями про цінності та культуру, в більшості своїй притаманну українцям, та такою, яка базується на загальнолюдських цінностях. Реальність, про яку говорить культуролог – це люди, які вірять в Бога, їх світогляд і реалії культури, в яких цей світогляд відбитий. Реальність про яку говорить законовчитель – це Бог, ось в цьому є відмінність між релігійним і культурологічним викладанням. Оскільки релігійне викладання – це проповідь, свідчення про християнську віру, історію, цінності, догмати, їх істинність, непорушність, унікальність і неминущість. При такому підході культуролог звертається до смислів, які втілені в православній культурі з тією метою, щоб слухачі могли зрозуміти дану культуру, її історію, цінності, значення. Якою бачить себе людина в даній культурі? Яким вона бачить світ? Як розуміє його походження, історію, сенс існування? Яким є відношення до Бога, до світу природи, до світу людей, до інших людей і самої себе? Чому вона діє так, а не інакше? Чому її вчинки є логічними і зрозумілими? Таким чином культурологічне викладання – це реконструкція світу людей, які належать до даної культури. При цьому від слухачів можна вимагати знань з даного предмету, розуміння даної культури, але не згоди і прийняття даного світогляду.

Інший варіант, це – релігійне викладання. Вивчаючим іноземну мову радять спілкуватися з її носієм, а хто є найкращим носієм духовності, як не безпосередньо представник духовенства? Тож природним було б включення в освітню програму для військовослужбовців й предмет: «Основи православ'я», який буде висвітлювати ті ж питання що й культурологічні: «Основи християнської культури», але з богословської точки зору і з позиції віровчення.

Отже, при вирішенні питань впровадження духовно-ціннісних орієнтирів в підготовку військовослужбовців насамперед важливо сформувати парадигму, яка буде ґрунтуватись на основах, які не залежать ні від політичних чи економічних перетворень.

Духовно-ціннісні аспекти можна сформувати лише за допомогою християнських підходів та християнських цінностей, які апробовані в історичному контексті вже більше 2 тисяч років. І для цього важливим є співпраця держави (органів державної влади та державних інституцій) та церкви (Української Православної Церкви), оскільки дана Церква є історично превалюючою. Її цінності закріпились як в суспільстві, так і в свідомості її громадян, і хоча деякий час відбувалось їх викорінення, вони й досі функціонують в кожній особистості. І їх неможливо зруйнувати, але вони можуть функціонувати для суспільного блага.

Віра повинна бути відроджена в Збройних силах України як Православна традиція – основа державної самосвідомості, основа нашої тисячолітньої культури, органічно поєднана з національними слов'янськими якостями душі. Вдумуючись в моральні християнські закони, православну традицію і історію Армії не можливо не дійти висновку щодо необхідності більш тісної взаємодії в наш час Армії і Церкви. Це тим більш справедливо, якщо враховувати, що кожен християнин – насамперед борець зі

злом. Старець Силуан говорив про це так: «Все, хто последовал Господу нашему Иисусу Христу, ведут духовную войну. Сражение наше идет на каждый день и час. И если на обычной войне убивают только тело, то наша война труднее и опаснее, потому что может погибнуть душа».

Література

1. Григорьев А.Б. Вера и верность. Очерки из истории отношений Русской Православной церкви и Российской армии. М., 2005.
2. Борщевич В.Т. Українське військове духовенство // Волинський Православний вісник. №1/2. Луцьк, 1998.
3. Коханчук Р.М. Душпастирська опіка військових. К., 2004.
4. Коханчук Р.М. Душпастирська опіка військовослужбовців в арміях зарубіжних країн. К., 2000.
5. Лиманець О.А. Духовний стан збройних сил України: проблеми та шляхи вирішення. К., 2006.
6. Ситник В. Духовно-гуманітарна політика у Збройних Силах України та шляхи її вдосконалення // Армія і духовність: свобода совісті та віровизнання. – К., 1995. – С.13–19.
7. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ керівникам органів військового управління, командирам (начальникам) військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій Збройних Сил України щодо удосконалення військово-релігійно співробітництва, МОУ, 2013.
8. <http://www.mil.gov.ua>.
9. www.kapelan.org.ua.

УДК 342.36/37 (348.07)

МОНАРХІЧНА ДЕРЖАВНІСТЬ ЯК БОГОМ ВСТАНОВЛЕНИЙ ІНСТИТУТ ВЛАДИ

Нікольський Євгеній Володимирович,
доктор філологічних наук, професор,
м. Москва, Росія

Монархічна форма правління в даний час успішно розвивається; прикладом тому служать монархічні держави по всьому світу, і ці держави є одними з найбільш благополучних за рівнем життя населення, за ступенем кримінальної обстановки в країні, за рівнем розвитку і впровадження інновацій, по можливості ведення приватного бізнесу. Важливо відзначити участь релігійного початку існування монархії, як Верховної державної влади. Християнський государ сильний виконанням заповідей Божих, – президент тримається при владі угожденим натовпі; монарх веде вірнопідданих до Бога, – президент часто відводить обрали його від Бога. У фіналі робиться висновок про те, що необхідною умовою існування та реального дії монархії є істинна віра народу в Бога, Божественне начало монарха.

Ключові слова: монархія, республіка, християнство, глава держави, форми правління, моральний стан суспільства.

Monarchical statehood as the divinely ordained institution. *The Monarchical form of government is currently developing successfully; this is exemplified by sovereign States around the world, and these States are among the most prosperous standard of living of the population, the degree of criminal situation in the country, level of development and*

introduction of innovations in the capability of conducting private business. It is important to mention the participation of religious principle in the existence of the monarchy, as the state Supreme power. Christian sovereign, strong fulfill the commandments of God, - the President stays in power by pleasing the crowd; the monarch is leading loyalist to God, - the President often diverts electing him from God. In the final formed the conclusion that a necessary condition for the existence and action of the monarchy is a true people's faith in God, in the Divine beginning of the monarch.

Key-words: *monarchy, Republic, Christianity, the head of the state, form of government, the moral condition of society.*

Монархическая государственность как богоустановленный институт власти.

Монархическая форма правления в настоящее время успешно развивается; примером тому служат монархические государства по всему миру, и эти государства являются одними из самых благополучных по уровню жизни населения, по степени криминальной обстановки в стране, по уровню развития и внедрения инноваций, по возможности ведения частного бизнеса. Важно отметить участие религиозного начала в существовании монархии, как государственной Верховной власти. Христианский государь силен исполнением заповедей Божиих, – президент держится у власти угождением толпе; монарх ведет верноподданных к Богу, – президент зачастую отводит избравших его от Бога. В финале делается вывод о том, что необходимым условием существования и реального действия монархии является истинная вера народа в Бога, в Божественное начало монарха.

Ключевые слова: *монархия, республика, христианство, глава государства, формы правления, нравственное состояние общества.*

Вчення про монархію досить докладно розкрито в церковному переказі, у різних вчителів Церкви і в канонічних постановах. І все ж є сенс повторити деякі основні положення, які навряд чи хто з православних монархістів зважитися оскаржити, але з яких не всі можуть і бажають зробити правильні висновки.

Нагадаємо, що саме вчення про монархію, як християнському політичному ідеалі, аж ніяк не є першим чи центральним у православному віровченні. Християнський світогляд теоцентричний і христоцентричний; на чолі всього стоїть Бог, Творець і Промислитель світу і людини, створеної за образом Божим. Втілений Син Божий, Відкупитель людини є для християнина першою та безумовною цінністю. Все, що відноситься до земного буття людини в її нинішньому гріховному стані має лише відносну цінність в тій мірі, оскільки служить відображенням Божого закону і Божих досконалостей і наближає людину до Бога.

Бог один є джерелом краси, блага і премудрості, а тварина має ці якості тільки через причастя до Божества. Досконалість розумної тварини визначається тим, наскільки вона відображає отримані дари Божі, своїм служінням повертаючи Богові те, що вона від Нього отримала (див. євангельську притчу про таланти). Це відноситься до всіх сторін людського життя, зокрема і до політичної. Монарх з волі Божої повинен якоюсь мірою відображати риси Божого правління в своєму служінні, являти правосуддя, законність, милосердя, безкорисливість. Найважливішим у служінні монарха є охорона богошанування, тобто насамперед, свідомість себе не самодостатнім правителем, а служителем Божим, поставленим на своє служіння Небесним Пануючим і має дати звіт про свою діяльність Царя над царями.

Християнська монархія має як вищий моральний ідеал, відповідає Святому Письму та вченню Церкви. Уособленням цього морального ідеалу покликаний бути в першу чергу сам Государ, що являє приклад християнського життя і благочестя, а не тільки зразок державного служіння. Для розвитку нашої теми нам необхідно розглянути

специфіку монархічної державності і її як структурні, так і моральні відмінності від республіканської державності.

Аристотель розрізняв форми правління в залежності від того, чи здійснюється верховна влада одноособно (монархія), обмеженим числом осіб (аристократія) або всім населенням (демократія).

Зазначений критерій залишився аж до теперішнього часу: форми правління розрізняються в залежності від того, чи здійснюється верховна влада однією особою чи належить виборному колегіальному органу.

Таким чином, монархією можна назвати таку державу, де верховна влада належить одній особі, що користується нею за власним розсудом по праву, яке не делеговане йому ніякою іншою владою, тоді як в республіці вона делегується одному або декільком особам завжди на певний строк всім народом або частиною його, якому і належить суверенітет.

Зазначене положення характеризує сучасну монархію, однак протягом багатьох століть історичний досвід багатьох держав породив велику різноманітність монархій, які важко охопити єдиною вивіреною формулою. Термін «монархія» грецького походження, означає «єдиновладдя», «єдинодержавіє» (рос.) [1, с. 65], хоча відомі й винятки. Так, наприклад, в Спарті існувало два царя. Полібій називає панування двох консулів в Стародавньому Римі монархією.

Монархія – форма правління, при якій верховна державна влада належить одній особі – монарху (королю, царю, імператору, герцогу, ерцгерцогу, султану, еміру, хану...) і в першу чергу обумовлена традиціями передачі влади [2, с. 204.]

Монархія є однією з форм правління, відомі теорії держави і права. Влада монарха, як правило, є довічною і передається в порядку престолонаслідування. Центральною фігурою для монархічної форми правління є монарх – одноособовий глава держави, що здійснює владу за власним правом, а не у порядку делегації. За рідкісним винятком влада монарха є довічною і передається в спадщину. У всіх монархічних країнах монарх є по закону недоторканою особою і ніякої відповідальності не підлягає. У різних країнах монарх має різні назви: король – в Великобританії, Іспанії, Данії, Швеції, Бельгії, султан – в Малайзії, Брунею, Омані, емір – в Кувейті, Об'єднаних Арабських Еміратах, великий герцог – в Люксембурзі, князь – у Ліхтенштейні.

Престолонаслідування – перехід влади монарха від одного представника царського дому (династії) до іншого в установленому законом порядку. В даний час існують три основні системи престолонаслідування. Салічна система зводиться до того, що спадкування здійснюється тільки по чоловічій лінії. Жінки з кола престолонаслідників виключаються повністю. Кастильська система не виключає жінок з черги престолонаслідування, але віддає перевагу чоловікам: молодший брат виключає старшу сестру (Великобританія).

Австрійська система не виключає жінок, але дає чоловікам і чоловічим лініям перевагу у всіх лініях і на всіх ступенях спорідненості. Жінки успадковують престол лише при повному припиненні всього чоловічого потомства і всіх чоловічих ліній.

У деяких арабських країнах існує так звана «кланова» форма престолонаслідування, коли спадкоємця вибирає правляча сім'я [3, с. 127].

Іншою важливою формою правління є регентство – тимчасове колегіальне або одноособне здійснення повноважень глави держави в монархіях у разі тривалої хвороби, малолітства, або тимчасової відсутності монарха. В залежності від принципу успадкування влади монархія може бути династичної, родовий і виборною.

У династичній монархії діє строгий принцип, згідно з яким престол передається від батька до сина або від брата до брата, як це було на Русі.

Набагато частіше зустрічається родова монархія, де діяв принцип приналежності до царського роду. Цар повинен був відбуватися з царського роду, але це зовсім не означало, що він автоматично успадковував престол.

Особлива різновид монархії – виборна поєднує елементи монархії і республіки. Виборна монархія була і в Візантії і Речі Посполитої (після припинення династії Ягелонів). Вона не є рідкістю. В Екваторіальній Африці досі рада старійшин обирає племінних королів терміном на рік, а через рік ця рада підтверджує або не підтверджує повноваження обраного короля. В даний час виборна монархія існує і в Малайзії, де главою держави є монарх, який обирається на п'ять років особливою нарадою з представників монархічних штатів, що входять у федерацію.

Таким чином, виходячи із сказаного можна зробити висновок, що сутність монархії полягає в тому, що влада монарха непроизводна – він не залежить ні від кого на землі, отримуючи владу від Бога. Це і може бути покладено в якості родового ознаки у визначення: «Монархія – це форма державного правління, в якій джерелом влади є Бог (самодержавство) або сам носій державної влади (самовладдя), а підставою влади є її моральний авторитет у суспільстві і традиція, в силу чого влада наследственна і неотторжима» [4].

Які загальні риси монархічної форми правління, її ознаки незалежно від її різновидів? На чолі держави знаходиться монарх, який користується своєю владою у спадок, хоча можливі варіанти, коли початок тієї чи іншої монархічної династії кладуть вибори (дім Романових в Росії).

Монарх отримує владу за принципом крові, наслідуючи її за власним правом («милістю Божою», як звичайно вказується в його титулі, або в разі обрання – «милістю Божою і волею народу») [5, с. 194]. Монарх не несе ніякої юридичної відповідальності за свої політичні дії, це затверджено у Грамоті Великого Московського Земсько-Помісного Собору від 21 лютого 1613 року, коли на покликаного царя Михайла Романова покладалася відповідальність у своїх справах перед єдиним небесним Царем» [6, с. 208].

У руках монарха зосереджена вся повнота верховної державної влади, монарх виступає джерелом будь-якого права, тільки з його волевиявлення ті чи інші постанови можуть набувати силу закону. Монарх знаходиться на чолі виконавчої влади, від його імені твориться правосуддя, йому належить право помилування. На міжнародній арені у зносинах з іншими державами монарх одноосібно представляє свою державу. Він користується титулом (князя, герцога, короля, царя, імператора), отримує значний вміст з державної скарбниці, має право на особливу охорону.

При необмеженій, абсолютній монархії, усіма зазначеними вище правами монарх користується безумовно і необмежено (звідси і назва), незалежно від будь-якої іншої влади; при обмеженій – за допомогою або при обов'язковому сприяння будь-яких органів чи влади, існуючих незалежно від монарха.

В дуалістичних монархіях (Пруссія, Австрія, Італія, Румунія в минулому) за монархом залишаються виконавча влада, право формувати уряд, призначати і зміщати відповідальних перед ним міністрів та інших посадових осіб (губернаторів префектів тощо), йому належить право вето і право необмеженого розпуску парламенту. Втім, у законодавчій сфері право представницького органу гарантується повноваженням вотировать бюджет.

У парламентарних монархіях (сучасні Англія, Бельгія, Норвегія, Швеція) призначені главою держави міністри залежать від вотуму довіри парламенту, монарх має право відкладального вето лише в окремих випадках, передбачених законом. Веління монарха набувають юридичну силу лише будучи контрассигнованими відповідним міністром. Правове становище монарха суттєво обмежена. Навіть приватні питання державного життя, наприклад помилування злочинця, не можуть бути вирішені без згоди парламенту. Парламент регулює особисте життя монарха (шлюб,

палацова служба тощо). Складається положення, що характеризується відомою формулою: «Царює, але не управляє». Сказане не означає, що фігура монарха стає чисто декоративного [7, с. 174].

Як показує досвід останнього часу монархічну форму правління, що вважалася в радянський період певної політико-правової окаменелостю, не слід поспішати списувати, як безнадійну архаїку. Ця форма правління, що налічує не одну сотню років історії, таїть у собі чимало життєвих потенцій. Після розпаду СРСР деякі країни СНД та в першу чергу Грузія подумували про запровадження монархічного ладу.

В обстановці кризи національно-етнічних зіткнень переваги монархії все більше привертають увагу: монарх – «батько нації», «стоїть над політичними пристрастями, не належить ні до якої партії», «непідкупний арбітр в різного роду суперечках і тертях». А головне, що особливо приваблює в умовах сепаратизму і відцентрових тенденцій, монарх – «символ єдності нації і стабільного правового порядку». Нерідко звертаються до позитивного досвіду вирішення багатьох проблем, знайденому в рамках монархізму: економіки, фінансів, життєвого рівня, самоврядування, національного представництва тощо.

Таким чином, можна виділити наступні основні ознаки класичної монархічної форми правління:

- існування одноосібного носія верховної державної влади;
- династичне спадкування верховної влади;
- довічна приналежність влади монарха: закони монархії не передбачають усунення монарха від влади ні за яких обставин;
- влада монарха постає як непохідне від влади народу (влада купується «милістю Божою»);
- при деяких умовах повне, або часткове відсутність юридичної відповідальності монарха за свої дії як глави держави [8, с. 285].

Виникнувши в умовах рабовласницького суспільства, монархія стає основною формою державного правління при феодалізмі і зберігає лише традиційні, в основному формальні риси монархічного правління в буржуазному суспільстві.

Як і будь-яка монархічна форма правління має ряд достоїнств і недоліків. Одним з головних достоїнств монархії є здатність зберігати неформальність відносин монарха і підданого. Можливо, в силу цього монархія є більш дієвим символом єдності. Правильно влаштована монархія може бути символом єдності багатонаціональної держави, у тому числі імперії. Монархія також може бути символом єдності нації, громадської стабільності. Навіть формально конституційні, а фактично декоративні монархії (зразок сучасної монархії у Великобританії) продовжують виконувати цю місію – символу та інструменту єдності.

У сфері соціальних відносин монархія проводить виключно благородні принципи. Це, наприклад, вірність – один з найблагородніших критеріїв у відносинах між людьми і до того ж головна християнська чеснота. Якщо провести аналіз слова «вірнопідданий», то головним, визначальним коренем його буде слово «вірний». І.А. Льїн, відомий філософ і правознавець минулого століття, провів таку межу: «Межа покори республіканця – право непокори, межа покори монархіста – борг непокори» [9, с. 348].

Поряд з цим одним з важливих достоїнств монархії є можливість прийняття оперативного рішення в тих випадках, коли часу на обговорення просто немає.

Ще одним важливим достоїнством монархії є здатність ефективно висувати найбільш талановитих людей на керівні посади. В монархічній системі ця здатність значно вище, ніж у республіканській. Президент або прем'єр-міністр (навіть самий порядний) буде бачити в талановитому міністра або генерала конкурента, а отже, буде всіляко підтримувати його. Монарх соціально виведений з конкуренції і сам зацікавлений у висуванні талановитих людей, так як для нього поразка країни – це

загроза зречення, а загибель країни – загибель династії і, швидше за все, особиста загибель монарха.

Монарха з дитячих років виховують найкращі вчителі, готуючи до державного правління. Він отримує унікальне всебічну освіту, що не має аналогів у світі. Він не інженер, не лікар, не фізик, не біолог. Але одночасно знавець всіх наук і мистецтв, нехай і не в видатною ступеня. Коли спадкоємець займе трон після смерті батька, він вже буде володіти необхідними знаннями щодо управління державою. За його плечима – досвід батьків з їх досягненнями та помилками.

У своїй діяльності монарх послідовний, бо продовжує справи своїх попередників. Немає політичних торохань, перебудов, стрибків. Є завзята, багатовікова, поступова робота з покращення життя свого народу. Одночасно монарх готує свого спадкоємця до майбутнього правління. Юний монарх супроводжує государя в його поїздках всередині країни і за кордоном, набуваючи необхідний досвід у державних справах. Так не порушується зв'язок часів.

Монарх набагато більше, ніж обраний керівник держави, який усвідомлює свою відповідальність за кероване їм держава. Монарха не турбують гроші і нагороди. Гроші йому не потрібні, а всі нагороди він вже має.

Можна з упевненістю укласти, що в державних справах монарх багато мудрішими, досвідченішими, далекоглядніші, ніж президенти демократичних країн. Можна порівнювати великодосвідченого царя з президентом, вчорашнім актором чи бізнесменом? Пройде рік-два, поки президент більш або менш увійде в курс справи, за чотири роки влади президент ледь-ледь починає розуміти, що до чого, але тут підходять нові вибори і черговий президент починає керувати країною. Тимчасово обраний президент не може розраховувати на довготривалі програми, бо іншого президента можуть виявитися зовсім інші плани [10, с. 12].

Російський правознавець Борис Чичерін в числі інших виділяв такі переваги монархії:

1. Монархія щодо незалежності своєї непричетна духу партій. Монарх стоїть вище приватних інтересів; для нього всі класи, стани, партії абсолютно однакові. Він відносно народу є не особистість, а ідея.

2. У силу попереднього монархія найкраще забезпечує порядок. Монарх є найбільш справедливий третейський суддя соціальних зіткнень.

3. Немає способу правління більш придатного до скоєння великих перетворень.

4. Великої особистості точно також легше всього виявити на загальну користь свої високі якості саме в монархії [11, с. 177].

Широко поширеним недоліком монархії є фаворитизм, схильність до висунення улюбленців. На Русі у другій половині XVIII століття фаворитизм став майже державною установою.

Не можна забувати і про родичів монарха. Прав у них набагато більше з народження, що суперечить принципу «всі люди народжуються вільними та рівними». Часто також існує стану нерівність, тобто різні люди від народження володіють різними правами

Монарх зазвичай не несе юридичної відповідальності перед ким-небудь за своє правління, що може привести до прийняття рішень, об'єктивно не відповідають інтересам держави.

На думку деяких вчених, при монархії більше теоретичної можливості для виникнення диктатури [12, с. 115, 141, 160]. При монархії плюралізм забезпечується гірше, ніж при інших формах правління.

Монархічна форма правління досить давня форма правління. Вона вперше зародилася у ранекласових товариствах, державну владу у яких захоплювали воєначальники, представники розрослися сімейних або сусідських громад, ватажки

дружин, голови династій, керівники храмів, жерці, організатори тих чи інших соціальних класових рухів.

Монархія як форма правління досить неоднорідна і показала протягом століть свою гнучкість і мінливість, завдяки яким їй і вдалося «вижити» в сучасних високорозвинених демократичних державах. Розглянемо найдавніші різновиди монархій.

В історичному аспекті монархії можна підрозділити на давньосхідні (східні деспотії), засновані на азіатському способі виробництва – Вавилон, Індія, Єгипет, рабовласницькі античні, наприклад, давньоримська монархія, феодальні (ранньофеодальні, станово-представницькі, абсолютні), і буржуазні.

Патріархальна монархія, так само як і сакральна має один давній звичай – принесення царської жертви. Цар добровільно приносить себе в жертву в ім'я порятунку свого народу. Серйозність царської жертви, пам'ять про яку зберігалася в свідомості людей протягом тисячоліть, найкращим чином підтверджує царська жертва, принесена Ісусом Христом – так вона і сприймається у християнському богослов'ї. Саме на цій реальності, осмысляемой в боголовіи ґрунтується теозис канонізованого монарха, благовірного царя, або мученика.

Сакральна монархія – це монархія, де первенствующіє функції монарха жрецькі. Вона нерідко пов'язана з патріархальною монархією. Сакральні монархії часто пов'язані з традиційними суспільствами. Така сакральна монархія в Стародавньому та Середньому царстві Єгипту, де основною функцією фараона була жрецька. Багатовікова історія сакральних монархій призвела до відносної сакралізації будь-монархічної влади: складання принципу священності особи царя і навіть королівської крові. У Середньовіччі у французів королівська кров вважалася настільки священною, що навіть не законородженими королівські нащадки визнавалися принцами крові [3, с. 238].

Організацію державної влади в країнах Стародавнього Сходу (Єгипет, Вавилон, Ассирія, Китай, Індія та ін) називають східною деспотією. Деспотія – (від грец. *despotia* – необмежена влада) форма самодержавної необмеженої влади, реалізована найчастіше з допомогою військово-бюрократичного апарату.

Слід зазначити, що деспотичне правління в чистому вигляді існувало далеко не у всіх країнах Стародавнього Сходу і не на всіх етапах їхнього розвитку. Влада правителів давньосхідних держав була іноді обмежена елементами республіканського правління: в стародавньому Шумері – обрання правителя радою старійшин і контроль за ним з боку народного зібрання і ради знаті; в стародавній Індії – наявність Ради царських чиновників і навіть окремих держав, заснованих на республіканській формі правління.

Зробивши, таким чином, застереження, можна дати наступне визначення: східна деспотія – така форма правління, при якій піддані повністю залежать від свавілля влади.

Виступала у формі імперії, має у своєму розвитку два періоду: принципат і домінат. Принципат – (від лат. *principatus*, *princeps* – перший, голова) форма рабовласницької монархії, за якої зберігалися республіканські установи, але влада фактично належала одній людині – принцепсу (першим у списку сенаторів). Домінат – (від лат. *dominatus* – панування) необмежена монархія, встановлена в Стародавньому Римі з часу імператора Діоклетіана (кінець 3 ст.) [13, с. 68].

Феодальна монархія послідовно проходить три періоди свого розвитку:

- 1) раннефеодальна монархія;
- 2) станово-представницька монархія;
- 3) абсолютна монархія.

Раннефеодальна монархія як форма державного правління виростає безпосередньо з родообщинних відносин у значній частині народів Європи (Франкське, Німецький, Англо-саксонське держави, Велике Князівство Литовське).

Раннефеодальна держава характеризується наступними ознаками: роздробленість території, слабкість центральної влади, слабкість державного устрою, наявність залишків родового самоврядування.

У міру розвитку феодальних відносин общинні землі зазнавали відчуження і раніше вільні селяни потрапляли в залежність від феодалів-землевласників, які виступали вже як носії верховної влади на своїй території. У них був свій суд, поліція, військо, збирачі податків, за допомогою яких вони здійснювали особисте панування на своїй території і захищалися від нападу ззовні.

Одночасно формувався апарат центральної влади, органи якого були злиті з апаратом приватної влади великих феодалів. Внаслідок завоювань слабо організованих народів виникли різновиди ранньофеодальної держави, носять назву ранньофеодальних імперій (імперії Карла Великого Чингісхана).

Створювалася в центрі сильна влада очолювалася єдиним володарем і підтримувалася військовою дружиною і народним ополченням. Неміцність таких державних утворень обумовлювалася тим, що феодали в більшій мірі були зацікавлені використовувати державну владу у власних інтересах, а не на благо держави в цілому.

Тому і створювалися великі феодальні землеволодіння, які ставали суперниками центральної влади.

Таким чином, з розвитком великого землеволодіння поступово підриваються коріння ранньофеодальної імперії, і вона розпадається на окремі ізольовані держави.

Станово-представницька монархія – це централізована феодальна монархія, в якій формально повновладний монарх, здійснюючи владу, змушений залучати для вирішення важливих питань у якості дорадчого органу збори представників панівних станів. Станово-представницька монархія діє в станових товариства, представляє собою принцип організації представницької влади, де діють закриті соціальні групи – стани, від яких обираються безпосередньо депутати.

Станово-представницькі збори, що склалися з духовенства, дворянства, представників третього стану (купців, ремісників, середніх землевласників), являли собою, як правило, дорадчі органи, що займалися законодавчою діяльністю, контролем за фінансами.

У Західній Європі перші станово-представницькі монархії з'явилися ще в XII столітті. У багатьох державах Європи ця монархія проіснувала аж до початку XX ст., коли остаточно поступилася місцем національному представництву.

Абсолютна монархія являє собою різновид монархічної форми правління, що характеризується юридичним і фактичним зосередженням всієї повноти державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), а також духовної (релігійної) влади в руках монарха (по формулі Петровського Військового статуту самовладний монарх, який нікому на світі про свої справи відповіді дати не повинен) [5, с. 228].

Абсолютна монархія пов'язана з антихристиянськими тенденціями епохи Відродження, а епоха Просвітництва вся була присвячена дехристиянізації західноєвропейської культури. Існував так званий «освічений абсолютизм», який означає лише одне: на троні сидить абсолютний монарх, якому на вухо нашіптує розумні поради один з просвітителів.

Тиранія. За Аристотелем тиранія є спотворення монархії. Тиранія – влада егоїстичного правителя. Тиранові властиві жорстокі методи правління (досить важлива риса, за якої в наступні епохи пізнавали тирана). Аристотель відзначає, що тиран виявляється в деякому сенсі поза суспільства. Йому належить теза: «Законного царя охороняють громадяни, тирана охороняють найманці» [14, с. 348].

Тиранії часто є наслідком соціальних потрясінь. Вони характерні, коли надломлюється і пошкоджується традиція. Саме в силу цього два історичних періоди дали неймовірну кількість тиранів. Перший – період боротьби демократій з аристократіями в грецьких полісах. Другий – епоха італійського Відродження.

Форма правління являє собою відображення способів організації державної влади конкретної держави. Основними формами правління, які існували в різні історичні епохи, є монархія і республіка. Вони придбали абстрактне значення, але в кожен епоху, стосовно до кожної держави завжди одягалися в конкретні одягу. Але найпоширенішими видами монархій є абсолютна і обмежена.

Як вже говорилося, абсолютна монархія – різновид монархічної форми правління, що характеризується юридичним і фактичним зосередженням всієї повноти державної і духовної влади в руках монарха. Основною ознакою абсолютної монархічної форми правління – відсутність яких-небудь державних органів, що обмежують повноваження монарха.

Держава, за загальним правилом, є державою наймогутнішого, економічно пануючого класу. Абсолютна монархія характеризується ліквідацією або повним занепадом значень станово-представницьких установ, необмеженою владою монарха, збільшенням апарату придушення.

Облики абсолютних монархій можуть бути різними в окремі періоди, як це мало місце в Росії: у XVII ст. – боярська монархія, у XVIII ст. – чиновницько-дворянська, а на початку XX ст. – крок у напрямку до буржуазної монархії. В даний час у світі зберігаються 8 абсолютних монархій: Бахрейн, Бруней, Ватикан, Катар, Кувейт, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія. В останні десятиліття в деяких з цих країн були проведені реформи, але й вони поки що не змінили абсолютного характеру монархій.

Особливий різновид абсолютної монархії є абсолютна теократична монархія – особлива форма організації державної влади, при якій остання належить церковній ієрархії. Прикладом такої монархії є Ватикан, де законодавча, виконавча і судова влада належать Папі, довічно обирається колегією кардиналів.

Способи, форми обмеження влади монарха у різні епохи були неоднакові. Найбільш типовими з них є станово-представницька (в епоху феодалізму) і конституційна у двох різновидах – дуалістичної і парламентарної (в епоху капіталізму).

Обмеження влади монарха пов'язано з розвитком товарно-грошових відносин, які підірвали коріння замкнутого натурального господарства.

Виникла політична централізація, організувалось станово-представницька монархія – форма, при якій влада глави держави обмежена станово-представницькими органами (Земський собор у Росії, парламент в Англії, Генеральні штати у Франції, кортеси в Іспанії тощо), хоча станове збори, як арена легальної боротьби станів, не була надана величезної більшості населення (селянам).

Конституційна монархія виникає в період становлення буржуазного суспільства і являє собою таку форму правління, при якій влада монарха обмежується представницьким органом, що закріплюється, як правило, в конституції, яка затверджується парламентом. Монарх не може її змінити.

Дуалістична монархія є історично перехідною формою від абсолютної монархії до парламентарної. Якщо в абсолютній монархії конституція і парламент відсутні, поділу влади не існує, вся повнота влади зосереджена в руках одноособового глави держави-монарха, то в дуалістичній державна влада носить двоїстий характер. Фактично і юридично влада розділена між урядом, сформованим монархом, і парламентом, який здійснює законодавчу функцію. Управління країною здійснює монарх, перед яким, а не перед парламентом, несуть відповідальність міністри. Уряд утворюється незалежно від партійного складу в парламенті. Дуалізм полягає в тому, що монарх переважно виражає інтереси феодалів, а парламент представляє інтереси буржуазії та інших верств населення. Саме як дуалістичну монархію можна охарактеризувати форму правління,

що існувала в Російській імперії з 17 жовтня 1905 р. до лютневої революції 1917 р., а також в кайзерівській Німеччині (1871–1918). Нині дуалістична монархія існує в Марокко, Таїланді, Малайзії, Йорданії.

В даний час така форма правління практично себе зживає. Парламентарна монархія – більш прогресивний вид конституційної монархії. Характеризується тим, що монарх лише номінально виконує свої функції.

У парламентарній монархії король царює, але не править; уряд формується парламентом з представників певних партій, що отримали більшість голосів на виборах, і відповідально тільки перед ним. Лідер партії, що володіє найбільшим числом депутатських мандатів, стає главою уряду. Законодавчі акти приймаються парламентом і формально підписуються монархом. У законодавчій, виконавчій і судовій сферах влада монарха фактично символічна. І це пояснює те, що навіть якщо конституція наділяє його великими повноваженнями (як наприклад, в Нідерландах, Данії), він не може скористатися ними самостійно. Всі вихідні від монарха акти потребують офіційне схвалення міністрів. У ряді парламентарних монархій (Японія, Швеція) монарх за конституцією навіть формально не має яких-небудь значних повноважень.

В останні роки інтерес політиків до республіканської форми правління помітно знизився. У багатьох регіонах світу, де давно вже утвердилися республіки, посилюється ностальгія за монархічною системою, а держави, що мають монархів, не поспішають розлучатися зі своїми традиціями й інститутами. Багато людей пов'язують з монархією стабільність і наступність політичної влади, якої так не вистачає багатьом молодим демократіям. Сказане стосується таких країн як Румунія, Болгарія, а в якійсь мірі і Росії. У деяких країнах, понівечених громадянською війною, на відновлення монархії дивляться, як на останній шанс досягти національного примирення. Саме з цією метою була відновлена монархія в Камбоджі в 1993 р. Свої монархічні рухи існують у Франції, Італії, Греції та ряді інших країн,

Останнім часом у засобах масової інформації політиками і вченими-правознавцями часто висловлюється думка, що саме зараз в нашій країні може бути більш прийнятно правління монарха. За останні десятиліття в Росії стався сильний занепад економіки, практично повністю були паралізовані промисловість, сільське господарство та інші галузі. Процвітав бандитизм, все частіше зустрічаються випадки корумпованої влади і правоохоронних органів. Постійно йде боротьба за вищі посади. У такій обстановці країна розвиватися і прогресувати не може.

Соціалістичне минуле Росії, коли проголошувалися рівність політичних і громадянських прав, декларувалося соціальну рівність, вплинуло на сучасну державу. Перехідний період становлення форми правління нашої держави закінчився, влада все більше централізується в руках глави держави, наявність виборних органів лише створює видимість прийняття колективного рішення з знаковим для країни питань. Численні звернення депутатів різних рівнів, відомих політиків, які зверталися з конституційною ініціативою про зміну основного закону – Конституції щодо продовження повноважень президента, «призначення-вибори» чинного президента, дозволяють стверджувати, що Росія не зжила прагнення до монархічної форми правління.

Прихильники монархії стверджують, що якщо державою буде правити відданий Росії і вольовий монарх, то країну вдасться підняти на високий рівень. Можливо, монархія могла б розставити все по своїх місцях, адже як вже згадувалося, авторитет монарха повністю залежить від його держави.

Сьогодні у світі 44 монархічних держав: від другої за величиною в світі Канади до крихітних Ватикану, Монако або Бутану. Тобто кожне п'яте держава світу. При цьому серед 71 держави світу, населення якого живе «вище середнього», 28 монархій – 39,5% або 64% монархічних держав. Серед п'яти найбільш благополучних держав світу 4 монархії: Норвегія, Канада, Австралія і Данія. Серед десяти найбільш сприятливих

країн світу для ведення бізнесу сім монархій: Нова Зеландія, Канада, Норвегія, Австралія, Данія, Великобританія і Японія.

За рівнем життя в середньому монархії перевершують республіки в 5 разів. Рівень злочинності в середньому по республіканським країнам у 5,5 разів вище, ніж серед монархій. Три найменш криміналізовані країни світу – монархії (Катар, Саудівська Аравія та Японія), а серед 40 найбільш кримінальних країн світу тільки три монархії (Ямайка, Таїланд і Папуа-Нова Гвінея). За рівнем розвитку інновацій перші три місця у світі займають монархічні держави.

Монархісти за останній час одержали ряд переконливих перемог на різних виборах. У 1999 році на референдумі в Австралії народ з великою перевагою голосів висловився за збереження монархії. Монархію заснувало Західне Самоа. На референдумі в 2003 році жителі Ліхтенштейну висловилися за розширення повноважень свого Князя і посилення монархічної влади [4, с. 7].

Отже, монархія має цікаву схему розвитку, яку можна представити (з деякими застереженнями) наступним чином. Історично першою була раннефеодальна монархія, за нею слідувала монархія станово-представницька, що перетворилася потім в абсолютну монархію. У результаті буржуазно-демократичних революцій абсолютна монархія була ліквідована і замінена конституційною монархією (також званої обмеженої). Конституційна монархія, в свою чергу, пройшла дві фази розвитку: від дуалістичної монархії до парламентської. Парламентська монархія є заключною стадією розвитку цього інституту.

Дана тема була розкрита багатьма філософами і політологами різних часів. Першим з них був Аристотель, який вирізняв монархію як одну з трьох найкращих форм правління.

Монархія як форма правління існує вже багато століть, і багато країн, що мають монархів, не мають наміру змінювати форму правління, дорожили своїми традиціями та історично сформованими інститутами.

Монархічна форма правління в даний час успішно розвивається; прикладом тому служать монархічні держави по всьому світу, і ці держави є одними з найбільш благополучних за рівнем життя населення, за ступенем кримінальної обстановки в країні, за рівнем розвитку і впровадження інновацій, по можливості ведення приватного бізнесу.

Важливо відзначити участь релігійного початку існування монархії, як Верховної державної влади.

Зазначимо, саме, на наш погляд, важливе, без релігійного початку одноосібна влада, хоча б і самого геніального людини, може бути тільки диктатурою, владою безмежною, але не верховною, а управительною, отримала всі права лише в якості представництва народної влади. Але для того, щоб вона могла бути дійсно Верховною владою Божественного морального початку, ця монархія повинна бути створена істинною вірою, вірою в істинного, дійсно існуючого Бога. Необхідною умовою існування та реального дії монархії є істинна віра народу в Бога, Божественне начало монарха.

Для розвитку теми вважаємо необхідним навести дуже відоме судження священномученика Володимира, митрополита Київського (+1918) про те, що монарх присвячується на владу Богом, у той час як президент отримує владу від гордості народної; християнський государ сильний виконанням заповідей Божих, – президент тримається при владі угодженням натовпі; монарх веде віронопідданих до Бога, – президент часто відводить обрали його від Бога. Останнє ми і спостерігаємо в сучасній Росії.

Таким чином, цінність християнської монархії обумовлена її службовим ставленням до Бога і християнської Церкви. Православний Цар захищає Церкву, зберігає богочитання і підпорядковується Божественним встановленням Церкви

(хоча і не підпорядкований безпосередньо церковній ієрархії!). Підпорядкованість Богу і нелицемерне служіння Йому повідомляють влади монарха авторитет і силу згори, надають його влади священний характер, клопочуть йому благодатну допомогу в справах правління. Влада такого царя, дійсно, стає самодержавної щодо «многоятежного людського хотіння». Однак спроба монарха надати своїй владі повну автократію і незалежний від Бога характер, небажання царя рахуватися з Божим законом, позбавляють його благодатної допомоги.

Література

1. Венгеров А.Б. Кашанина Т.В. Теория государства и права. 3-е изд. – М., 2000. С. 65.
2. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права. – М., 2001. С. 204.
3. Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира. – М., 1998. С. 127.
4. Любич А.А. Будущее за монархией // Литературная газета. – 2009. – 11 сентября.
5. Лазарев В.В. Общая теория права и государства. – М., 2001. – С. 194.
6. Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. – М., 1993. С. 208.
7. Баглай. М.В, Лейбо Ю.И., Энтин Л.М. Конституционное право зарубежных стран. – М., 2000. С. 174.
8. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. – М., 1995. – С. 285.
9. Ильин И.А. О монархии и республике. Собрание сочинений в 10 т. – М., 1994. С. 348.
10. Зернов И.Н. Монархия как высшая стадия демократии // Москва. – 2008. – № 4. – С. 12.
11. Чичерин Б.Н. Курс государственной науки. – М., 1998. С. 177.
12. Черниловский З. М. Всеобщая история государства и права. – М., 2002. С. 115, 141, 160.
13. Дементьев В.В. Государственно-правовое устройство античного Рима: ранняя монархия и республика. – Ярославль, 2004. С. 68.
14. Аристотель Политика. – СПб., 2000. С. 348.

УДК 94(477-25):2

ІКОНА БОГОРОДИЦІ «ОРАНТА» В СИСТЕМІ ШАНОВАНИХ СВЯТИНЬ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Кізлова Антоніна Анатоліївна,

кандидат історичних наук,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут»,

м. Київ

Охарактеризовано ікону «Оранта» в системі шанованих святинь Софії Київської (к. ХVІІІ – поч. ХХ ст.).

Ключові слова: ікона, Оранта, Софійський собор, Київ, кінець ХVІІІ – початок ХХ ст., богомольці, хранителі святинь.

The Icon of Orans Virgin Mary in the System of Honoured Sacred Objects in Kyiv St. Sophia Cathedral (Late 18th – Early 20th ct). The Orans of Kyiv St. Sophia is analysed as the honoured sacred object (late 18th – early 20th ct.).

Key-words: icon, Orans, St. Sophia Cathedral, Kyiv, late 18th – early 20th ct., prayers, sacred objects keepers.

Икона Богородицы «Оранта» в системе почитаемых святынь Софии Киевской (конец XVIII – начало XX вв.). Охарактеризована икона «Оранта» в системе чтимых святынь Софии Киевской (к. XVIII – нач. XX ст.).

Ключевые слова: икона, Оранта, Софийский собор, Киев, конец XVIII – начало XX вв., Богомольцы, хранители святынь.

Для Києва – значущого центру православної Церкви – було характерним перебування шанованих святинь як у монастирських, так і в парафіяльних храмах. При цьому, якщо в останніх чудотворний образ був єдиним, а отже, й центральним об'єктом шанування, то в монастирях та Софійському кафедральному соборі було сконцентровано різні за походженням святині [15, с. 37]. Так, у Софійському соборі на окреслений період перебували мощі св. сщмч. Макарія, Куп'ятицька та Любецька ікони Богородиці, а також низка інших шанованих образів. Серед названих святинь мозаїчна Богородиця Оранта найдавніша [42]. При цьому кожен з цих об'єктів творив самодостатнє сакральне середовище [15, с. 144]. Проблема співвідношення між такими святинями в контексті шанувальних практик окресленого періоду є актуальною, адже її вирішення дасть змогу глибше зрозуміти релігійність тогочасного соціуму.

Про образ Оранти (можливо, через сприйняття як частини самого храму) немає інформації в майнових описах Софії [24–26], втім, він згадувався й досить докладно описувався там, де йшлося про сам собор: у путівниках [2, с. 59; 4, с. 70–71; 20, с. 66; 31, с. 12–14; 32, с. 58; 44, с. 53; 46, 73–74; 52, с. 42–43; 55, с. 129] і довідниках [5, с. 731–732; 12, с. 61–62, 81–82; 14, с. 42; 23, с. 121–122; 29, с. 36; 33, с. 11; 34, с. 19; 35, с. 82–84, 102; 39, с. 86–88; 40, с. 127–128; 42, с. 410–411; 45, с. 25; 47, с. 149; 48, с. 30–31; 54, с. 44–45], частково описових працях з історії Києва [10, с. 214; 11, с. 188–190; 49, с. 31] та Софійського собору [1, с. 39–44; 9, с. 42; 13, с. 5–6, 22; 18, с. 25–26; 27, с. 30–33], виданих у XIX — на початку XX ст., а також в опублікованих спогадах [6, с. 91; 16, с. 438; 21, с. 58–63, 79; 50, с. 18; 52, с. 200–202]. Тож на відповідному рівні ікона, зокрема і як «моральний центр усіх розписів собору» [51, с. 43], популяризувалася в досліджуваний період активно.

Мета роботи: охарактеризувати мозаїчну ікону Богородиці «Оранта» в системі шанованих святинь Софії Київської в кінці XVIII – на початку XX ст.

Одним зі зримих проявів церковного шанування, який мав однаково промовляти про значущість святині як для її хранителів, так і для місцевих та прийшлих богомольців, є місце, яке відводилося чудотворній іконі або реліквії у храмі [15, с. 37].

Відомо, що в Софії Київській образи Богородиці Куп'ятицької та св. Миколая Мокрого переносили зокрема й для того, аби створити зручніші умови для доступу богомольців [15, с. 41]. Тож, на думку хранителів, це місце не обов'язково мало бути сталим.

Втім, зображення Оранти бл. 7 аршин заввишки [2, с. 59], виконане «на самому видномъ мѣстѣ» [4, с. 70], але так, що ніхто не міг його зрушити, надовго стало погано помітним. У I половині XVIII ст. було споруджено іконостас, котрий «закривавъ собой мозаики алтаря, поэтому уже лѣтъ сорок назадъ [середина XIX ст. – А. К.] снятъ былъ верхній ярусъ, а в 1888 году снятъ и слѣдующій рядъ иконъ...» [4, с. 73].

А. Муравйов скаржився на цей іконостас ще тоді, коли той існував, за те, що він «совершенно закрываетъ Деисусъ, и боковыя иконы, и даже то дивное изображение Пречистой Дѣвы, надъ горнимъ мѣстомъ, которое доселѣ составляетъ лучшее украшение собора» [21, с. 73]. Вже після першої названої зміни найкрасномовнішими є свідчення, про те, що ікона «господствуетъ» над вівтарем і всім храмом за висотою, величезним розміром, а також за тим, що її добре видно майже з усіх точок [11, с. 188; 35, с. 80; 39, с. 87]. Було визначено й місце, звідки образ видно найкраще: «Съ западной

части хорь, противь царскихъ дверей, гдѣ обыкновенно стоятъ пѣвчіе» [48, с. 31], – про це навіть повідомляли у виданнях для паломників.

Чи намагалися софійські клірики використати цю точку в інтересах комунікації з богомольцями? О. Шишкіну, котра відвідувала собор якраз під час ремонтно-реставраційних робіт 1843 р., провели саме на хори. Вона звідти розглядала з молитвами Оранту [51, с. 200]. Втім, крім цього прикладу, якихось даних віднайти не вдалося.

Є згадка, за якою не тільки напис навколо Богоматері, а й саме зображення «въ недавнее время поновлены мѣстами **по древней мозаикѣ** [виділення наше – А.К.] масляной краской» [4, с. 71]. Загалом для хранителів зазвичай важливо було гідно прикрасити святиню [15, с. 44], що виявлялося й у Софії Київській [15; 39; 42]. І, можливо, спроба поновити мозаїку (навіть там, де вона, судячи з формулювання в джерелі, не відпала) свідчить, що Оранта самим тільки величним виглядом не знімала такої духовної потреби.

На рівні друкованих видань поширювалась інформація, що свічки для Богородиці Оранти богомольці ставлять на перилах хорів [12, с. 81; 13, с. 21; 21, с. 79], найпізніша згадка, яку вдалося знайти, – 1885 р. [48, с. 31]. На цьому прикладі яскраво помітно, що, коли до формування речового оточення шанованих святинь долучалися й миряни, складно визначити, чия роль була вирішальною [15, с. 45]. Зрозуміло тільки, що клірики не перешкоджали ні самому звичаю, ані своєрідній його «рекламі».

Для характеристики сприйняття святинь серед служителів Церкви покажемо проведення богослужбових відправ при цих святинях [15, с. 61].

У Софійському соборі «по просьбѣ молящихся» доволі часто служили молебні перед Любецькою і Дубовицькою іконами Богородиці й іконами свв. Іоанна Воїна та Пантелеймона [27, с. 37]. З часом такі молебні, які початково просто часто замовляли богомольці, також могли стати традиційними [15, с. 65]. При Оранті також відправляли молебні (до того ж з акафістом) на замовлення, і, судячи з того, що вони були приурочені до майбутніх пологів вірянок (переважно, а отже не лише киянок, включно з католичками) [35, с. 102], це відбувалося досить часто.

Загалом акафісти не завжди додавалися до молебнів. Але на Софію Київську поширилася традиція щотижневих акафістів. При мощах св. сщмч. Макарія та іконі св. свт. Миколая Мокрого – по четвергах, при Богородиці Оранті – по середах [15, с. 67]. Об'єднавчою ознакою більшості святинь, при яких читали щотижневі акафісти, було те, що у своєму храмі вони входили до множини інших, не завжди рівнозначних між собою з погляду «хранителів» та богомольців [15, с. 69]. При Оранті читали акафіст Покрову Пресвятої Богородиці [16, с. 438; 46, с. 74], Втім, не всі акафісти, які читали при київських іконах, було спеціально створено для них [15, с. 69]. Прямих даних про дату запровадження традиції знайти не вдалося. Текст акафісту Покрову Богородиці з'явився 1776 р., був серйозно перероблений 1798 р. [30, с. 156–157]. Митрополит Серапіон (Александровський) у щоденнику за 1804–1824 рр., де писав про ті богослужіння, котрі проводив, а також про ті, на яких був присутній, згадуваного звичаю не відзначав [8]. Ймовірно, з поширенням щотижневих відправ при Оранті пов'язане регулярне перевидання акафісту Покрову Богородиці в Києві з 1856 р. [30, с. 161]. На відміну від навечно закріпленого місця в храмі, день, коли служили щорічну відправу, присвячену Непорушній Стіні, був рухомий [5, с. 731–732] — випадав на тиждень Усіх Святих [42, с. 441]. Важливість регулярних відправ у випадку непереміщуваної святині зростає, адже їй неможливо було присвятити хресний хід, як це зробили для мощей св. сщмч. Макарія [19, с. 138]. Тож досліджуваний образ був серед тих, які хранителі намагалися додатково виділити в соціальному просторі собору.

До свідомих дій, спрямованих на розвиток певного культу і поширення його на необмеженому просторі, можна віднести розповсюдження пов'язаних зі святинями речей («святощів») [15, с. 92]. За даними А. Макарова, в Софійському соборі продавали

образки «Непорушної стіни» [19, с. 138]. Н. Сінкевич установила, що лик Богоматері-Оранти дарували іменитим гостям Софії Київської [42, с. 87].

А. Макаров зазначає, що при розповсюджуваних іконах було прийнято молитися за всю православну Русь [19, с. 138]. Подібні характеристики трапляються у виданнях досліджуваного періоду. Так, А. Муравйов закликав: «идите всѣ къ востоку, къ той нерушимой стѣнѣ, которая осѣняла собою церковь и Русь, отъ ихъ начального востока и до нынѣшняго яркаго полудня: и когда, встрѣтитъ тебя, съ воздѣтыми къ небу руками, молитвенница земли русской, которой еще молился великій Ярославъ, – тогда пади предъ Нею, въ безмолвномъ восторгѣ, и выскажи Ей свое сердце, если есть еще слова въ такіе минуты!» [12, с. 61; 21, с. 58]. Є й опис: «Стоить она на золотистомъ камнѣ, какъ несокрушимая крѣпость нашего Православія, нашихъ церквей, нашего отечества, и въ частности каждого, кто съ вѣрою и твердою надѣждою притекаетъ подъ ея всемогущую защиту» [27, с. 32]; вказівка, що богомольці йдуть до Оранти «поклониться, какъ нерушиму образу, среди столькихъ страшныхъ бѣдствій, отъ которыхъ былъ разрушенъ не только Кієвъ, но и большая часть городовъ нашего отечества» [40, с. 128]. Показово, що в довіднику «Земная жизнь Пресвятой Богородицы» саме в контексті ікони «Нерушимая Стѣно» йдеться про те, що «Необоримая Защитница земли русской и в самые тяжкие времена подавала ей благодатную помощь» [42, с. 411]. На нашу думку, ці згадки самі по собі свідчать лише про спробу поширити наведену в А. Макарова традицію, тож проблема народного сприйняття «святощів» у формі образка Оранти потребує окремого дослідження.

Загалом про те, як досліджувану ікону вшановували богомольці з-за меж кола її найближчих хранителів, відомостей мало. Переважають пояснення на зразок того, що богомольці особливо (глибоко) ревно звертаються до цього зображення, як до Непорушної Стіни [12, с. 62], котра з дуже давніх часів збереглася [4, с. 71; 9, с. 42; 12, с. 62; 20, с. 66] серед численних бід і розрух [40, с. 128]. Але немає прив'язки, порівняно з якими святинями ця ревність «особлива» і «глибока».

У повідомленні: «Каждый богомолецъ, посещающій Кієвъ, считаетъ своимъ долгомъ посетить и Софійскій соборъ, въ которомъ интересуютъ его не фрески, не мозаика, а одна только икона Божіей Матери нерушимой стѣны [виділення наше – А.К.], которая всеми чтится какъ великая святыня, почти со времени введенія христіанства въ Россію» [29, с. 236], – міститься натяк на те, що ікону Оранти пересічні віряни виділяли саме на тлі інших давніх мозаїк та фресок, про історичну цінність яких у ХІХ ст. вже почали згадувати навіть у виданнях для паломників.

К. Шероцький на рівні путівника висловив сумніви в правильності версії, за якою Оранту називають «Непорушною стіною» саме за тривале збереження й наголошує: «название это надо объяснять иначе – такъ какъ еще въ Константинополѣ покровительство Богоматери считалось болѣе надежнымъ, чемъ крепостные стѣны, и въ пѣсняхъ она называется “Царствія нерушимой стѣной”, “нерушимой стѣной и предстательствомъ”. Ярославъ тоже отдалъ покровительству Богородицы градъ Кієвъ (Словъ Иллариона)» [51, с. 43]. Можливо, заперечував він передусім думку укладачів попередніх видань подібного типу, а спирався при цьому на новітнє в той час дослідження Н. П. Кондакова [17, с. 72]. Втім, 1917 р., коли путівник було видано, вже почалися революційні події, тож висловлена в ньому концепція могла не встигнути поширитись нарівні з попередньою.

Іноді уточнюється, що охочі вшанувати образ Оранти збираються «со всѣхъ концевъ свѣта» [40, с. 128], «Каждый богомолецъ, посещающій Кієвъ, считаетъ своимъ долгомъ посетить и Софійскій соборъ...» [29, с. 236], «Сколько миллионъ вѣрующихъ сердець трепетало въ теченіе 10 вѣковъ при видѣ этого образа “Нерушимой Стѣны”»! [45, с. 25]. Ніякої конкретики в таких повідомленнях немає, втім, для видань, у яких вони збереглися, вона не була потрібною, достатньо було створити емоційно забарвлену характеристику.

Виокремити на загальному тлі киян (не враховуючи згадки, що Оранта — «самая дорогая, самая любимая святыня православных киевлянъ» [45, с. 25], котру неможливо перевірити) та специфічні риси їхнього шанування особливо складно.

Найбільш прямо про їхні почуття до святині писав М. Сементовський: «ревностные христианѣ прибѣгають съ теплыми молитвами во всѣхъ житѣйскихъ случаяхъ, а женщины, **въ особенности киевлянки** [виділення наші – А.К.], даже римско-католического исповѣданія имѣють особую вѣру въ помощи сего изображения Богоматери во время разрѣшенія отъ бремени, и многія предъ тѣмъ просятъ объ отправленіи предъ симъ ликомъ Богородицы молебня съ акафистомъ» [35, с. 102]. Ймовірно, поширенню звичаю сприяла і згадка в акафісті Покрову: «матѣрей дѣтородящихъ скорое и безболѣзненное разрѣшеніе» [30, с. 160]. А. Макаров підкреслює, що остання згадка про цей звичай датується 1864 р. [19, с. 138]. Втім, у виданнях праці М. Сементовського, як за життя автора (1871 та 1876 рр.), так і після смерті (1881 та 1900 рр.) [3; 40] цитований фрагмент є [36, с. 99; 37, с. 107; 38, с. 103; 39, с. 107]. Отже, інформація про материнство не сприймалась як «зайва» в контексті творення образу Оранти – великої й непорушної захисниці.

Актуальною для Києва є проблема, на скільки «своїми» для місцевих мешканців були відомі київські образи та моці [16, с. 119]. Т. Щепанська на російських матеріалах встановила, що з молитвами в буденних потребах вирушали до місцевої святині, похід до якої й назад тривав приблизно день. Якщо траплялося щось надзвичайне, то йшли до більш значного святого місця, приблизно за 50–100 км від дому, а в виняткових випадках — іще далі, до найвизначніших духовних центрів [54, с. 119]. А для киян святині міста, незалежно від «рангу» для паломників з-поза його меж, мали риси місцевошанованих, до яких можна звернутися в будь-який день і з будь-якою молитвою [15, с. 148]. В цьому контексті цікава згадка про звернення «во всѣхъ житѣйскихъ случаяхъ» [35, с. 102], котра вказує, що мешканці Києва «освоїли» й образ Оранти.

Конкретних відомостей про те, наскільки активно при цьому образі практикували відомі на досліджуваний період способи шанування святинь (окрім згаданих акафістів і молебнів), бракує. Втім, шанування окремих ікон та реліквій Києва не відбувалося ізольовано, матеріали стосовно одних святинь можуть дати змогу зробити певні висновки щодо інших [15, с. 144], а в Києві загалом проявлялися (на кожній іконі чи реліквії в різних співвідношеннях) ті основні традиції шанування, які існували серед православної людності наприкінці XVIII – в перших десятиліттях ХХ ст. [15, с. 146].

Якщо врахувати це, можна досить впевнено припустити, що при іконі Оранти, як і при інших шанованих образах, молилися на колінах [12, с. 81; 13, с. 21; 21, с. 79; 52, с. 202] та ставили свічки [12, с. 81; 13, с. 21; 21, с. 79] не епізодично (як згадувана в джерелах невідома жінка [12, с. 81; 13, с. 21; 21, с. 79], чи О. Шишкіна [52, с. 202], а регулярно, і що пісню «во храмѣ стояще славы твоея, на небеси стояти мнимъ; Богородице, дверь небесная, отверзи намъ двери милости твоея» [21, с. 79] при вигляді святині згадав не лише А. Муравйов.

Вотивні привіски богомольці до Оранти не передавали. Втім, традиція їх дарувати була характерною для шанування святинь Софійського собору – образа св. свт. Миколая Мокрого та Куп'ятицької й Тихвинської ікон Богородиці, мошей св. сщмч. Макарія. А одним із типів привісок було зображення сповитого немовляти [7, арк. 2–10; 24–26], якраз доречно в контексті очікувань жінок від молитов біля Оранти. Швидше за все, люди просто не уявляли, як дари можна хоча б тимчасово закріпити на такій віддаленій іконі. Даних про те, чи залишали вотиви на перилах поряд зі свічками, віднайти не вдалося.

Таким чином, ікона Богородиці Оранти в Софії Київській своєю непорушністю з одного боку давала змогу поширювати образ «Непорушної Стіни», котра захищає не просто кожного вірянина, але й державу («отечество»), з іншого, створювала певні проблеми з формуванням соціальної системи святого місця. Адже її неможливо було

переставити в зручнішу для шанування частину храму (втім, з часом значною мірою заради неї розібрали іконостас), урочисто винести під час хресного ходу (втім, щотижневий акафіст і щорічну службу їй присвятили), обладнати коштовним окладом або підкреслити її намоленість вотивними привісками від пересічних і видатних вірян. Ймовірно, через відсутність на руках уже народженого Немовляти й згадування про породіль в акафісті, святиня приваблювала майбутніх матерів, котрі були одними з ініціаторів відправи молебнів (іноді з акафістами) при ній. Богомольці, які не мали змоги підійти до образу настільки, щоб прикладатися, принаймні намагалися поставити свічку якнайближче до нього – на перилах хорів і (принаймні певний час) не стикалися з опором софійських кліриків.

Загалом у джерелах окресленого періоду вдалося знайти згадки про те, що при Оранті практикувалися всі можливі у випадку такої особливої святині як мозаїчний образ способи шанування, як суто церковні, так і доступні мирянам. Становлять проблему і потребують подальшого дослідження народне сприйняття образу «Непорушної Стіни» – захисниці держави, а також співвідношення між цим образом і очікуваннями успішних пологів та щасливого материнства.

Література

1. Айналов Д. Киево-Софийский собор: исследование древней мозаической и фресковой живописи / Д. Айналов, Е. Редин. – СПб. : Тип. император. акад. наук, 1889. – 158 с.
2. Андреев П. Н. Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западным казенным ж. д. / Андреев П. Н. – Изд. 2. – К., 1898. – 594 с.
3. Библиографические записи / Сементовский Н. М. – Киев, его святыни, древности, достопамятности и сведения... : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.uknol.info/ru/Records/Kiev_ego_svjatyni_drevnosti_dost.html.
4. Бублик В. Путеводитель по Киеву и его окрестностям / Бублик В. – Изд. 2. – К. : Кульженко, 1890. – 254 с.
5. Бухарев И. Жития всех святых, празднуемых православной греко-российской церковью (поименованных в месяцеслове Священного Синода и других месяцесловах) и сказания о всех праздниках православной церкви и чудотворных иконах пресвятой Богородицы / Бухарев И. – Б/м, 1907. – 768 с.
6. Глаголев А. Записки русского путешественника с 1823 по 1827 гг. / Глаголев А. – Ч. 1. Россия. Австрия. – СПб. : Тип. Имп. Росс. академии, 1837. – 285 + 6 с.
7. Дело по резолюции его преосвященства о тетради для записки приносимых в Киевософийскую соборную церковь разных укладов, 1808 р. – Центральный державный історичний архів України, м. Київ, ф. 127, оп. 202, спр. 10, 16 арк.
8. Дневник митрополита Серапиона, 1804–1824 pp. – Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 1. спр. 6, 761 арк.
9. Евгений (Болховитинов), митр. Описание Киево-Софийского собора и киевской иерархии / Евгений (Болховитинов), митр. // Болховитинов Є. Вибрані праці з історії Києва / Болховитинов Є. – К. : Либідь, 1995. – С. 36–270.
10. Закревский Н. Летопись и описание города Киева / Закревский Н. – М. : В Унив. тип., 1858. – 266 с.
11. Захарченко М. Киев теперь и прежде / Захарченко М. – К. : Кульженко, 1888. – 304 с.
12. Киев и его святыня. – Изд. 3, испр. и доп. – К. : КПЛ, 1867. – 198 с.
13. Киево-Софийский кафедральный собор / Муравьев А. – К. : Тип. И. и А. Давыденко, 1869. – 58 с.
14. Киев. С приложением плана города Киева / кн. Е. Горчаковой. – Изд. 2. – М. : Снегирев, 1886. – 144 с.
15. Кізлова А. Православні святині Києва в духовному й суспільному житті киян (кінець XVIII – перші десятиліття XX ст.): дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01. Історія України / Кізлова Антоніна Анатоліївна. – К., 2010. — 194 с.
16. Ковалевский А. Путешествие богомольца в Козельщину для поклонения новопрославленной чудотворной иконе и в Киев / Ковалевский А. – Б. м. и г. – Вырезка из журнала «Душеполезное чтение». – С. 274–453.

17. Кондаков Н. П. Иконография Богоматери / Кондаков Н. П. – В 2 т. – СПб. : Тип. Императорской АН. – 1914–1915. – Т. II. – 1915. – 451 с.
18. Л(ебединцев) П. Г. Описание Киево-Софийского кафедрального собора / Л(ебединцев) П. Г. – К. : Тип. Е. Т. Керер, 1882. – 102 с.
19. Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины / Макаров А. – К. : Довіра, 2002. – 560 с.
20. Максимович И. Паломник Киевский / Максимович И. – К. : Ф. Гликсберг, 1845. – 146 с.
21. Муравьев А. Н. Путешествие по святым местам русским / Муравьев А. Н. – СПб. : Тип. III отд. собств. Е. И. В. канцелярии, 1844. – 299 с.
22. Нікітенко Н. М. Собор святої Софії в Києві / Нікітенко Н. М. – К. : Техніка, 2000. – 232 с.
23. Н. Ч. Киев и его святыни: С 46 рисунками и планами / Н. Ч. – М. : Сытин, 1900. – 137 с.
24. Опись кафедральной Киевософийской соборной церкви и в ней находящихся всех утварей церковных, ризницы и прочего, 1789 р. – Держархів м. Києва (Держархів м. Києва), ф. 3, оп. 2, спр. 2, 72 арк.
25. Опись кафедральной Киевософийской соборной церкви и в ней находящимся всем церковным утварям, 1803 р. – Держархів м. Києва, ф. 3, оп. 2, спр. 5, 97 арк.
26. Описание имущества собора, не раньше за 1822 р. – Держархів м. Києва, ф. 3, оп. 2, спр. 22, арк. 25–110.
27. Орловский П. Св. София Киевская, ныне Софийский кафедральный собор / Орловский П. – К. : Кульженко, 1901. – 74 с.
28. Петровский С., прот. Киев, его святыни и другие достопримечательности / Петровский С., прот. – 6 изд. – Одесса : Б /и, 1914. – 104 с.
29. Полевой П. Н. Киев, его святыни и достопримечательности / П. Н. Полевой // Живописная Россия: отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении. – В 19 т. – 1881–1901. – СПб., – М. : Вольф, Т. 5. – Ч. 1. Малоросия, Подолия и Вольнь, Полтавская, Черниговская, Волынская, Подольская, Харьковская и Киевская губернии. – 1897. – С. 227–267.
30. Попов А. В. Православные русские акафисты, изданные с благословения Святейшего Синода, история их происхождения и цензуры, особенности содержания и построения / Попов А. В. – Казань : Казанский университет, 1903. – 640 с.
31. Путеводитель по г. Киеву со справочным отделом. – К. : Трифонов, 1914. – 216 с.
32. Путеводитель по святым местам Киева. – Изд. 2. – Одесса : Фесенко, 1902. – 80 с.
33. Святыни и древности великого града Киева / Страхов Н. – СПб. : Мирской вестник, 1867. – 40 с.
34. Святыни Киева / свящ. С. Опатович. – СПб. : Б /и, 1873. – 32 с.
35. Сементовский Н. Киев, его святыня, древности, достопамятности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников / Сементовский Н. – К. : Тип. Сементовского, 1864. – Изд. 3. – 247 с.
36. Сементовский Н. Киев, его святыня, древности, достопамятности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников / Сементовский Н. – К. : Тип. губ. управления, 1871. – Изд. 4. – 239 с.
37. Сементовский Н. Киев, его святыня, древности, достопамятности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников / Сементовский Н. – К. : Тип. Сементовского, 1876. – Изд. 5. – 262 с.
38. Сементовский Н. Киев, его святыня, древности, достопамятности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников / Сементовский Н. – К. : Н.Я. Оглоблин, 1881. – Изд. 6. – 264 с.
39. Сементовский Н. Киев, его святыня, древности, достопамятности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников / Сементовский Н. – К. : Кульженко, 1900. – Изд. 7, испр., доп. – 306 с.
40. Сементовский Н. Киев и его достопамятности / Сементовский Н. – К. : Б /и, 1852. – 267 с.
41. Сементовський Микола Максимович : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://histpol.pl.ua/ru/lichnosti/istoriki-kraevedy-i-arkheologi?id=3073>

42. Сінкевич Н. О. Реліквії та чудотворні ікони Софії Київської / Сінкевич Н. О. – К. : Логос, 2011. – 94 с.
43. [Снеессорева С.]. Земная жизнь Пресвятой Богородицы и описание святых чудотворных ее икон, чтимых Православною Церковью, на основании Священного Писания и церковных преданий, с изображением в тексте праздников и икон Божией Матери / [Снеессорева С.]. – СПб, 1898; Репринт. изд.: Ярославль: Норд, 2006. – 458 с.
44. Спутник по г. Киеву / Изд. 7-е М. С. Богуславского, испр., доп. Д. Марголиным. – К. : Последние новости, 1912. – 124 с.
45. Стельмашенко М. Киев, его святыни и достопримечательности / Стельмашенко М. – СПб. : Отрезвление. – 1914. – № 12. – Вып. 45. – 34 с.
46. [Титов Ф.]. Путеводитель при обозрении святынь и достопримечательностей Киево-Печерской Лавры и Киева / [Титов Ф.]. – К. : КПЛ, 1910. — 191 с.
47. Указатель святыни и священных достопамятностей Киева, как в самом городе, так и в его окрестностях для поклонников, посещающих святые места Киевские. – К. : КПЛ, 1898. – Изд. 10. – 228 с.
48. Хрущов И. Богомольцы у святынь Киева: Старый Киев: с точн. изобр. Пресвятой Богородицы «Нерушимая стена», исполн. красками и золотом / Хрущов И. – СПб. : Постоян. комис. по устройству нар. чтений, 1885. – 48 с. – (Народные чтения).
49. Шамурина З. Киев / Шамурина З. – М. : Образование, 1912. – 86 с.
50. Шереметев С. Киев / С. Шереметев. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1893. – 23 с.
51. Шероцкий К. Киев. Путеводитель / Шероцкий К. – К. : Кульженко, 1917. – 198 с.
52. Шишкина О. П. Заметки и воспоминания русской путешественницы по России в 1845 году / Шишкина О. П. – Ч. 1. – СПб. : Тип. II отд. собств. Е. И. В. канцелярии, 1848. – 319 с.
53. Щепанская Т. Б. Кризисная сеть (традиции духовного освоения пространства) / Т. Б. Щепанская // Русский Север: К проблеме локальных групп. – СПб. : МАЭ, 1995. – С. 110–176.
54. Ярцова Л. Прогулка с детьми по Киеву / Ярцова Л. – СПб. : Вольф, 1859. – 174 с.
55. Kijów i jego pamiątki / ul. W. Ciechowsky. – К. : Кульженко, 1901. – 352 с.

УДК 94(477-25):2

ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЦЕРКОВНОГО БОГОСЛУЖБОВОГО СПІВУ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Ропонич Юрій Юрійович,

викладач кафедри практичного богослов'я та

церковного музичного мистецтва

Карпатського університету імені Августина Волошина,

м. Ужгород

Церковний спів займає особливе місце в історії мистецтва нашої країни і налічує майже X ст. своєї історії. Народне життя в наших предків було так тісно пов'язано з церковним життям і було так глибоко просякнuto релігійним впливом, що церковне мистецтво було на Русі народним мистецтвом.

Ключові слова: церковний спів, знаменний розпів, кондакарний розпів, демественний розпів.

Origin and development of church liturgical singing on the territory of Ukraine.
The church singing occupies a special place in the history of art in our country and employs nearly X centuries of its history. National life of our ancestors were so closely linked in

church life and It was so deeply involved in religious influence, that church art in Russia was considered as a folk art.

Key-words: church singing.

Возникновение и развитие церковного богослужебного пения на территории Украины. *Церковное пение занимает особенное место в истории искусства нашей страны и насчитывает почти X веков своей истории. Народная жизнь наших предков была так тесно связана с церковной жизнью и была так глубоко проникнута религиозным воздействием, что церковное искусство на Руси было народным искусством.*

Ключевые слова: церковное пение, знаменный распев, кондакарный распев, демественный распев.

Церковний спів звичайно з'явився з появою християнства на теренах нашої країни. В перших Кримських єпархіях звичайно був візантійський спів, а в Скіфській і Готській єпархіях достеменно невідомо який був [5, с. 45]. Згадок саме про церковний спів в цих єпархіях не збереглося, але враховуючи, що ці єпархії мали тісний зв'язок з Кримськими єпархіями, то можна дійти до висновку, що він не дуже відрізнявся від візантійського.

Власне руський церковний спів почав розвиватись за князя Оскольда. За деякими літописами князь Оскольд і частина його війська прийняла хрещення після облоги русичами Константинополя. Одразу ж після походу русів патріархом була створена нова митрополія і до Києва був спрямований єпископ Михаїл, перший очільник Руської церкви. Ймовірно з єпископом були відправлені в Київ співці. Ці співці ймовірноше були слов'янами. Саме це і стало початком руського співу.

Значний розвиток руського церковного співу почався з офіційним впровадженням християнства за князя Володимира у 988 р. Тоді, як свідчать літописи, князь Володимир після свого хрещення в Корсуні привіз із собою до Києва демествеників (тобто співаків) «від слов'ян» (звичайно – болгар), надісланих йому візантійським імператором і патріархом. З царицею Анною прибули до Києва грецькі співаки, яких назвали «царициними».

В XI ст. грецькі співці-вчителі впроваджують у Київській Русі «восьмиголосся». Виникають школи співу в Смоленську, Чернігові, у Києві, а також «крилоси», тобто співочі хори в різних містах [6, с. 67]. Збереглися відомості і про «гораздых» (знаючих, досвідчених) співаків, прославлених сучасниками за їх мистецтво (можливо, не тільки співоче, але і композиторське).

Церковний спів знали і любили і світські люди. Літопис повідомляє, що князь Борис співав псалми перед своєю кончиною. Є відомості, що і народ іноді брав участь у церковному співі, наприклад при перенесенні мощей святих князів Бориса і Гліба. Але Собор 1274 року висловив бажання, щоб церковне читання і спів виконувалися навченими для цієї справи людьми [8, с. 78].

Вже у XI і XII ст. руський церковний спів починає виокремлюватись від грецького і набувати певної самостійності. Створювалися «розспіви» нових текстів на відомі вже мелодії, що, в усякому разі, вимагало певної вправності і музичності. Стихири на перенесення мощей св. Миколая в Бар-град (1087), Феодосію Печерському (1095), в честь свв. князів Бориса і Гліба (1108) складені руськими співцями, зустрічаються вже у найдавніших співочих книгах XII ст.

Основним суто руським богослужбовим розпівом був знаменний. Назва знаменного розспіву йшла від спеціальних знаків – знамен, за допомогою яких він записувався. Крім того, як зазначає в “Історії богослужбового співу” В. Мартинов, сам знаменний розспів був певним знаком, знаменем, записом явища вищого порядку, який

знаменував собою ангельський спів, відтак і весь богослужбовий спів на Русі називали ангелоподібним співом.

Відомі різні види знаменного розспіву і відповідні їм типи знамен – кондакарний, стовповий, демественний, путтєвий.

Одиним з найдавніших видів знаменного співу є кондакарний. Назва походить від слова «кондак» – одного з виду піснеспівів. Нотація походить від палеовізантійської і запозичена на Русі в IX ст. [8, с. 378]. Характеризується наявністю мелодично розвинених елементів, особливої мелізматики. Розквіт кондакарного розспіву на Русі припадає на XI–XII ст, до XIV століття зникає з руської богослужбової традиції у зв'язку зі зміною богослужбового Статуту зі Студійського на Єрусалимський і зміні корпусу богослужбових книг. Зустрічається в кондакарях, основа яких кондаки та ікос на честь свят усього періоду церковного року і в пам'ять святих. Найвідоміші письмові джерела, що містять піснеспіви записані кондакарним розспівом – Типографський Статут, Благовіщенський та Троїцький кондакар.

Кондакарний спів проіснував у руській церковній традиції включно до XIV ст. Кондакарі пізніших часів не збереглися, нотацію ще й донині не розшифровано.

На відміну від кондакарного співу, у якому музичне, мелодичне начало домінувало над змістом слів, знаменний спів відштовхувався від слова, був значно простішим у мелодичному плані, із значним вмістом речитації. Саме тому цю форму церковного співу називали стихирною (стихира – гімнографічний текст строфічної форми, написаний віршованим розміром). Знаменний спів став основною формою богослужбового співу і пройшов довгий еволюційний шлях від становлення в епоху Київської Русі до кульмінаційного злету у XVII ст. [5, с. 276].

Які ж музично-стильові риси притаманні знаменному розспіву? Передусім це особлива якість мелодики, яка стала результатом суворого інтонаційно-ритмічного відбору. Усе танцювально-маршове (“тілесно-рухове”) було виключено на користь пісенно-розмовного. Серед найдавніших знаменних наспівів переважають речитативні мелодії невеликого обсягу, у яких одному складу тексту відповідає один звук, а також більш розгорнуті мелодії з незначною розспівністю. Музичне мислення знаменного стилю мало поспівковий характер. У мелодіях переважав поступеневий рух, оспівування стійких тонів і вільна ритміка, підпорядкована віршовим розмірам духовної поезії з характерними нерівномірними, асиметричними, тонічними чи частково силабічними віршами. У знаменному розспіві був відсутній розподіл на такти, речення, періоди.

Формування й розвиток системи знаменного співу супроводжувався становленням системи співацьких книг, які фіксували церковні співи та класифікували їх за видами піснеспівів: “Тріюдь Пісна” і “Тріюдь Цвітна” (містили стихир Великого посту та періоду від Пасхи до П'ятидесятниці); “Празники” (зібрання піснеспівів дванадесятих свят); “Октоїх” (воскресні стихирі восьми гласів); “Обіход” (незмінні піснеспіви Вечірні, Утрені, Літургії, окремі тропарі, прокімни, величання тощо). У XVI ст. в Україні сформувалася одна рукописна універсальна книга, до якої увійшли церковні співи, що виконувались під час Служби впродовж церковного року. Вона мала назву “Ірмолой” (“Ірмологій”).

Знаменний розспів сягнув найвищого розвитку у XVI–XVII ст., коли виникли такі його різновиди, як путєвий, демественний і великий знаменний розспів. Мелодії знаменних піснеспівів склали основу ранніх форм церковного багатоголосся (строчного співу), а в подальші часи використовувалися в партесному співі [3, с. 165].

Основний вид знаменного співу, яким розспіванно практично весь корпус книг руської богослужбової літургійної традиції. Назва походить від слова «стовп» – восьмижневого циклу Октоїха, книги розспіваної цим розспівом і отримала поширення на Русі в останній третині XV ст., у зв'язку з прийняттям Єрусалимського Статуту. Стовповий розспів отримав широке поширення і є найуживанішим в руській

одноголосній богослужбовій традиції і в даний час. Розспів складається з поспівок (кокіз), фіт та ликів, які в свою чергу складаються з більш дрібних одиниць – крюків (знамен). Має восьмиголосну систему, тобто кожному гласу відповідає певний набір кокіз, а також характеризують глас набір фіт та ликів. Фіта і лики представляють собою протяжні мелодійні фрази, які співець повинен був знати напам'ять. У сучасній традиції часто записуються дробовим знаменом і не мають тайнозамкненого запису, тобто такого, що не дозволяла б співцьові прочитати наспів з аркуша, але тільки заспівати його напам'ять. До складу стовпового розспіву входять аненайки, особливі прикраси піснеспівів, рід візантійських кратим. Поспівки стовпового розспіву присутні не тільки в співах богослужбового кола, але в повсякденних співах. Найбільш уживаними поспівками, що увійшли в ужиток вважаються кокізи 6-го гласу. Крім богослужбових книг, для вивчення нотації створювалися особливі співочі азбуки, кокізники і фітники.

Путевий розспів є ускладненим інтонаційно-ритмічним варіантом традиційного знаменного, що реалізувався завдяки збільшенню кількості нот у поспівках, активній варіаційній розробці мелодій та ускладненню ритмічного рисунку з характерним поєднанням синкопованих дрібних тривалостей з довгими витриманими нотами, що надавало розспіву особливої урочистості [3, с. 246]. Найтипівішим для путевого розспіву було виконання великих водосвятних стихир, святкових величань, “славників” під час входу духовенства до вітваря, що, ймовірно, вплинуло на назву розспіву (від зв'язку співів із рухом).

У XVI ст. із самостійних знаків і видозмінених знаків знаменної нотації сформувалася путева нотація. На початку XVII ст. з'явилися путеві азбуки (кокізники і фітники) із власною системою осмогласія. Слід зауважити, що мелодична відмінність між путевими гласами була меншою, ніж гласами знаменної системи осмогласія, що пояснюється високим ступенем індивідуалізації путевої мелодики загалом. Не було у путевому розспіві і характерної для знаменного співу диференціації мелодій на силабічний, невменний та мелізматичний типи. Від XVIII ст. путевий розспів поступово зник із богослужбової практики.

Демественний розспів – спів, вільний від умов і обмежень, притаманних знаменному співу, так званий позагласовий спів, який не підпорядковувався системі осмогласія і різнився музичною свободою (“Херувимська”, “Милість миру” та ін.). Демественному співу властива більша широта розспіву, чисельні мелізматичні прикраси, мелодичні стрибки, своєрідність ритміки, яка тяжіла до пунктирних фігур, – усе це надавало мелодизму демественного розспіву особливої святковості та урочистості, характеру широкої кантילени. У богослужбовій практиці демественний розспів використовувався в урочистих випадках для виконання святкових стихир, величань і многоліть. У писемних пам'ятках XVI–XVII ст. його називали “красним”, тобто красивим, розкішним. Для запису демественного співу існувала власна нотація, відмінна від знаменної.

Стиль демественного багатоголосся ґрунтувався на соло в супроводі хорового звучання, що різнило його із путевим багатоголоссям. Крім того, сам наспів характеризувався широкою розспівністю, мелодичною розвиненістю, близькою до народнопісенних зразків. У XVIII столітті, демественний розспів, як і путевий, поступово втратив свою роль у богослужіннях.

Великий знаменний розспів – ще один різновид мелодично розвиненого піснеспіву, багатий на розгорнуті мелізматичні побудови. Мелодії Великого розспіву виділялися яскравим пісенним складом. Цей вид знаменного співу не мав своєї системи нотопису, для запису вживалася знаменна нотація, яка мала деякі специфічні риси: майже повністю відсутніми були фіти та інші знаки “таємнозамкненості” [2, с. 98]. Особливо активно Великим знаменним розспівом користувалися євангельські стихири, Блаженні на Літургії, стихири дванадесятих свят. Кульмінацію свого розвитку Великий

розспів набув у XVII столітті, після чого в практиці богослужінь стали домінувати інші різновиди розспівів.

Загалом путевий, демественний та Великий знаменний розспіви утворили особливий мелодичний церковний чин – святковий чин розспівів, призначення якого полягало у возведенні людської душі у стан православного духовного святкування, радості й тріумфу, закладених у молитовних словах “величаємо”, “хвалить”, “радуйся”, “лікуй”.

Разом із монодичними (одноголосними) видами розспіву в українській духовній музиці від кінця XVI століття розвивалися ранні форми багатоголосся. Одним із перших його видів був строчний спів, який виник на основі знаменного розспіву у XVI ст. і був витіснений у XVIII ст. партесним співом. Записувався строчний спів крюками (знаками знаменної, демественної або путеві нотациї) на кілька голосів. Дослідники церковного співу вважають, що цей різновид багатоголосся сформувався від варійованого повторення основного наспіву, який нібито “обвивався” підголосками зверху і знизу, утворюючи специфічні секундові співзвуччя тісно розташованих голосів. Гармонічна вертикаль строчного співу не була підпорядкована функціональній гармонії, в інтервальних сполученнях голосів важливу роль відігравали кварто-квінтови та секундові звучання, що утворювалися від поєднання самостійних у мелодичному відношенні голосів.

Учасників хору, які виконували піснеспіви строчного співу, не поділяли на партії за регістровими чи тембровими ознаками. Викладення було 2-х, 3-голосним (відтак термін – “троєстрочний спів”), іноді 4-голосним. Основний голос – канонізований богослужбовий наспів – посідав у партитурі середнє місце й звався “путь”. Мелодія, що звучала вище, мала назву “верх”, а мелодія, що була нижча за “путь”, звалася “низом”. Якщо додавався четвертий голос, він мав назву “демество”. Загальний діапазон партитури відповідав 12-ступеневому звукоряду від G до d1. Для полегшення читання партитури її писали у два кольори: чорнилами та кіновар’ю.

Існував також пізніший різновид строчного співу, у якому переважала терцієва структура акордів і рух паралельних тризвуків, а зв’язок зі старовинними знаменними одноголосими першоджерелами був не обов’язковим [6, с. 456]. Цей різновид троєстрочного співу був своєрідним перехідним явищем до партесного співу західноєвропейського зразка.

Розвиток знаменного розспіву у XVII ст. викликав появу й інших різновидів: малого знаменного, київського, грецького і болгарського розспівів.

Малий знаменний розспів призначався для буденних служб, він був спрощено-скороченим варіантом великого розспіву і не відрізнявся від нього мелодичною будовою.

Київський розспів – це національний український варіант знаменного розспіву, генетичний зв’язок із яким можна простежити в діатонічному звукоряді, підпорядкуванні системі осмогласся, строчному викладі тощо. Проте київський розспів мав своєрідні риси: мелодії фіксувалися за допомогою квадратної нотації (“київського знамені”), чіткіше розмежовувалися речитативні та розспівні ділянки наспівів, часто зустрічалися повтори фраз і окремих слів тексту, що було неприпустимим у знаменному розспіві. Крім того, київський розспів тяжів до мажоро-мінорного ладового мислення (на відміну від поспівного у знаменному розспіві) і більш симетричного ритму. Від народнопісенної періодичності й танцювальності йшли нові інтонаційні нашарування київського розспіву: на близькість деяких мелодій “київського согласія” до елегійності української народної пісні з характерним для неї розспівуванням квантового тону мінору вказували у дослідженнях української церковної музики тих часів С. Скребков, О. Кошиць та ін.

Зауважимо, що київський розспів став основою багатьох так званих місцевих розспівів. У рукописах духовних піснеспівів XVI–XVIII століть поряд із знаменними і київськими розспівами зустрічаються зразки болгарського, сербського і грецького.

Болгарський розспів став відомим в Україні у середині XVII ст., його фіксували як знаменною, так і квадратною лінійною нотаціями. Він також був підпорядкований системі осмогласся. На відміну від київського розспіву, болгарський різнився більшим розгортанням мелодії, довгими внутрішньоскладовими розспівами, ритмічними імпровізаціями при загальній симетричності й квадратності мелодичних побудов.

У практиці українського богослужбового співу сформувався також грецький розспів, що, як вважають науковці, стало наслідком близького сусідства південних слов'янських земель із грецькими поселеннями. В. Мартинов вказує, що грецький розспів, вочевидь, виник у Москві, він був своєрідною руською редакцією грецького співу, записаного з голосу грецького диякона Мелетія і підпорядкованого діатоніці знаменного співу й системі осмогласся. Мелодиці грецького розспіву притаманні простота й лаконізм мелодичної побудови, симетричний ритм, певна дугоподібність мелодичного малюнка, а також своєрідна плагальність ладової основи.

Таким чином, церковний богослужбовий спів у сучасному вигляді сформувався на основі візантійського співу. Проте, при аналізі історичних форм українського церковного співу необхідно відмітити певний вплив на нього зі сторони народної традиції, що дозволяє говорити про формування оригінальної піснеспівної церковної традиції, яка сьогодні носить назву Київський розспів і розпочинає собою епоху українських богослужбових розспівів.

Література

1. Борис Кутузов. Русское знаменное пение, М., 2008.
2. Бражников М. Пути развития и задачи расшифровки знаменного распева, XII–XVIII веков. Л. – М., 1999.
3. Вознесенский И. О церковном пении православной Греко-Российской церкви. Большой знаменный напев. К., 1997.
4. Вургафт С.Г., Ушаков И.А. Старообрядчество. Лица, события, предметы и символы. Опыт энциклопедического словаря, М., 1996.
5. Металлов В. Очерк истории православного пения в России, 4 изд., М., 1995.
6. Разумовский Д.В. Церковное пение в России. М. 1969.
7. Успенский Н. Древнерусское певческое искусство, 2 изд., М., 1971.
8. Успенский Н. Образцы древнерусского певческого искусства, 2 изд., Л., 1971.

**Історичні
Політичні
Юридичні
науки**

ЗАКАРПАТТЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ

Гарагонич Василь Васильович,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних відносин
Східноєвропейського слов'янського університету,
м. Ужгород

Розглядається сучасний стан транскордонного співробітництва України крізь призму Закарпатської області, акцентується увага на формах співпраці та її перспективах.

Ключові слова: європейська інтеграція, транскордонне співробітництво, єврорегіон, Європейський Союз.

Transcarpathia in the context of modern Ukraine CBC. *We consider the current state of cross-border cooperation in the light of Ukraine Transcarpathian region, focuses on forms of cooperation and its prospects.*

Key-words: *European integration, cross-border cooperation, the euro region, the European Union.*

Закарпатье в контексте современного трансграничного сотрудничества Украины. *Рассматривается современное состояние трансграничного сотрудничества Украины сквозь призму Закарпатской области, акцентируется внимание на формах сотрудничества и его перспективах.*

Ключевые слова: *европейская интеграция, трансграничное сотрудничество, єврорегион, Европейский Союз.*

Закарпаття – регіон з унікальною історією і географією. Впродовж лише минулого ХХ століття воно входило до складу семи державних утворень (Австро-Угорщини, Чехословацької Республіки, Карпатської України, Угорщини, Закарпатської України, Української Радянської Соціалістичної Республіки, України) [3, с. 16].

На сьогодні Закарпатська область, яка є найзахіднішою і за площею однією з найменших територій Української держави, межує з чотирма країнами-членами Європейського Союзу: Польщею (протяжність спільного кордону 33,4 км), Словаччиною (98,5 км), Угорщиною (130 км), Румунією 9 205,4 км) [3, с. 18].

Таким чином, для Закарпаття, яке географічно і ментально знаходиться у центрі Європи, надзвичайно важливим є європейський вектор зовнішньої політики Української держави.

На сесії Верховної Ради України 22 лютого 2013р. було прийнято Заяву Верховної Ради України «Про реалізацію євроінтеграційних прагнень України та укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом». 21 березня 2014р. у Брюсселі Європейський Союз та Україна підписали Угоду про асоціацію [5], а 16 вересня того ж року Верховна Рада України й Європейський парламент синхронно ратифікували цей документ, що зближує нашу країну з євроспільнотою. Отже, євроінтеграційний вектор зовнішньої політики України вчергове було визначено пріоритетним.

Хоча окремі аспекти ролі і місця Закарпаття у контексті сучасного транскордонного співробітництва вже були предметом розгляду наукових розвідок

окремих авторів, проблема ця не мала достатнього висвітлення у науковій літературі, що зумовлює необхідність подальших досліджень.

Історія європейської інтеграції на Закарпатті налічує кілька століть, упродовж яких наші предки жили у мирі і злагоді у багатоконфесійному поліетнічному середовищі. Сучасні інтеграційні процеси у Європі ще більше актуалізують транскордонне та міжрегіональне співробітництво для Закарпаття.

В умовах розвитку Карпатського регіону транскордонна співпраця є дієвим інструментом європейської інтеграції, поглиблення міждержавних відносин та вирішення регіональних проблем, у тому числі через активну участь територіальних громад прикордонних регіонів сусідніх країн у взаємовигідному співробітництві. Тим паче, що цим шляхом пройшли всі країни Центрально-Східної Європи, які поповнили Євросоюз упродовж останніх десятиліть.

У відповідності до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (Мадрид, 21 травня 1980 р.) «транскордонне співробітництво» означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох договірних сторін, та на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей [4, с. 208].

На думку експертів, транскордонне співробітництво приносить так звану додану вартість у розвиток громад і регіонів. Європейська додана вартість заснована на попередньому досвіді населення, яке проживає разом у сусідніх прикордонних регіонах, а тому прагне співробітничати і сприяє просуванню таких цінностей як мир, свобода, безпека та дотримання прав людини [6, с. 4].

Серед основних інституційних форм транскордонного співробітництва чи не найдієвішою вважаються єврорегіони. Під ними прийнято розуміти форму транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон, яке спрямоване на координацію їхніх взаємних зусиль і здійснення узгоджених заходів у різних сферах життєдіяльності, у відповідності до національних законодавств і норм міжнародного права, для вирішення спільних проблем і в інтересах людей, що населяють його територію по обидва боки державного кордону [1, с. 221].

Серед єврорегіонів, що діють з участю українських територій, найдавнішим є Карпатський єврорегіон, який об'єднав прикордонні області п'яти сусідніх держав – Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії та України. На час заснування міжрегіональної асоціації у лютому 1993р. вона охоплювала територію 53200 кв.км з населенням 5 млн. чоловік. Через п'ятнадцять років діяльності Карпатського єврорегіону його площа зросла до 161 тис. кв. км, на якій проживали понад 16 млн. чоловік [1, с. 256].

У вересні 2010 р. Кабінет міністрів України схвалив концепцію Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011–2015 рр., яка узагальнила майже двадцятилітній досвід співпраці між мешканцями сусідніх країн в рамках програм транскордонного співробітництва. Передбачалося, що ця програма дасть змогу Україні більш послідовно й ефективно використовувати допомогу, яку ЄС надає українським регіонам в рамках нового Інструменту європейського сусідства і партнерства та його Стратегії транскордонного співробітництва на 2007–2013 роки.

Станом на сьогодні основні напрямки розвитку транскордонного співробітництва Закарпаття визначаються «Програмою розвитку транскордонного співробітництва Закарпатської області на 2011–2015 роки», схваленою розпорядженням голови обласної державної адміністрації від 10 грудня 2010р. №827 [2].

Зазначимо, що транскордонне співробітництво здійснюється на різних рівнях: між регіонами, між обласними органами, між органами місцевого самоврядування, на

інституційному рівні, а також в рамках Карпатського єврорегіону та Програм прикордонного співробітництва.

Головним управлінням з питань європейської інтеграції, зовнішньоекономічних зв'язків та туризму Закарпатської обласної державної адміністрації було здійснено велику роботу, спрямовану на зміцнення зв'язків з прикордонними регіонами, а також на розвиток міжрегіонального співробітництва. Юридичною основою для співпраці є діюча нормативна правова база і укладені угоди про співробітництво на рівні областей, міст та районів. У першу чергу – це угоди між Закарпатською облдержадміністрацією і сусідніми регіонами країн – членів Європейського Союзу. На виконання цих угод проводяться засідання міжурядових комісій з питань транскордонного співробітництва, вирішуються проблемні питання та розробляються концепції співпраці. Станом на сьогодні Закарпатська область має понад 185 двосторонніх угод про співробітництво та добросусідство з населеними пунктами більш ніж 15 країн світу, серед яких у першу чергу країни – сусіди Угорщина, Словаччина, Румунія, Польща, а також Австрія, Фінляндія, США та інші.

Щороку на виконання підписаних угод готуються та затверджуються на міжрегіональному рівні детальні плани співробітництва з чітко визначеними завданнями сторін по розвитку співпраці у всіх сферах на поточний рік.

Таким чином, сучасне транскордонне співробітництво України дає вагомі шанси для прискореного інтегрування нашої країни в Європейський Союз, є потужним мостом на шляху українського суспільства до євро-спільноти. Закарпаття в силу свого геополітичного розташування, нагромадженого за десятиліття інтеграційного досвіду служить для інших регіонів України своєрідним дороговказом у справі реалізації євроінтеграційної стратегії.

Література

1. Гарагонич В.В. Транскордонне співробітництво України: мости через кордони. Монографія. – Ужгород: Карпати, 2011. – 432 с.
2. <http://zakarp.at-rada.gov.ua/>.
3. Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.
4. Збірка договорів Ради Європи. Українська версія. – К.: Парламентське видавництво. – 2000. – 456 с.
5. Панорама. – 2014. – 22 березня.
6. Посібник з транскордонного співробітництва. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2005. – 66 с.

**СОЦІАЛЬНО-НАЦІОНАЛЬНІ ПРОЦЕСИ ТА
ПЕРШІ НЕФОРМАЛЬНІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ
НА ТЕРИТОРІЇ МИКОЛАЇВЩИНИ (1988–1991 рр.)**

Шипотілова Олена Павлівна,

кандидатка історичних наук,
Одеський національний морський університет,
м. Одеса

У статті висвітлюються питання піднесення соціально-національного пробудження населення області у ряді заснування неформальних громадських організацій впродовж 1988–1991 рр. Головними напрямками їх діяльності стали здійснення українського національно-культурного відродження, сприяння зміцнення статусу української мови, культури, дослідження та оприлюднення «білих плям» історії, боротьба за збереження навколишнього середовища, здійснення демократизації та руйнування авторитаризму, зниження впливу КППС-КПУ.

Ключові слова: Рух, УГС, ТУМ, національно-культурне відродження, КПУ.

The social-national processes and the first informal social organization in the territory of Mykolaiv region (1988–1991). *The article is analyzed questions the rise of social-national awakening population of the region in a number of informal foundation organization from 1988–1991. The main directions of their activity was the implementation of Ukrainian national cultural renaissance, promoting the status of Ukrainian language, culture, research and publication of «white spots» history, the struggle to preserve the environment, the implementation of democracy and authoritarianism destruction, reducing the impact of the Communist Party.*

Key-words: Rukh, UHU, TUM, national-cultural revival, CPU.

Социально-национальные процессы и первые неформальные общественные организации на территории Николаевщины (1988–1991 гг.). *В статье освещается вопрос подъема социально-национального пробуждения населения области в ряде основания неформальных общественных организаций на протяжении 1988–1991 гг. Главными направлениями их деятельность стало осуществление украинского национально-культурного возрождения, содействие укреплению статуса украинского языка, культуры, исследование «белых пятен» истории, борьба за сохранение окружающей среды, осуществления демократизации и разрушения авторитаризма, снижение влияния КПСС–КПУ.*

Ключевые слова: Рух, УГС, ТУМ, национально-культурное возрождение, КПУ.

Наприкінці 1988 – на початку 1990 рр. політичні партії та рухи почали виникати на території Миколаївщини. Умови для їх створення були не найкращі. Це пов'язано з традиційно сильним впливом Компартії. Лави комуністів області були чисельними, а офіційна ідеологія – нормою громадської свідомості. Регіон досить зрусифікований, траплялися навіть прояви українофобії. Росіяни та російськомовні українці переважали у містах, особливо в Миколаєві, а україномовне село виявляє себе досить політично пасивним. І навіть втративши попередні позиції, Комуністична партія в області фактично залишила владу в своїх руках.

Твердження комуністів, що національний, політичний рух занесений на Миколаївщину із Західної України – недалеко від істини. База для самостійного

виникнення політичних партій у регіоні досить слабка, тому народження національних партій проходило під впливом західних українців, і колишніх учасників дисидентського руху [25, с. 430].

З активізацією екологічно-громадського руху, в якому важливу роль відіграли наслідки Чорнобильської катастрофи та викликана нею боротьба за заборону будівництва в республіці нових АЕС, атомних енергоблоків, у місті Миколаєві й області піднімається хвиля громадського протесту.

На початку 1988 р. у містах Південноукраїнську та Первомайську Миколаївської області виникає екологічний рух проти розширення потужностей Південноукраїнської АЕС. Влітку 1988 р. під зверненням до Верховної Ради УРСР зібрано близько 30 тисяч підписів. А з відкриттям рубрики «АЕС і ми» в газеті «Південна правда» цей рух набув масового масштабу.

У червні 1988 р. при Миколаївських відділеннях Спілки письменників та Фонду культури створена ініціативна група, і вже 22 вересня 1988 р. відбулися установчі збори екологічної асоціації Миколаївської області [7, арк. 3], до складу якої увійшли також відділення, створені в Первомайську, Вознесенську та Південноукраїнську. На своєму засіданні організація розглянула екологічну ситуацію в області й визнала її вкрай несприятливою, особливо у зв'язку із здійсненням у регіоні таких небезпечних проектів, як будівництво Дніпробузького гідровузла, створення Олександрійського і Костянтинівського водосховищ у комплексі з розширенням будівництва Південноукраїнської АЕС.

Екологічна асоціація, як неформальний орган громадськості, стала діяти на всій території регіону й увійшла до складу Української республіканської асоціації «Зелений світ» при Радянському комітеті захисту світу. Активну участь в роботі екологічного руху брали наукові співробітники кораблебудівного і педагогічного інститутів, ПО «Екватор», ПКБ електрогідравліки, красназавчий музей, інженери та робітники заводів, робітники сільського господарства, вчителі, юристи, лікарі, журналісти, економісти та ін.

На установчих зборах організації обрані голови і заступники, серед яких О. Золотухін, С. Шаповалов, В. Шаповалов, О. Щеглов [7, арк. 50]. До асоціації ввійшли члени Миколаївського відділу Спілки письменників УРСР В. Бойченко, Е. Январьов, В. Пучков, О. Голубкова, О. Колесник, члени Миколаївського відділу Фонду культури О. Золотухін, І. Грасевич, Г. Єжелов, І. Гаврилишин, О. Долгих, В. Рукавишніков, В. Кучеренко [7, арк. 50].

Основну увагу, на перших порах своєї діяльності, асоціація приділяла реалізації проекту Південноукраїнського енергокомплексу. У жовтні 1988 р. екологічною організацією «Зелений світ» організований мітинг-протест проти будівництва Костянтинівського водосховища. Акція відбулася на березі річки Південний Буг біля скелі Пугач. Близько трьохсот місцевих жителів, спортсменів з Луцька, Одеси, Миколаєва, Казахстану виступали з вимогами зберегти унікальний природний комплекс – каньйон Південного Бугу від затоплення. Учасники мітингу вирішили, що будівельні роботи необхідно припинити, до проведення позавідомчої екологічної експертизи та громадського референдуму. Текст з вимогами активістів спрямовано до Південноукраїнського міськвиконкому та Миколаївського облвиконкому [9, арк. 12].

19 вересня 1989 р. у газеті «Південна правда» опубліковано звернення екологічної асоціації «Зелений світ» до населення басейну річки Південний Буг. Організація звернулася до партійних, радянських та господарських органів Миколаївської, Одеської, Кіровоградської, Вінницької та Хмельницької областей з пропозицією розгорнути рух за екологічну чистоту річки, порятунок її від забруднення та обміління [21, с. 1]. У постанові бюро Миколаївського обкому Компартії України відмічалось, що підняте питання «Зеленим світом» є достатньо актуальним, оскільки баланс води у річці постійно скорочується та погіршується якість. Унаслідок чого ухвалено

підтримати пропозицію екологічної асоціації з питань утворення суспільної навчально-координаційної ради проблем ріки Південний Буг і розробки комплексної програми її очистки [6, арк. 23–24].

У подальшому члени екологічної асоціації продовжили змагатися із владою за обмеження будівництва Південноукраїнського гідроенергетичного комплексу й вирішили винести це питання на розгляд чергової сесії Миколаївської обласної Ради народних депутатів [8, арк. 38].

На 14-й сесії обласної Ради народних депутатів 20 скликання 16 грудня 1989 р. прийнято рішення просити Раду Міністрів СРСР доручити Держкомприроді СРСР за участю Держкомприроди УРСР, Миколаївського облвиконкому, громадськості області прискорити проведення державної екологічної експертизи переопрацьованих проектів Південноукраїнського енергокомплексу, з урахуванням вимог громадян області про заборону будівництва Олександрівського водосховища і ГЕС, Ташлицької ГАЕС та призупинити їх фінансування [13, арк. 18].

Таким чином, громадсько-екологічний рух, який розгорнувся у області наприкінці 1980-х рр., почав набувати ознак переходу до політичної діяльності У 1990 р. на виборах до Миколаївської обласної ради обрані представники від екологічної асоціації «Зелений світ». Від цього часу члени об'єднання стають учасниками сесійних засідань, можуть впливати на ухвалення рішень. Так, членам асоціації вдається реалізувати питання заборони заповнення Олександрівського водосховища. Сесія обласної ради вирішує зупинити його будівництво та ухвалює обласну програму «Екологія», в якій, зокрема, йде мова про створення заповідного об'єкту «Гранітно-степове Побужжя» на землях, що мали бути затоплені водами Костянтинівського і Олександрівського водосховищ [11, арк. 43–44].

На Миколаївщині ініціатором створення миколаївського відділу Товариства української мови імені Т.Г. Шевченка став Б. Мороз. Наприкінці 1980-х р. згуртував навколо себе однодумців у ставленні до сучасного етапу українського відродження: О. Матіюка, В. Спиці, С. Богдановича [22, с. 2].

Осередок Товариства української мови імені Т. Шевченка створений на суднобудівному заводі «Океан». Установча конференція обласного відділу проходила 19 травня 1989 р. у малому залі Палацу культури та техніки ВО «Чорноморський суднобудівний завод», на збори прибули 92 делегати з Миколаєва, Первомайська, Снігурівки, Єланця, Врадіївки, Очакова, Нової Одеси, Нового Бугу, Вознесенська, а також численні гості. Головою організації обраний В. Спиця, а міським відділом – В. Бойченко. Протокол зборів для реєстрації направили Д. Павличку, від якого отримали підтвердження заснування Товариства в області [15, с. 3].

На зборах вступне слово взяв голова Миколаївського міського відділу ТУМ В. Бойченко. Він зазначив: «Українська мова на Миколаївщині вкрай зневажена. Прикладів нехтування нею, чимало. Чого варта лише назва Южноукраїнськ! Корінні мешканці, аби не ламати язика, досі називають місто Костянтинівкою. А скільки шкіл, які насильно перевели на російську мову викладання? Про це забули деякі із нинішніх борців за демократію! У Миколаєві не має жодної української школи, українська мова чувається убогою, бідною родичкою у педінституті, інституті культури. А до технічних вузів, училищ, технікумів, не кажучи вже про підприємства та установи, її й на поріг не пускають» [15, с. 4].

На конференції представники Товариства ухвалили резолюцію про недоцільність запровадження ще однієї офіційної мови, окрім української.

Конкретну програму дій розгорнув у новоствореній організації заступник голови Миколаївського відділу ТУМ В. Сліпець. Передусім він закликав засоби масової інформації, контрольовані партійними органами, забезпечити агітаційно-пропагандистську підтримку «Закону про мови в УРСР».

Осередкам ТУМ запропоновано максимально використовувати можливості

стінної преси. Члени Товариства мали готувати громадськість до переведення шкіл на українську мову навчання, широко розповсюджувати вільну, поки що неформальну пресу. Також активісти відчували постійну потребу у власній газеті. Керівники організації закликали прихильників співпрацювати з Рухом, «Зеленим світом», національно-культурними товариствами. А з членів товариства потрібно створити комісію, яка б здійснювала контроль за виконанням «Закону про мови УРСР» в Миколаївському регіоні [15, с. 3].

Завідуючий сектором міжнаціональних відносин ідеологічного відділу обкому партії, член осередку ТУМ в обкомі партії В. Гамза висловив свої сподівання, що в наступні два роки дві третини миколаївських шкіл перейдуть на українську мову навчання.

6 грудня 1989 р. в приміщенні Спілки письменників України на засіданні Товариства української мови імені Т. Шевченка міста Миколаєва вперше піднято синьо-жовтий національний прапор, освячений на могилах січових стрільців. Цей «прапор-символ» став надією для прихильників організації на краще майбутнє, демократичне, економічно розвинуте, національне суспільство. Хоча в цей час в миколаївській газеті «Південна правда» вийшла серія розгромної публікації з приводу української національної символіки. Журналісти газети всілякими способами створювали в суспільстві атмосферу напруги, антиукраїнського психозу, «збагачуючи» ґрунт для міжнаціональної ворожнечі [3, с. 2].

Вже 13 грудня на засіданні Товариства саме з цього приводу розглянуті питання символіки. На збори члени організації запросили партійного працівника обкому КПУ Грінченка, який в своєму виступі зазначив: «Якщо прояви українофобства редактора «Південна правда» Самійленка та першого секретаря обкому партії Шараєва заважають друкуванню правдивої інформації стосовно символіки, нехай таку інформацію надасть незалежна рухівська газета «Чорноморія» [2, с. 2].

А в цей час у місті Південноукраїнську засновано Товариство «Гамалія» громадсько-культурницького напрямку, яке влада реєструвала протягом 1988 р. Тоді, Південноукраїнськ був одним із найдемократичніших міст області, бо коли вирішували, що ставити – пам'ятник В. Леніну, чи Т. Шевченку, перевагу віддали другому. Діючими членами Південноукраїнського відділення були Ю. Діденко, О. Третяк, Г. Культа, О. Ципляк, Г. Житнюк та ін.

Окрім названих неформальних об'єднань, особливо помітну роль у розвитку процесів національного відродження Миколаївщини також відігравала й Українська Гельсінська спілка (УГС). Протягом літа 1989 р. осередки організації створені у дев'яти областях республіки – Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Чернівецькій, Дніпропетровській, Одеській, Вінницькій, Донецькій, Київській. На цьому етапі посилюється різновекторність діяльності з метою охоплення нових територій, активізується пропагандистська діяльність у центральних і східних областях республіки; намагаючись ширше залучити до політичної боротьби робітництво, робляться спроби організувати свої осередки у трудових колективах, бажаючи створити єдиний загальносоюзний фронт національно-демократичних сил.

Отже, створення відділень УГС відбувалось в УРСР протягом 1989 р., на Миколаївщині таке об'єднання почало функціонувати з 1990 р., та складалося переважно з діючих членів Миколаївської крайової організації Народного Руху України.

11 січня 1990 р. у Миколаєві відбулися Установчі збори УГС, де прийнято рішення про створення Миколаївської філії. Головою філії обрано А. Іванюченка, скарбником – І. Гаврилишина, координатором інформаційної служби – О. Мота. На зборах присутній виконавчий секретар УГС М. Горбаль. На основі статуту Української Гельсінської спілки збори виробили статутні правила філії. У своїй діяльності Миколаївська філія УГС керувалася Загальною декларацією прав людини,

Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародним пактом про громадські та політичні права, факультативним протоколом, які ратифіковані всіма цивілізованими державами світу, а також Радянським Союзом [2, с. 2].

У газеті «Південна правда» секретар обкому партії Г. Тазарачева зазначила, що «більшість неформальних організацій ведуть корисну справу в плані екології, художньо-розважальному, фізкультурно-оздоровчому, колекціонуванні, збиранні та охороні пам'яток. Поряд з цими неформальними об'єднаннями в Україні діє і ряд організацій екстремістського спрямування, у числі яких Українська Гельсінська спілка та деякі ін. У їхньому керівництві є політичні авантюристи, які підштовхують нестійких людей на конфронтацію з владою та партійними органами. Їх емісари почали з'являтися в Миколаївській області» [17, с. 2].

З часом члени екологічно-громадського руху стали розуміти, що необхідна ще й політична боротьба. Як наслідок, ідея заснування в області Народного Руху України вперше запропонована саме на екологічному мітингу 1988 р. лідером Миколаївського відділу Спілки письменників УРСР В. Бойченком. Після оприлюднення в «Літературній Україні» проекту програми Народного Руху України за перебудову, ідея Руху знайшла підтримку у найбільш активної частини Миколаївської екологічної асоціації, яка об'єдналась в ініціативну групу. До неї ввійшли: І. Грасевич, В. Кучеренко, С. Ліпатніков, О. Малицький, О. Трухін, Ю. Доленюк, Л. Овчаренко, О. Концебовський та ін. Координатором ініціативної групи підтримки створення НРУ став І. Грасевич [24, арк. 57].

У цей час місцева комуністична газета «Південна правда» опублікувала статтю «Нетерпимые и нетерпимость» (11.02.1989 р.), з різкою критикою проекту програми Руху. Майбутні члени Миколаївської крайової організації НРУ після такої позиції у пресі не могли залишитись осторонь, на підтримку програми та Руху вони надсилали листи до редакції «Літературної України». Наприклад, В. Авраменко вважав, що протистояння НРУ з боку Компартії може призвести до конфронтації не тільки з письменниками й інтелігенцією, а й з усім народом [24, арк. 6]. Т. Кіпер відмічала: «Леонід Кравчук, пропонував нам засудити ту програму, яку ми з вами не слухали, не читали, не ознайомились. Мені стає страшно: невже немає перебудови, якщо Леонід Макарович так впевнено, натхненно користується старими, скільки разів засудженими методами!» [20, арк. 4–5].

У квітні 1989 р. Миколаївська ініціативна група підтримки Народного Руху зібралася у помешканні наукового співробітника Інституту археології АН України О. Балушкіна обговорити проект програми та питання створення організації.

26 червня 1989 р. відбулось перше організаційне засідання, а 19 серпня – Установча конференція НРУ, на якій були гості з Дніпропетровська, Києва, Вільнюса. Збори пройшли на дачі О. Долгих, члена ініціативної групи, бо Будинок культури будівельників, зал якого орендували, виявився в облозі працівників міліції та КДБ.

За даними газети «Південна правда» від 20 серпня 1989 р., на питання чому не з'явилася інформація про установчу регіональну конференцію Руху на сторінках місцевої преси, відповів секретар виконкому Миколаївської міської Ради народних депутатів Є. Степанов. Він заявив: «До виконкому міськради звернувся мешканець м. Миколаєва І. Грасевич із заявою, в якій просив дозволити провести 19 серпня ц. р. у Будинку культури будівельників «Миколаївську регіональну конференцію Народного Руху України» [12, с. 3].

З архівних матеріалів відомо, що рішенням виконкому міської Ради народних депутатів № 266 від 18.08.1989 р. заборонено проведення установчої конференції Миколаївської регіональної організації Народного Руху України за перебудову [18, арк. 13]. Так місцевій владі міста не вдалося залякати ініціативну групу Миколаївського Руху. Установчі збори відбулись. На них присутні понад 100 чол. Першим головою

крайового Руху став І. Грасевич.

На початковому етапі головними напрямками роботи Миколаївського крайового Руху стали здійснення українського національно-культурного відродження, сприяння зміцнення статусу української мови, культури, дослідження та оприлюднення «білих плям» історії, здійснення демократизації та руйнування авторитаризму, зниження впливу КПРС–КПУ, розбудова районних рухівських та структур супутніх організацій ТУМ, УГС, створення молодіжних й інших громадських організацій національно-демократичного спрямування, національно-культурних товариств меншин.

Вирішальну роль у своїй діяльності рухівці віддавали агітації та пропаганді, основними засобами стали проведення масових акцій, передусім мітингів, демонстрацій, використання друкованих органів, у т.ч. «неформальних» газет, листівок тощо.

Зародки Руху в Миколаївській області виникали в більшості міст та районних центрах на початку 1989 р., в основному там, де існували інші неформальні об'єднання. Однак були і поодинокі винятки, де НРУ став першою організацією, що постала на теренах району. Окрім того, районні відділення створювались і в 1990 р. [14, с. 1].

Так, наприклад, Рух підтримали у Вознесенську – І. Михайлов, С. Колесников, А. Онощенко, подружжя Ніколенків, в Очакові – О. Чуприна, Н. Севастьяненко, у Березані – І. Ткачук, у Веселиновому – В. Обаранчук, у Снігурівці – М. Радюк, І. Синюга, у Березнегуватому – В. Воронов, у Єланці – О. Карпець, у Казанці – В. Євтушок, у Доманівці – М. Фіголь, у Південноукраїнську – Ю. Діденко, О. Третяк, Г. Культа, О. Ципляк, Г. Житнюк та ін. [19, с. 2].

Південноукраїнська міська організація створена після того, як із Львова один із активістів у листопаді 1989 р. привіз копії установчих документів. Була проведена значна організаційна робота, збори відбувалися у будинку культури «Енергетик», а останні перед реєстрацією – на квартирі Ю. Діденка за участі голови секретаріату крайової організації Руху А. Іванюченка. Офіційно вона зареєстрована однією із перших в області у серпні 1990 р. [16, с. 2].

У грудні 1989 р. Миколаївська крайова організація НРУ видала перший номер місцевої газети «Чорноморія», яка стала першою незалежною газетою та консолідуючою силою неформальних об'єднань області. До кола журналістів «Чорноморія» входили перші миколаївські рухівці, а також члени УГС: поети – Д. Кремінь, В. Бойченко, О. Різниченко, перший голова місцевого Руху – І. Грасевич, робітники, лікарі, інженери – В. Сліпець, Р. Шпак, В. Кучеренко, Б. Мороз, Т. і В. Кіпери, О. Балущкін, Н. Царинна, С. Вдовиця, Н. Самолевська, О. Канцєбовський, В. Рукавишніков, А. Тертичний, Л. Кричевська та ін. [4, с. 7].

Кореспонденти в газеті піднімали різні хвилюючі, проблемні питання регіону – це й щодо повернення історичної пам'яті українського народу, свавілля комуністичної влади та їх протистояння функціонуванню Миколаївської крайової організації НРУ, а також заснуванню ряду неформальних організацій, таких, як ТУМ, УГС та ін. Окрім того, подавали таку інформацію, яку замовчувала обласна преса, наприклад, про те, що оргкомітет Миколаївського відділення товариства «Меморіал» активно відшукує місця захоронення жертв масових репресій 1937–1941 рр. у регіоні [1, с. 4].

На початку 1991 р. найбільшою популярністю серед миколаївців, після комуністів, користувалась крайова організація Руху, чисельність, якої становила приблизно 160 чол. [10, арк. 12]. Для порівняння, кількість членів Івано-Франківської крайової організації НРУ у 1990 р., дорівнювала 400, стає зрозумілим, що розбудова рухівських структур у Миколаївській області проходила із запізненням [5, арк. 66].

Отже, наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. на території Миколаївщини засновано ряд національно-культурних товариств та неформальних об'єднань, які відіграли важливу роль у формуванні політичних партій та громадських організацій області і в здобутті незалежності України. Саме, ці осередки віднімали важливі питання

економічного розвитку регіону, збереження національно-культурної пам'яті українців, боролися за чисте навколишнє середовище.

Література

1. Архів Миколаївської крайової організації Народного Руху України (АМКО/НРУ), ф. 1., оп. 1., спр. 5., 134 арк.
2. Важлива ділянка роботи // Південна правда. – 1989. – № 227. – 1 жовтня.
3. Гаврилишин І. Повернення історичної пам'яті / І. Гаврилишин // Чорноморія. – 1989. – № 2. – Грудень.
4. Гіршберг А. Щоб пам'ятати / А. Гіршберг // Чорноморія. – 1989. – № 2. – Грудень.
5. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. П-1., оп. 1., спр. 5555., 212 арк.
6. Державний архів Миколаївської області (Держархів Миколаївської обл.), ф. П-7., оп. 89., спр. 222., 49 арк.
7. Держархів Миколаївської обл., ф. Р-6077, оп. 1., спр. 1, 101 арк.
8. Держархів Миколаївської обл., ф. Р-6077, оп. 1., спр. 8., 56 арк.
9. Держархів Миколаївської обл., ф. Р-6077, оп. 1., спр. 12., 60 арк.
10. Держархів Миколаївської обл., ф. Р-992., оп. 12., спр. 3., 29 арк.
11. Держархів Миколаївської обл., ф. Р-992., оп. 12., спр. 8., 56 арк.
12. Держархів Миколаївської обл., ф. Р-992., оп. 12., спр. 11., 30 арк.
13. Держархів Миколаївської обл., ф. Р-992., оп. 12., спр. 4702., 26 арк.
14. Діденко Ю. Народний Рух Миколаївщини: 20 років з Україною / Ю. Діденко // Український Південь. – 2009 – № 30. – 8 серпня.
15. Донець Н. Ще жива ти, наша мово? / Н. Донець // Чорноморія. – 1990. – № 9. – Червень.
16. Іванюченко А. Коли чоловікові сорок років (вибране) / А. Іванюченко. – Миколаїв, 1999. – 125 с.
17. Інформативне повідомлення Миколаївської філії УГС // Чорноморія. – 1990. – № 3. – Січень.
18. Лещик І. Ростемо / І. Лещик // Чорноморія. – 1990. – № 8. – Травень.
19. НРУ: «За найбільші економічні, наукові, культурні зв'язки з усіма» // Радянське Прибужжя. – 1993. – № 84. – 20 липня.
20. Організація, якої немає // Південна правда. – 1989. – № 193. – 20 серпня.
21. Про звернення екологічної асоціації «Зелений світ» до населення басейну річки Південний Буг // Південна правда. – 1989. – № 217. – 19 вересня.
22. Спиця В. Люди Руху. Мої спогади про Бориса Михайловича Мороза / В. Спиця // Український Південь. – 2011. – № 11. – 29 березня.
23. 18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), м. Київ, ф. 270., оп. 1., спр. 17., 116 арк.
24. ЦДАГО України, ф. 270., оп. 1., спр. 61., 52 арк.
25. Шитюк М. М. Повне зібрання наукових праць. / Микола Миколайович Шитюк. – Т.3. – Миколаїв : Вид-во Ірини Гудим, 2010. – 493 с.

**ПРОБЛЕМИ УТВЕРДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ В УКРАЇНІ:
ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКІ ВИМІРИ****Кривенкова Руслана Юріївна,**аспірантка,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород

Досліджено державно-управлінські аспекти процесу утвердження та розвитку політичної нації в Україні.

Ключові слова: *політична нація, державне управління, національна консолідація, Україна, національний менталітет, національні цінності.*

Problems of assertion and development of political nation are in Ukraine: public-administration measurings. *Investigated public-administration aspects of the establishment and development of the political nation in Ukraine.*

Key-words: *political nation, public administration, national consolidation, Ukraine, national mentality, national values.*

Проблемы утверждения и развития политической нации в Украине: государственно-управленческие измерения. *Исследованы государственно-управленческие аспекты процесса утверждения и развития политической нации в Украине.*

Ключевые слова: *политическая нация, государственное управление, национальная консолидация, Украина, национальный менталитет, национальные ценности.*

На сьогоднішній час розвиток держави не може відбуватись без одночасного розвитку спільноти, яка проживає на цій території, тобто гармонійний розвиток населення і поступове перетворення його на політичну націю шляхом національної консолідації є певним етапом-причиною розвитку самої держави. Консолідована політична нація є основною рушійною силою успішного розвитку практично кожної держави світу. Якщо політичної нації у її остаточно сформованому стані не існує, потрібно всіма можливими засобами, насамперед з допомогою державного управління, сприяти міцній консолідації населення в єдину національно та політично саморефлексивну спільноту. При цьому державне управління відіграє особливу роль у побудові вискоєфективної держави з відповідним рівнем економічного зростання, розвиненою духовною та матеріальною культурою, соціальною інфраструктурою тощо. У цьому контексті національним стратегічним цілям повинно сприяти державне управління, яке реалізується за допомогою спеціальних функціональних засобів і методів. При цьому воно повинно правильно скеровувати необхідні вектори управлінської діяльності.

Проблематиці політичної нації на сучасному етапі присвячена особливо значна кількість досліджень у різних галузях науки (етнології, соціології, політології, історії тощо). Наука державного управління також не є винятком, адже управління державою здійснюється за допомогою так званих «людських ресурсів», рівень духовного та морального розвитку яких, у свою чергу, залежить від рівня розвитку всієї політичної нації, формується на її «загальному тлі». Саме тому, досліджуючи державно-управлінські виміри проблем утвердження та розвитку політичної нації в Україні,

звертатимемо особливу увагу на сутність і характерні особливості розвитку обох понять. При дослідженні першого об'єкта, тобто соціоцивілізаційного феномену «політична нація», варто зазначити, що в Україні одними з найбільш детальних розробок проблем націології загалом і нації зокрема є теоретико-методологічні праці таких вітчизняних науковців, як: О. І. Бочковського [1], В. Крисаченка, М. Степико, О. Власюка [8], А. Колодій [7], Г. Нестеренко [9], М. Обушного [12] та ін. Для даного дослідження корисним було також ознайомлення із працями зарубіжних вчених: О. Севастьянова [13], Л. Гумільова [3], Е. Сміта, М. Вебера, К. Реннера, Г. Сетон-Ватсона тощо. Що стосується стану дослідження поняття «державне управління», то ця специфічна діяльність держави багатогранно вивчена у розробках численних науковців. Нами було використано теоретико-методологічні розробки Т. Бутирської [2], Д. Дзвінчука [5], В. Карлової [6], Н. Нижник, В. Олуйка [4], В. Алексевича [10], С. Мосова [11], І. Сурая [14] та І. Черленяка [15].

Хоча тема політичної нації на сьогодні є однією з найактуальніших у контексті протистояння глобалізаційних та державотворчих процесів у XXI ст., і форми й методи державного управління у різних країнах вивчені на достатньо високому рівні, однак проблеми утвердження та розвитку політичної нації в Україні потребують подальших ґрунтовних досліджень. Визначення цих проблем і напрямів їх вирішення сприятиме, за допомогою державно-управлінських засобів, налагодженню дійсної, а не ілюзорної національної консолідації у нашій країні. Дослідження має на меті з'ясувати державно-управлінські виміри існуючих в Україні проблем утвердження та розвитку політичної нації як однієї з найголовніших сучасних категорій науки. Для досягнення мети дослідження ставимо перед собою такі завдання: 1) проаналізувати теоретичні трактування понять «політична нація» та «державне управління» вітчизняними і зарубіжними науковцями, дати власне «державно-управлінське» визначення терміну «політична нація»; 2) дослідити основні аспекти взаємозв'язків політичної нації з державним управлінням.

Насамперед потрібно розглянути смислові значення досліджуваних понять. Так, щодо трактувань першого терміна «політична нація», то однієї загально визнаної універсальної дефініції не існує. Причина цього – багатогранність функцій, пов'язаних з цим феноменом, які нормують і легітимізують майже всі прояви суспільного буття людини [8, с. 12]. Складність нації пояснюється тим фактором, що вона, по-перше, складається з індивідів, а людина є найскладнішою системою у світі (одні й ті самі люди, взаємодіючи різними сторонами, можуть утворювати різні системи), по-друге, порівняно з іншими формами людських спільнот, на національному рівні до економічних, соціальних, культурних, психологічних зв'язків додаються ще й політичні [9], а від себе додамо – та державно-управлінські зв'язки. Одну з перших спроб теоретичного обґрунтування ідеї нації зробив польський соціолог Л. Гумплович. З середини XIX ст. термін «нація» англо- та франкомовні словники стали вживати переважно на означення спільностей людей при належності до тієї чи іншої держави. Власне відтоді учені намагаються дати визначення нації як політичної спільноти. На даний час в Європі утвердилась дефініція нації як великої спільності людей, «котра через нові об'єктивні й суб'єктивні передумови принаймні на деяких територіях інтегрувалася в однорідне суспільство, що усвідомлює наявність цієї особливої спільності, і йому притаманне бажання жити у спільній державній структурі» [12]. З точки зору М. Вебера, це поняття має суб'єктивний характер, а предмет, який воно визначає, належить до «сфери цінностей» людини і ґрунтується на людській природі розуміння світу, що існує лише у відчутті людини, котра прагне бути частиною соціального і політичного співтовариства [8, с. 13].

Варто артикулювати увагу на тому, що паралельно із вказаним тлумаченням політичної нації існує ряд інших підходів до її розуміння у зарубіжній та вітчизняній науці. До прикладу, М. Обушним було проаналізовано такі теорії походження націй, як:

атомістична (Ш. Монтеск'є, Вольтер, С. Манчіні, С. Рудницький), психологічна (Е. Ренан, О. Бауер, П. Куліш, В. Антонович, В. Старосольський), культурологічна (К. Реннер, О. Потебня, І. Франко), історико-економічна, або марксистсько-ленінська (К. Каутський, К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін, Й. Сталін). Строкатість концепцій і поглядів на визначення нації – свідчення складності цього соціального феномену, типізація якого є однією з найскладніших проблем сучасної науки [12]. Всупереч утопічним прогнозам щодо денаціоналізації людства, поширеним на початку ХХ ст., роль нації як форми суспільної організації і чинника політичного життя аж ніяк не зменшується. Навпаки, нація все виразніше виступає як базовий елемент людського співтовариства, дійова особа політики [7, с. 5]. Таким чином, політична нація є певною системою, структурна ієрархічність якої виявляється у тому, що її елементи посідають різні смислові рівні в економічній, політичній, соціальній, культурній тощо підсистемах, а в якості верхнього рівня ієрархії виступають саме органи управління. З ієрархічністю нації як системи тісно пов'язана інша її системна ознака – наявність власного органа управління – президента, парламенту тощо, тобто державної влади в тій чи іншій формі [9].

Що стосується поняття «державне управління», то його роль в утвердженні та розвитку української політичної нації важко переоцінити, адже, на думку Н. Нижник, «проблема державного управління, його значення в житті суспільства – одна з центральних у фундаментальних і прикладних суспільних науках» [10, с. 75]. Власне термін «державне управління» уперше використав В. Вільсон у 1887 р. для позначення сфери практичної діяльності [5]. Так, російський учений Г. Атаманчук визначив термін «державне управління» як «практичний, організуючий і регулюючий вплив держави на суспільну життєдіяльність людей із метою її упорядкування, зберігання або перетворення» [4, с. 8]. Це обумовлюється, насамперед, визначальним впливом результатів діяльності органів державного управління на існування як самої держави, так і на подальший розвиток усіх сфер суспільної діяльності [4, с. 5]. Інший науковець В. Авер'янов пояснював державне управління як «діяльність особливого роду, зміст якої полягає у виконанні правових актів шляхом різних форм організуючого впливу на суспільні явища та процеси» [11, с. 12]. Таким чином, можливість впливати на суспільство – специфічна властивість державного управління, яка реалізується не тільки в межах конкретної держави, але поширюється навіть на інші спільноти людей у межах міжнародної політики, що здійснюється державою відповідно до її геополітичних інтересів [11, с. 9].

З точки зору І. Сурай, державне управління «здійснюється в межах суб'єктивного фактора (суспільства) як управляючий вплив одних людей, що організовані у владні структури, на інших, зайнятих у сферах відтворення матеріальних, соціальних та духовних цінностей і продуктів» [14, с. 50–51]. Таким чином, державне управління є певним процесом організації і самоорганізації людей та ресурсів [15, с. 19]. Воно управляє розвитком «трьох-просторового комплексу країна-державна-суспільство, яке відтворюється на базі взаємодії та координації такої управлінської системної тріади, як соціальне управління-державна влада-державне управління» [15, с. 20]. Щодо такої складової тріади, як «соціальне управління», то варто акцентувати увагу на тому, що воно залежить від рівня самоорганізації суспільства і суспільного життя у феномен «політична нація». При цьому політична нація як механізм соціального управління повинна супроводжуватись чітко визначеними стратегічними намірами і мати «план перспектив розвитку», усвідомлений як державою, так і суспільством.

Наша концептуальна позиція полягає в тому, що зв'язок політичної нації та державного управління потрібно формувати так, щоб сутність державного управління розкривалась би через організацію колективної діяльності компонентів держави і координації їх дій для досягнення визначеного соціально значущого результату, зокрема результату становлення політичної нації. Т. Бутирська наголошує, що

державне управління – це «особлива форма діяльності держави, обумовлена об'єктивними потребами забезпечення її цілісності, гармонійного існування та перспектив розвитку» [2, с. 98]. У свою чергу, аналіз показує, що розвиток держави неодмінно впливає на владу, державне управління, управлінські відносини тощо [10, с. 75]. Так, виконавча влада може застосовувати спеціальну технологію побудови нації, яка називається державне та національне будівництво. У цій конструкції рівноправно повинні існувати етнонаціональні і соціально-політичні фактори та складові, і зв'язок державного управління та політичної нації можна спостерігати у тому аспекті, на який указувала Н. Нижник: «Державне управління знаходиться у прямій залежності від ступеню складності державної системи, структури державного управління та рівня розвитку суспільних відносин» [10, с. 77]. Якщо проаналізувати цю тезу, впливає, що розвиток суспільних відносин, рівень яких безпосередньо визначає етап консолідації спільноти у етнос чи вищою мірою у політичну націю, впливає на ступінь розвитку державного управління.

На думку Д. Дзвінчука, управління можна також визначити як специфічний вид суспільної діяльності [5]. Якщо це вид суспільної діяльності, тобто він здійснюється в інтересах суспільства, а звідси – у інтересах політичної нації, то взаєморозвиток державного управління та політичної нації є процесом одностороннім та взаємозалежним. При цьому, державне управління повинно бути «динамічним, не відставати від реалій життя, передбачаючи соціальні процеси, спрямовуючи і прокладаючи шлях до їх практичної реалізації на користь громадянського суспільства» [10, с. 78]. Щодо передбачення соціальних процесів зі сторони державного управління, то це підтверджується тим чинником, що представникам управлінської діяльності загалом та державної влади зокрема належить визначальна роль у прогнозуванні майже всіх процесів, які відбуваються у суспільстві; сприяттні їх ефективному налагодженню; спрямуванні до розвитку держави та її функцій щодо консолідації [10, с. 79].

Що стосується взаємозв'язку нації з державою як зв'язуючою ланкою між власне політичною нацією та державним управлінням, то, з погляду Л. Ребета, держава і нація пов'язані між собою так, як пов'язана форма зі змістом, адже нація – це передусім культурно-етнічна спільнота, що зорганізувалася також політично [12]. Держава є основною політико-правовою формою реалізації нацією своєї правосуб'єктності, і в цьому сенсі нація може розглядатися як державотворчий етнос. Доречно тут привести слова М. Бердяєва, який вважав, що «кожна нація прагне утворити свою державу, зміцнити і посилити її. Це здоровий інстинкт нації. Втрата нацією своєї держави, своєї самостійності і суверенності є великим нещастям, важкою хворобою, що нівечить душу нації. Через державу нація розкриває всі свої потенції. З іншого боку, держава повинна мати національну основу, національне ядро, хоча племінний склад держави може бути дуже складним і різноманітним» [13]. Таким чином, кваліфікуючою ознакою для нації є державоутворююча функція.

О. Бочковський стверджував, що процес такого націотворення може відбуватися двома шляхами: «знизу» – на органічній основі, «згори» – на політичній основі, з допомогою держави [12]. Зокрема, у цьому контексті потрібно згадати слова В. Липинського, що «ніхто нам не збудує держави, коли ми її самі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не захочемо бути» [6, с. 55]. Таким чином, бачимо, що «пріоритет першочерговості» одні вчені надають нації, а інші – державі. Об'єднання цих точок зору на процес націотворення може відбуватись через ротацію еліт, у діяльності якої рефлексує сума композицій менталітету нації. Кожна нація у певний час формує свою еліту, яка виступає на захист і від імені «національного інтересу», ініціює побудову власної держави «бездержавними» націями, а в слушні моменти – започатковує необхідні реформи з використанням державних механізмів впливу та регулювання. Слід зауважити, що усі хочуть управляти і намагаються це зробити, але ефективності при цьому немає. Одна з основних причин – втрата здатності

охопити та впливати на суспільство і державу системно, адже держава – це «великий соціальний організм, про який треба дбати постійно, а не фрагментарно поповнювати державне управління деякими новаціями» [10, с. 79]. Державність є найвищим типом формалізованої консолідації певної спільноти. Саме держава робить певну людську спільноту політичним феноменом, відмінним від інших спільнот. Політична нація властива не кожній державі. «Якщо для політичної нації існування держави є невід’ємною умовою, то зворотна залежність не є такою однозначною: держава може існувати, а всередині неї політичної нації може не бути» [8, с. 6]. Людність країни, у якій вона перебуває поза межами людських прав, не є суб’єктом політичної діяльності і тому не може розглядатись як політична нація. І, навпаки, населення держави, яке бере хоч якусь участь у її управлінні, формуванні органів влади, контролі за їхньою діяльністю, може розглядатись як політична нація певної міри зрілості [8, с. 6–7].

Виходячи із самоорганізаційного підходу, І. Черленяк наголошує, що «суспільство є складною самокерованою системою і способом його існування виступає саме управління. Управління постає особливою соціальною функцією, яка виникає з об’єктивної потреби суспільства та супроводить всю історію людства, набуваючи політичного характеру і відповідних форм у суспільстві соціального розшарування» [9]. Потрібно зазначити, що основа, тобто джерело сили, державного управління полягає у легітимності та визнанні спільнотою, бажанні співпрацювати для досягнення стратегічних цілей майбутнього розвитку держави. Ми притримуємось точки зору М. Обушного, за якою нація є структурно складним феноменом, у якому тісно переплетені і взаємодіють як етнічні, національні так і державотворчі чинники, дослідження яких знаходиться у сфері державного управління. На даний час існує потреба у науково-обґрунтованій етнонаціональній державній політиці, у якій би враховувались інтереси всіх громадян держави. Значимість такої державної політики в Україні постійно зростає, оскільки тільки така політика може забезпечити суверенність, незалежність, демократизм, соціальність держави, її національну безпеку, а нація може стати системною спільнотою, що є найбільш надійним фундаментом її існування [12].

Після етапу формування первинного рівня настає етап відтворення політичної нації. На цьому етапі до функцій державного управління належать організація, реалізація та контроль процесу саморозвитку і самозбереження політичної нації у конкретній державі, для чого державне управління повинно мати конституційні та законодавчі підстави. Таким чином, нація є основою сучасної структури людства. Подальший розвиток наукових уявлень про націю мають характер саморозвитку теорії, яка є природним станом людського пізнання [12]. Вирішальний чинник оптимального утвердження та розвитку політичної нації в Україні належить саме органам державного управління завдяки здатності приймати оптимальні державно-управлінські рішення і, головне, реалізовувати їх для досягнення націєтворчої мети. Звідси – державне управління є «невичерпним феноменом розвитку взаємовідносин держави з суспільством» [10, с. 74].

У результаті проведеного нами дослідження, ми дійшли до висновку, що процес формування практично всіх політичних націй є досить складним і тривалим у часі, який має особливу цінність для розвитку держави загалом, суспільства та кожного її громадянина зокрема. Саме тому політична нація виступає одночасно і джерелом, і наслідком державного управління. Це можна пояснити на прикладі того, що політична нація, а передусім її управлінська еліта, «продукують» державно-управлінські рішення, які є джерелом державного управління. У свою чергу, державно-управлінські рішення впливають на власне утвердження та розвиток політичної нації, будучи таким чином своєрідним «наслідком» для політичної нації. До прикладу, як наслідок державного управління політична нація виступає тоді, коли представники управлінської діяльності приймають рішення щодо провадження такої політики й ідеології «плавильного тигля» (*melting pot*), заміненого на сучасному етапі на м’якіше означення «культурної

поліфонії», або ідеології «миски з салатом» (*salad bowl*) як мультикультуральної концепції.

Політичній нації історично відповідає воля як складна конструкція та ідеологічна форма, адже політична нація є однією з форм ідеології та джерелом політичного самоствердження, а у вірі і волі знаходиться доцільність політичної нації, її інструменти та джерело сили держави. Цей важливий аспект досліджував і Л. Гумільов [3], розглядаючи та аналізуючи різні рівні комплементарності певних етносів і окремих осіб між собою.

Для вирішення проблем утвердження та розвитку політичної нації в Україні необхідно сприяти гармонійному розвитку тріади націоналізм-патріотизм-громадянскість, за допомогою якої представники інших націй не відчуватимуть себе пригноблено і почуття патріотизму поступово зростатиме. Політична нація також потребує інструментів планування майбутнього, а державне управління власне направлене на реалізацію мети майбутнього цивілізаційного самовираження нації. При цьому за умов функціонування політичної нації значення приватних інтересів зменшується, відходить на другий план, а суспільні інтереси отримують першочергове значення. Таким чином, саме держава повинна надавати захист і владні ресурси для членів спільноти, а політична нація, зі своєї сторони, по-перше, повинна «освячувати», тобто забезпечувати цивілізаційну цінність держави і, по-друге, групувати мотивації та інтереси частин суспільства у гармонійну композицію, для чого їй обов'язково необхідні спеціальні інструменти владного впливу державного управління.

Проаналізовані у статті державно-управлінські виміри проблем утвердження та розвитку політичної нації в Україні є особливо багатоаспектними та багатоваріантними. Можна стверджувати, що роль своєрідної «з'єднуючої» ланки між політичною нацією, з одного боку, і державного управління, з іншої сторони, належить державі як результату реалізації державотворчих устремлінь політичної нації за допомогою спеціальних форм і засобів державного управління. Тобто політична нація є системою, що прагне досягнення конкретної мети, а саме – реалізації з допомогою державного управління власної здатності до самоорганізації та саморозвитку. Це, у свою чергу, може відбуватись тільки у високорозвиненій державі, що є пріоритетним напрямом для подальшого розвитку України. Що стосується державного управління загалом, то воно включає до свого складу управління всіма процесами з метою розвитку стійкості держави і суспільства та забезпечення в кінцевому рахунку національної безпеки держави. Тому повномасштабне формування політичної нації і її розвиток є широкоформатним процесом, який потребує єдності інтересів та розуміння завдань держави. Саме громадяни як елементи політичної нації володіють правами і делегують ці права виборним органам держави. Забезпечення механізмів делегування відбувається через проміжний компонент, яким є політична нація як ідеологічна, ціннісна та моральна система.

Проведений аналіз досліджених теоретико-методологічних концепцій і розробок засвідчує, що висновки, зроблені у даній статті, можуть слугувати для подальшого детального розгляду проблем утвердження та розвитку політичної нації в нашій державі саме в державно-управлінському ракурсі. Отже, потреба ґрунтовних наукових досліджень проблем утвердження і розвитку політичної нації є особливо актуальним завданням для науки державного управління в Україні.

Література

1. Бочковський О. І. Вступ до націології / Ольгерд Іполит Бочковський. – Мюнхен : УТГІ, 1991–1992. – 338 с.
2. Бутирська Т. О. Модернізація державного управління крізь призму державного будівництва / Т. О. Бутирська // Суспільство, держава, управління, право : науковий журнал. – 2011. – Вип. 1. – С. 89–99.

3. Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли / Лев Гумилев. – М. : Изд-во «ДИ-ДИК», 1993. – 640 с.
4. Державне управління в Україні : наукові, правові, кадрові та організаційні засади: навч. посібник / За заг. ред. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйка. – Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2002. – 352 с.
5. Дзвінчук Д. І. Державне управління : курс лекцій / Д. І. Дзвінчук. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 501 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до книги <http://referat.antiarml.ru/ref-105274.shtml>.
6. Карлова В. В. Національна еліта як духовно-інтелектуальний феномен / В. В. Карлова // Суспільство, держава, управління, право : науковий журнал. – 2011. – Вип. 2. – С. 51–63.
7. Колодій А. Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України / А. Колодій // Агора – 2008. – Вип. 6. – С. 5–14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : <http://political-studies.com/?p=578>.
8. Крисаченко В. С. Українська політична нація : генеза, стан, перспективи / В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. С. Власюк; за ред. В. С. Крисаченка. – К. : НІСД, 2004. – 648 с.
9. Нестеренко Г. О. Українська політична нація : самоорганізаційні засади становлення. Монографія / Галина Олегівна Нестеренко. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007 – 360 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до книги : http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/ispu_ksue_Nesterenko/.
10. Нижник Н. Р. Державне управління : погляд у майбутнє / Н. Р. Нижник, В. М. Алексєєв // Суспільство, держава, управління, право : науковий журнал. – 2011. – Вип. 2. – С. 73–81.
11. Нижник Н. Р. Теоретичні аспекти державного управління : монографія / Н. Р. Нижник, С. П. Мосов. – Чернівці : Технодрук, 2011. – 248 с.
12. Обушний М. І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. політ. наук : спец. 23.00.05 «Етнополітологія та етнодержавознавство» / М. І. Обушний. – К., 1999. – 35 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до автореферату : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ukrain/obushny.pdf.
13. Севастьянов А. Н. Этнос и нация / Александр Никитич Севастьянов. – М. : Книжный мир, 2008. – 192 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до книги : <http://www.sevastianov.ru/rasa-i-etnos/etnos-i-natsiya-33.html>.
14. Сурай І. Г. Поняття «еліта» в системі суб'єктів державного управління : альтиметричний підхід / І. Г. Сурай // Суспільство, держава, управління, право : науковий журнал. – 2011. – Вип. 1. – С. 46–54.
15. Черленяк І. І. Система державного управління : оптимальність та оптимізація / І. І. Черленяк // Суспільство, держава, управління, право : науковий журнал. – 2011. – Вип. 2. – С. 17–29.

**ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ
ЯК ФАКТОР ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ****Червеняк Кристина Тарасівна,**аспірантка кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород

У статті здійснено аналіз розвитку державної етнонаціональної політики часів незалежності як визначального фактору державотворення. Зокрема, охарактеризовано законодавчі засади та організаційно-управлінську структуру етнонаціональної політики. Стаття дає загальну характеристику кризовості сучасного стану етнонаціональної сфери в Україні, що яскраво виявилось на прикладах подій у Криму та на Донбасі. Також визначено перспективи розвитку державної політики у цій сфері і можливі рекомендації щодо її вдосконалення.

Ключові слова: етнонаціональна політика, етнополітичний менеджмент, державотворення, етнонаціональна сфера, Україна.

Ethnic policy of Ukraine as a factor of the statehood formation. *The article analyzes development of ethnic policy since independence as a determining factor in creation of the state. In particular, it is described the legal framework, organizational and management structure of ethnic policy. The article gives a general description of the current crisis in the ethnic sphere in Ukraine, which clearly proved by the examples of Crimea and Donbas. Also, there are prospects for the development of public policy in this area and possible recommendations for its improvements.*

Key-words: ethnic policy, ethno-political management, statehood formation, ethnic sphere, Ukraine.

Этнонациональная политика Украины как фактор формирования государственности. *В статье проведен анализ развития государственной этнонациональной политики времен независимости как определяющего фактора государственного строительства. В частности, охарактеризованы законодательные основы и организационно-управленческая структура этнонациональной политики. Статья дает общую характеристику кризисности современного состояния этнонациональной сферы в Украине, что ярко проявилось на примерах событий в Крыму и на Донбассе. Также определены перспективы развития государственной политики в этой сфере и возможные рекомендации по ее совершенствованию.*

Ключевые слова: этнонациональная политика, этнополитический менеджмент, формирование государственности, этнонациональная сфера, Украина.

Україна – держава з поліетнічним складом населення. Етнонаціональний фактор є визначальним, а не допоміжним чи проміжним, у відродженні і розвитку українських державотворчих процесів. Саме тому потрібно звертати відповідну увагу на збалансування інтересів різних етнічних груп з інтересами державного будівництва. Становлення української державності безпосередньо залежить від консолідації усіх верств для стабільного соціального, економічного, культурного, політичного розвитку суспільства. А це неможливо зробити без миру і злагоди, без міжетнічного діалогу.

Мета – розкрити значення етнонаціональної політики України як фактору державотворення. Визначена мета зумовила постановку таких завдань:

- проаналізувати законодавчі засади та організаційно-управлінську структуру етнонаціональної політики;
- дослідити сучасних стан розвитку етнонаціональної сфери;
- визначити перспективи розвитку державної етнонаціональної політики.

До певного часу наша держава залишалася чи не єдиною колишньою республікою СРСР, в якій не відбувалося значних міжетнічних конфліктів, а ситуація в етнополітичній сфері визначалася як відносно стабільна. На думку українського дослідника В. Семка, це пов'язано, перш за все, з тим, що «процес набуття незалежності в Україні пройшов мирним, «оксамитовим» шляхом і не супроводжувався загостренням етнополітичної ситуації та збройними конфліктами на етнічному ґрунті... Іншим чинником етнополітичної стабільності в Україні стала достатньо зважена національна політика керівництва, яке не вдалось до «революційного» сценарію українзації, хоча й спричинило гостру критику з боку національно-орієнтованих політичних сил» [1, с. 89]. Варто додати ще й те, що процес розробки основних принципів співіснування різних етнічних спільнот відбувався паралельно з процесом державного будівництва, а впровадження етнонаціональної стратегії гальмувалося тим, що перевага віддавалася громадській, а не етнічній ідентичності; індивідуальним правам особи, а не колективним правам спільноти.

На законодавчому рівні, незважаючи на достатньо складні умови суспільно-політичного розвитку держави, український політикум в цілому розумів важливість законодавчого врегулювання сфери міжетнічних відносин. Українське законодавство в цій сфері розцінювалося як прогресивне та одне з найкращих в Європі. Експертний аналіз засвідчує, що Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР» (1989 року), Декларація прав національностей України (1991 року), Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 року) випередили у часі прийняття Радою Європи провідних для регіонального рівня міжнародно-правових документів у цій сфері правовідносин. Існує правовий масив багатосторонніх міжнародних договорів, представлених, зокрема, Рамковою конвенцією про захист національних меншин (ратифікованою Верховною Радою України 26 січня 1998 року), Конвенцією СНД про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, підписаною від імені України 21 жовтня 1994 року, а також двосторонніми міжнародними договорами. Особливе значення для українських реалій має ратифікація 15 травня 2003 року Верховною Радою України Європейської хартії регіональних мов або мов меншин [4].

Незважаючи на те, що в окремих нормах і положеннях політико-правових та юридичних актів України відбиті практично всі права національних меншин, передбачені міжнародно-правовими документами, деякі з них не мають механізмів реалізації, а інші протягом багатьох років не виконуються або виконуються лише частково. Це стосується питань реалізації права на представництво в органах влади та права на самоврядування, питання здобуття освіти рідною мовою, питання збереження історико-культурної спадщини.

Експерти сходяться на думці, що при всій своїй обмеженості, недосконалості і застарілості концептуальна та нормативна база етнонаціональної політики в Україні відображає той хисткий баланс інтересів і світоглядних компромісів, який дозволяв до останнього часу зберегти мир і відносну стабільність етнонаціональних відносин. Тому кожна не досить переконлива спроба внести у це питання додаткову чіткість і однозначність сприймається як загроза зруйнування встановленого балансу [2, с. 2].

В інституційному вимірі з проблемами національних меншин у першу чергу стикалися місцеві органи влади, яким, з допомогою центральної влади або без такої, до певного часу вдавалося згладжувати гості кути і не допускати загроз національній безпеці та територіальній цілісності нашої держави. В уряді України також був створений орган, який займався вирішенням питань, що стосувалися різних етнонаціональних груп. Він безліч разів змінював назву і місце у політичній системі.

Зараз таким органом є Департамент у справах релігій та національностей при Міністерстві культури України. Державним етнополітичним менеджментом також займається Комітет Верховної Ради з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин.

Сучасний стан розвитку нашої країни позначається кризою українського державотворення, як такого, що, зокрема, проявляється через кризу державної етнонаціональної політики. Ця криза яскраво проявилася у Криму та на Донбасі. Хоча не можна стверджувати, що це єдині регіони, в яких наявні подібні проблеми. Також у зоні ризику, наприклад, Закарпаття, Чернівецька область тощо. Просто саме в цих регіонах недогляд в етнополітичній сфері призвів до найбільш нищівних наслідків для українського державотворення.

Етнонаціональна політика Української держави щодо автономії будувалася на засадах балансування між кримськими татарами і проросійським населенням, які мали діаметрально протилежні вимоги до влади. Перші вважали Крим своєю Батьківщиною і вимагали забезпечення політико-правових, соціально-економічних, освітніх і культурних прав репатріантів. Другі вважали Крим російською територією і вимагали провідного становища у визначені вектору розвитку півострову, використовуючи можливість доступу до влади. Центральна влада, в свою чергу, використовувала кримських татар у боротьбі проти проросійського сепаратизму на півострові, але жертвувала їх інтересами, щоб не втратити російський електорат у Криму. Натомість, за дискусіями про мову і цінності на Донбасі приховувалися історичні протиріччя між українцями та росіянами, що ускладнювалися наявністю проміжного типу – російськомовних українців. Мовний конфлікт ускладнювався тим, що мовна ідентичність трактувалася як етнічна ідентичність. Таке ототожнення російськомовних з етнічними росіянами ставилося в основу вимог проросійської частини суспільства до всього українського народу та Української держави. Проблема з відміною, прийнятого у 2012 році «Закону про мови», тільки погіршила ситуацію і остаточно підштовхнула населення Донбасу на бік Росії. Недаєглядність державної етнонаціональної політики призвела до небажаних результатів – анексії Криму і втрати частини Донбасу.

Для уникнення подібних ризиків у інших регіонах та запобігання погіршення вже існуючої ситуації, політична еліта повинна нарешті звернути увагу на державну етнонаціональну політику. Зараз на часі законодавче ухвалення Стратегії (Концепції) етнонаціональної політики України, яка роками обговорюється в науково-експертному середовищі і має визначити правові та політичні основи національно-державницького розвитку країни. Правова база вимагає прийняття нової редакції Закону України про національні меншини, а також перегляду і суттєвого доповнення до діючих нормативних актів. Крім того, в Україні бракує механізмів і спеціалістів для управління регіональною етнополітикою, для вироблення та запровадження системи заходів, спрямованих на діалог держави з представниками різних етнічних груп, щоб забезпечувати їх базові потреби та уникати ризиків стабільності у суспільстві. Та й взагалі етнополітичний менеджмент держави вимагає професійного, продуманого підходу, який би відрізнявся у залежності від специфіки регіону.

Безперечно реалізація цих дуже потрібних кроків вимагає зміни державного управління у сфері етнонаціональних відносин. На часі розширення повноважень і функцій Департаменту у справах релігій та національностей при Міністерстві культури України. Слід звернути увагу на побудову управлінської вертикалі здійснення державної етнополітики, тобто створення представництв Департаменту на місцях. Таке відродження мережі структурних підрозділів при обласних та, при необхідності, районних держадміністраціях дозволить проводити повноцінний моніторинг ситуації на місцях, ефективно співпрацювати з регіональними громадськими організаціями національних меншин [3]. Названі заходи можна доповнити створенням певних майданчиків у форматі консультативних органів при органах влади, де б представники

громадських організацій національних меншин могли вести діалог з представниками влади.

Висновки. В Україні до певного часу була відносно стабільна ситуація у етнополітичній сфері. Це забезпечувалося сукупністю законодавчих актів, що регулювали її. Такі закони здебільшого були неповними та позбавленими механізмів забезпечення і реалізації прав національних меншин. А органи, що безпосередньо вирішували проблеми етнічних спільнот діяли на місцевому рівні. Проте ця недосконала система, як не дивно, виконувала свою основну функцію – підтримувала спокій і стабільність поліетнічного суспільства.

На сучасному етапі державна етнополітична політика та й загалом уся етнополітична сфера України перебуває у кризі, основою якої є криза державотворення. Етнополітичній сфері бракує стратегії етнополітичного менеджменту в залежності від специфіки регіону, а також цілісної і продуманої стратегії загальнодержавної етнополітичної політики. Натомість, реалізація цих заходів неможлива без кардинальної зміни державного управління у сфері етнополітичних відносин через розширення повноважень центральних органів влади, створення їх представництв на місцях та утворення консультативних «майданчиків співпраці» влади і структур етнічних груп.

Саме тому стабільний і послідовний державотворчий процес в Україні значною мірою залежить від обґрунтованого вибору державної етнополітичної політики. Ефективність влади (чинної і майбутньої) в Україні повинна визначатися не тільки спроможністю вдало реалізовувати політику, наприклад, в економічній сфері, але й її спроможністю реалізовувати етнополітичну політику як пріоритетний державотворчий чинник. Адже це безпосередньо впливає на цілісність нашої держави, стабільність і розвиток соціально-політичної системи в ній. Ігнорування зв'язку між процесами етнополітичними і процесами державотворчими уже мало негативний вплив на розвиток України. Анексія Криму і війна на Сході – безпосередні наслідки непродуманої, непослідовної етнополітичної політики влади щодо цих регіонів.

Література

1. Єрмаков П. Можливі чинники дестабілізації етнополітичної сфери / Павло Єрмаков // Політичний менеджмент. – 2007. – №6. – С. 89–95.
2. Концептуальні засади безпекової політики у сфері національної ідентичності та міжетнічних відносин в Україні // Наукова доповідь Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. – К., 2010. – 15 с.
3. Проблема реформування Центральних органів виконавчої влади з питань етнополітичної політики в Україні [Електронний ресурс] // Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/820/>.
4. Проблеми інтеграції кримських репатріантів в українське суспільство. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 13 - 14 травня 2004 р. [Електронний ресурс] / Укл. І.Ф. Курас. – К. : Світогляд, 2004. – Режим доступу: <http://cidct.info/uk/publications/Panchuk/index.html>.

**ВПЛИВ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ 20–30 РР. ХХ СТ.
НА ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ****Киричевський Іван Петрович,***Науковий керівник:***Киричевський Петро, протоієрей,**
благочинний церков Лугинського району
Овруцької єпархії УПЦ,
кандидат історичних наук,
м. Житомир

Вплив переселенських процесів 20–30 рр. ХХ ст. на формування етнічного складу населення України. В статті розкриваються особливості переселення національних меншин на територію України в 20–30 рр. Прослідковано взаємозв'язок між формуванням етнічного складу сучасної України та переселенськими процесами радянської доби.

Ключові слова: переселення, етнічний склад, національні меншини.

Influence of resettlement processes of 20–30 years of the XX century on formation of ethnic structure of Ukraine population. *In the paper the features of resettlement of ethnic minorities in the territory of Ukraine in 20–30 years are revealed. There is the interrelation between formation of ethnic structure of modern Ukraine and resettlement processes of Soviet era.*

Key-words: resettlement, ethnic structure, ethnic minorities.

Влияние переселенческих процессов 20–30 гг. ХХ ст. на формирование этнического состава населения Украины. *В статье раскрываются особенности переселения национальных меньшинств на территорию Украины в 20–30 гг. Прослежена взаимосвязь между формированием этнического состава современной Украины и переселенческими процессами советского времени.*

Ключевые слова: переселение, этнический состав, национальные меньшинства.

Актуальність теми дослідження зумовлена об'єктивною необхідністю висвітлення міграційних процесів, які впливали на економічний та політичний розвиток, а також демографічну ситуацію в республіці.

До цього часу в історичній науці не зверталась належна увага на цей комплекс проблем. Поставленій в кон'юнктурні рамки радянської цензури, історичній науці, будучи дотичною до сфери ідеології, доводилось вивчати та оцінювати вище окреслені події у дозволених межах, тобто під кутом зору тогочасної ідеології у вигідному їй світлі. Тому більшість процесів та історичних явищ залишались спотворено потрактованими або зовсім замовчуваними. Отримання Україною незалежності стало поштовхом для переосмислення історичних процесів і наукової спадщини про них.

Недостатньо дослідженим у вітчизняній історіографії залишається тема впливу переселенських процесів 20–30 рр. в Україні на формування національного складу та конфесійного складу населення.

Україна була найбільшою іноетнічною частиною Російської імперії, а отже, найбільш небезпечною для неї. На початку ХХ століття стало очевидно, що політика російського царату щодо асиміляції українців зазнала краху. Українське населення

швидко зростало. На відміну від міста, українське село асиміляційна політика і всеохоплююча русифікація царату охопила значно менше. Селянство, яке на зламі XIX-XX ст. складало 90% населення, переважно не сприйняло насадження російської мови, і на весь трагічний XX вік разом із інтелігенцією стало рушійною силою українського руху.

Етнонаціональний склад населення України був покликаний змінити сталінський план “перемішування” населення СРСР, яке передбачалося широкими програмами на виконання директив і постанов з’їздів КПРС та планів п’ятирічок. Цей процес тлумачився як такий, що “веде до соціального і етнічного згуртування нації: усунення віджилих мовних і побутових відмінностей, вирівнювання соціально-класової структури тощо [3, с. 126]. Під виглядом діяльності, спрямованої на ліквідації куркулів як класу, в Україні було зруйновано понад 200 тис. найбільш дієздатних і заможних селянських господарств, виселено сотні тисяч “куркулів” та членів їх сімей. У грудні 1929 р. Політбюро ЦК ВКП(б) визначило цифру куркулів, до котрих мали застосовуватися репресивні заходи—5-6 млн. чол. Лише на одній з нарад в ОГПУ 3 травня 1933 р. Сталін особисто накреслив завдання **додатково** виселити з України ще 145 тис. селян [2, с. 262].

У 20-х рр. при ЦВК СРСР існував Всесоюзний Переселенський Комітет, де затверджувалися плани переселень і давалися вказівки відповідним органам. Однією з причин виселення українців із етнічних територій документи цього органу називали аграрну перенаселеність, яка обраховувалась в 7 млн. чол. Для вирішення цього питання формально декларувалися економічні заходи вирішення проблеми, такі як, інтенсифікація сільського господарства, стимулювання розвитку промисловості та кустарного виробництва. Якщо ж вищевказаними заходами не можливо було б вирішити проблему перенаселеності, тоді передбачалося вдатись до переселення. Зазначалось, що в умовах України просто переселення не дасть бажаного результату, оскільки малоземельних селян в Україні було 90%, і всіх переселити одночасно немає технічної можливості. На практиці ж одразу почався процес переселення – 1925 року передбачалося переселити 40 тис. наших співвітчизників на незаселені території СРСР. [17; арк. 13]

Як відзначалося в документах, з України переселяли в основному так званих середняків, тобто найміцніші в економічному плані господарства. Такий факт пояснювався неможливістю надання достатньої фінансової допомоги переселенцям; оскільки т.зв. середняцькі господарства мали достатньо фінансових ресурсів для переселення, тому таким господарствам надавався пріоритет [15; арк. 188].

За проектом постанови ВУЦВК від 1925 р. Наркомзем УСРР подав до нього план на 1925/26 рр., згідно якого підлягали переселенню “12 000 дворів, або 60 000 їдців” до наступних регіонів:

“1. Надволжжя.....	1 400 дворів або	7 000 їдців	
2. Сибір.....	3 000 »	»	15 000 »
3. Далекий Схід.....	3 000 »	»	15 000 »
4. Уральський край.....	600 »	»	3 000 »
5. Північний Кавказ.....	4 000 »	»	20 000 »”

Організація переселення державою мала на меті взяти під свій контроль цей процес в загальносоюзному масштабі. Слід виділити декілька особливостей: 1) Україна називалась другим за перенаселеністю регіоном СРСР; 2) розселення т.зв. надлишкового населення передбачалося провадити на перших порах в межах РСФСР, згодом – на готових для освоєння землях Середньої Азії. Таким чином, тобто переселення з аграрно перенавантажених районів РСФСР в інші республіки СРСР не передбачалось.

Попри інтенсивну переселенську політику, яку проводила центральна влада в СРСР, частка росіян в УРСР станом на 1926 рік становила лише 9%. Ефективність

процесу “перемішування” народів варто проілюструвати цей процес на прикладі окремих регіонів України, особливо такого специфічного, як Донеччина. У 1926 р. тут проживало 64,1% українців і 26,1% росіян. Наплив українських селян до промислових центрів під час українізації начебто повинен був сприяти поступовому виправленню диспропорцій в етнічному складі населення здавна русифікованих міст цього регіону. Серед перших результатів сталінської національної політики стало зменшення у 1939 р. кількості українців на Донеччині до 39% і збільшення росіян до 31%. Офіційні джерела пояснювали таке явище досить специфічно: “Коли в 1931 р. виявилось відставання вугільної промисловості Донбасу, Російська Федерація направила туди понад 31 тисячу своїх посланців. На підприємствах РСФРР готувалися кваліфіковані кадри для роботи на новобудовах України” [13, с. 188].

Землі півдня України були незаселеними та придатними до переселення із густонаселених територій УСРР українців, проте дійсність була іншою. Так, заступник наркома НКВС УРСР Карлсон К.М. доповідав ЦК КП(б)У про переселення із Середньої Азії “баїв”: на території колишнього Херсонського округу 1800 господарств і Мелітопольського-1100. “Всього з утриманнями... 18000 чоловік”. Подібні категорії громадян, між іншим, відірвані від звичного культурно-мовного середовища, значно легше русифікувалися й асимілювалися. Всього ж у 1933–1937 рр. Всесоюзним переселенським комітетом при РНК СРСР та переселенським відділом НКВС СРСР в Україну було переселено 44 457 родин (221 485 чол.) [1].

Окрім цього, на південь України переселяли вихідців з прикордонних областей СРСР та Молдавської РСР, національний склад яких був доволі строкатим. Для переселення німців та вихідців з МАРСР було передбачено виділити в 1925 році 275 тис. дес.; на виділені землі передбачалось переселити 9800 дворів з АМССР [16; арк. 162]. Слід відмітити, що прийшлому населенню передбачалося виділяти землю за нормами землезабезпечення більшими, ніж для місцевого населення. клопотання Одеського окружного земельного відділу про збільшення земельних норм для місцевого населення при цьому свідомо ігнорувалися.

Згідно документів, для так званих національних меншин було виділено колишні козацькі землі. Наприклад, для євреїв були призначені Криворізька, Маріупольська, Херсонська, Запорізька, Мелітопольська та Одеська округи; для німців – Мелітопольська округа, болгар – Первомайська округа та поляків – Херсонська округа. Також для переселення євреїв виділявся Крим.

Таке землевідведення, згідно документів, передбачалося для створення сприятливих умов національного розвитку та відповідного соціально-культурного обслуговування національних меншин [17; арк. 164]. Сприяючи розвитку різномірних культур на одній території, влада таким чином сприяла зародженню ймовірних майбутніх міжнаціональних конфліктів. Це прекрасно розуміли навіть деякі того часні керівники: “Питання одержання землі... є для українського селянства питанням його повсякденного буття. Навколо кожної вільної десятини землі на селі відбувається найжорстокіша боротьба: кому з безземельних або малоземельних селян її одержувати. Цілком природно, що вже по одному цьому факту надання землі не малоземельним та безземельним селянам, а євреям, що не працювали дотепер на ній, викликає у селян певні дорікання й невдоволення, і, завдяки цьому, єврейська колонізація посилює антисемітські настрої” (Голова української філії Комітету по земельному устрою трудящих євреїв (УкрКОМЗЕТ) О.Г.Шліхтер про єврейське переселення) [10]. Один із дописувачів того часу писав: “Уяви собі психологію херсонського селянина, який навіть не може сьогодні обробити ту десятину, яку він обробляв за часів Миколи II, бо він не може полагодити поламаного плуга, не може купити худобу і т.п., і раптом він бачить на залізничній станції товарний вагон і пару нових залізних плугів, чи теплушку, з якої висувають голови здорові воли, і він питає: длякого це все? У відповідь чує: для єврейських колоністів, яких уряд хоче поселити на нашу землю. Я

ще не бачив у житті нічого такого, що було б вимірковане так добре для збудження ненависті, як ця процедура” (Із статті В.Жаботинського “Кримська колонізація” (1926р.) [8]. Трагізм становища українського селянина підтверджують слова: “Український народ має замало землі. З Подільської, Київської чи Харківської губернії українські селяни вимандрують у світ за очі – на Сибір, до Ташкенту, щоб тільки кусник землі дістати... А в тому самому часі уряд України відступає жидам ве лику смугу врожайної землі, розриває тіло українському народу,спроваджує з усіх сторін жидів і творить для них державу” (газетна публікація; газета “Нова година”, 20 червня 1926р.) [10]. Як свідчать цифри, лише за 1924–1930 роки було організовано 162 нові сільсько господарські колонії в українській сільській місцевості, що разом із раніше утвореними складало 210 [8, с. 493].

На думку дослідників, єврейське переселення у всіх його видах було найбільш реальною в тих умовах можливістю якомось пом’якшити соціальну напругу в середовищі єврейського населення [7, с. 493]. Долучення до продуктивної сільськогосподарської праці великої частини єврейського населення дозволило закласти передумови для складання про шарку повноцінного єврейського селянства, однак така ж політика провокувала напруженість в міжнаціональних стосунках, провокувала ненависть українців до євреїв; таким чином, радянська влада діяла згідно принципу розділяй і володарюй.

Незважаючи на застороги, радянська влада продовжувала свою політику. За планом на 1927/28 рік передбачалося переселити на південь України 11.000 господарств представників т.зв нацменшин; за 1928–1929 рр. передбачалося повністю заселити південь України вищевказаною категорією населення [16; арк. 56]. В той же час представникам корінного населення, які мали бажання переселитися на південь України, в цьому йому відмовляли. Про це свідчить листування селян і державних земельних органів [15; арк. 256].

Селянам при цьому рекомендували переселятися в Сибір, Поволжжя або Далекий Схід. Прохання селян про переселення на Кубань, яка, як відомо, є ареалом оселення великої кількості наших співвітчизників, не задовольнялись, мотивувалось це непроведенням процесу землевпорядкування. Така політика була спричинена діями місцевої влади РСФСР, яка не бажала посилення української меншості в Росії, яка побоювалася наростання назріваючого конфлікту між місцевим та прийшлим російським населенням на Кубані [4, с. 388].

Масштабні переселення було проведено після Голодомору 1932–1933 рр. Очевидно, що Україна зазнала масштабних демографічних втрат, які було потрібно в найкоротші строки компенсувати. Італійський консул у Харкові Сержіо Граденіго в службовій записці послу Італії у Москві повідомляв про масовий геноцид українців, зазначаючи, що наслідком лиха буде російська колонізація України, яка змінить її етнічний характер. У той час Радянська влада активно “допідселявала” на звільнені місця етнічних росіян: 6500 родин з Горьківського краю на Одещину, 3500 родин із Західної області на Дніпропетровщину, 4500 родин з ЦЧО на Харківщину, 3500 родин з Івановської області на Донеччину [11, с. 105–107]. Провадитись переселення з вказаних територій мало також на Терек та Кубань, які в попередні роки вважались перенаселеними. Згідно планів, на Терек та Кубань передбачалось переселити не менше 10 тис. сімей, в степову Україну – 15–20 тис. сімей.

В оперативному зведенні Всесоюзного переселенського комітету від 29 грудня 1933 р. під грифом “Терміново. Таємно.” на ім’я начальника ГУЛАГ ОГПУ Бермана повідомлялося “про поселення в Україну станом на 28 грудня ц. р. ...21 856 колгоспних господарств, 117 149 чоловік, 14 879 коней, 21 898 корів та 705 голів різної худоби...” Повідомлялося, що план перевезень колгоспників в Україну, за даними РНК СРСР, виконано на 104,7% [1].

Контингент переселенців добрався, виходячи із завдання упокорення території, яке стояло перед радянською владою. На користь цього факту говорять факти, що основою переселенського контингенту мали бути демобілізовані червоноармійці – люди, ідеологічно оброблені, в лояльності яких радянська влада не мала сумніву, та етнічно чужорідні білоруси та росіяни [12].

Очевидно також, що це переселення було одним з елементів реалізації національної політики більшовиків. Оскільки, як відомо, українці складали переважну більшість сільського населення радянської України, яке мало причини бути нелояльним до радянської влади (наприклад, насильницька суцільна колективізація), а Україна була для більшовиків стратегічним районом в аспекті індустріалізації, що набирала оберти, для більшовиків було потрібно утримувати цей регіон у покорі. Переселення лояльного і етнічно чужорідного населення було засобом вирішення цієї проблеми.

Як показують дані переписів, частка українців у населенні УРСР зменшилась з 80% у 1926 році до 76% у 1939 році (28 млн. чол. і 30,9 млн. чол. відповідно.), в той час, як росіян збільшилось з 9,2% до 13,5 % [6, с. 486]. Таким чином, можна стверджувати, що переселення інших національностей вплинуло на зміну національного складу населення України.

Таким чином, можна стверджувати наступне. Для формування національного складу населення більшовиками широко застосувались переселенські процеси. Хоча декларованими були завдання економічного розвитку СРСР, також ці процеси мали і етнічну сторону, оскільки окремо виділялись переселенці – нацменшини, яким надавались преференції при переселенні; корінне ж населення українських земель мусило переселятися на етнічно чужі їм землі Росії. Радянська влада також вживала заходів, щоб переселенці не мали можливості групуватись за етнічною ознакою.

Таким чином проведені заходи змінили етнічний склад регіонів колишньої козачої слави, заселення їх представниками нехристиянських релігій змінило конфесійне обличчя регіону.

Література

1. Белебега І. Україна і комунізм у злочинних особах: Хто ми? Хто нами керував? Що ми за нація? // Українська газета. – 1999. – № 1.
2. Волкогонов Д. Семь вождей. В двух кн. Книга 1 / Дмитрий Волкогонов. – Издательство: Новости, 1995. – 273 с.
3. Горовський Ф. Шляхом розквіту і зближення. – К., 1974. – 143 с.
4. Жаботинський В. Кримська колонізація // Вибрані статті з національного питання. – [Б. м.]: Біб-ка українознавства: “Сучасність”, 1983. – С.116–117.
5. Кабузан В.М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса / В.М. Кабузан; Ин-т рос. истории РАН. – М.: Наука, 2006. – 658 с.
6. Конквест Р. Доля “куркуля” / Р.Конквест // Вечірній Київ. – 2000. – 19 січня.
7. Магочій Роберт Павло. Історія України / Магочій Роберт Павло – К.: Критика, 2007. – 670 с.
8. Мартин Т. “Империя положительной деятельности”. Нации и национализм в СССР, 1923–1939 / Терри Мартин – М.: РОССПЭН, 2011. – 663 с.
9. Національні процеси в Україні. Історія і сучасність: Документи і матеріали: Довідник у 2 ч. – Ч.2. – К. : Вища школа, 1997. – 709 с.
10. Орлянський В. С. Євреї України в 20–30-ті рр. ХХ ст.: соціально-політичний аспект / В. С. Орлянський. – Запоріжжя: ЗДГУ, 2000. – 252 с.
11. Сергійчук В. Як нас морили голодом / В.Сергійчук. – К.: Укр.вид.спілка, 2003. – 250 с.
12. Сталин и Каганович. Переписка. 1931 – 1936 гг. / Сост. О.В. Хлевнюк и др. – М.: РОССПЭН, 2001 – 775 с.
13. Українська Радянська енциклопедія. – Т.17: Українська Радянська Соціалістична Республіка. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії. [Ред. М.П. Бажан, О.І. Білецький, І.К. Білодід, В.Г. Бондарчук, П.А. Власюк. та ін.], 1965. – 807 с.

14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО). – Ф. 27. – Оп. 6. – Спр. 638.
15. ЦДАВО. – Ф. 27. – Оп. 6. – Спр. 651.
16. ЦДАВО. – Ф. 27. – Оп. 7. – Спр. 1148.
17. ЦДАВО. – Ф. 27. – Оп. 10. – Спр. 783.

УДК 321.013:321.728 (Укр)

ЕМПІРИЧНИЙ ВИМІР ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Гайданка Євгеній Іванович,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
старший науковий співробітник
НДІ політичної регіоналістики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
проректор з наукової та методичної роботи
Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Розглядаються інституційні складові політичного режиму в Україні, що визначають успіхи чи невдачі країни у ході системної демократизації. На методологічній основі Freedom House (Nations in Transit) та Bertelsmann Found досліджується політичний та громадянський рівні трансформації політичного режиму.

Ключові слова: динаміка політичного режиму, індекси демократизації, *Freedom House, Nations in Transit, Bertelsmannnd.*

Empirical dimension transformation of political regime in modern Ukraine. *The article elucidates institutional components of political regime in Ukraine that determine the state's failures or success in the course of systemic democratization. Political and civil levels of political regime transformation are being contemplated taking into consideration the methodological basis and data of Freedom House (Nations in Transit) and Bertelsmann Fund.*

Key-words: *political regime dynamics, democratization markers, Freedom House, Nations in Transit, Bertelsmann Fund.*

Эмпирическое измерение трансформации политического режима в современной Украине. *Рассматриваются институциональные составляющие политического режима в Украине, которые определяют успехи или неудачи страны в ходе системной демократизации. На методологической основе Freedom House (Nations in Transit) и Bertelsmann Found исследуется политический и гражданский уровни трансформации политического режима.*

Ключевые слова: *динамика политического режима, индексы демократизации, Freedom House, Nations in Transit, Bertelsmann Fund.*

Питання системних трансформаційних змін на пострадянському просторі й надалі залишається одною з найбільш актуальних проблематик вітчизняної політичної науки. Причиною цьому слугують різноманітні варіації динаміки політичних режимів колишніх комуністичних автократій – від статичних характеристик авторитаризму (Росія, Білорусь, країни азійського регіону) до консолідованих демократій (країни Балтії) та гібридних політичних режимів (Україна, Молдова). Особливістю інституційних перетворень в українському політикумі та соціальному сегменті є суперечливість напрямів трансформації, що викликає неоднозначність в оцінці статико-динамічних властивостей політичного режиму в Україні. Крім того, системна політична та економічна кризи, що беруть початок з кінця 2013 р., анексія Криму та «активно-заморожений» військово-політичний конфлікт на Сході країни суттєво дестабілізують та гальмують процес демократичного розвитку країни.

Трансформація політичних інститутів України позначається системністю, що включає ознаки статичних і динамічних процесів. Проблемні аспекти трансформації прослідковуються та об'єктивно визначаються з проведенням компаративного аналізу на основі застосування емпіричної методології. При розгляді інституційних змін в площині політичної трансформації пострадянської України, методологічно доцільним є використання емпіричних індексів обрахунку успіху чи невдач на шляху демократизації, якими оперують світові дослідницькі центри. До останніх, беззаперечно, відносимо Freedom House (моніторингова програма Nations in Transit) та Bertelsmann Found (Індекс Політичної Трансформації).

Емпіричний зріз Nations in Transit. На основі розгляду індексу демократизації пострадянської України у період 1996 – 2014 рр., можемо виділити декілька підсумкових висновків стосовно траєкторії політичної трансформації.

Таблиця 1

Дані Democracy Index України за моніторинговою програмою Nations in Transit (1996 – 2014 рр.)^{*} [2]

Показники демократії	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Виборчий процес	3,25	3,50	3,50	3,50	4,00	4,50	4,00	4,25	3,50	3,25	3,00	3,00	3,50	3,50	3,50	3,75	4,00	4,00	3,50
Громадянське суспільство	4,00	4,25	4,00	4,00	3,75	3,75	3,50	3,75	3,00	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,50	2,25
Незалежність ЗМІ	4,50	4,75	5,00	5,00	5,25	5,50	5,50	5,50	4,75	3,75	3,75	3,50	3,50	3,50	3,75	4,00	4,00	4,25	4,00
Національне управління	4,50	4,75	4,75	4,75	4,75	5,00	5,00	5,25	5,00	4,50	4,75	4,75	5,00	5,00	5,50	5,75	5,75	6,00	6,00
Місцеве самоврядування									5,25	5,25	5,25	5,25	5,25	5,25	5,50	5,50	5,50	5,50	5,50
Незалежність судової системи	3,75	4,00	4,50	4,50	4,50	4,75	4,50	4,75	4,25	4,25	4,50	4,75	5,00	5,00	5,50	6,00	6,00	6,00	6,00
Корупція	–	–	6,00	6,00	6,00	6,00	5,75	5,75	5,75	5,75	5,75	5,75	5,75	5,75	5,75	6,00	6,00	6,25	6,00
Значення індексу демократизації	4,00	4,25	4,63	4,63	4,71	4,92	4,71	4,88	4,50	4,21	4,25	4,25	4,39	4,39	4,61	4,82	4,86	4,93	4,75

* річний моніторинг включає дані за минулий календарний рік (напр. моніторинг 2015 р. виводить індексування країни за 2014 календарний рік).

Прогрес демократизації. Найбільш успішним є показник розвитку громадянського суспільства. Середня величина індексу складає 3,19, співвідносячись з кількісним показником напівконсолідованої демократії. Для індикатора громадянського суспільства властиві нерівномірні чисельні площини: 1) 1996 – 2004 рр. – показник характерний для країни з гібридним режимом; 2) 2005 – 2014 рр. – показник країн з консолідованим демократичним режимом.

Регрес демократизації. Найгіршим показником демократизації є рівень корупції. Середня величина індексу складає 5,88, що відповідає показникам

напівконсолідованого авторитарного режиму. Особливо загрозливим є довготривале перебування України у групі найменш демократичних країн (консолідований авторитарний режим) з показником 6,00 – 6,25 протягом двох періодів: 1996 – 2001 рр. (президенталізм Леоніда Кучми) та 2011 – 2014 рр. (олігархічно-клеттократичний режим Віктора Януковича). Найбільш успішні показники складають 5,75 у період 2002 – 2010 рр., що відповідає групі країн з напівконсолідованим авторитарним режимом.

Сталий демократичний показник. Найбільш сталим є показник місцевого врядування (розвитку системи місцевого самоврядування), який починає окремо обраховуватись з 2004 р., у період 1996 – 2003 рр. входячи до загального індикатора «управління». Починаючи з 2004 р. чисельна градація складає не більше 0,25, що свідчить про стагнаційні процеси у розвитку політичного інституту. Середній показник складає 5,1, включаючи інститут місцевої демократії до групи країн з напівконсолідованим авторитарним режимом.

Підсумковий стан демократизації. Україна станом на 2014 р. (за моніторингом 2015 р.) входить до групи країн з гібридним політичним режимом (перехідне управління). Середній показник демократизації за всіма критеріями складає 4,56, що свідчить про змінні успіхи трансформації політичного режиму у бік демократії. Найбільше значення демократизації 4,00 зафіксоване у 1996 р., найменше – 4,93 у 2013 р.

Для пострадянської України характерний неоднозначний вектор політичної трансформації – між авторитаризмом і демократією. За даними індексування України більшою мірою тяжіє до авторитарного режиму, спадні тенденції у розвитку демократії переважають. Процес політичної трансформації в Україні умовно можемо поділити на 3 етапи:

1) регрес демократизації (1996 – 2003 рр.) – країна тяжіє до авторитарного режиму, незважаючи на непогані стартові можливості (показник 4,00 – 4,25 у 1996 – 1997 рр.);

2) прогрес демократизації (2004 – 2009 рр.) – країна наближається до частково демократичного режиму, зберігаючи інституційну основу гібридного режиму;

3) регрес демократизації (2010 – 2014 рр.) – у політичній системі переважають авторитарні тенденції, включаючи найгірший показник за 2013 р. – 4,93 (близькість до напівконсолідованого авторитарного режиму).

Емпіричний зріз Bertelsmann Found. Загальна методологія Transformation Index, розроблена представниками Bertelsmann Found, передбачає дослідження комплексу інституційних чинників, що впливають на характер трансформації. Для визначення траєкторії трансформації політичної системи застосовується Political Transformation Index (Індекс Політичної Трансформації).

Загальні висновки щодо траєкторії політичної трансформації пострадянської України у період 1998 – 2013 рр. відповідно до Індeksu Політичної Трансформації.

Звіт 2003 р. Перший підсумковий моніторинг оприлюднений у 2003 р., що хронологічно охопив період 1998 – 2002 рр. Підсумковий індекс склав 6,40, що свідчить про неоднозначний характер трансформації. У період кінця 1990-их – початку 2000-их рр. Україна залишається близькою до групи недемократичних країн (показник < 6). Найбільш демократичним є показник «суверенність» – 8,00. Решта показників є сталими величинами (6,00), які розташувались на межі «неповна демократія» та «суттєво неповна демократія».

Підсумковий Індекс характеризує напрям політичної трансформації в Україні таким, який властивий для країн з неповною демократією. Серед 117 досліджуваних країн Україна займає 44 місце за успіхами політичної трансформації у бік демократії.

Таблиця 2

Дані Індексу Політичної Трансформації України згідно методології Bertelsmann Found (1998 – 2013 pp.) [1]

Демократичні показники	Моніторинг 2003 р. (1998 – 2002 pp.)	Моніторинг 2006 р. (2003 – 2005 pp.)	Моніторинг 2008 р. (2005 – 2007 pp.)	Моніторинг 2010 р. (2007 – 2009 pp.)	Моніторинг 2012 р. (2009 – 2011 pp.)	Моніторинг 2014 р. (2011 – 2013 pp.)
Суверенність	8,0	8,0	8,8	8,8	8,8	8,8
Політична участь	6,0	7,8	7,8	7,8	6,0	6,0
Верховенство права	6,0	7,0	6,8	6,3	5,0	5,0
Стабільність демократичних інститутів	6,0	6,5	7,5	6,5	5,5	5,5
Політична та соціальна інтеграція	6,0	6,3	6,0	5,8	5,3	5,3
Індекс Політичної Трансформації	6,40	7,10	7,35	7,00	6,10	6,10

Звіт 2006 р. Досліджується період 2003 – початку 2005 pp. Підсумковий індекс складає 7,10, що свідчить про поглиблення загальнодержавного курсу на демократизацію та системний характер демократичної трансформації. Збільшення кількісних показників критеріїв демократизації носить сталий характер. Особливий прогрес помітний за індикаторами «політична участь» та «верховенство права».

Україна зберігає статус країни з неповною демократією, наблизившись до групи країн з консолідованим демократичним режимом (показник 8 – 10). Всього досліджується 120 країн, серед яких Україна є 37.

Звіт 2008 р. Охоплюється період другої половини 2005 – початку 2007 pp. Сумарний показник демократичної трансформації покращився і складає 7,35. Найбільш прогресивними є критерії «суверенність» та «стабільність демократичних інститутів».

Україна стабілізує та поглиблює курс на демократизацію, залишаючись у групі країн з неповною демократією. З 126 країн Україна посідає 35 позицію.

Звіт 2010 р. Досліджується період другої половини 2007 – початку 2009 pp. Помітним є певне погіршення успіхів демократичної трансформації – індекс становить 7,00, зменшившись на 0,35. Україна починає потроху втрачати успіхи демократизації попередніх років. Найбільший регрес помітний для показника «стабільність демократичних інститутів», що складає -1,00. Решта показників, більшою мірою, продовжують зберігати демократичний вектор розвитку.

Україна залишається у групі країн з неповною демократією. У загальному світовому рейтингу з 129 країн Україна за рівнем демократичної трансформації політичних інститутів є 37.

Звіт 2012 р. Показується політична трансформація протягом другої половини 2009 – початку 2011 pp. У зазначений період Україна демонструє суттєвий спад у процесах демократизації. Підсумковий індекс складає 6,10, що є найгіршим показником за період 1998 – 2011 pp. Загалом, індекс погіршився на 0,9. Катастрофічними втратами у питаннях демократичності є показники «політична участь» (-1,8) та «верховенство права» (-1,3), попередні позиції зберігає виключно показник «суверенність».

Незважаючи на суттєві кількісні втрати, Україна продовжує залишатись у групі країн з неповною демократією, але максимально наблизившись до суттєво неповних демократій. З 129 досліджуваних країн Україна посідає 60 місце за рівнем успішності демократичної політичної трансформації.

Звіт 2014 р. Останній на сьогодні оприлюднений моніторинг охоплює період другої половини 2011 – початку 2013 pp. Загалом, Україна продовжує демонструвати стабільний регрес у демократичній трансформації, повторивши результат попередніх

років – 6,10. Стагнаційні процеси у політичній сфері підтверджуються незмінністю всіх показників.

Відтак, Україна є країною з неповною демократією. Серед 130 країн Україна є 58 за ступенем демократичності політичної трансформації.

Протягом 1998 – 2013 рр. Україна продемонструвала нестабільність у функціонуванні політичних інститутів. У визначений період (15 – 16 рр.) країна залишається з трансформаційною моделлю політичної системи, не досягнувши суттєвих успіхів у демократичному розвитку. Найбільш сприятливим для розвитку інститутів демократії був період 2003 – 2007 рр., найменш сприятливим – 2009 – 2013 рр. Загальною особливістю моніторингу є невключення до нього процесів кінця 2013 – початку 2014 рр., що позначили руйнацію традиційного олігархічно-бюрократичного авторитаризму в Україні.

Література

1. Bertelsmann Transformation Index (BTI) – Methodology [Електронний ресурс] // BTI Blog. – Режим доступу : <http://www.bti-project.org/index/methodology> (accessed on 15.12.2015).
2. Nations in Transit – Methodology [Електронний ресурс] // Freedom House (75 Years Championing Democracy). – Режим доступу : <https://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2015/methodology> (accessed on 15.12.2015).

УДК 303:321.72

ІДЕЇ КОНСОЛІДОВАНОЇ ДЕМОКРАТІЇ У ТРАНЗИТОЛОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ СЕМЮЕЛЯ ХАНТІНГТОНА

Ладані Владислав Олександрович,
здобувач кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород

На основі концепції демократичної трансформації Семюеля Хантінгтона визначено та проаналізовано основні ідеї консолідованої демократії.

Ключові слова: трансформація, транзитологія, консолідована демократія, Семюель Хантінгтон.

The Concept of Consolidated Democracy in Samuel Huntington's Transitological Theory. *On the basis of S.Huntington's democratic transformation theory the crucial ideas of consolidated democracy have been outlined and thoroughly analysed.*

Key-words: transformation, transitology, consolidated democracy, Samuel Huntington.

Идеи консолидированной демократии в транзитологической концепции Семюэля Хантингтона. *На основе концепции демократической трансформации Семюэля Хантингтона определены и проанализированы основные идеи консолидированной демократии.*

Ключевые слова: трансформация, транзитология, консолидированная демократия, Семюэль Хантингтон.

Концепція консолідованої демократії є одним з найбільш перспективних теоретико-прикладних досліджень політичної компаративістики. Сам процес консолідації демократії у політичній науці передбачає гамму методологічного обґрунтування. Саме тому консолідація демократії як процесуальний елемент демократичного переходу є однією з найбільш дискусійних проблематик.

Процес консолідованої демократії позначається загальною стабілізацією політичної системи та підтриманням стандартів демократичного розвитку. При цьому центральну роль відіграє вектор інституціоналізації нових демократичних норм у політичному та правовому сегменті. Політичні інститути набувають характеристик не лише складових загального політичного процесу, але й дієвих стабілізаторів демократії. Демократичний інститут слід ототожнювати не лише з конкретним органом з легітимною ціллю, але й нормотворчою категорією, яка визначає зв'язки між різними рівнями влади.

У світовій політичній науці, передусім західній, питанню теоретико-методологічного обґрунтування категорії консолідованої демократії та визначенню особливостей процесу демократичної консолідації на сучасному етапі присвячено достатньо багато дослідницької уваги. Водночас наукові розробки за цим напрямом не завжди характеризується однорідністю та єдиною методологічною основою. Тому єдиного концептуального підходу до визначення специфіки консолідації демократії не існує.

Одним з перших представників порівняльної політології, який відводив консолідації демократії центральне місце у закріплення демократичних стандартів був С. Хантінгтон.

С. Хантінгтон відстоює принцип зовнішнього походження демократії у певній країні. Демократизація являє собою міжнародний процес і здійснюється хвилеподібно. Кожна хвиля демократизації є закінченим циклом становлення демократії і включає в себе дві відправні точки прогресу або регресу – підйом і спад. Міжнародний процес демократизації складається з трьох хвиль кожна з яких характеризується певними суспільно-історичними процесами і відповідними хронологічними рамками. Тільки третя хвиля демократизації не передбачає спаду демократії і закінчується становленням ліберальної демократії [3].

Характерною особливістю третьої хвилі є початок наприкінці 80-их років минулого сторіччя періоду «перебудови» у Радянському Союзі та проходження ряду «оксамитових революцій» у посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи.

Транзитолог виділяє дев'ять основних критеріїв демократизації:

1. Рівень економічного забезпечення країни.
2. Демократичний механізм розподілу національних ресурсів.
3. Ринковий тип економіки.
4. Розвинутий середній клас у країні.
5. Рівень освіти населення.
6. Демократичний характер політичної культури.
7. Специфіка релігійних традицій.
8. Ступінь розвинутості громадянського суспільства.
9. Характер і масштаби впливу на країну зовнішніх факторів [3].

Вчений доводить, що лише за умов демократизації кожного суспільно-політичного напрямку у перехідній країні відбувається становлення політичного режиму консолідованої демократії.

Аналізуючи безпосередньо процес переходу до демократії, С. Хантінгтон виокремлює три основні стадії демократичного транзиту:

1. Лібералізація – характеризується процесами, у ході яких стара політична еліта є визначальною у прийнятті державно-політичних рішень;

2. Демократизація – відбувається дискредитація старої еліти та її поступовий відхід від визначальної участі при прийнятті владою державних рішень;

3. Консолідація демократії – стара політична еліта набуває статусу політичної опозиції і поступово завершується процес інституалізації демократії [1].

Можна виділити два умовні рівні консолідації демократії у відповідності до концепції демократичної трансформації С. Хантінгтона:

1) внутрішній – консолідація демократії є можливою лише у випадку конкурентного функціонування в країні основних інститутів політичного плюралізму – партійних систем та інституту виборів [2];

2) міжнародний – визначення консолідації демократії як результату глобальної «третьої хвилі демократизації», що виник на підтвердження дієвості нових демократичних політичних режимів [3].

С. Хантінгтон відзначає небезпеку існування формальних демократій без дієвих механізмів забезпечення демократичних стандартів, тим самим виокремлюючи проблему рівня консолідованої демократії. Основними загрозами повернення перехідних країн до авторитаризму визначаються (характерно для посткомуністичних країн Центральної, Східної та Південної Європи):

1) політична реставрація колишніх комуністичних режимів у попередній або модернізованій формі;

2) високий рівень електоральної підтримки політичних сил антидемократичного спрямування;

3) узурпація влади головою виконавчої влади (президент, прем'єр-міністр), який був обраний легальним шляхом [2].

Для запобігання реавторитаризації в країні має бути створений дієвий інституційний механізм підтримання високого рівня демократичності у формі політичного режиму консолідованої демократії. За таких умов часткова монополізована діяльність окремого елемента політичної системи не призведе до загальної зміни демократичного вектору розвитку країни.

Література

1. Гайданка Є. Аналіз транзитологічної концепції С. Хантінгтона в контексті структурно-процесуальних змін у незалежній Україні / Євгеній Гайданка // Матеріали XIII всеукраїнської науково-практичної конференції «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції» (м. Київ, 13–14 травня 2010 р.) – К. : Вид-во Європейського університету, 2010. – С. 301–303.

2. Хантінгтон С. Будущее демократических перемен: от экспансии к консолидации / Семюель Хантінгтон // МЭиМО. – № 6. – 1995. – С. 87–94.

3. Хантінгтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / Семюель Хантінгтон ; [Пер. с англ.]. – М. : «Российская политическая энциклопедия», 2003. – 368 с.

АДВОКАТУРА В УКРАЇНІ: ПРАВОВИЙ СТАТУС, ЗАВДАННЯ ТА ПРИНЦИПИ ЇЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**Генсьорський Василь Ігорович,**старший викладач кафедри біблістики та історії церкви
Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

У статті розглядається правовий статус адвокатури України на сучасному етапі. Досліджено та виокремлено організаційні форми адвокатської діяльності, її види, завдання і принципи адвокатури, охарактеризовано дисциплінарну відповідальність адвоката. У висновках підкреслено важливість адвокатури для демократичного розвитку правової Української держави.

Ключові слова: адвокатура, захист, права та обов'язки, види, принципи.

Advocacy in Ukraine: legal status, tasks and principles of its activities today. *The article deals with the legal status of Advocacy of Ukraine today. Investigated and singled organizational forms of advocacy, its types, objectives and principles of the legal profession, characterized disciplinary counsel. The findings underlined the importance of advocacy for democratic develop legal Ukrainian state.*

Key-words: advocacy, protection, rights and obligations, types, principles.

Адвокатура в Украине: правовой статус, задачи и принципы ее деятельности на современном этапе. *В статье рассматривается правовой статус адвокатуры Украины на современном этапе. Исследованы и выделены организационные формы адвокатской деятельности, ее виды, задачи и принципы адвокатуры, охарактеризована дисциплинарная ответственность адвоката. В заключении подчеркивается важность адвокатуры для демократического развития правового Украинского государства.*

Ключевые слова: адвокатура, защита, права и обязанности, виды, принципы.

Сьогодні Україна стала на шлях оновлення і розбудови правової держави. Цей шлях є немислимим без створення гарантій для захисту прав людини, без забезпечення механізму функціонування такого специфічного демократичного інституту, яким є адвокатура.

Основою діяльності новітньої української адвокатури є Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ухвалений Верховною Радою України від 5 липня 2012 року.

Окрім цього Закону діяльність адвокатури регулюється Конституцією України, Кримінально-процесуальним кодексом, Цивільним процесуальним кодексом та іншими законодавчими актами України і статутами адвокатських об'єднань, нормативно-правовими актами, виданими відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», актами Всеукраїнської палати адвокатів, прийнятими відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правилами адвокатської етики, що діють в Україні.

Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та інші, відповідно до нього прийняті нормативні акти, закріплюють конституційні призначення адвокатури і забезпечують право на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах [3, ч. 2, ст. 59].

Організаційні форми адвокатської діяльності.

Згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», вона є добровільним професійним громадянським об'єднанням, покликаним сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземців, осіб без громадянства, юридичних осіб, надавати їм різноманітну юридичну допомогу [1].

Цей же Закон окремо закріплює норму, яка стосується гарантій адвокатської діяльності. Нею встановлено, що професійні права, честь і гідність адвоката охороняються законом. Тому забороняється будь-яке втручання в адвокатську діяльність, вимагання від адвоката, його помічника, посадових осіб і технічних працівників адвокатських об'єднань відомостей, що становлять адвокатську таємницю. Із цих питань вони також не можуть допитуватися як свідки [1].

Документи, що пов'язані з виконанням адвокатом доручення, не підлягають оглядові, розголошенню чи вилученню без його згоди.

Прослуховувати телефонні розмови адвокатів у зв'язку з оперативно-розшуковими заходами без санкції органів прокуратури також забороняється.

Не допускається офіційне негативне реагування з боку правоохоронних органів на правову позицію адвоката у справі. Адвокату гарантується рівність прав з іншими учасниками процесу [6, с. 332–333].

Кримінальна справа проти адвоката може бути порушена лише прокурором. А в зв'язку з наданням юридичної допомоги, адвоката не можна притягнути до кримінальної, матеріальної та іншої відповідальності або погрожувати її застосуванням [1].

Адвокат також не може працювати у суді, прокуратурі, нотаріаті, органах внутрішніх справ, національної безпеки, державного управління. Адвокатом не може бути особа, яка має судимість [4, с. 732].

Адвокатом, за Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи за спеціальністю юриста або помічника адвоката не менше двох років, який склав кваліфікаційні іспити, одержав свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю та прийняв Присягу адвоката України [4, с. 732].

Для визначення рівня професійних знань осіб, що мають намір займатися адвокатською діяльністю, створюються кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури. Ці комісії діють у складі двох палат – атестаційної та дисциплінарної [1].

Атестаційна палата має у своєму складі одинадцять членів. До неї входять чотири адвокати, чотири судді та по одному представнику від Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад народних депутатів, а також від відділення Спілки адвокатів України. Члени палати обираються відповідно до положення про те, що кваліфікаційно-дисциплінарні комісії створюються в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі [6, с. 335–336].

Саме атестаційна палата розглядає заяви з доданими до них документами осіб, які виявили бажання займатися адвокатською діяльністю, приймає кваліфікаційні іспити, ухвалює рішення про видачу або відмову у видачі свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю [1].

Коли особа виявляє бажання займатися адвокатською діяльністю – подається до атестаційної палати заява, нотаріально засвідчена копія диплому про вищу юридичну освіту, документ, що, підтверджує стаж роботи за спеціальністю юриста або помічника адвоката не менше двох років. Подані документи розглядаються палатою протягом одного місяця з дня надходження [1].

Рішення щодо видачі свідоцтва на право займатися адвокатською діяльністю, або про відмову у його видачі приймається відкритим голосуванням більшістю голосів від загальної кількості членів палати. Відмова у видачі свідоцтва може бути в місячний строк оскаржена до Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури [1].

Сама Вища кваліфікаційна комісія утворюється при Кабінеті міністрів України і діє на підставі Положення про неї, яке затверджується Президентом України. До складу комісії входять по одному представнику від кожної кваліфікаційно-дисциплінарної комісії, Верховного Суду, Міністерства Юстиції, Спілки адвокатів України.

Вища кваліфікаційна комісія управи запитувати необхідну їй для здійснення своїх повноважень інформацію від суддів, органів юстиції, слідчих органів, адвокатських об'єднань, інших підприємств і установ, організацій, а також посадових осіб.

Виконуючи свої функції, Вища кваліфікаційна комісія розглядає скарги на рішення кваліфікаційно-дисциплінарних комісій, скарги про відмову у видачі свідоцтва на право займатися адвокатською діяльністю, про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, розробляє і затверджує програми і порядок складання кваліфікаційних іспитів і здійснює контроль за діяльністю кваліфікаційно-дисциплінарних комісій.

Вона також має право в межах своєї компетенції скасовувати або змінювати рішення кваліфікаційно-дисциплінарних комісій, направляти їм у необхідних випадках матеріали справи для додаткового вивчення, запрошувати на засідання комісії осіб, які звернулися зі скаргою на рішення кваліфікаційно-дисциплінарної комісії, представників адвокатських об'єднань, організацій, інших установ, а також посадових осіб [1].

Щороку Вища кваліфікаційна комісія інформує Кабінет Міністрів України про свою роботу. Комісія також має статус юридичної особи [1].

Права та обов'язки адвоката.

Особа, яка одержала свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, має право працювати індивідуально або відкрити своє адвокатське бюро, або об'єднуватися з іншими адвокатами в колегії, фірми, контори та інші адвокатські об'єднання, які діють відповідно до Закону про адвокатуру і своїх статутів.

Діяльність адвокатських об'єднань ґрунтується на засадах добровільності, самоврядування, колегіальності та гласності. Ці об'єднання реєструються в Міністерстві юстиції України, після чого повідомляють місцевим органам влади про свою реєстрацію, а адвокати повідомляють про одержання свідоцтва на право займатися адвокатською діяльністю.

Адвокатські бюро, колегії, фірми, контори тощо є юридичними особами. Так само як і адвокати, що практикують приватно, вони мають рахунки у банках, печатку і штамп зі своїм найменуванням.

Закон визначає відносини адвокатури з державними структурами, гарантуючи при цьому її самостійність та незалежність. Зокрема, Міністерство юстиції забезпечує оплату праці адвокатів за рахунок держави і у разі участі адвоката у кримінальній справі за призначенням та при звільненні громадян від оплати юридичної допомоги, узагальнює статистичну звітність про адвокатську діяльність, сприяє здійсненню заходів щодо підвищення професійного рівня адвокатів. Стосовно місцевих органів державного управління, то вони у межах своєї компетенції сприяють адвокатам та адвокатським об'єднанням у вирішенні соціальних питань, забезпечують їх приміщеннями для роботи тощо [1].

Представництво, захист прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб за їх дорученнями в усіх органах, установах, організаціях, збирання відомостей про факти, які можуть бути використані як докази в цивільних, господарських, кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення Закон відносить до професійних прав адвоката. Тобто, адвокату надано право збирати докази для подачі в органи дізнання, слідства, прокуратури, загальні та арбітражні суди.

Цей перелік прав адвоката при збиранні доказів досить широкий. Окрім вищесказаного адвокат може запитувати і отримувати документи або їх копії від

підприємств, установ, організацій, об'єднань, а також за згодою від громадян, ознайомлюватися на підприємствах, в установах, організаціях з необхідними для виконання доручення документами, за винятком тих, таємниця яких охороняється законом, отримувати письмові висновки фахівців з питань, що потребують спеціальних знань.

Практично це означає можливість одержання від установ, які проводять експертизи – судово-медичні, автотехнічні, бухгалтерські – а також від спеціалістів висновків і консультацій для судових, слідчих, прокурорських органів, а також застосовувати згідно з чинним законодавством науково-технічні засоби: відеомагнітофони, диктофони, засоби множення при вивченні матеріалів справи, збиранні доказів, при допитах, в судових засіданнях, при відтворенні обстановки і обставин події, доповідати про клопотання і скарги на прийомі у посадових осіб та відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги; бути присутнім при розгляді своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів і давати пояснення щодо суті клопотань і скарг. Адвокат може виконувати й інші дії, передбачені чинним законодавством тощо.

Закон передбачає також право адвоката мати помічника. Ним може бути особа, яка має вищу юридичну освіту. Помічником адвоката не можуть бути особи, перелік яких є перешкодою для зайняття посади помічника адвоката [6, с. 329–330].

Види адвокатської діяльності.

У своїй діяльності адвокати сприяють усім, хто до них звертається за допомогою, у захисті прав, надають консультації та роз'яснення з юридичних питань, усні та письмові довідки щодо законодавства, складають заяви, скарги та інші документи правового характеру, посвідчують копії документів у справах, які вони ведуть. Адвокати своєю діяльністю представляють законні інтереси людей та організацій – юридичних осіб – у всіх державних та громадянських органах, у відносинах громадян між собою і не лише в Україні, а й за її межами [8, с. 16].

Серед видів адвокатської діяльності вирізняються такі як здійснення представництва у суді, інших державних органах, виконання своїх адвокатських обов'язків, передбачених кримінально-процесуальним законодавством у процесі дізнання і попереднього слідства, надання юридичної допомоги підприємствам, установам, організаціям, здійснення правового забезпечення підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності громадян та юридичних осіб.

Окрім цього адвокат, згідно із законом, може здійснювати й інші види юридичної допомоги, а саме: вести арбітражні справи, брати участь як представник позивача, відповідача чи третіх осіб, проводити популяризацію українського та зарубіжного законодавства серед населення [7, с. 214].

Участь адвоката у цивільному процесі України полягає у здійсненні ним представництва і захисті суб'єктивних майнових і особистих немайнових прав та охоронюваних законом інтересів інших осіб – фізичних та юридичних – та у сприянні суду у всебічному, повному та об'єктивному з'ясуванні справи, прав і обов'язків сторін.

Участь у кримінальній справі захисника, а ним найчастіше є адвокат, є однією з найголовніших гарантій права на захист. Законом передбачено, що захисник допускається до участі у справі з моменту пред'явлення обвинувачення особі у вчиненні нею злочину. А якщо особу заарештовано до пред'явлення обвинувачення – то з моменту арешту. Обвинувачений може не запрошувати собі захисника або відмовитися від нього, на що у нього є право. Проте, коли обвинувачений є неповнолітнім або він має фізичні чи психічні вади, або ж це особа, яка не володіє мовою, котрою ведеться судочинство, що заважає особі захищатися, та в ряді інших випадків, захисник обов'язково бере участь у справі.

До того ж адвокат у кримінальному судочинстві наділений широкими правами. Він, зокрема, має право на побачення з обвинуваченим, знайомитися з матеріалами справи, подавати докази невинуватості або меншої вини обвинуваченого, заявляти клопотання, подавати скарги на дії слідчого, прокурора чи суду та інші. У суді адвокат-захисник проголошує після виступу обвинувачувача захисну промову. У ній він має можливість спростовувати обвинувачення або доводити меншу вину підзахисного [5, с. 116–117].

Принципи адвокатської діяльності.

Слід також зазначити, що згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатська діяльність базується на конкретних принципах верховенства закону, незалежності, демократизму, гуманізму та конфіденційності [1].

Сам принцип незалежності адвокатури означає самостійність у вирішенні її завдань, передбачених законом, не втручання з боку інших органів влади, зокрема і судової, інших суб'єктів. Не може також бути внесено подання органом дізнання, слідчим, прокурором, а також винесено окремо ухвалу суду щодо правової позиції адвоката у справі. Тому закон забезпечує такі умови виконання професійних прав та обов'язків адвоката, які б гарантували йому свободу від внутрішнього впливу, а також і від впливу особистих інтересів. Саме тому в адвокатській діяльності не допускаються такі кроки як догоджання суду, прокуратурі, державним органам або фізичним особам, і які перешкоджають належному наданню адвокатом правової допомоги.

У своїй професійній діяльності адвокат керується також важливими принципами, які передбачають повагу до права, законності і правопорядку, принципами демократичного і гуманного підходу до вирішення своїх правозахисних обов'язків [8, с. 149].

Діючи на цих принципах адвокат не повинен порушувати закон, а сприяти утвердженню і практичній реалізації принципів верховенства права і закону. Свої повноваження адвокат не вправі використовувати на шкоду особі, інтереси якої він представляє, а також відмовитися від прийнятого на себе захисту. Не вправі також адвокат давати клієнту поради свідомо спрямовані на полегшення вчинення правопорушень, або ж сприяти їх вчиненню умисно будь-яким іншим чином. І діяти адвокат згідно із законом зобов'язаний, використовуючи у своїй діяльності лише передбачені законом способи захисту прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Найважливішою передумовою довіри у відносинах між адвокатом і клієнтом, а також чи не найважливішою гарантією адвокатської діяльності є адвокатська таємниця, котра базується на принципі конфіденційності. Адвокат зобов'язаний зберігати адвокатську таємницю, предметом і змістом якої є обставини, котрі змусили фізичну та юридичну особу звернутися про допомогу до адвоката, а також суть консультацій, порад, роз'яснень та інших відомостей, одержаних адвокатом під час здійснення професійних обов'язків. Також і дані попереднього слідства, які стали відомі адвокату, можуть бути розголошені лише з дозволу слідчого або прокурора. Адвокати, винні у розголошенні відомостей попереднього слідства, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

Охороняючи професійну таємницю адвоката, Закон забороняє допитувати його про обставини справи, які стали йому відомі у результаті виконання обов'язків захисника [2, с. 141].

Дисциплінарна відповідальність адвоката.

Підсумовуючи вищесказане, слід звернути увагу також на дисциплінарну відповідальність адвоката. Передусім, звертаючи увагу на неможливість виступати адвокатом захисником, слід зауважити наступне. Адвокат не вправі прийняти доручення

про надання юридичної допомоги, якщо він надавав чи надає таку допомогу в цій або іншій, пов'язаній з нею справі, особам з протилежними інтересами, що може зашкодити особі, яка звернулася по юридичну допомогу. Слід зазначити, що адвокат не може виступати як захисник чи представляти інтереси кількох осіб, якщо ці інтереси не збігаються або ж істотно різняться.

Адвокат також не вправі виступати захисником, якщо він, працюючи раніше дізнавачем, слідчим, прокурором, суддею, секретарем судового засідання, експертом, перекладачем чи будучи громадським обвинувачувачем, спеціалістом, представником потерпілого, цивільного позивача, свідком, понятим брав участь у дізнаннях, розслідуваннях, судовому розгляді цієї чи іншої, пов'язаної з нею, справи щодо особи, що звернулася за захистом.

Не може також адвокат прийняти доручення на ведення справи в тому випадку, коли у розслідуванні або розгляді справи бере участь посадова особа з якою він перебуває у родинних стосунках [5, с. 182–183].

Згідно з вимогами статті 61 Кримінального Процесуального Кодексу України, за наявності перелічених обставин адвокат повинен відмовитися від виконання обов'язків захисника. На цих підставах він може бути усунутий від участі у справі слідчим, прокурором чи судом [5, с. 184].

Зауважимо, що, здійснюючи свої професійні обов'язки, адвокат зобов'язаний діяти відповідно до вимог закону, використовувати лише передбачені ним засоби захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб, та інше, що не суперечить закону. Адвокат не має права свої повноваження використовувати на шкоду особі, інтереси якої він представляє, а також відмовитися від прийнятого на себе захисту.

За порушення вимог законів України, Присяги адвоката України рішенням дисциплінарної палати кваліфікаційно-дисциплінарної комісії до адвоката можуть бути застосовані дисциплінарні стягнення. Дисциплінарні стягнення можуть бути у вигляді попередження, зупинення дії свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю на строк до одного року, анулювання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

Рішення про накладення дисциплінарного стягнення може бути оскаржено до Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури або в судовому порядку [9, с. 69].

Адвокатська діяльність може бути припинена рішенням кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, а видане свідоцтво анульоване у випадку засудження адвоката за вчинення злочину – після набрання вироком законної сили, обмеження судом дієздатності або визнання адвоката недієздатним, грубого порушення вимог Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та інших актів законодавства України, які регулюють діяльність адвокатури, порушення Присяги адвоката України [1].

Отже, Конституція України у статті 59 закріплює право кожного на професійний захист від обвинувачення і надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах. Тому саме ця стаття Конституції проголошує існування одного з найважливіших правових інститутів – адвокатури.

Престиж адвоката та ефективність його діяльності перебувають у прямій залежності від становища людини у суспільстві і державі, від ставлення до фундаментальних принципів демократії і законності. У значній мірі впевненість кожного громадянина у відстоюванні законних прав, у своєму добробуті, в успішності підприємництва залежить від того, наскільки адвокатура міцна, організована, законодавчо захищена.

Цьому послугував Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», прийнятий Верховною Радою 5 липня 2012 року. Він визначає організацію та принципи діяльності адвокатури і відводить їй чільне місце, маючи на меті відновити престиж цієї

професії, її історичні традиції, піднести роль у суспільстві як одного з гарантів забезпечення конституційних прав і свобод громадян.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» відповідає загально визнаним міжнародним стандартам адвокатської професії, сприяє подальшому зростанню авторитету України як держави, що дбає про практичне втілення звання правової.

Згідно із цим Законом у відповідності до Конституції і законів України професійний адвокат покликаний своєю діяльністю сприяти захисту прав і свобод громадян України, представляти їхні інтереси, інтереси іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, надавати їм юридичну допомогу. Діяти адвокат має у складі адвокатури України, яка у відповідності до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» є добровільною професійною спілкою, що діє на підставі незалежності, верховенства закону, демократизму, гуманізму, конфіденційності. Базуючись на цих принципах адвокат зобов'язаний надавати, у межах своєї компетенції, консультації та роз'яснення, довідки по законодавству, складати заяви, скарги та інші документи правового характеру, сприяти правовим способом здійсненню підприємницької діяльності, володіти глибокими знаннями не тільки в межах юриспруденції, а бути також тонким психологом, мати хорошу мову, неухильно дотримуватися адвокатської етики та професійного призначення – захищати не злочин, а людину.

Першочергове призначення адвоката у нашому, досить нездоровому суспільстві, захищати людину від різного роду посягань на її честь та гідність.

Проте, виконуючи з високою відповідальністю свої обов'язки, адвокат захищає не будь-які інтереси фізичних та юридичних осіб, а тільки законні інтереси. І не будь-якими засобами, а лише законними і моральними.

Бути завжди справедливим і принциповим, чесним і уважним до людей, всюди і завжди берегти честь адвоката – до цієї високої відповідальності закликають слова присяги адвоката України.

Література

1. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012, № 5076-VI // Відомості Верховної Ради, 2013, № 27, ст. 282.
2. Ковальський В. Адвокатура України / В. С. Ковальський. – К.: Юрінком Інтер, 2006.
3. Конституція України. Коментар основних положень. – К. Літера, 2006.
4. Копейчиков В. Правознавство / В. В. Копейчиков, А. М. Колодій. – К.: Юрінком Інтер, 2006.
5. Кримінально-процесуальний Кодекс України. – К.: Юрисконсульт, 2006.
6. Маляренко В. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України / В. Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 2007.
7. Святоцький О. Адвокатура України / О. Д. Святоцький, М. М. Михеєнко. – К., 1997.
8. Шемшученко Ю. Великий енциклопедичний юридичний словник / Ю. С. Шемшученко. – К.: Юридична думка, 2007.
9. Юридичний словник. – К.: Форум, 2006.

ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Григора Діана,
студентка 6 курсу гуманітарно-економічного факультету
Карпатського університету імені Августина Волошина.

Науковий керівник:
Силадій Михайло Іванович,
доктор філософії, старший викладач
кафедри правознавства та канонічного права
Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Стаття присвячена науково-теоретичному визначенню поняття власності, права власності і права власності на землю. Право власності представлено в економічному та юридичному аспектах, а також в суб'єктивному і об'єктивному значенні. Досліджено підстави та умови набуття права власності на землю.

Ключові слова: *власність, право власності, право приватної власності, приватна власність на землю.*

The right of private ownership of land in Ukraine: current situation and prospects development. *The article is devoted to scientifically theoretical property notions, law of property and land ownership. Law of property is submitted in economics and juridical aspects, and also in objective and subjective meaning. Investigated grounds and conditions of the acquisition of land ownership.*

Key-words: *property, law of property, right of private ownership, private property on lands.*

Право собственности на землю: современные реалии и перспективы развития. *Статья посвящена научно-теоретическому определению понятия собственности, права собственности и права собственности на землю. Право собственности представлено в экономическом и юридическом аспектах, а также в субъективном и объективном смысле. Исследованы основания и условия приобретения права собственности на землю.*

Ключевые слова: *собственность, право собственности, право частной собственности, частная собственность на землю.*

Відповідно до ст. 14 Конституції України земля є основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави [1]. На сьогодні нормативно-правове регулювання права приватної власності на землю знаходиться на етапі становлення і має багато суперечливих аспектів. А в період завершення земельної реформи в нашій державі питання права приватної власності на землю ще більше актуалізується та потребує подальшого дослідження. Право приватної власності на землю досліджувалося такими вченими: І. І. Каракаш, Т. Г. Ковальчук, П. Ф. Кулинич, В. В. Носік, А. А. Погрібний, В. І. Семчик, М. В. Шульга та іншими.

У науковій літературі неодноразово піднімалось питання про те, чи може бути земля визнана товаром і включатись до цивільного обороту. Зустрічаються міркування, що земля взагалі не може служити об'єктом права приватної власності, оскільки вона,

як і інші природні ресурси, не створена людською працею, є творінням природи й людина може лише користуватись цим об'єктом, але не має права його привласнювати. Більшість вчених усе ж вважають, що дане природне благо з певними застереженнями може бути включено до цивільного обороту. Подібної точки зору дотримуються Н. І. Титова, М. В. Шульга та ряд інших українських науковців. Проте за будь-яких обставин ми не можемо не враховувати того, що земля це не лише майно, але й дуже важливий природний ресурс.

Власність і право власності протягом всієї історії існування людства були в центрі уваги суспільства. З нагромадженням і поглибленням знань про закони розвитку суспільства стали змінюватися й уявлення про власність у бік усе більшого визнання не природної, а соціальної її основи [2, с. 315]. Відомий російський філософ Б. Н. Чичерін підкреслював, що власність випливає з природи людини та разом зі свободою є її природженим правом. Як зазначає С. І. Пересунько, власність є результатом історичного розвитку суспільства та суспільного виробництва, яка забезпечує цивілізоване існування людини завдяки створенню в процесі виробництва матеріальних благ. Окремі науковці вказують, що власність – це стан привласнення речей, вольова передумова подальшого розвитку виробничих відносин та результат виробництва. Однак С. М. Братусь вважає, що власність – це не привласнення природної речовини, а процес виробництва, стан привласнення уже виробленого. Деякі вчені зазначають, що власність – це належність у певному суспільстві матеріальних благ (цінностей) певній особі, у тому числі й державі, та розкривають зміст власності через економічні елементи, суть яких зводиться до панування над об'єктом власності. В основному визначення поняття «власність» ґрунтується на привласненні об'єктів індивідуумами, належності людям певних благ. На наше переконання, категорія «власність» є оціночним поняттям та використовується для позначення цінних і важливих об'єктів, які людина бажає вважати своїми.

Українські вчені справедливо зауважують, що право власності не може базуватися на будь-якому привласненні об'єктів матеріального світу, оскільки саме по собі присвоєння не відображає дійсної суті власності як в економічному, так і юридичному значеннях, а характеризує лише ставлення людини до природних та створених нею матеріальних благ, так само не можна визнавати правом власності фактичне заволодіння землею, оскільки це не розкриває дійсної суті даного права. Поділяємо такі думки, оскільки це дає підстави стверджувати, що право державної власності, становлення якого тривалий час супроводжувалось процесами завоювання та освоєння території, загарбницькими війнами, заборонаю приватної власності на землю, хибно позиціонується як негативне явище [3, с. 25].

Тема власності більше двох тисячоліть є предметом пильної уваги багатьох соціальних наук, і тому на ній сфокусовано чимало різних теорій, ідей, уявлень, ідеалів тощо. Право власності на землю є складовою частиною інституту права власності, що обумовлює необхідність застосування його принципових положень до відносин власності. Тому розкрити сутність права власності на землю та виявити перспективи його трансформації в сучасних умовах можна лише з урахуванням історичних закономірностей розвитку відносин власності взагалі та інституту права власності.

Становлення інституту права приватної власності на землю в Україні має свої особливості. Зокрема, П. Ф. Кулинич зазначає, що в Україні, як і в Росії та інших країнах СНД розвиток права приватної власності на землю розпочався, так би мовити з «чистого аркуша», оскільки до початку 90-х років ХХ ст. у цих країнах існувала монополія державної власності на землю. Саме тому в Україні після законодавчого введення у 1992 році інституту права приватної власності домінуючими в його розвитку були тенденції, які певною мірою були протилежними за своїм вектором щодо світових тенденцій розвитку права приватної власності на землю. Адже в перші роки після запровадження інституту права приватної власності на землю (1992–

2000 рр.) він розвивався шляхом розширення як сфери його дії, так і повноважень приватних власників земельних ділянок. І лише після прийняття нині діючого Земельного кодексу була звернута увага на досягнення певного балансу між свободою власника земельної ділянки та суспільними інтересами у сфері використання землі [4, с. 28].

Власність загалом – належність економічних ресурсів будь-якого виду окремим індивідуумам, організаціям, соціальним групам чи державі. І. Кант відносить до власності «усяке вміння, ремесло, красне мистецтво чи науку», які надають засоби існування. Звідси випливає, що майном може бути абсолютно все. Це стосується і власності, яка належить окремому громадянину чи юридичній особі, тобто приватної власності.

Оскільки власність становить матеріальне підґрунтя розвитку суспільства, держава за допомогою юридичних норм закріплює, регламентує і захищає економічні відносини. Завдяки цьому вони перетворюються на правовідносини, що виступають у такій юридичній категорії, як право власності. В суспільстві з державно-правовою надбудовою економічні відносини власності неминуче одержують юридичне закріплення. «Власність становить економічну основу життя суспільства, будучи показником його добробуту й особистого добробуту громадян, – пише, наприклад, В. П. Ємельянов. – Тому охорона відносин власності, їх чітке правове регулювання, захист прав власників від будь-якого неправомірного втручання – найважливіше завдання держави». Через це, мабуть, власність і посідає (разом з зобов'язанням) центральне місце серед інших правових категорій.

Слід зазначити, що термін «власність» нерідко вживається для позначення приналежності комусь речей. Тобто, власність трактується як присвоєння засобів і продуктів виробництва за допомогою певної суспільної форми, що відображає таке ставлення особи до речі, коли вона вважає річ своєю, за умови, що інші вважають цю річ чужою. Отже, власність характеризується наявністю такої влади особи над річчю, яка визнана суспільством і регламентована соціальними нормами. Власник розпоряджається річчю своєю владою й у своїх інтересах. Для нього річ – своя, для невласників, відповідно, – чужа.

Оскільки влада особи (власника) над річчю неможлива без того, щоб інші особи (які не є власниками речі) ставилися до неї як до чужої, власність означає відношення між людьми з приводу речей. На одному полюсі цього відношення – власник, що ставиться до речі як до своєї, на іншому – невласники, тобто, всі інші особи, що зобов'язані ставитися до неї як до чужої. Це означає, що вони зобов'язані утримуватися від будь-яких зазіхань на чужу річ, а, отже, і на волю власника мати цю річ.

Що стосується визначення права власності, то через його фундаментальність, багатоаспектність не існує і не може існувати єдиного такого визначення. В. П. Камишанський, розглядаючи цивільне право, у зв'язку з цим пише, що «...в науці цивільного права на сьогодні не існує визначення поняття права власності, яке б повною мірою відображало сутність даної правової категорії». Серед науковців, на наш погляд, заслуговує уваги визначення «права власності», яке дане О. В. Дзерою, на думку якого – це визнане законом право, яке закріплює абсолютну приналежність майна особі (власнику) та визначає її права і обов'язки щодо цього майна. Це визначення могло б претендувати на вичерпну повноту, коли б в ньому зазначалось, що мається на увазі права володіння, користування і розпорядження [5, с. 78].

В юридичній літературі радянського періоду велась досить активна дискусія щодо поняття права власності, переважно в суб'єктивному розумінні. Так, А. В. Венедиктов визначив право власності як «право власника використовувати засоби виробництва своєю владою і в своєму інтересі на підставі пануючої в даному суспільстві системи класових відносин», зважаючи при цьому, що правомочності володіння, користування і

розпорядження не вичерпують права власності особи. О. С. Йоффе фактично підтримав визначення дане А. В. Венедиктовим, доповнивши його посиланням на триаду правомочностей власника [6, с. 149].

Характерною рисою для багатьох визначень було акцентування уваги на тезі про здійснення права власності в своєму інтересі. Однак такий підхід до визначення права власності поділявся не всіма науковцями. Зокрема, зверталася увага на те, що право власності може здійснюватися власником також не в своєму інтересі або право на майно «в своєму інтересі можуть здійснювати особи, які не є власниками (наймачі майна)».

Ряд дослідників питання власності, зазначають М. В. Домашенко і В. С. Рубаник, визначають власність через права. Таким чином, якщо поняття «власність» відображає стосунки типу «людина – власність», то поняття права власності, треба вважати, буде пов'язане із взаєминами між людьми з приводу власності, тобто у формі, яку можна уявити так: «людина (суб'єкт права власності) – власність (об'єкт права власності) – людина (не суб'єкт права власності)». Через це право власності одночасно виступає як суспільні відносини, зміст яких розкривається за допомогою тих зв'язків і відносин, в які власник необхідно вступає з іншими людьми у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ.

На сучасному етапі розвитку серед численних нормативно-правових актів в Україні, щодо питань власності, провідними є Конституція України, Цивільний та Господарський кодекси України. У визначенні права власності, що наводиться у ч. 1 ст. 316 ЦК, вказується на основну рису цього права: воно здійснюється особою (власником) своєю волею в силу закону, незалежно від волі інших осіб.

Зокрема, важливе значення мають конституційні норми, які встановлюють форми власності (ст. ст. 13, 41, 142, 143 Конституції України), закріплюють рівність всіх суб'єктів права власності (ст. 13 Конституції України), гарантії права власності і обов'язки власників (ст. ст. 13 і 41 Конституції України) [7, с. 247].

Відповідно до ч. 1 ст. 134 ГКУ «право власності – основне речове право у сфері господарювання». Суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність на підставі права власності, на власний розсуд, одноосібно або разом з іншими суб'єктами володіє, користується і розпоряджається належним йому майном, у тому числі має право надавати майно іншим суб'єктам для використання його на правах власності, господарського ведення, оперативного управління або на підставі інших форм правового режиму майна, передбачених Господарським кодексом. При цьому право господарського ведення є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням повноважності розпорядження стосовно окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених законодавством (ч. 1 ст. 136 ГКУ «Право господарського відання»). Правом оперативного управління визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення комерційної діяльності (ч. 1 ст. 137 ГКУ «Право оперативного управління»).

У Господарському кодексі (ч. 3 ст. 134) знайшло відображення положення п. 7 ст. 92 Конституції України, згідно з яким правовий режим власності визначається виключно законами України. До таких законів, окрім вище викладених, належить Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації» тощо. Г. Л. Знаменський та В. С. Щербина у науково-практичному коментарі до Господарського кодексу України в економічному аспекті власність розуміє як присвоєння матеріальних благ, сутність якого полягає у належності наявних засобів виробництва і одержуваних продуктів праці державі, територіальній громаді, окремому колективу чи індивіду. Це матеріально-речовий аспект процесу присвоєння,

який характеризує ставлення людей до речі. Інший аспект присвоєння матеріальних благ – це суспільні відносини власності, що характеризують відносини між людьми, які ґрунтуються на розмежуванні «мого» і «чужого». Сутність його полягає у пануванні власника над річчю і усунення всіх інших суб'єктів від речі, або інакше кажучи, в недопущенні будь-яких перешкод власнику в здійсненні панування над річчю з боку невласника [8, с. 223–224].

Економічні відносини власності отримують юридичне закріплення у праві власності, яке виникає внаслідок правового регулювання зазначених економічних відносин. Правове регулювання відносин власності є одним з найважливіших напрямів нормотворчої діяльності держави. За допомогою права держава регулює: належність тих чи інших об'єктів власності певному суб'єктові (громадянину, колективу, державі); обсяг і зміст суб'єктивних повноважень власника, порядок і форми їх реалізації стосовно різних об'єктів; засоби і способи правової охорони відносин власності тощо.

«Якість» урегульованості відносин власності в Україні прекрасно ілюструє ситуація з визначенням нашим законодавством суб'єкта державної власності. Так, прийнятий ще до набуття Україною незалежності Закон України «Про власність» оперував поняттям національного багатства України, створеного зусиллями народу України і належного йому на праві власності. До національного багатства Закон відносив як природні ресурси, так і основні засоби виробництва в промисловості, будівництві, сільському господарстві, транспорті, зв'язку і т.д.

Однак в законодавстві, прийнятому після набуття Україною незалежності, з'являються два різних за змістом поняття – «власність Українського народу» і «власність держави». Так, відповідно до ст. 13 Конституції України і ст. 324 Цивільного кодексу України природні ресурси – земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші ресурси, що знаходяться у межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виняткової (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу, земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави (ст. 14 Конституції України). Все інше суспільне майно належить державі і, відповідно, перебуває в державній власності. Ця теза чітко закріплена в ст. 326 ЦКУ, а також впливає із ст. 1 ЗУ «Про управління об'єктами державної власності», відповідно до якої управління об'єктами державної власності – це здійснення Кабінетом Міністрів України, уповноваженими ним органами та іншими суб'єктами, визначеними законом, повноважень з реалізації прав держави як власника таких об'єктів. Таким чином, величезний сегмент створеного українським народом майна законодавець закріпив за абсолютно невизначеним суб'єктом – державою. Бо з давніх часів мислителі намагалися відповісти на питання, що таке держава [9].

Наукова полеміка свідчить не тільки про складність поняття «держава», але і про те, що воно є вторинним по відношенню до людей, які проживають на його території. Як же можна створене всіма громадянами майно визнавати власністю держави, якщо громадяни України ніколи не передавали державі свого права власності? Все вищевикладене свідчить про те, що в питанні суб'єкта державної власності законодавець повинен повернутися до абсолютно виправданого і справедливого підходу – власником всього державного майна є Український народ.

Таким чином, власність – це суспільні відносини, що характеризуються двома основними ознаками:

- 1) вони виникають з приводу речей (майна);
- 2) вони мають вольовий зміст.

З першої ознаки випливає, що власність – це завжди майнове відношення. Наявність другої ознаки зумовлює необхідність врахування значення такої категорії як «воля власника», встановлення меж волевиявлення власника. Відносини власності становлять сутність всієї системи суспільних виробничих відносин будь-якої держави. І

це дійсно так, оскільки їх розвиток забезпечує розвиток всієї соціально-економічної системи в державі, створення національного багатства. Іншими словами, вони є рушійною силою суспільного виробництва, науково-технічного прогресу.

Як правило, відносини власності розглядають у двох аспектах – економічному та юридичному. Безперечно, первісними є економічні відносини привласнення матеріальних благ в ході суспільного виробництва, які існують і розвиваються незалежно від волі і свідомості людей. Однак певна частина економічних відносин власності, в процесі яких індивіди за власною волею створюють, розподіляють та привласнюють матеріальні блага, може піддаватися правовому регулюванню тими чи іншими нормами права, в чому якраз і виявляється юридичний аспект власності. Відповідно економічні відносини власності, які набувають правової регламентації, стають відносинами права власності.

Сьогодні, однак, науковцями піддано сумніву неподільний дуалізм (економічний і юридичний) відносин власності. На думку В.М. Селіванова, власність – складна і багатопланова категорія, яка відбиває «різні аспекти різнобічного соціального буття – економічний, соціальний, юридичний, політичний, психологічний» [10, с. 7].

В принципі не може бути особливих заперечень проти такої оцінки відносин власності. Більше того, якщо керуватися критеріями автора, то можна називати й інші аспекти функціонування відносин власності, наприклад, культурний, етичний. Вивчення різнобічності змісту власності може мати не лише теоретичне, але й практичне значення, особливо в періоди реформування економіки.

Водночас важливо правильно визначати економічний зміст власності, без чого правові норми були б позбавлені предмета правового регулювання. Економічний зміст власності полягає у створенні та розподілі матеріальних благ з метою їх виробничого і особистого споживання. Однак реалізація економічного призначення можлива лише за допомогою їх привласнення, яке здійснюється шляхом наділення учасників економічних відносин повноваженнями власника, що дає їм можливість панувати над речами. Таке панування забезпечується інститутом права власності, яким затверджуються приналежність матеріальних благ індивіду та його повноваження володіти, користуватися та розпоряджатися ними.

Загальновизнаним в юридичній літературі є той факт, що право власності регулює відповідну категорію економічних відносин, що одержали назву майнових відносин, у статичному їх становищі. Іншими словами, призначення права власності полягає, насамперед, в затвердженні приналежності матеріальних благ власникам. Однак цього недостатньо для того, щоб власність забезпечувала відтворюване виробництво, для функціонування якого необхідний товарообіг, що засвідчує динаміку майнових відносин. Ці відносини регулюються вже іншими нормами, зокрема нормами зобов'язального, спадкового права.

Важливо також відзначити, що право власності розуміється в об'єктивному і суб'єктивному значенні. Так, в об'єктивному розумінні право власності – це певна сукупність правових норм, які закріплюють майно за конкретним суб'єктом та визначають його права володіння, користування і розпорядження цим майном. Сукупність цих норм в цілому утворює інститут права власності. Однак норми цього інституту містяться не лише в цивільному законодавстві, а й в інших галузях законодавства (конституційному, земельному, сімейному, адміністративному та ін.). На нашу думку, переважна частина норм, що регулюють відносини власності, міститься все ж таки в цивільному законодавстві. Тому представники цивільно-правової науки визнають право власності цивільно-правовим інститутом, не заперечуючи наявності в ньому норм комплексного характеру [11, с. 123].

Дещо відмінну позицію зайняв Ю.С. Червоний, який вважає, що провідна роль у регулюванні відносин власності належить конституційним (державно-правовим) нормам, які встановлюють форми власності, рівність усіх суб'єктів права власності,

гарантії права власності та обов'язки власників, не визначаючи при цьому, роль цивільно-правового регулювання. Не заперечуючи наявності в Конституції України 1996 р. основоположних норм щодо права власності, не можна водночас не помічати відсутності в ній безпосередніх правореґулюючих норм. Тому є всі підстави вважати, що саме в цивільному праві зосереджена основна частина норм, що регулює відносини власності на засадах конституційних принципів, але правореґулюючим, на наш погляд, є цивільно-правовий інститут власності.

Що ж до норм інших галузей права, то, хоч вони також мають велике правореґулююче значення, але більшість з них є субсидіарними по відношенню до цивільно-правових норм. Норми інституту права власності розповсюджуються лише на ті майнові відносини, які набувають форму товарно-грошових відносин. У зв'язку з цим виникає питання про структурну приналежність норм кримінального, адміністративного права та інших галузей права, які забезпечують охорону права власності. В літературі було запропоновано вважати їх складовою частиною комплексного інституту права власності.

Така позиція не є переконливою, адже, наприклад, норми кримінального права не регулюють відносин власності, не закріплюють повноважень власника, а охороняють лише ці права у випадку їх порушення. З цих міркувань немає підстав підтримувати цю точку зору.

Не менш важливим є визначення змісту суб'єктивного права власності. Так, у суб'єктивному розумінні право власності – це визначене законом право певного власника (фізичної чи юридичної особи, держави) здійснювати у відповідному обсязі володіння, користування та розпорядження стосовно належного йому майна на свій розсуд. Іншими словами, суб'єктивне право власності становить міру можливої поведінки власника. Суб'єктивне право власності є абсолютним, оскільки власнику протистоїть необмежена кількість осіб, які не мають права порушувати суб'єктивне право власності чи чинити перешкоди у його здійсненні. В цьому проявляється відмінність відносин права власності від інших, наприклад, зобов'язальних відносин, в яких чітко визначене коло зобов'язаних осіб один до одного.

Загальновизнаним є факт, що зміст суб'єктивного права власності становлять правовласника: володіння, користування та розпорядження. На відміну від права власності в об'єктивному значенні, суб'єктивне право виникає у тієї чи іншої особи лише, як правило, внаслідок дій, спрямованих на привласнення майна шляхом укладання угод, приватизації, створення речі, прийняття спадку, заволодіння дарами природи тощо. Право власності не є єдиним суб'єктивним правом індивідів. Так, особи можуть набувати майнові права, що випливають із договорів оренди, зберігання, підряду, застави та ін. Але, на відміну від цих прав, підставою виникнення суб'єктивного права власності служить той чи інший конкретний факт привласнення майна, внаслідок чого у його набувача виникають усі три права одночасно.

Правомочності володіння, користування і розпорядження становлять зміст права власності і одержали серед юристів назву «тріада». Переважна частина вчених вважає, що походить тріада ще з римського приватного права. Перераховані правомочності, однак, не завжди вичерпно можуть характеризувати право власності. Вчені вважають, що можна виділити до півтори тисячі можливих варіантів правомочностей власника.

Конституція України проголошує, що «право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону». Принцип правомірності, закріплений в Основному Законі України стосовно набуття суб'єктивних прав на землю, потребує законодавчого визначення підстав, умов, а також порядку виникнення таких прав на землю.

У земельному законодавстві підстави та умови набуття права власності на земельні ділянки закріплюються за аналогією із цивільним правом, але не завжди дозволяють враховувати особливості землі як об'єкта права власності Українського

народу при вирішенні конкретних питань реалізації суб'єктивного права власності на земельні ділянки [12]. В. Носік зазначає, що «оскільки за Конституцією України право власності на землю набувається виключно до закону, то з формально-правової точки зору в законі перелік підстав виникнення для громадян, юридичних осіб і держави права власності на земельні ділянки має бути вичерпним». Тому на сьогодні існує гостра потреба в чіткому законодавчому визначенні вичерпного переліку не тільки підстав, а й умов, за яких громадяни України можуть ставати власниками земельних ділянок.

Підстави набуття права власності на землю являють собою об'єктивні події, вольові дії тих чи інших суб'єктів, які визначені нормативно-правовими актами земельного та інших галузей законодавства. Це завершені, комплексні, складні, правостановлюючі фактичні склади, що включають законодавчо визначену, послідовну систему юридичних фактів і призводять до набуття суб'єктивних прав на землю громадянами України. Умови ж набуття таких прав на землю необхідно розглядати під кутом зору певних обставин, норм, правил. За наявності таких умов громадяни можуть стати власниками земельних ділянок. У поєднанні з підставами набуття прав на землю ці умови забезпечують можливість суб'єктам земельних правовідносин одержати земельну ділянку на юридичному титулі права власності.

Аналізуючи підстави виникнення права землекористування, Г. Аксеньюк у свій час зазначав, що для його виникнення «необхідні правові норми, що передбачають можливість встановлення такого права, суб'єкти права, які наділені за законом здатністю мати дане право, і об'єкт, що відповідає характеру майбутнього права». Він наголошує на тому, що наявність наведених умов сама по собі не створює правового відношення власності. Для виникнення права власності необхідний ще відповідний юридичний факт [13, с. 170].

Автор підкреслює, що загальні передумови будь-яких правовідносин не можуть тлумачитися як конкретні підстави їх виникнення.

На думку І. Каркаша, існування систематизованої сукупності норм, що закріплюють підстави та умови набуття прав на землю, дає змогу говорити про формування нових правових інститутів набуття прав на землю в сучасному земельному праві.

Перелік підстав набуття права власності на землю громадянами України визначено в ст. 81 Земельного кодексу України. Він включає:

- а) придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;
- б) безоплатну передачу із земель державної і комунальної власності;
- в) приватизацію земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування;
- г) прийняття спадщини;
- г) виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю) [14].

Це нові підстави набуття прав на землю, які раніше не були відомі земельному законодавству України, а їх виникнення зумовлено новітніми земельно-правовими інститутами.

У теорії держави і права загальними підставами виникнення прав та обов'язків учасників правовідносин прийнято вважати юридичні факти, тобто передбачені нормами права конкретні життєві обставини, що зумовлюють виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Юридичні факти є фактичними обставинами, указівка на які міститься в гіпотезі норми права. Водночас вони вважаються юридичними обставинами, що викликають настання юридичних наслідків, породжуваних правовою нормою. За твердженням О. Красавчикова, юридичні факти реалізують зумовлену матеріальними та юридичними передумовами можливість виникнення правовідносин, перетворюють її на дійсність – учасники врегульованого правом суспільного відношення, які є правосуб'єктами, пов'язуються між собою визначеними правами та

обов'язками. Отже, саме за допомогою юридичного факту реалізується правова норма в конкретних правовідносинах.

Юридичні факти, що закріплюються в нормах земельного законодавства, повинні одержувати адекватний понятійний вираз і чітке термінологічне позначення. Неправильне визначення кола юридично значущих обставин, їх неточне відображення засобами юридичної мови робить межі забороненого і дозволеного нечіткими. Це зменшує цінність права, створює передумови для різних зловживань. Отож, чітке визначення юридичних фактів підвищує ефективність правового регулювання, позитивно впливає на економічне, соціальне та культурне життя суспільства.

За функціональним призначенням юридичні факти поділяються на три основні групи: правоутворюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі. За цією класифікацією підстави набуття прав на землю належать до правоутворюючих юридичних фактів, тобто фактів, «на основі яких суб'єкти набувають певних прав і обов'язків».

Слушним є твердження Д. Бусуйок про те, що юридичні факти, на підставі яких виникають та припиняються правовідносини власності на земельну ділянку, є одночасно юридичними фактами, на підставі яких виникають та припиняються правовідносини щодо обмеження прав на землю в інтересах сусідів [15, с. 12].

За вольовою ознакою юридичні факти поділяються на дії (правомірні та неправомірні) і події. У системі підстав набуття прав на землю громадянами України найпоширенішими є правомірні дії суб'єктів (укладення правочинів, прийняття адміністративних актів тощо). У свою чергу, правомірні дії відповідно до спрямованості волі суб'єкта поділяються на юридичні вчинки та юридичні акти. Підставами набуття права власності на землю можуть бути тільки юридичні акти, тобто дії, що вчиняються громадянами із спеціальною метою – набуття суб'єктивних прав на земельну ділянку. При цьому серед юридичних актів як різновиду юридичних фактів залежно від наявності владного характеру виділяються акти, що мають владний характер (акти виконавчих органів державної влади, акти адміністрації підприємства чи установи, судові рішення тощо), та акти, що не мають владного характеру, – правочини (цивільно-правові правочини купівлі-продажу, дарування тощо).

Неправомірні дії можуть зумовити лише зміну чи припинення земельних прав; виникнення ж права власності на землю на підставі вчинення неправомірних дій є неможливим.

У свою чергу, юридичні події – це життєві обставини, настання яких не залежить від волі і свідомості людини. Події як різновиди юридичних фактів самі по собі не можуть призвести до виникнення прав на землю. Це можливо лише в сукупності з правомірними діями. Тому події слід уважати одним із можливих елементів юридичних складів, що зумовлюють виникнення прав на землю у громадян України

Особливістю зазначених юридичних фактів є те, що за змістом вони являють собою активні дії органів влади та осіб, які набувають право власності на землю. Ці дії є складними за змістом. Їх реалізація регулюється правовими нормами, які в сукупності становлять порядок набуття права приватної власності на землю.

Загальним критерієм для класифікації юридичних фактів є їхній склад, відповідно до якого всі юридичні факти поділяють на прості та складні. Набуття прав на земельні ділянки громадянами України дуже часто пов'язується з необхідністю вчинення певної сукупності окремих дій. Так, П. Ф. Кулинич підкреслює, що юридичні факти, на підставі яких виникає право приватної власності на землю, є складними за змістом [16, с. 217].

Складні юридичні факти не слід ототожнювати з фактичними складами. У цьому разі треба мати на увазі, що право власності на землю виникає на підставі декількох юридичних фактів, які в сукупності становлять фактичний склад. Це і є підставою набуття у власність земельної ділянки. Фактичний склад є сукупністю юридичних фактів, необхідних для виникнення, зміни або припинення відповідних правовідносин.

Фактичний склад відрізняється від складного юридичного факту тим, що він складається з різних за змістом юридичних фактів. Для юридичної повноцінності фактичного складу необхідні не тільки наявність усіх елементів юридичного факту, а й додержання певного порядку їх систематизації у фактичному складі.

Підставами виникнення суб'єктивних прав на землю громадян України переважно слугують фактичні склади. При цьому вони можуть включати поряд із діями (юридичними актами) також певні події, з якими земельне законодавство пов'язує набуття прав на землю. Юридичною наукою розроблено класифікацію фактичних складів за різноманітними критеріями:

1) за юридичними наслідками – правовстановлюючі, правозмінюючі та правоприміняючі;

2) за змістом – однорідні (включають факти, що належать до одної галузі права) та комплексні (включають факти, що належать до різних галузей права);

3) за ступенем визначеності – визначені (усі елементи цілком передбачені в гіпотезах норм права), відносно визначені чи бланкетні (елементи не цілком передбачені в юридичних нормах);

4) за структурною складністю – прості (вільне нагромадження фактів у будь-якому порядку, без твердих зв'язків), складні (послідовне нагромадження фактів у суворо визначеному порядку і твердій залежності);

5) за ступенем завершеності нагромадження фактів – завершені (процес нагромадження юридичних фактів закінчено, і правові наслідки настають або можуть настати) і незавершені (процес нагромадження юридичних фактів, необхідних для настання юридичних наслідків, не закінчено) [17, с. 543].

Виходячи з наведеної класифікації, фактичні склади, що є підставами виникнення прав на землю, слід уважати правовстановлюючими, визначеними, складними та завершеними. При цьому за змістом вони можуть бути як земельно-правовими, так і комплексними.

Підстави набуття прав на землю слід класифікувати на тотальні та специфічні, аби була можливість уникнути змішувань між поняттями. Якщо тотальні підстави можуть зумовити виникнення будь-якого права на землю, то специфічні – це підстави виникнення окремого суб'єктивного права (кількох суб'єктивних прав) на земельні ділянки. Наприклад, набуття права на земельну ділянку за цивільно-правовим договором за таким критерієм належатиме до тотальних підстав, тоді як приватизація земельної ділянки чи виділення в натурі (на місцевості) земельної частки (паю) – до специфічних.

Підстави набуття прав на землю громадянами України – це визначені нормативно-правовими актами земельного законодавства завершені, комплексні фактичні склади, що включають юридичні факти та у передбачених законодавством випадках юридично значущі умови у суворо визначеній послідовності та зумовлюють набуття суб'єктивних прав на землю громадянами України.

Умови ж набуття таких прав на землю слід розглядати з точки зору певних обставин, норм, правил, за наявності яких громадяни можуть стати власниками земельних ділянок. У поєднанні з підставами набуття прав на землю умови забезпечують суб'єктам земельних правовідносин можливість одержати земельну ділянку на юридичному титулі права власності.

До умов набуття прав на землю можуть бути віднесені конкретні вимоги, правила, норми, стандарти, заборони, що забезпечують виникнення права власності на земельні ділянки. Додержання та виконання умов дозволяють суб'єктам земельного права реалізовувати суб'єктивне право власності на земельну ділянку за наявності тих чи інших юридичних фактів.

Умови набуття суб'єктами прав на земельні ділянки можна поділити на загальні та спеціальні. До загальних умов виникнення прав на земельні ділянки для всіх

суб'єктів належать правомірність набуття того чи іншого права, а також волевиявлення особи чи ухвалення органами державної влади і місцевого самоврядування рішення щодо передання у власність земельних ділянок.

Закріплюючи підстави набуття у власність земельних ділянок, закон має встановлювати вимоги, правила, норми, дозволи стосовно правового стану громадян, юридичних осіб і держави як можливих суб'єктів права власності на землю, правового режиму земельних ділянок, організаційно-правового механізму виникнення суб'єктивних прав на земельні ділянки [18, с. 273].

Спеціальні умови набуття у власність земельних ділянок можуть бути передбачені в законі щодо земель окремих категорій. Наприклад, землі сільськогосподарського призначення можуть перебувати у власності юридичних осіб України, які ведуть товарне сільськогосподарське виробництво. Порядок набуття у власність земельних ділянок може мати певні умови, що повинні бути виконані відповідними суб'єктами: кількість земельних ділянок, що може мати одна особа у власності; проведення земельних торгів (аукціонів) тощо.

Однією з найбільших проблем права приватної власності на землю в нашій державі залишається мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення, що звужує права громадян України та перешкоджає формуванню конкурентоспроможних господарств ринкового типу. Оскільки Закон України «Про державний земельний кадастр» прийнятий, то найбільшою перепорою у відміні мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення залишається прийняття Закону України «Про ринок земель».

Вищезгаданий законопроект містить ряд недоліків. Зокрема, із переліку суб'єктів права власності на землі сільськогосподарського призначення вилучені юридичні особи України, із колізіями врегульовано правове становище земельного банку, який визнається власником земель сільськогосподарського призначення та інші. Необхідність прийняття Закону України «Про ринок земель» не викликає сумнівів, адже важливою складовою змісту відносин права власності на землю є право розпорядження. Власник землі повинен мати змогу вирішувати її юридичну долю. Лише тоді можна вести мову про те, що селянин є справжнім господарем землі. Актуальним є питання набуття права на земельну ділянку за давністю користування. Зокрема, у ст. 119 Земельного кодексу, яка регламентує дане питання, не встановлена процедура набуття права власності на земельну ділянку на підставі набувальної давності. Так, не вказано, яким чином має бути підтверджено факт добросовісного, відкритого та безперервного користування земельною ділянкою протягом 15 років [19, с. 61].

М. Самбор зазначає, що оскільки цей факт має юридичне значення, тобто від його встановлення залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичної особи, то громадянин повинен звернутися до суду із заявою про встановлення факту користування земельною ділянкою. Доказами у такій справі виступатимуть свідчення очевидців, людей, які проживають поряд понад 15 років, обробляють суміжні ділянки чи земельні ділянки по сусідству [20, с. 274].

Сучасний стан розвитку права приватної власності на землю характеризується тим, що дана сфера є досить корумпованою. До злочинів, що найчастіше вчиняються є отримання хабара за виготовлення службової документації за незаконний перерозподіл, допомогу у вирішенні питання щодо безоплатної передачі у власність земельної ділянки, сприяння та прискорення процедури прийняття рішень місцевою радою щодо надання дозволу на розробку проектів відведення земельних угідь, зміну цільового призначення земельних ділянок.

Існують недоліки правового регулювання відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб. Відповідно до Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна,

що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» рішення про викуп земельних ділянок приймають органи виконавчої влади та сільські, селищні, міські ради, Київська і Севастопольська міські ради в межах території здійснення їх повноважень. У разі неотримання згоди власника земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з викупом цих об'єктів для суспільних потреб зазначені об'єкти можуть бути примусово відчужені у державну чи комунальну власність лише як виняток з мотивів суспільної необхідності [21, ст. 8–9]. Зазвичай, вилучені земельні ділянки переходять у власність держави, а суб'єктам господарювання надаються в оренду. Зміни у такому стані речей можливі лише за умови фундаментальних змін у земельному законодавстві в бік визнання права приватної власності на землю. Якщо вилучені земельні ділянки будуть надаватися підприємствам, на користь яких вони вилучені у приватну власність, то відбуватиметься справедлива оплата вартості таких ділянок шляхом внесення відшкодування на користь суб'єктів, у яких ці земельні ділянки були вилучені.

На сьогодні суб'єкт, в інтересах якого земельна ділянка була вилучена, сплачує двічі - перший раз відшкодовує втрати, а другий раз тоді, коли вносить орендну плату за надану йому землю [22, с. 195].

Отже, сучасний стан нормативно-правового забезпечення права приватної власності на землю в Україні має низку проблем. Законодавче регулювання права приватної власності на землю не можна вважати достатнім. До проблем права приватної власності на землю в Україні можна віднести, зокрема, мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення, відсутність механізму реалізації набуття права власності на земельну ділянку на підставі набувальної давності, корумпованість органів влади та місцевого самоврядування, недоліки правового регулювання викупу земельних ділянок суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності. Крім того у земельному законодавстві існує нагальна потреба в чіткому розмежуванні підстав та умов набуття земельних ділянок у власність громадян, аби уникнути термінологічної плутанини та неузгодженості між такими поняттями, як «підстави» та «умови» виникнення права власності на землю, оскільки кожна із цих категорій має самостійне значення в аспекті набуття прав на землю. Для вирішення даних проблем необхідно внести зміни до земельного законодавства України. Зокрема, доповнити ст. 119 Земельного кодексу України положеннями щодо порядку реалізації набуття права власності на земельну ділянку за давністю користування, прийняти Закон України «Про ринок земель» та конкретизувати умови виникнення прав на землю і систематизувати їх до певної системи в Земельному кодексі України.

Література

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Ковач Д. Л. Деякі аспекти виникнення права власності на землю у громадян України / Д. Л. Ковач // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Економічна теорія та право. – 2013. – № 4. – С. 311–318.
3. Бондарчук Н. В. Право приватної власності на землю в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку / Н. В. Бондарчук // Держава і право України: юр. і політ. науки. – 2012. – Вип. 49. – С. 23–29.
4. Кулинич П. Ф. Право власності на землю: нові підходи до визначення змісту / П. Ф. Кулинич // Право України. – 2011. – № 9. – С. 22–31.
5. Непорушне право власності: українські реалії / М.Багній, О.Коваль, Л.Тарасенко, Т.Яцків / за заг. ред. Т.Яцків. – Львів, 2012. – 139 с.
6. Гуца К.О. Підходи до розуміння права власності на землю у радянському законодавстві та у законах сучасної української держави / К.О. Гуца // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 6–2. – Том 1. – С. 148–151.
7. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу : монографія / В. В. Носік // – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.

8. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина [та ін.]; за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 776 с.
9. Цивільний кодекс України : прийн. 16.01.2003 р. : за станом на 30.09.2015 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 3–4. – Ст. 27.
10. Селіванов В.М., Паламарчук В.О. Відносини власності в процесі демократичної трансформації українського суспільства // Економіко-правові проблема трансформації відносин власності в Україні К,1997 – С. 5–11.
11. Бірюкова Н.Н. Теоретико-правові аспекти визначення поняття права власності та права державної власності в Україні / Бірюкова Н.Н. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. – 2012 – Т., № 2. – С. 121–128.
12. Ковальчук О.Г. Приватна власність, свобода, відповідальність: взаємні зв'язки в контексті філософії права // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 466–472 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2011-1/11kogkfp.pdf>.
13. Право землепользования в СССР и его виды / Г. А. Аксененок, Г. С. Башмаков, Н. И. Краснов и др. ; под ред. Г. А. Аксененка. – М. : Юрид. лит., 1964. – 548 с.
14. Земельний кодекс України : прийн. 25.10.2001 р. : за станом на 01.07.2015 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
15. Бусуйок Д. В. Обмеження прав на землю за законодавством України / Д. В. Бусуйок. – К. : Юрид. думка, 2006. – 143 с.
16. Кулинич П.Ф. Земельна ділянка як об'єкт правових відносин: поняття, ознаки, види / П.Ф. Кулинич // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 3. — С. 215-219.
17. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. — Х. : Еспада, 2006. — 776 с
18. Кулинич О.П. Деякі питання визнання права приватної власності на земельні ділянки в Україні в умовах земельно-реєстраційної реформи / О.П. Кулинич // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 272–277.
19. Коваленко Т. Юридичні дефекти у проекті Закону України «Про ринок земель» / Т. Коваленко // Юридична Україна. – 2012. – № 4. – С. 60–64.
20. Самбор М. А. Набуття права власності на земельні ділянки на підставі набувальної давності: український досвід / М. А. Самбор // Право України. – 2011. – № 2. – С. 270–277.
21. Закон України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17 листопада 2009 р. № 1559-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 1. – Ст. 2
22. Терлецька Л. М. Нагальні питання відшкодування збитків власникам земельних ділянок та землекористувачам органами державної влади / Л. М. Терлецька // Право України. – 2010. – № 5. – С. 193–198.

**Економічні
науки**

**ПЕНСІЙНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ РИЗИКИ Й НЕДОЛІКИ
УРЯДОВОГО ЗАКОНОПРОЕКТУ****Мадяр Ольга Михайлівна,**доктор філософії, доцент кафедри фінансів та економіки
Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

У статті висвітлюється роль, рівень розвитку, сучасний стан та шляхи покращення ефективності пенсійної системи України, розглянуті нововведення, що впроваджуються урядом, для поліпшення стану Пенсійного фонду України. Встановлено, що основною причиною недосконалості пенсійної системи та нестачі коштів для забезпечення пенсій є те, що трирівнева пенсійна система існує тільки на папері, другий і третій рівні здійснюються на добровільних засадах. Запропоновано дії до удосконалення пенсійної системи України.

Ключові слова: пенсійна система, Пенсійний фонд, пенсійна реформа, страхові внески, солідарна система, накопичувальна система, недержавне пенсійне забезпечення, державний борг, нормативно-правові акти, заробітна плата, модель пенсійного забезпечення, мінімальний дохід, мінімальна пенсія, кошти, єдиний соціальний внесок.

Pension reform in Ukraine: the main risks and disadvantages government bill. *The article highlights the role, the level of development, the present state and ways to improve the efficiency of the pension system of Ukraine, considers innovations implemented by the government for the improvement of the Pension Fund of Ukraine. It was established that the main cause imperfections in the pension system and lack of funds for pensions is that the three-level pension system exists only on paper, second and third levels are carried out on a voluntary basis. Approach to the improvement of the pension system of Ukraine is offered.*

Key-words: pension system, pension fund, insurance premiums, solidarity system, the funded system, private pension provision, three-level pension system, public debt, regulations, wages, the model of pensions, minimum income, minimum pension funds, single social tax, pension reform.

Пенсионная реформа в Украине: основные риски и недостатки правительственного законопроекта. *В статье освещается роль, уровень развития, современное состояние и пути повышения эффективности пенсионной системы Украины, рассмотрены нововведения, внедряются правительством, для улучшения состояния Пенсионного фонда Украины. Установлено, что основной причиной несовершенства пенсионной системы и нехватки средств для обеспечения пенсий является то, что трехуровневая пенсионная система существует только на бумаге, второй и третий уровни осуществляются на добровольных началах. Предложено действия к совершенствованию пенсионной системы Украины.*

Ключевые слова: пенсионная система, Пенсионный фонд, пенсионная реформа, страховые взносы, солидарная система, накопительная система, негосударственное пенсионное обеспечение, государственный долг, нормативно-правовые акты, заработная плата, модель пенсионного обеспечения, минимальный доход, минимальная пенсия, средства, единый социальный вклад.

На сьогоднішній день Україна знаходиться вкрай складному становищі: неоголошена війна з Росією, анексія Криму, нестабільна національна валюта і це далеко не всі труднощі, що спіткали державу. Економіка потребує рішучих дій зі сторони уряду. Уряд планує впроваджувати інтенсивні реформи, спрямовані на покращення інвестиційного клімату, боротьбу з корупцією, на створення умов для ведення бізнесу, що зумовить притік інвестицій, розвиток внутрішнього ринку в Україні. Ці реформи торкнуться і соціального сектору, головною з яких буде пенсійна реформа.

Проблемам і перспективам розвитку пенсійного страхування в Україні присвячені роботи багатьох зарубіжних та вітчизняних учених. Значний вклад до розробки проблем реформування пенсійного забезпечення зробили такі зарубіжні вчені, як: таких як: Юрзіца, Г. Мак Таггарт, П. Голиша, Н. Барра. Багато праць вітчизняних учених-економістів присвячено дослідженню пенсійного забезпечення та пенсійного страхування України, наприклад роботи Кір'яна Т.М., Шаповала М.С., Лібанової Е.М., Пирожкова С.І., Бойко М.Д., Грушко В.І., Ріппа М.Б., Руженського М.М., Сахацького В., Шаварина М.П., Юрія С.І., Якимова А.І., Гнибіденко І. Ф., Зарудного О.Б., Зайчук Б.О., Яценко В.В., Кендюхова, Никитенко В.С., Семендяєва В.І., Антоненко Н.В.

Проте, слід зазначити, що в науковій літературі ще недостатньо розробленими залишаються перспективи та шляхи покращення пенсійного страхування в Україні.

У статті висвітлюється роль, рівень розвитку, сучасний стан та шляхи покращення ефективності пенсійної системи України, розглянуті нововведення, що впроваджуються урядом, для поліпшення стану Пенсійного фонду України. Запропоновано дії до удосконалення пенсійної системи України.

17 березня, були оприлюднені в офіційній пресі та набули чинності зміни до пенсійного законодавства, які ухвалені Верховною Радою на початку березня – законопроект №2212 "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення". Ця реформа має багато спільників та противників, зміни не однозначні і чи дійсно уряд намагався підтримати пенсіонерів не зрозуміло. Тож спробуємо розібратися і максимально можливо оцінити їх.

В Україні діє солідарна пенсійна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Бюджет Пенсійного фонду накопичується за рахунок працюючого населення, але оскільки третина громадян України є пенсіонерами, то дефіцит страхових фондів покривається за рахунок бюджету України. Це "бездонна діжка" для уряду і будь які можливі способи її закрити застосовували всі урядовці попередніх років. Так у 2010-2011рр. було введено нові надходження до Пенсійного фонду це податок на вартість стільникового зв'язку, на продаж ювелірних виробів, на валютно-конвертовані операції і вкінці звичайно постраждали не виробники, а споживачі – пересічні громадяни. 01.10.2011р. набрав чинності Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 08.07.2011р. №3668, який суттєво погіршив умови виходу на пенсію всім українцям, що вскорі мали стати пенсіонерами. Так пенсійний вік для жінок та чоловіків склав – 60 років, а пенсійний стаж для жінок – 30 і чоловіків – 35 років. Також для виходу на пенсію за віком необхідно мати 15 років стажу (до цього діяла норма 5 років). Тобто не одна влада старалася реформувати пенсійну систему.

Судячи з законопроекту "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення" від 02.03.2015р. більшість нововведень стосуються працюючих пенсіонерів та пенсіонерів, що працюють на спеціальних посадах, останні зміни до пенсійного законодавства стосуватимуться лише 659 тисяч пенсіонерів – чверті від пенсіонерів, що працюють, та 5,5% від загального числа пенсіонерів, як пояснив голова Пенсійного фонду Олексій Зарудний [1].

Згідно Закону у період роботи (крім інвалідів крім інвалідів I та II груп, інвалідів війни III групи та учасників бойових дій) на посадах, які дають право на призначення пенсії на умовах передбачених законом «Про статус народного депутата України»,

«Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про судоустрій і статус суддів» пенсії не виплачуються. Всім іншим пенсіонерам виплата буде здійснюватися у розмірі 85% від призначеної у разі якщо пенсія не перевищує 150% прожиткового мінімуму. У разі відрахування сума буде меншою, то пенсія складатиме 150% прожиткового мінімуму, тобто 1423,5 грн. Народні обранці, урядовці, держслужбовці, прокурори та судді працюючи на відповідних посадах виплати не отримуватимуть, правда це не торкнеться військовослужбовців та осіб, що несуть службу по захисту суверенітету та територіальної цілісності України, а також членам Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради юстиції. Якщо ці пенсіонери звільняються виплати пенсій поновлюються. Це тимчасово у період з 1 квітня по 31 грудня 2015 р.

Ще зміни торкнуться жінок, що працюють на особливо шкідливих виробництвах за «Списком №1» пільговий вік зросте до 50 років (з 45), а для жінок за «Списком №2» до 55 років (з 50), але це відбуватиметься протягом 10 років по 6 місяців на кожний рік. А чоловіки за відповідними списками виходитимуть на пенсію у 55 та 60 років, отже і страховий стаж поступово зросте на 5 років.

З 1 квітня 2015-го до 1 квітня 2025 року також підвищиться страховий стаж для певних професій:

- працівників, які здійснюють управління рухом повітряного транспорту і мають свідоцтво диспетчера;
- працівників інженерно-технічного складу;
- бортпровідників;
- робітників локомотивних бригад і окремих категорій працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та в метрополітенах;
- працівників експедицій, партій, загонів, дільниць і бригад, безпосередньо зайнятих на польових геологорозвідувальних, пошукових, топографо-геодезичних, геофізичних, гідрографічних, гідрологічних, лісовпорядних і розвідувальних роботах;
- робітників, майстрів (зокрема старших майстрів), безпосередньо зайнятих на лісозаготівлях і лісоплаві, включаючи зайнятих на обслуговуванні механізмів і обладнання;
- плавскладу морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості (крім портових суден, що постійно працюють на акваторії порту, службово-допоміжних, роз'їзних, приміського і внутріміського сполучення).

На сьогодні право на пенсію за вислугою років мають працівники освіти та соціального забезпечення, охорони здоров'я за наявності стажу роботи на вказаних посадах від 25 до 30 років. Передбачається поетапне підвищення на 5 років їхнього страхового стажу – до 30 років [2].

Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність" [3].

У прикінцевих положеннях законопроекту сказано: «Кабінету Міністрів України у тримісячний строк з дня набрання чинності цим Законом:

- підготувати та подати до 1 травня 2015 року на розгляд Верховної Ради України проект закону щодо призначення всіх пенсій, у тому числі спеціальних (крім пенсій військовослужбовців і наукових працівників), на загальних підставах;
- забезпечити прийняття нормативно-правових актів, необхідних для реалізації цього Закону;
- забезпечити приведення міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

У разі неприйняття до 1 червня 2015 року закону щодо призначення всіх пенсій, у тому числі спеціальних, на загальних підставах з 1 червня 2015 року скасовуються норми щодо пенсійного забезпечення осіб, яким пенсії/щомісячне довічне грошове утримання призначаються відповідно до законів України "Про державну службу", "Про прокуратуру", "Про судоустрій і статус суддів", "Про статус народного депутата України", "Про Кабінет Міністрів України", "Про судову експертизу", "Про Національний банк України", "Про службу в органах місцевого самоврядування", "Про дипломатичну службу", Податкового та Митного кодексів України, Положення про помічника-консультанта народного депутата України [4].

Така реформа впорядкування спеціальних пенсій та пенсій пенсіонерів, що працюють, лише цього року дозволить зекономити 1,6 млрд. грн., як повідомляє міністерство соціальної політики [5]. Але з іншого боку скільки пенсіонерів офіційно звільняться і будуть працювати далі отримуючи заробітню плату «в конверті»? Цього напевно порахувати буде неможливо. І як ми бачимо не так багато урядовців, держслужбовців, прокурорів та суддів написали заяви на звільнення за власним бажанням. Більшість держслужбовців просто «розатестували» свої посади і працюють далі, отримуючи пенсію в розмірі 85%. Масових звільнень не сталося, молоде покоління далі знаходиться на ринку праці і не може реалізувати свої можливості та використати дипломи. Це ті громадяни, що мають наповнювати бюджет Пенсійного фонду, натомість отримують виплати по безробіттю. Фінансова криза навпаки змушує роботодавців сховати реальну кількість працюючих і більшість на це погоджуються не маючи іншого виходу. Реально ситуація така, що чоловік у якого кредит і двоє дітей думає тільки про те, як прокормити сім'ю, а не як у 60 років він отримає мінімальну пенсію. Тим більше якби наші урядовці поспілкувалися з пересічними українцями частіше, то знали б, що дехто з них не впевнений чи доживе до шестидесяти. І міністр помиляється, що дана реформа виведене страхові внески із тіні, навіть якщо працюючі будуть вимагати оплачувати офіційну зарплатню, то роботодавцям вигідніше найняти на його місце двох нових працівників, яких влаштує робота без офіційного влаштування. Станом на 1 вересня 2015 року кількість зареєстрованих безробітних становила 414,7 тис. осіб [6].

«Саме цей уряд припинить розподіл пенсіонерів на сорти, коли є 90% звичайних українців, які отримують мізерні пенсії, і є категорія пенсіонерів, які отримують захмарні пенсії» – каже Павло Розенко, міністр соціальної політики України. Звичайно втілити такі масові зміни буде дуже важко, але початок покладено як би ми не критикували даний Закон, но дійсно в Україні це перший Уряд, який хоча б якось почав забирати у вищих сортів населення їхні привілейовані умови життя. І як гласить народна мудрість: «Вода камінь точить», так можливо і українці нарешті почнуть бути рівними.

Першочерговим завданням на сьогоднішній день є повернення довіри українців до накопичувальної системи. Більшість населення не вірить, що страхові платежі дійсно повернуться в повній мірі і це ще одна з причин приховування своїх доходів. Потрібно проводити масову роз'яснювальну роботу з громадянами і надати їм можливість самостійно вибирати страхову компанію.

Вивести економіку із «тіні» теж потрібно найшвидше, хоча це напевно найскладніше. Необхідно стимулювати роботодавців виплачувати високі заробітні плати та надавати за це додаткові пільги, тільки в цьому випадку бюджет Пенсійного фонду буде наповнюватися. Можна запровадити додаткові бонуси в оподаткуванні за високі показники доходності працівників, тільки тоді страхові внески будуть достойні, коли працівники отримують прожиткові прибутки.

Однозначно потрібно підняти прожитковий мінімум громадян та мінімальну заробітню плату, адже ці показники не відповідають і наближено дійсності. Саме ці дії

змусять роботодавців збільшити прибутки працівників. Так це важкі дії для уряду, але вони будуть більш ефективними.

Література

1. Веб-сайт BBC Україна.
http://www.bbc.com/ukrainian/business/2015/03/150317_pensions_changes_az.
2. Урядовий кур'єр – інтернет-видання Кабінету міністрів України
<http://ukurier.gov.ua/uk/articles/pensijna-reforma-yakim-z-1-kvitnya-2015-roku-bude-/>.
3. Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України: <http://www.pfu.gov.ua>.
4. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення" від 02.03.2015 № 213.
5. Веб-сайт Соцпортал <http://socportal.info/2015/03/03/pensijna-reforma-2015-pravda-i-krivda.html>.
6. Офіційний веб-сайт Державної служби зайнятості
http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=230309&cat_id=173564.

УДК 339.564:006.063(477)

СЕРТИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ЕКСПОРТУ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: НОВІТНІ РИЗИКИ

Кремер Юлія Миколаївна,
доктор філософії, доцент кафедри фінансів та економіки
Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Українська участь в європейських економічних процесах неможлива без дотримання жорстких стандартів на продукти та послуги, які виробляються країною. У статті проаналізовано виклики та ризики сертифікації та стандартизації з погляду українського виробника-експортера та подано порівняльний аналіз вимог з боку країн ЄС.

Ключові слова: *сертифікація, відповідність, ЄС, НААУ, конкуренція.*

The Certification of Ukrainian exports in terms of European integration: new risks. *Ukrainian participation in European economic processes is impossible without adherence of strict standards for products and services produced by a country. The article analyses the challenges and risks of certification and standardization in terms of Ukrainian exporting producer and gives the analysis of the requirements from several EU countries.*

Key-words: *certification, accordance, EU, NAAU, rivalry.*

Сертификация украинского экспорта в условиях евроинтеграции: новейшие риски. *Украинское участие в европейских экономических процессах невозможно без соблюдения жестких стандартов на продукты и услуги, которые производятся страной. В статье проанализированы вызовы и риски сертификации и стандартизации с точки зрения украинского производителя-экспортера и представлен сравнительный анализ требований со стороны стран ЕС.*

Ключевые слова: *сертификация, соответствие, ЕС, НААУ, конкуренция.*

Ставлення до тієї чи іншої країни, серйозне відношення до неї з боку учасників політичних, економічних, ділових відносин завжди залежало та залежить від її іміджу та репутації. Уявлення про країну – це той фундамент, який є основою можливості подальших взаємовідносин між економічними суб'єктами. Репутацією України не займалися. Сам процес її творення, звісно, відбувався, але досить нерівномірно. Світові були та є відомими як наші успіхи, так і невдачі, політично-економічні кризи, парламентські бійки, корумпованість влади і т.д. Така стихійність ще раз підтверджує, що саме держава повинна бути зацікавлена у розвитку своєї репутації. У цей період не вся світова еліта володіє достатнім розумінням того, що представляє собою наша Батьківщина і що тут відбувається, що вже говорити про пересічних іноземних громадян. На жаль, саме трагічна ситуація воєнних дій в зоні АТО змусила Захід поглянути на карту світу і переконатися, що така країна з назвою Україна дійсно існує. Найчастіше, нас жаліють. Цього року Інститутом світової політики за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) було проведено опитування громадян європейських країн про їх ставлення щодо євроінтеграції України та її вихід на європейські ринки. Результати опитування наступні [2]:

- 31% опитаних впевнені, що Україна є європейською країною;
- 30% – вважають, що такі дії України (орієнтація на Європу) є способом захисту від зазіхань РФ;
- 46% – асоціюють нашу державу з конфліктами;
- 18% – сприймають Україну, як країну, що пов'язана з Росією;
- 9% опитаних співчують Україні як неможливій країні.

На останній план відійшла згадка про обидві Революції. Цікаво, але 83% опитаних вважають, що рух України до Європи гальмують наші 3 політичні кити – корупція, олігархія, бідність. Фактично, ми розпочали рухатися у напрямку ЄС ще після отримання незалежності. Україна могла долучитися до досвіду Польщі, але кожному свій історичний шлях. Ми пройшли цей шлях – правильний чи ні, але свій – дуже свідомо. Слід зрозуміти, що Європейський союз і членство в ЄС – це не ціль заради цілі. Це зміна способу життя, зміна стилю життя, це зміна свідомості, зміна менталітету, культури праці та ведення бізнесу. Будьмо реалістами – змінюється та розвивається все. Ніхто не скаже, що очікуватиме нас через 15–25 років. Може, Україна зрозуміє, що нам не треба нікуди вступати, достатньо взаємокорисної співпраці. Не всі виробники у нашій країні, особливо малий та середній бізнес, бачать ті вагомні позитивні зміни, які очікують їх десь там у прекрасному невідомому. Потрібно продовжувати реформи (в т.ч. звернути увагу на податкову), співпрацю з бізнесом та його інформування. За даними Інституту економічних досліджень та політичних консультацій за економічну інтеграцію нашої держави на захід – 54% опитаних виробників і цей показник останні 2 роки незмінний, але це переважно харчова, деревообробна та велика промисловість. Основна перешкода для малого та середнього бізнесу – мала обізнаність та відсутність дешевих фінансових ресурсів. Це і викликає страх. Перешкоди, які виникають, не повинні викликати страх, вони мають спонукати до дій. Адже це один з унікальних інструментів для нашої економіки: знаходячись серед сильних – зміцнитися. Першочерговим для країни та населення, звичайно, є єднання нашої Батьківщини та згортання воєнних дій. Завдання бізнесу – активно працювати з метою доступу на інші ринки. Не обов'язково їхати в іноземну країну з перевезенням до неї своєї діяльності, працювати варто тут, на Батьківщині, з розширенням експорту в інші країни. Очікувати від української банківської системи дешевих довгострокових фінансів для бізнесу неможливо. Подібні питання мають вирішуватися у співпраці «уряд – виробники». Про те, як має бути і чому так не відбувається, можна дискутувати довго, але всі напрями і деталі в одній статті охопити неможливо. Повертаючись до теми українського експорту, хотілося б глибше поглянути на конкурентоспроможність української пропозиції та моменти впливу

вимог сертифікації українських товарів як показника можливості утриматися на своєму та іноземних ринках.

За даними Міністерства економічного розвитку та торгівлі Європейський Союз є єдиним міжнародним торговельним партнером України, де були зафіксовані тенденції зростання експорту. Сальдо залишається позитивним і складає близько – 4000 млн.дол, але це на 6000 млн.дол менше, ніж за минулі звітні періоди. Але, якщо в загальному оцінювати ринки, то європейський ринок на сьогодні для України є також максимально захищеним через високі мита для певних видів товарів. Для нас є захищеними такі сектори європейського ринку: молочна продукція (мита від 52,8% – 511%), ринок цукру та кондвиробів та продукти тваринного походження (до 68%). В Україні, в свою чергу, захищений ринок цукру та кондвиробів (максимальна ставка 50%), ринок напоїв, тютюну, одягу [3].

До прикладу розглянемо молочний ринок. До 65% діючих українських компаній цього напряму отримували свій дохід реалізуючи свій товар до Росії, Польщі, третіх країн. Обмеження імпорту та пресинг з боку Роспозживнагляду значно обмежив українців та вдарив по виробниках. Так, згідно із звітом корпорації Milkiland – єдиного з найбільших виробників молочних продуктів в країні – чистий збиток в 2014 році склав понад 72 млн. доларів проти прибутку 15 млн. дол в 2013 році. Дохід корпорації скоротився на 15 %. Як повідомлено на засіданні нашого уряду, багато українських виробників цієї галузі постачатимуть свою продукцію в Китай. Це добре, але за оцінкою експертів аналітичного агентства «Інфоагро» будуть експортувати переважно таку сировину: сухе молоко, цільне сухе молоко, знежирену і суху сироватку. Але значних обсягів продаж український виробник не матиме через фактори сезонності і не можливість завоювати потрібні позиції відразу, адже фактор поступовості та часу ніхто не відмінить. Ще один нюанс – українському бізнесу потрібно знаходити шляхи до реалізації не сировини, а уже готової продукції. Європейський ринок цього сектору зайнятий такими сильними конкурентами як новозеландська компанія Fonterra, яка переробляє молока в кілька разів більше, ніж усі молокопереробні підприємства України. Найбільші гравці галузі щорічно нарощують виробництво й освоюють нові ринки: Fonterra запустила великі молочні ферми в Китаї, Nestlé розпочала партнерство з місцевими сільськогосподарськими органами в Марокко, Danone розвиває кооперативні молочні ферми в Україні і Туреччині. За прогнозами експертів, до 2017 року загальна вартість світового молочного ринку зросте до 505 млрд доларів. і, навіть, американська Coca-Cola вирішила підзаробити на популярності молочних продуктів створити інноваційний напій на основі молока Power Core. Так, згідно з інформацією німецького науково-дослідного центру IFCN, кооператив Fonterra став найбільшим переробником молока на світовому ринку за підсумками останніх років. На своїх потужностях компанія переробила близько 21,6 млн тонн молока. Друге місце займає американський фермерський союз Dairy Farmers of America. Його результат – 17,1 млн тонн молока. Замикає трійку лідерів французька компанія Lactalis (Parmalat), найбільший у Європі виробник молочної продукції та сирів. У 2014 році компанія переробила 15 млн тонн молока [1].

Не зважаючи на не надто райдужні вищенаведені відомості для України, так чи інакше відкриваються вигідні перспективи поступового освоєння ринку країн ЄС. Постає актуальне питання для розроблення кроків з боку держави як грамотно використати економічний потенціал та підготувати його до нових умов. Сертифікація безпеки та якості продукції дозволить українському бізнесу отримати переваги при виході на європейський ринок, але підвищить вимоги до української продукції. Відповідність вимогам стосується усього, в т. ч. і того, яким має бути, наприклад, пакування товару, а саме: з чого зроблені, чим оброблені, з відміткою про їх відповідність вимогам. Це підтверджує гарантію про безпеку зберігання та переміщення товарів. Застосування міжнародних та погоджених з ЄС стандартів

приведе до виникнення фірм, що здійснюватимуть свою діяльність у секторі адаптації українських виробників до міжнародних стандартів. Мінус – український виробник понесе значні витрати, але плюс – це підвищить конкурентоспроможність продукції на ринку хоч і не у короткостроковій перспективі. Сертифікація дозволить споживачам бути впевненими в якості та безпеці продукції – це плюс, а мінус – це підвищить ціну на товари національного виробництва. Сам процес сертифікації передбачає вимоги до органів державної влади, дотримання яких дозволить досягнути взаємного визнання сертифікатів. Це вимагатиме освіченості у законодавстві, освіченості про продукцію, знання усіх правил, яких необхідно дотримуватися для складання та видачі сертифікатів, організації процедур попередніх перевірок. Звичайно, необхідно врахувати «людський фактор»: співробітники, що задіяні в процесі видачі сертифікатів мають бути неупередженими, не зацікавлені у товарах підданих сертифікації або в їх фірмах, усвідомлювати вагомість змісту кожного сертифікату, бути відповідальними за те, що вони підписують. Необхідна регулярна перевірка, що унеможливить ті чи інші прояви шахрайства.

Що чекає наш бізнес при поглинанні у море стандартів? Виробник перш за все повинен правильно оцінити сектор своєї діяльності та напрямки наявного та потенційного експорту. Кожен ринок має свої вимоги та особливості.

Необхідна співпраця з торговими мережами всіх партнерів, тому що різні мережі в одній країні можуть вимагати різну сертифікацію. Є досвід, коли торгові мережі підтримують своїх постачальників як інформаційно так і фінансово. Особливо це стосується аграрного сектору. Доцільно користуватися послугами незацікавленого спеціалізованого консультанта, що за відсутності у штаті виробника фахівців з різних сфер діяльності, зможе зробити все правильно та грамотно. До «ризиків» сертифікації відноситься процес її проходження – затяжний та дорогий. Адже доведеться фактично всі виробничі процеси та аспекти переробляти відповідно до вимог. Варто буде поступово та професійно змінювати систему на виробництвах. Це потягне трудові затрати. Одна з переваг сертифікованого виробництва – організованість трудового складу, виробництва, робочого процесу, що прямо пропорційно впливає на якість надання послуг українського бізнесу.

У першій частині статті було розглянуто для прикладу молочний ринок, як «недоступний». Продовжимо його огляд у розрізі перспективи експортування української молочної продукції до різних європейських країн при умові виконання усіх вимог та відповідної сертифікації у таблиці 1 [5].

Таблиця 1.

Інформаційна довідка про наявність перспектив розширення співпраці з європейськими партнерами при успішності сертифікації українського експорту (на прикладі молочної продукції)

Характеристика ринку	Орієнтований асортимент продукції	Вимоги та стандарти	Цінове питання	Шанси українського бізнесу
1	2	3	4	5
АВСТРІЯ				
конкурентний ринок; сильний експортер; високий рівень самозабезпечення; споживачі – Німеччина, Італія	молоко, сметана, вершки, масло, перевагу віддають органічній продукції	стандарти якості молочної продукції відповідають вимогам, що застосовуються на території країн-членів ЄС	повільне зростання цін	входження можливе через участь у щорічних виставках, експозиціях, ярмарках. Із імпортерами проводить зустрічі Федеральна палата економіки Австрії
БЕЛЬГІЯ				
високий рівень самозабезпечення; достатня	молоко, йогурти, вершки,	стандарти якості молочної продукції відповідають вимогам,	повільне зростання цін	потенційними партнерами українських

конкуренція	солодкі десерти, масло вершкове, сир домашній, молоко згущене, кефір, сметана	що застосовуються на території країн-членів ЄС		експортерів молочної продукції в Бельгії можуть бути мережі роздрібної торгівлі
БОЛГАРІЯ				
привабливий для експортерів ринок. Головні ринки збуту: Греція, Румунія, ФРН, США, Ліван, Австралія, Іспанія. Імпортує продукцію з Польщі, ФРН, Греції, Румунії, Угорщини та Франції	популярний у Болгарії напій айран, сир типу «кашкавал», «болгарське кисле молоко» тощо. Цінують сири, які не виробляються в країні: «Ементаль», «Чедар», «Брі», «Гауда» тощо.	стандарти якості молочної продукції відповідають вимогам, що застосовуються на території країн-членів ЄС	повільне зростання цін	існують ринкові ніші для постачання української молочної продукції, насамперед, сухого молока та твердих сирів. На території Болгарії могли б бути українські проекти з відкриття виробничих ліній для кисломолочних продуктів з обмеженим терміном зберігання безпосередньо в цій країні
Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії				
привабливий для експортерів ринок, але не для молока	масло вершкове, сири	вимоги до молока та молочної продукції як і в інших країнах ЄС. Згідно зі Статтею 5 Закону для допуску на територію ЄС, молоко та молочна продукція має супроводжуватися відповідним ветеринарним сертифікатом (видається Державною ветеринарною та фітосанітарною службою України та мають бути відповідно запаковані та позначені відповідно до вимог цього закону	стабільні ціни	для того щоб розрекламувати власну молочну продукцію на ринках країни українським підприємцям пропонується взяти участь у місцевих сезонних продуктових фестивалях та сирних ярмарках які щорічно проходять у Британії
ІРЛАНДІЯ				
високий рівень самозабезпечення; сильний експортер	усі види молочної продукції	стандарти якості молочної продукції відповідають вимогам, що застосовуються на території країн-членів ЄС	ціни на ринку залежать від обсягів виробництва та цін на ключових експортних ринках світу	обмеженість перспектив виходу на ірландський ринок українських молочних продуктів, крім згущеного молока
ГРЕЦІЯ				
привабливий для експортерів ринок	молоко коров'яче, вершки,	стандарти якості молочної продукції	тимчасово нестабільні	члени Співки молочних

	сир домашній, сир солодкий з сухофруктами, вершкове масло. Грецького споживача можуть зацікавити також вітчизняні кисломолочні напої: кефір, ряжанка, малянка, сироватка, йогурт. Перспективною є реалізація сметани та згущеного молока, оскільки ці продукти практично відсутні на місцевому ринку	відповідають вимогам, що застосовуються на території країн-членів ЄС	ціни у зв'язку з кризою	підприємств України можуть брати участь у профільних ярмарково-виставкових заходах, які регулярно проводяться в Греції
ДАНІЯ				
ринок повністю забезпечує внутрішні потреби. 2/3 від загальних обсягів виробництва спрямовується на експорт, завдяки чому Данія входить до першої п'ятірки світових експортерів молока	молоко, сири, сметана, йогурт, молочні напої	стандарти якості молочної продукції відповідають вимогам, що застосовуються на території країн-членів ЄС	стабільні ціни	один зі складних до входження ринок
ІСПАНІЯ				
привабливий для експортерів ринок, не завжди добросовісна конкуренція	усі види молочної продукції	стандарти якості молочної продукції відповідають вимогам, що застосовуються на території країн-членів ЄС	ціни на ринку коливаються відповідно до обсягів виробництва цієї продукції на ключових експортних ринках світу	один з перспективних ринків при умові конкурентоздатності української продукції та наявності всіх дозволів та сертифікатів
ЛАТВІЯ				
конкурентоздатний та забезпечений ринок	усі звичні види молочної продукції	стандарти якості молочної продукції відповідають вимогам, що застосовуються на території країн-членів ЄС	ринкові ціни	складно щось передбачити
ІТАЛІЯ				
привабливий для експортерів ринок	сири	стандарти якості молочної продукції відповідають вимогам, що застосовуються на території країн-членів ЄС	ринкові ціни	українська молочна сировина, за умови її відповідності вимогам щодо сертифікації, санітарних норм та якості, передбачених директивами ЄС, має перспективи щодо зайняття певної частки

				в імпорті молока на потреби італійських сироварів
Кіпр (грецька частина)				
ринок себе повністю забезпечує сам	на Кіпрі близько однієї третини молока – це молоко кіз і овець, продукція з якого становить 40% від всього обсягу молочного виробництва.	стандарти якості молочної продукції відповідають вимогам, що застосовуються на території країн-членів ЄС	досить високі ціни	зі сторони Кіпру відсутня значна зацікавленість в імпорті молочної продукції з-за кордону. Основна частка існуючого імпорту молочної продукції припадає на країни ЄС, та складається в основному з твердих сирів.
ЛИТВА				
конкурентоздатний та забезпечений ринок	усі звичні види молочної продукції	стандарти якості молочної продукції відповідають вимогам, що застосовуються на території країн-членів ЄС	ринкові ціни	складно щось передбачити
МАКЕДОНИЯ				
серед імпортерів міцні позиції утримують сербські, хорватські й словенські підприємства молочної продукції	молоко, масло вершкове, сир твердий коров'ячий й овечий, фета, йогурт, морозиво	вимагається суворе дотримання правил реалізації молочної продукції, дотримання критеріїв, встановлених Агентством Македонії з продовольства і ветеринарії, виконання вимог ЄС в продовольчій сфері.	ринкові ціни	на ринку майже відсутні вершки, кисломолочний сир, йогурти з фруктовим наповнювачем, згущене молоко
ПОЛЬЩА				
конкурентоздатний та забезпечений ринок	усі звичні види молочної продукції	стандарти якості молочної продукції відповідають вимогам, що застосовуються на території країн-членів ЄС	ринкові ціни	складно щось передбачати, адже внутрішні виробники уже двічі перевищували дозволене виробництво молока
СЛОВАЧЧИНА				
конкурентоздатний та забезпечений ринок	усі звичні види молочної продукції	стандарти якості молочної продукції відповідають вимогам, що застосовуються на території країн-членів ЄС	ринкові ціни	у Словаччині у даний час має місце незначний попит на продовольчу українську продукцію

КОРОЛІВСТВО НІДЕРЛАНДИ				
молочний сектор є одним із найбільш потужних, технологічно та науково розвинутих в світі. Повністю задовольняє потреби внутрішнього ринку, покриває значний сегмент голландського експорту.	молоко, сири солодкі, пахта, вершки	стандарти якості молочної продукції відповідають вимогам, що застосовуються на території країн-членів ЄС	ринкові ціни	практично відсутня культура споживання тварогу та похідних продуктів. Кефір, ряжанка, закваски тощо також мало представлені на ринку. Можливе налагодження співпраці із великими виробниками молочної продукції, а також молочними фермерськими компаніями в Нідерландах з метою створення в Україні виробництв за голландською технологією, з подальшою реалізацією продукції під голландськими торговельними марками у третіх країнах створення, шляхом проведення рекламних кампаній, участі у виставках, організації презентацій, попиту в Нідерландах на традиційні для України молочні продукти, як то кефір, ряжанка, тварог, із подальшим просуванням на ринок відповідної продукції
НОРВЕГІЯ				
головними імпортерами норвезьких сирів є США, Японія, Австралія, Канада	молоко коров'яче, козине, сири тверді, йогурти	стандарти якості молочної продукції відповідають вимогам, що застосовуються на території країн-членів ЄС	ціни внутрішніх виробників стабільні	у Норвегії діє рішення Парламенту (Стортингу), відповідно до якого країна повинна самостійно забезпечувати себе молокопродуктами протягом усього року. Місцевий ринок харчових продуктів захищений квотами та митами. Між Україною та ЄАВТ (членом якої є Королівство Норвегія) в 2010 р. укладено Угоду про вільну торгівлю.

				Разом з нею також було підписано Угоду про сільське господарство між Україною та Королівством Норвегія від 07.12.2011, яка визначає умови торгівлі сільськогосподарською продукцією між двома країнами, зокрема в додатках до неї наводяться переліки сільськогосподарських товарів, на які поширюються особливі митні ставки
РУМУНІЯ				
молочна промисловість знаходиться на даний час на завершальній стадії реструктуризації та адаптації до європейських норм	усі звичні види молочної продукції	стандарти якості молочної продукції відповідають вимогам, що застосовуються на території країн-членів ЄС	ринкові ціни	на даний час в Румунії тільки 30-40% виробленого молока відповідають європейським стандартам. У зв'язку з цим, враховуючи, що вартість молока, яке закуповується у фермерів більше ніж в інших країнах ЄС, виробники змушені імпортувати більшу частину даної сировини. З огляду на це, при аналізі можливостей виходу української молочної продукції на румунський ринок необхідно враховувати наявність сильної конкуренції з внутрішніми та європейськими виробниками, які активно працюють в цій галузі
ТУРЕЧЧИНА				
конкурентоздатний та забезпечений ринок	національні молочні продукти місцевого виробництва, зокрема молоко, натуральний густий йогурт, питний йогурт (айран),	у цілях підтримки та стимулювання місцевих виробників молочної продукції уряд Туреччини застосовує жорсткі заходи із захисту місцевого ринку	ринкові ціни	незважаючи на великий внутрішній ринок та значні обсяги споживання продукції молочної галузі у Туреччині, зацікавленість турецьких імпортерів у купівлі української молочної продукції є незначною у зв'язку з високими імпортними

	м'які білі сири. Споживання в країні вершкового масла є незначним			податками. Нові потенційні можливості для постачання української молочної продукції до ТР можуть сформуватися у разі укладення між Україною та ТР Угоди про вільну торгівлю та забезпечення застосування турецькою стороною пільгових імпорتنних податків стосовно відповідних товарів українського виробництва
УГОРЩИНА				
конкурентоздатний та забезпечений ринок	угорські традиції споживання молочних продуктів подібні українським, за виключення відсутності деяких товарів, таких як ряжанка та молочна заправка	до показників молочної продукції застосовуються вимоги ЄС.	ринкові ціни	проведення рекламних компаній в угорських ЗМІ, а також участь у профільних ярмарково-виставкових заходах можливі лише на комерційних (платних) основах
ФРАНЦІЯ				
ринок молокопродуктів є розвиненим та представлений широким асортиментом різноманітних виробів	зростаючий попит на товари біологічно чистого походження	високими нормативними стандартами та вимогами до якості молочної продукції, що діють на території ЄС. Сьогодні процес виробництва молочних продуктів суворо регламентований на кожному етапі, починаючи із встановлених санітарних вимог щодо умов утримання молочних тварин і якості їх кормів та закінчуючи гігієнічними вимогами щодо пакування готової продукції	ринкові ціни	для того, аби українські виробники могли експортувати свою молочну продукцію на ринки країн-членів ЄС, потрібно, щоб Україна отримала відповідний дозвіл від Генерального директорату з питань охорони здоров'я і захисту прав споживачів (DG SANCO) Європейської комісії, який відповідає за регулювання даної галузі. Слід відзначити, що для отримання такого дозволу необхідно адаптувати до європейських вимог низку українських законів. Як наприклад, закон щодо безпечності харчових продуктів, зміни до якого

				передбачатимуть створення єдиного компетентного органу в сфері контролю якості і безпеки продукції, а також закон про ідентифікацію худоби. До отримання зазначеного дозволу французький ринок для української продукції закритий
ЧЕХІЯ				
розвинений ринок	молоко, молоко тривалого зберігання, згущене молоко, сир, творог, сметана, вершки, плавлені сири, йогурти, кисломолочні продукти, масло, майонези, молочні і творожні десерти	Чеська Республіка, як член ЄС, проводить Спільну торгівлю політику, тому підпорядковується рішенням щодо торгових обмежень/дозволів, прийнятих Єврокомісією. З огляду на посилення конкуренції на ринку ЄС через введення РФ проти-санкцій, Уряд ЧР посилює заходи по контролю за якістю і відповідністю продуктів харчування нормам ЄС (зокрема, багато претензій Торгова інспекція ЧР пред'являла товарам, виготовленим в Польщі)	ринкові ціни	однією з основних перешкод просування української молочної продукції на ринок ЄС, зокрема, ЧР, є невідповідність вітчизняних товарів вимогам і нормам ЄС (окрім якісних показників також і вимог до упаковки, маркування), «невпізнаність» на чеському ринку, відсутність рекламних заходів як в ЗМІ Чехії, так і в найбільших торгових мережах
ШВЕЙЦАРІЯ				
є однією з найвідоміших країн-виробників молочної продукції	молоко, масло, сири	до якості молочної продукції у Швейцарії висувуються надзвичайно жорсткі умови. Фермерські господарства, які виробляють ту чи іншу категорію молока (наприклад, «біо» або «звичайне»), постійно інспектуються уповноваженими органами та молокопереробними підприємствами.	ринкові ціни	з країн ЄС дозволяється імпортувати лише деяких найбільш відомих марок сирів (з Франції та Італії), проте імпортувати молоко та молочних виробів до Швейцарії фактично заборонений. Беручи до уваги вищевикладене, в цілому можна стверджувати, що вихід на швейцарський ринок для українських виробників молочної продукції на даний час є фактично нереальним. Можливим є лише продаж окремих видів товарів однієї з великих торговельних мереж, у разі її зацікавленості.
ШВЕЦІЯ				
розвинений ринок	молоко та ферментовані продукти,	шведські фермери відмовляються від використання	ринкові ціни	наявні можливості просування української молочної продукції

	сири, йогурти, молочні порошки, конденсоване молоко, масло та маслопродукти	генетичномодифікованих продуктів. За законом вони зобов'язані випасати корів мінімум 6 годин влітку (період від двох до чотирьох місяців). Суворі заходи біологічної безпеки забезпечують високий статус національної охорони здоров'я		
--	---	--	--	--

Таким чином, на прикладі навіть складного для входження ринку молочної продукції видно, що українські експортери зможуть, якщо захочуть, але лише через дотримання всіх вимог сертифікації. Тепер поговоримо про те, що може чекати на український бізнес навіть при наявності всіх сертифікатів. Торговельні іноземні мережі часто вимагають від постачальників крім сертифіката ЄС додатково проходити власну сертифікацію через свої дослідні лабораторії. Це збільшує витрати українського бізнесу, а, значить, і ціну української продукції, дещо затруднюють сам процес експортування в т.ч. через затягування часу, як наслідок – наші пасують перед конкурентами. У зв'язку з позитивною оцінкою роботи Національного агентства з акредитації України (НААУ) з боку Європейської кооперації з акредитації (ЄА) сертифікати відповідності тим чи іншим нормам, які виробники-українці отримують на Батьківщині щодо товарів, які підлягають добровільній сертифікації, будуть прирівняні до європейських. Це вартий того крок до підписання Угод про взаємне визнання сертифікатів відповідності продукції вимогам безпеки, адже нашим експортерам не доведеться проходити повторні процедури оцінки і сертифікації в країнах ЄС, а імпортерам – повторну сертифікацію в Україні. Остаточне рішення щодо цього питання приймуть 25–26 листопада в Будапешті на засіданні Генеральної асамблеї ЄА [4]. Сертифікацію в Україні проводять приватні компанії, проте дозвіл (акредитацію) на таку діяльність видає їм Національне агентство з акредитації України. З підписанням угоди, українське агентство отримає право видавати дозвіл акредитації органів з сертифікації продукції (ISO/IEC 17065:2012 "Оцінка відповідності – Вимоги до органів, що сертифікують продукцію, процеси і послуги"). Таким чином, висновки українських лабораторій теж визнаватимуться у Європі поряд з іншими країнами. За словами експертів з юридичних питань Проекту ЄС з усунення технічних бар'єрів у торгівлі між Україною та ЄС, нововведення відчують експортери, які поставляють в ЄС продукцію, що підлягає лише добровільній сертифікації. Це означає – практично всі представники українського бізнесу. Сертифікуватися в українських лабораторіях не було заборонено і раніше, але європейці з підозрою ставилися до українських сертифікатів. Тепер, вийти на європейський ринок з українськими сертифікатами стане цілком реально. Визнання сертифікатів українських лабораторій значно спростить вихід наших товарів у європейські торговельні сектори. До цих пір український бізнес не мав такої можливості. Хто знає, можливо, що сертифікати українських лабораторій купуватимуть також і європейські компанії. Для цього необхідно, щоб ЄС почав довіряти нашим сертифікатам, а ціна їх залишалася нижчою, ніж у ЄС. Нове досягнення України не буде вигідне експортерам, від яких для здійснення торговельної діяльності вимагатимуться сертифікати, що видаються виключно ЄС. Це стосується товарів, не відповідність якості яких загрожує здоров'ю та життю споживача. Підписання Угоди АСАА – ціль прирівняння української сертифікації до європейської системи, щоб обов'язкова сертифікація в нашій державі визнавалась в ЄС. Звісно, ця все вимагає докладання зусиль.

Перед урядом стоїть завдання вибудувати адекватну систему ринкового нагляду. Угода про асоціацію з ЄС передбачає, що протягом двох років після початку дії зони

вільної торгівлі Україна повністю адаптує третину європейських сертифікатів. По решті – терміни можуть становити і три, і п'ять років [6]. Провести всі реформи для підписання АСАА за ці два роки цілком реально. Необхідна боротьба з видачею фальсифікованих сертифікатів. Проблема ще в тому, що часто лабораторії, у яких відкликають акредитацію, оскаржують рішення в суді. Як результат – складається враження, що судова система розбирається в сертифікації краще НААУ.

Література

1. AgroNews (ІА «AgroNews»). Інформаційні матеріали (електронний ресурс <http://agronews.ua/node/24090>).
2. Institute of world policy. Аналітичні дослідження (електронний ресурс <http://iwp.org.ua/ukr/public/1570.html>).
3. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Наукові та дослідні матеріали (електронний ресурс <http://www.ier.com.ua/>).
4. Національного агентства з акредитації в Україні. Інформаційні матеріали (електронний ресурс <http://naau.org.ua/>).
5. Рада експертів та інвесторів при МЗС України. Огляд іноземних ринків, можливості розширення експорту української продукції (<http://rei.mfa.gov.ua/ua/foreign-business/market-review>).
6. Ю. Панченко //Європейська правда. Українським товарам відкрили двері в європейські супермаркети. 15.10.2015р. (електронний ресурс http://csm.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3271:-q-q&catid=122:2015-09-15-07-01-23&Itemid=50&lang=uk).

УДК 658/330

ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Трошкова Наталя,

студентка 3 курсу гірничого факультету
ДВНЗ «Криворізький національний університет»,
м. Кривий Ріг

Розглянуто проблемні питання інноваційного розвитку України.

Ключові слова: *інноваційна діяльність, інноваційної моделі, фінансова підтримка.*

The perspectives of innovation development of Ukraine. *Problems of innovation development of Ukraine.*

Key-words: *innovation, innovative models, financial support.*

Перспективы инновационного развития отечественных предприятий. *Рассмотрены проблемные вопросы инновационного развития Украины.*

Ключевые слова: *инновационная деятельность, инновационные модели, финансовая поддержка.*

Л. Водачек і О. Водачкова розрізняють чотири основних типи інноваційної стратегії: активно наступальну, помірно наступальну, захисну і залишкову [1].

Відомий економіст Б. Твіст до основних різновидів інноваційної стратегії зараховує наступальну, захисну, ліцензійну, проміжну, створення нового ринку, розбійничу [7].

За класифікацією Х. Фрімана існує шість типів інноваційної стратегії підприємства: наступальна, захисна, імітаційна, залежна, традиційна та «за нагодою» [3]. А.І. Богданов виділяє чотири типи інноваційної стратегії: гостра наступальна, помірно наступальна, захисна та ліцензійна (поглинаюча) [5]. Б. Санто, який класифікує інноваційні стратегії за рівнями управління в межах інституціональних інноваційних стратегій, виокремлює пасивну, наступальну та стагнаційну [6].

Отже, на мою думку, інноваційний розвиток можна охарактеризувати як процес структурного вдосконалення національної економіки, який досягається переважно за рахунок практичного використання нових знань для зростання обсягів суспільного виробництва, підвищення якості суспільного продукту, зміцнення національної конкурентоспроможності та прискорення соціального прогресу в суспільстві.

Аналіз джерел фінансування інноваційної діяльності свідчить про те, що протягом всього аналізованого періоду основним джерелом фінансування були власні кошти підприємств, обсяг яких набрав максимального значення в докризовий 2007 рік і становив майже 8 млрд. грн. [табл. 1]

Заключний етап оцінки інноваційного потенціалу передбачує визначення рівня інноваційної активності підприємства за допомогою узагальнюючого показника – коефіцієнту інноваційної активності підприємства, розрахунок якого здійснюється за наступною методикою:

$$P_{\text{ін.акт.}} = (P_i * W_i),$$

де $P_{\text{ін.акт.}}$ – рівень інноваційної активності підприємства;

P_i – експертна оцінка використання i -того елемента інноваційного потенціалу, бали;

W_i – коефіцієнт вагомості i -того елемента інноваційного потенціалу.

Реалізація інноваційної діяльності є одним з основних чинників конкурентоспроможності продукції, забезпечує ефективність використання виробничих ресурсів, підвищує ступінь адаптованості підприємств до зовнішнього середовища, розширює його можливості щодо виходу на нові ринки продукції, створює умови довгострокової стабільності [1].

Відомо, що економічне зростання підприємств значно залежить від їх інноваційної активності. Суб'єкти інноваційної діяльності повинні творчо підходити до визначення способів задоволення потреб споживачів, на основі чого вдосконалювати та оновлювати продукцію, отримуючи надприбутки, зміцнюючи свої ринкові позиції.

Таблиця 1

Рік	Питома вага підприємств, що займалися інноваціями, %	Загальна сума витрат, млн. грн.
2000	18.0	1760.1
2001	16.5	1979.4
2002	18.0	3018.3
2003	15.1	3059.8
2004	13.7	4534.6
2005	11.9	5751.6
2006	11.2	6160.0
2007	14.2	10850.9
2008	13.0	11994.2
2009	12.8	7949.9
2010	13.8	8045.5
2011	16.2	14333.9
2012	17.4	11480.6

Інноваційна активність вітчизняних підприємств за роками.

Проаналізуємо ситуацію активності підприємств щодо інноваційної діяльності в динаміці за період 2006–2009 рр. Згідно з даними (рис.1) з 2006 року по 2009 рік частка підприємств, які впроваджували інновації протягом 2006–2007 років значно зросла (на 1,5%), але потім в період 2007–2009 рр. – зменшилась на 0,8%.

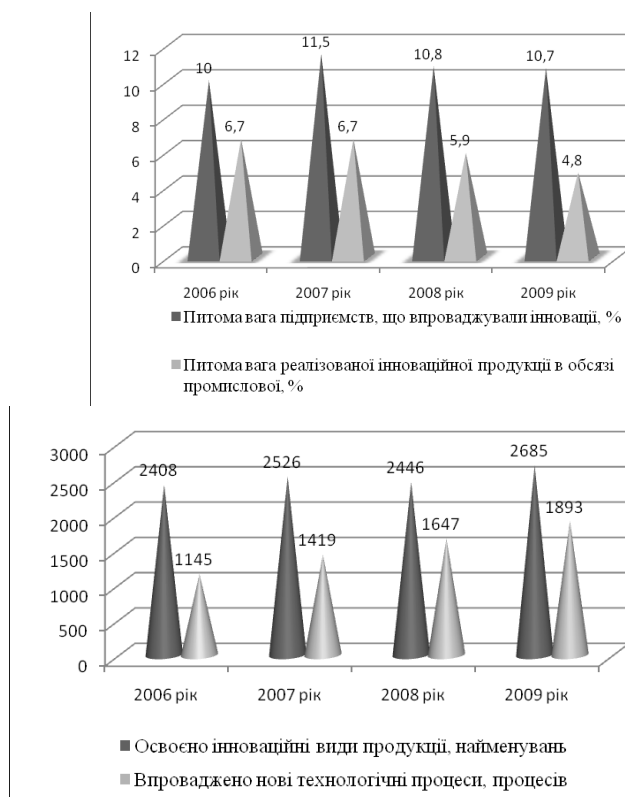

Рис.1. Інноваційна активність промислових підприємств протягом 2006-2009 рр.
(складено на основі даних Державного комітету статистики України [2]).

Отже, підводячи підсумки, необхідно зазначити, що запровадження інноваційних технологій на підприємствах України відіграє надзвичайно важливе значення в економічному розвитку країни, в конкурентоспроможності товарів в порівнянні з іншими країнами.

Література

1. Водачек Л. Стратегия управления инновациями на предприятии: [сокращ. пер. со словац.] / Л. Водачек, О. Водачкова. – М.: Экономика, 1989. – 166 с.
2. Квасницька Р.С. Особливості інноваційної діяльності підприємств у сучасних умовах / Р. С. Квасницька, Н. С. Ардашкіна // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 6, Т. 3. – С. 247-251
3. Інноваційний розвиток промисловості України / О. І. Волков, М. П. Денисенко, А. П. Герчан та ін.; під ред. О. І. Волкова, М. П. Денисенко. – К.: КНТ, 2006. – 648 с.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Чубай В.М. Формування та реалізація інноваційної стратегії машинобудівного підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.00.04 «економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / В.М. Ассоциация авторов и издателей «Тандем», «ГНОМ-ПРЕСС», 1998. – 384 с.
6. Санто Б. Инновация как средство экономического развития [пер. с венг.] / Б. Санто. – М.: Прогресс, 1991. – 320 с.
7. Юданов А. Ю. Конкуренция: теория и практика: учеб.-практ. пособие / А.Ю. Юданов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Ассоциация авторов и издателей «Тандем», «ГНОМ-ПРЕСС», 1998. – 384 с.

УДК 339.5 (Укр)

**ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ
ІННОВАЦІЙНИМИ ТОВАРАМИ****Рябініна Юлія,**студентка 3 курсу гірничого факультету
ДВНЗ «Криворізький національний університет»,
м. Кривий Ріг

Розглянуто проблемні питання розвитку міжнародної зовнішньої торгівлі України, запропоновані пріоритетні напрямки розвитку зовнішньої торгівлі України інноваційними товарами.

Ключові слова: національний виробник, зовнішня торгівля, напрямки розвитку, продукція.

Prior strategies of foreign innovative produce trade development of Ukraine.
Problems of International Trade development of Ukraine. Prior strategies of foreign innovative produce trade of Ukraine.

Key-words: domestic manufacturer, foreign trade, strategies of development, production.

Приоритетные направления развития внешней торговли Украины инновационными товарами. *Рассмотрены проблемные вопросы развития международной внешней торговли Украины, предложены приоритетные направления развития внешней торговли Украины инновационными товарами.*

Ключевые слова: национальный производитель, внешняя торговля, направления развития, продукция.

XXI століття в глобальному вимірі характеризується посиленням процесів інтенсифікації, виробничих процесів, в основу яких закладено інноваційний базис світової спільноти. Унаслідок цього боротьба за ринки збуту інноваційної продукції, що приносить найбільші прибутки, знаменується поглибленням поляризації, а отже, і конфронтації. Збалансування розвитку країни за таких умов можливе лише за її активного включення у міжнародний інноваційний процес, що супроводжується додатним сальдо її торговельного балансу як в цілому, так і для інноваційних товарів. Це забезпечує динамізм, модернізацію та прогрес виробництва, створюючи основу сталого економічного зростання, що веде до покращення добробуту населення. Ігнорування ж світових результатів НТП провокує регресивні явища у зовнішньоторговельному обігу країни та поступово призводить до її маргіналізації.

Проблемам формування передумов розвитку та оцінки інноваційного компонента у зовнішній торгівлі України присвячені численні праці вітчизняних науковців, зокрема [14, 15]. Вони дослідили питання стану попиту на технологічноємні товари у зовнішній торгівлі країн Центрально-Східної Європи, національний технологічний рівень виробництва, можливості розвитку зовнішнього сектору економіки України з огляду реалізації досягнень НТП. Водночас, у статистичних обстеженнях авторів [16, 17] наявні значні розбіжності щодо оцінки частки високих технологій у товарній структурі зовнішньої торгівлі України, яка коливається у межах 2–15%. Відтак, амбівалентність кількісної інтерпретації інноваційної складової торгівлі ускладнює визначення місця та ролі України на світовому ринку інновацій.

Обсяги зовнішньої торгівлі України із провідними партнерами далеко нерівнозначні. Підвищення темпів зростання зовнішньоторговельного обороту із ЄС протікає на фоні уповільнення темпів зовнішньої торгівлі із Росією.

Мета статті полягає в об'єктивному визначенні пріоритетних напрямків розвитку інноваційної продукції в структурі зовнішньої торгівлі України та її ролі в забезпеченні національного економічного зростання.

На карті конкурентоспроможності України інституціональне середовище залишається найбільш слабким місцем. Зовнішня торгівля дає країнам можливість спеціалізуватися з тих видів діяльності, в яких вони мають порівняльні переваги, дисциплінує вітчизняних виробників, обумовлює вищу продуктивність праці [1]. Процеси інтеграції національної економіки у світове господарство супроводжуються низкою ендогенних та екзогенних чинників, які мають гальмівний вплив.

За [2] основними зовнішніми чинниками, що ускладнюють та обмежують право України входити у світове господарство як повно-правного партнера є: 1) посилення міжнародної конкуренції на товарних ринках, низька конкурентоспроможність української продукції; 2) нові вимоги споживачів до якості товарів, тобто цінові фактори стали вторинними, а фактори новітніх технологій та гарантії якості продукції – первинними; 3) застосування країнами-конкурентами форм протекціонізму та дискримінація українських експортерів, зокрема, ускладнення процедури сертифікації продукції; 4) складність входження в міжнародне співробітництво по причині невідповідності міжнародним стандартам захисту прав інтелектуальної власності.

За даними Державної служби статистики України за 2014 р. експорт товарів становив 53913,5 млн дол. США, імпорт – 54381,8 млн дол. Порівняно із 2013 р. експорт скоротився на 13,5 % (на 8392,4 млн дол.), імпорт – на 28,3 % (на 21452,8 млн дол.). Негативне сальдо становило 468,3 млн дол. (за 2013 р. від'ємне – 13528,7 млн дол.). На формування негативного сальдо вплинули окремі товарні групи: палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки (13103,7 млн дол.), пластмаси, полімерні матеріали (2462,9 млн дол.), фармацевтична продукція (2217,1 млн дол.).

Для сукупного обсягу попиту на вітчизняний інноваційний експорт характерним є висока еластичність за доходами населення іноземних країн (44,85) та суттєвий зворотній зв'язок з ціновим фактором (-4,6). Найсуттєвіші експортні поставки серед країн ЄС здійснювались до Польщі – 4,9 %, (чорні метали, руди, шлак і зола, електричні машини), Італії – 4,6 % (чорні метали, зернові культури, жири та олії тваринного або рослинного походження), Німеччини – 3 % (електричні машини, одяг та додаткові речі до одягу, текстильні, механічні машини) та інші.

Серед найбільших країн-партнерів експорт товарів збільшився до Італії на 5,7 %, Єгипту – на 5,3 %, Польщі – на 3,9 % та Німеччини – на 2,5 %. Одночасно скоротився до Росії на 33,7 %, Білорусі – на 16,7 %, Індії – на 7,1 % та Туреччини – на 5,1 %. Імпорт товарів із країн Європейського Союзу становив 21059,8 млн. дол., або 38,7 % від загального обсягу, та зменшився проти 2013 р. на 5707,1 млн. дол., або на 21,3 % (за 2013 р. обсяг імпорту становив відповідно 26766,9 млн. дол. та 35,3 %).

Перехід до ринкової системи господарювання об'єктивно вимагає піднести ефективність використання основного капіталу, посилити інноваційний процес в усіх галузях національної економіки.

Важливу роль у подальшому розвитку зовнішньої торгівлі України відіграватиме структура перебудова її економіки. У цьому плані одним із першочергових структурних пріоритетів є збільшення обсягів виробництва і продажу на світовому ринку продукції військово-промислового та аерокосмічного комплексів, стимулювання експортного потенціалу інших галузей, захист внутрішнього ринку.

Перспективним напрямком інтегрування України в економіку світового господарства є створення вільних економічних зон, українських транснаціональних

корпорацій, банків, торгівля об'єктами інтелектуальної власності – патентами, ліцензіями, “ноу-хау” та ін.

Економіка будь-якої країни на сучасному етапі не може обійтися без виходу на світові ринки. Розширення рамок такого виходу за допомогою збільшення обсягів і асортименту продукції національних товаровиробників забезпечує нарощування потужності держави і сприяє зміцненню її конкурентоспроможності на світових ринках.

Рівень розвитку продуктивних сил – один з вирішальних чинників, які насамперед сприяють підвищенню ефективності участі України у системі міжнародного поділу праці і міжнародному товарообміні. За кількісними характеристиками виробничого науково-технічного та інтелектуального потенціалу наша країна може бути гідним партнером у світогосподарських взаємовідносинах.

Важливою умовою зміцнення позицій України на світових ринках є коригування її зовнішньоекономічної політики у напрямку створення конкурентоспроможних транснаціональних корпорацій, озброєних технологіями стратегічного маркетингу на глобальному ринку. Державна підтримка таких високотехнологічних корпорацій об'єктивно необхідна для реалізації великих коопераційних проектів.

Отже, на мою думку українська економіка зараз перебуває на стадії становлення не тільки внутрішньо-територіально, але це стосується й зовнішнього аспекту відносин України із своїми потенційними та наявними зарубіжними партнерами. Перші кроки були зроблені в напрямку укріплення та зміцнення позицій нашої держави на міжнародній арені, але є ще багато неточностей, невідповідностей, зокрема в українському законодавстві, які потребують нагального перегляду та вирішення. Це стосується як членства України в СОТ, так і розвитку партнерських відносин з іншими економічними інтеграційними об'єднаннями в світі.

Література

1. Єлісеєнко, О. В. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку зовнішньої торгівлі України [Текст] / О. В. Єлісеєнко, Г. С. Скобелева // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2014. – № 4. – С. 9–12.
2. Сидяга, Б. Проблеми розвитку торговельного потенціалу України [Текст] / Б. Сидяга // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2014. – Вип. 1 (10). – С. 250-256. – Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14sbvtpu.pdf>.
3. World Trade Organization Statistics. Country Profile: Ukraine, 2013. [Electronic resource] / Available at: <http://stat.wto.org/CountryProfile/WSDBcountryPFExport.aspx?Language=E&Country=UA>.
4. World Trade Report 2014. Trade and development: recent trends and the role of the WTO [Electronic resource] / Available at: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr14_e.htm.
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Експрес-випуск «Зовнішня торгівля України товарами за 2014 рік», Державна служба статистики України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Новицький В.С. Міжнародна економічна діяльність України. Підручник. Київ: КНЕУ, 2003. – 465 с.
8. Філіпенко А., Шнирков О. Новий етап зовнішньоекономічних зв'язків України // Економіка України. – 2002. – №1, с.11–14.
9. Ревенчук К. Проблеми іноземних інвестицій // Економіка України. – 2001. – №1, с.8.
10. Климко Г., Нестеренко В. та ін. Основи економічної теорії / Київ. Вища школа., 2002р. – 328с.
11. Василенко Ю. Експортна діяльність України // Економіка України. – 2003. – №7, с.17–20.
12. Філіпенко А., Шнирков О. Новий етап зовнішньоекономічних зв'язків України // Економіка України. – 2002. – №1, с.11–14.
13. Кокорін В. Конкурентоспроможність економіки України // Бізнес & Економіка – 2003

– №5. – с.9–11.

14. Система економічної безпеки держави: монографія / [О.С. Власюк, А.І. Сухоруков, І.В. Недін та ін.]; за ред. А.І. Сухорукова. – К. : Стилос, 2010. – 685 с.

15. Новий курс: реформи в Україні 2010-2015: нац. доп. / [В.Б. Авер'янов, Б.М. Ажнюк, Т.П. Богдан та ін.]; за ред. В.М. Гейця. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

16. Москалик Р.Я. Технологічна компонента в зовнішній торгівлі країн Центрально-Східної Європи: досвід для України. Аналітична записка [Електронний ресурс] / Р.Я. Москалик, О.Т. Чорний; Регіональний філіал НІСД у м. Львові, 2007. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Juni/10.htm>.

17. Саліхова О.Б. Високі технології: дефініція та оцінка: монографія / О.Б. Саліхова. – К., 2008. – 290 с.

УДК 339:372.84

ГЛОБАЛЬНА МЕРЕЖЕВА ЕКОНОМІКА: ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ

Вурста Наталія,

студентка 1 курсу гуманітарно-економічного факультету
Карпатського університету імені Августина Волошина.

Науковий керівник:

Мадяр Ольга Михайлівна,

доктор філософії, доцент кафедри фінансів та економіки
Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

У статті розглянуто діалектику становлення інформаційно-мережевих систем та їх вплив на цивілізаційний розвиток економіки в глобальному й національному вимірах.

Ключові слова: глобалізація, інформаційно-мережева економіка, економіка знань, інноваційні технології.

Global business network: civilization prospects. *The article describes the dialectics of the information and network systems formation and their impact on civilizational development of the economy in its global and national dimensions.*

Key-words: globalization, information and network economy, knowledge economy, innovative technologies.

Глобальная сетевая экономика: цивилизационные перспективы. *В статье рассмотрена диалектика становления информационно-сетевых систем и их влияние на цивилизационное развитие экономики в глобальном и национальном измерениях.*

Ключевые слова: глобализация, информационно-сетевая экономика, экономика знаний, инновационные технологии.

Вибухоподібний розвиток інформаційних технологій у наш час засвідчує переддень появи нової цивілізаційної епохи, яка все більшою мірою спирається на принципово нову інформаційно-технологічну платформу. Фундаментально-глибинні основи сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій були закладені видатним

кібернетиком ХХ ст. В.М. Глушковим, який в 70–80-і роки ХХ ст. пророче передбачив можливості використання інформаційно-комп'ютерних технологій і телекомунікаційних мереж для побудови інформаційно-мережевого суспільства.

У наш час процеси інформаційно-комп'ютерних технологій та Інтернет-комунікацій все більшою мірою охоплюють (при цьому в глобалізаційному вимірі) практично всі сфери людської діяльності: економіку, управління, інноваційні технології, освіту, науку, культуру тощо. Заміна галузево-територіального принципу організації економіки мережевим – найвагоміша ознака інформаційно-мережевої економіки, яка утверджується в глобальному вимірі. Тобто визначальною ознакою інформаційно-мережевої економіки є її планетарність. Інформаційна мережа – це, з одного боку, принципово нова форма організації й функціонування економіки, а з іншого – системоутворювальна платформа, своєрідна глобальна матриця цивілізаційного розвитку в ХХІ столітті.

Мережева економіка базується на появі й розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій, розгалужених Інтернет-комунікацій та глобальних інформаційних надмагістралей. Фактична перманентність створення віртуальних компаній і віртуальних офісів, учасники яких можуть знаходитися в різних куточках світу і вести спільний бізнес та здійснювати електронну комерцію, підтверджує інтенсивний розвиток інформаційно-мережевих економік у глобальному вимірі.

Проблеми становлення інформаційно-мережевого суспільства, передусім економіки в глобальному й національному вимірах, досліджуються з наростаючою активністю. Оригінальну точку зору з приводу становлення суспільства мережевих структур з властивою йому фундаментальністю висловив професор Каліфорнійського університету (США) М. Кастельс.

Метою дослідження є визначення сутнісних ознак, висвітлення базових орієнтирів і цивілізаційних перспектив розвитку інформаційно-мережевої економіки на сучасному етапі.

Світ усе більшою мірою перестає бути системно уніфікованим. Прогресуюча домінантність індивідуальних преференцій зумовлює зростаючу складність економічних відносин. На основі механізмів електронної системи комунікацій панує комунікативний раціоналізм – миттєво долаються часові бар'єри і нескінченність простору: «час» припинився; «простір» зник. Інформаційно-мережева даність базує економічні зв'язки передусім на основі горизонтальних, а не вертикальних артикуляцій; вона інваріантна щодо ієрархічної сталості макроекономічних відносин. Водночас сучасні геоекономічні біфуркації породжують зростаючу потребу в інформаційному освоєнні та впорядкуванні безпрецедентно розмаїтих мікроекономічних відносин. При цьому кардинальних змін потребує організаційно-управлінська мережа як у межах національних економік, так і в планетарному вимірі.

Ринкові максими глобалізаційного розвитку зумовлюють гостру потребу у невідкладному вирішенні проблеми достатнього і своєчасного інформаційного наповнення, насамперед і головним чином, економічної сфери. Зрозуміло, що формування інформаційно-мережевої економіки передбачає інституційне, організаційне та інноваційно-ресурсне забезпечення. Завдяки цьому формується своєрідний Всесвіт, пересаджений у віртуальну реальність і компактно представлений в глобальних Інтернет-мережах. Глобалізаційні трансформації цивілізаційного буття породили цивілізаційний феномен – інформаційно-мережеву економіку.

Уже зараз Інтернет охоплює близько мільярда користувачів, число яких щоденно зростає в середньому на 200 тис. людей. Водночас обмежені можливості рівномірного доступу землян до комп'ютерних і телекомунікаційних засобів та Інтернет-мереж й поглиблюють інформаційно-мережеву нерівність. На додаток до цього спостерігається нездатність значної частини жителів планети працездатного віку вписатися в логіку домінуючих глобальних інформаційних сегментів мережевого суспільства.

Глобалізаційна перспектива – це передусім гостра конкуренція цивілізаційних шансів. Глобалізація зовсім не означає, що всі країни просто увіллються в якийсь уніфікований світовий простір. У світовій економіці є «ядро» і «периферія». І як показує досвід, так званий «золотий мільярд» успішно розвивається за рахунок нерівноправних відносин із периферією, адже число «вигідних ніш» у глобальному просторі аж надто обмежене, тому на цивілізаційний «поверх» необхідно прокладати шлях передусім за рахунок інноваційно-інформаційних досягнень, які можливі при органічному поєднанні «розуму» ринку та «інтелекту» інформаційно-мережевої економіки.

Насправді глобальна економіка в сучасних умовах – це інтелектуальна полісистема найвищої складності, переповнена розмаїтими і суперечливими впливами незліченних чинників, процесів і явищ. В мережевій економіці структура базових констант, з одного боку, є багатомірною, а з іншого, – перманентно та інтенсивно змінюється. Надмірні масиви економічної інформації породжують слабку когерентність, провокують асиметрію, ентропію, невизначеність, біфуркацію та появи економічної турбулентності.

На економічних ринках з'являється все більше агентів, які ігнорують фундаментальні невизначеності і спираються на підказки рейтингових агентств або ж на власну інтуїцію. Економічні кризи останніх десятиліть зумовлені не стільки множинною асиметрією інформаційних потоків, скільки непрофесійністю та «вільнодумством» VIP-суб'єктів макроекономічних відносин, яким належить прийняття стратегічно важливих рішень.

Планетарна геоekonomіка, в основі якої лежить мережевий фундамент, виступає базовою платформою і водночас цивілізаційним викликом для національних економік та наявних форм державного управління. Децентралізація владних повноважень і перехід їх до локальних інституцій формує передумови для планетарної інтеграції, передумовою якої виступає «нова геометрія влади у вигляді мережевої держави». Країни, що не спроможні органічно поєднати два чинники цивілізаційного розвитку – інформаційні новації та високе організаційно-управлінське забезпечення їх прикладного ефекту, – приречені на цивілізаційне і, зокрема, геоekonomічне відставання кумулятивного характеру.

Глобально-мережева матриця економічного розвитку – це найбільш перспективна платформа цивілізаційного розвитку, тому суспільно значимі інформаційні системи повинні: *по-перше*, базуватися на сучасній (що відповідає міжнародним стандартам) законодавчо-нормативній базі, яка визначає чіткі й зрозумілі правила для суб'єктів і учасників економічної системи; *по-друге*, передбачати можливість виникнення ризиків і, виходячи з цього, мати системно визначені процедури своєчасного й ефективного дезавування макроекономічних ризиків; *по-третє*, базуватися на сучасному програмному забезпеченні й оптимальному інформаційному супроводженні, яке максимально влаштовує користувачів; *по-четверте*, демонструвати й забезпечувати ви-сокий рівень безпеки та операційної надійності, обов'язково включати резервні механізми своєчасного реагування на інформаційні перешкоди; *по-п'яте*, забезпечувати концентрацію необхідних інформаційних потоків на потребах усіх учасників і користувачів інформаційно-мережевих систем, гарантуючи таким чином загальноекономічний відтворювальний процес; *по-шосте*, гарантувати розвиток усієї інфраструктури національної інформаційної системи на принципі максимальної доступності для широкого спектру користувачів.

Література

1. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України від 09.01.2007 №537-V // zakon.rada.dov.ua.
2. Гальчинський А. Політична нооекономіка. – К.: Либідь, 2013. – 472 с.

3. Кеонміка знань: виклики глобалізації та Україна / Під заг. ред. А. С. Гальчинського, С. В. Львовичкіна, В. П. Семиноженка. – К.: НІСД, 2004. – 261 с.
4. Єрмошенко М. М. Нова парадигма економічної науки в контексті розвитку інформаційної економіки // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №1. – 2004. – 261 с.
5. Згуровський М. Інформаційні мережеві технології в науці та освіті // Дзеркало тижня. – 2002. – №25. – С. 15.
6. Інформаційні системи і технології в економіці / За ред. В. С. Пономаренка. – К.: Академія, 2002. – 544 с.
7. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М.: ГУВШЭ, 2000. – 357 с.

УДК 330.322(477)

ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ РЕФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Ярема Володимир,

студент 2 курсу гуманітарно-економічного факультету
Карпатського університету імені Августина Волошина.

Науковий керівник:

Сіка Валерія Василівна,

доктор філософії, доцент,

Карпатський університет імені Августина Волошина,

м. Ужгород

Розкрито важливість проблеми залучення іноземних інвестицій, як способу врегулювання економічного середовища в країні.

Ключові слова: *інвестиції, реформаційні процеси, економічна стабілізація, законодавча база, економічна свобода, іноземні інвестиції, залучення капіталу, Світовий банк.*

Attracting foreign investment to Ukraine: problems and prospects in the light of current reform process. *Revealed the importance of the problem of attracting foreign investment, as a way of regulating the economic environment in the country.*

Key-words: *investment, reform processes, economic stability, legal framework, economic freedom, foreign investment, capital raising, the World Bank.*

Привлечение иностранных инвестиций в Украину: проблемы и перспективы в свете современных процессов реформирования. *Раскрыта важность проблемы привлечения иностранных инвестиций, как способ регулирования экономической среды в стране.*

Ключевые слова: *инвестиции, реформаторские процессы, экономическая стабилизация, законодательная база, экономическая свобода, иностранные инвестиции, привлечение капитала, Всемирный банк.*

На сьогоднішній день, стан інвестиційного клімату України як ніколи важливий, адже приток інвестицій та капіталу в країну міг би набагато поліпшити наше становище на міжнародній арені. Це є необхідною умовою залучення нашої держави до сучасних

інтеграційних процесів та важливим фактором оздоровлення її господарської системи. Отже створення сприятливого інвестиційного клімату стає одним із ключових завдань сьогодення.

Для початку потрібно розібратися що собою являє інвестиційний клімат. Інвестиційний клімат – це узагальнена характеристика сукупності соціальних, економічних, організаційних, правових, політичних, соціокультурних передумов, що визначають привабливість держави для інвестування [1]. Тобто, сукупність всіх факторів (як позитивних так і негативних) які показують привабливість нашої країни для ведення інвестиційної діяльності.

Інвестиційний клімат в Україні залишається несприятливим незважаючи на те, що владою давно вже задекларована інноваційно-інвестиційна модель розвитку. За оцінками Міністерства економіки, загальна потреба в інвестиціях для структурної перебудови економіки України становить від 140 до 200 млрд дол. США, а щорічна потреба - близько 20 млрд дол. США. Обсяг необхідних іноземних інвестицій в економіку України становить 40–60 млрд дол. США. За оцінками експертів Всесвітнього банку, для досягнення рівня розвитку США Україні потрібно загалом 4 трлн. дол. США [2].

Загалом можна виділити ряд основних факторів, що впливають на формування інвестиційного клімату країни:

- політична стабільність;
- законодавча база;
- стан економічного розвитку;
- рівень корумпованості;
- міжнародні відносини держави;
- свобода бізнесу від державного втручання;
- гарантії безпеки приватної власності;
- банківська система та інфраструктура ринків капіталу;
- державне заохочення інвестування;
- доступність людських ресурсів;
- рівень податкового навантаження;
- міжнародний імідж;
- дозвільні та регуляторні бар'єри.

Україна, на даний момент, конкурує не з провідними європейськими державами, а радше є ближчою, а подеколи навіть і поступається країнам Африки, близького сходу та іншим країнам що розвиваються.

Тягнуть в низ країну, по версії міжнародного індексу економічної свободи (Heritage Foundation) [3], такі показники як: державні витрати; свобода інвестицій; фінансова свобода; захист прав людини та свобода від корупції.

Загалом індекс економічної свободи на 2015 рік складає 46.9, що є менше ніж в середньому по світу, та закріплює країну на 162 місці із 178 країн учасниць. Дослідники відзначають, що Україна погіршила свої позиції за вісьмома з 10 показників, найгірша ситуація з гарантіями прав власності, інвестиціями, управліннями державними витратами.

З іншої сторони Україна має ряд конкурентних переваг, які підвищують її інвестиційну привабливість. Серед них: кваліфікована і відносно дешева робоча сила; високий потенціал національного ринку; вигідне географічне розташування України; доступ до сировини.

Це показано в рейтингу Doing Business 2016 в якому Україна посіла 83-тє місце з-поміж усіх країн світу за легкістю ведення бізнесу, який оприлюднив Світовий банк і де країна за останні роки показує позитивну динаміку розвитку[4]. Дослідження Групи Світового банку проаналізувало нормативно-правові норми, які застосовуються щодо приватних підприємств протягом усього циклу їх життєдіяльності, включаючи

створення і початок операційної діяльності, здійснення зовнішньоторговельної діяльності, оподаткування і дозвіл неплатоспроможності. Сукупні рейтинги базуються на 10 показниках та охоплює 189 країн. За індикатором "Початок підприємницької діяльності" Україна посіла 76 позицію, набравши 87,3 бала зі 100 можливих. Експерти відзначили, що для того, щоб почати свою справу в Україні, необхідно пройти близько 6 дозвільних процедур, що займе у підприємця не менше 21 дня і потребує 1,2% від початкового капіталу підприємства. За індикатором "Початок будівництва" – Україна на 70-му місці, з 75 балами з 100. У цьому сегменті кількість дозвільних процедур збільшується до 8, сам процес отримання дозволів розтягується на 64 дні, а вартість досягає 10,2% від вартості майбутнього приміщення. Тягне вниз Україну в "загальному заліку" індикатор "Підключення до електромереж", за яким наша країна посіла 185 місце, отримавши всього 32 бала зі 100. Кількість дозвільних процедур у цьому секторі досягає 10, процес отримання дозвільних документів розтягується на 277 днів, а вартість перевищує 165,5% від доходу на душу населення. Також в Україні покращився і показник віддаленості від передового рубежу, що спеціально розраховується (тобто від країни, яка посідає перше місце – Сінгапуру), склавши 61,5%, проти торішніх 59,2%, що є позитивним сигналом для інвесторів, які розглядають Україну як країну для інвестування.

Висновки. Україна потенційно може бути однією з провідних країн по залученню іноземних інвестицій. Цьому сприяє її величезний природно-ресурсний потенціал, вигідне економіко-географічне положення, наявність кваліфікованої робочої сили, значний внутрішній ринок, місце в світовій геополітичній політиці провідних країн світу тощо. Іноземці проявляють значну зацікавленість до інвестування народного господарства України. Наступним логічним кроком в залученні інвестиційних ресурсів повинні бути рішучі кроки із сторони реципієнта. Зокрема врегулювання політичної ситуації, стабілізація курсу гривні до основних світових валют, зменшення згубного впливу корупції, «відкатів» та інших згубних корупційних принципів діяльності типової пострадянської республіки. Також для України як реципієнта іноземних інвестицій варто наполегливо попрацювати над нормативно-правовою базою. Деякі закони можуть трактуватися по-різному, деякі бюрократичні тяганини суперечать здоровому глузду. У цій ситуації вирішальна роль належить державній політиці щодо іноземних інвестицій. Вона полягає в співпраці з іноземними інвесторами, сприяттні залученню капіталу, контролі за станом ринку, регулюванні економічної, політичної та соціальної діяльності.

Література

1. Удалих О.О. Управління інвестиційною діяльністю промислового підприємства (2006).
2. Матвієнко П.В. Покращення інвестиційного клімату – пріоритетне завдання державного управління.
3. Index of Economic Freedom [Електронний ресурс] // Heritage Foundation. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/explore?view=by-region-country-year>.
4. Economy Ranking "Doing Business" // World Bank – Режим доступу: www.doingbusiness.org/rankings.

**ЗБІЛЬШЕННЯ ДЕФІЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ
В УМОВАХ ВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНИХ ДІЙ В УКРАЇНІ**

Тиводар Василь,
студент 1 курсу гуманітарно-економічного факультету
Карпатського університету імені Августина Волошина.

Науковий керівник:
Мадяр Ольга Михайлівна,
доктор філософії, доцент кафедри фінансів та економіки
Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Розглядаючи актуальність даної теми і знаючи положення справ в державі (фінансова криза та зброєна агресія Росії), не просто розглядати питання про подолання дефіциту бюджету. Можна лише розглядати основні напрями проведення заходів направлених на скорочення величини бюджетного дефіциту в Україні.

Ключові слова: державний бюджет, дефіцит державного бюджету, доходи державного бюджету, видатки державного бюджету.

Increasing deficit byudzhetuv conditions of anti-terrorist operations in Ukraine.
Examining actuality of this theme and knowing matter-position in the state (financial crisis and zbroena aggression of Russia), it is unsimple to examine a question about overcoming of deficit of budget. It is possible only to examine the basic sending of leadthrough of measures directed to reduction of size of budgetary deficit in Ukraine.

Key-words: the state budget, deficit of the state budget, profits of the state budget, charges of the state budget.

Увеличение дефицита государственного бюджета в условиях ведения антитеррористических действий в Украине.
Рассматривая актуальность данной темы и зная положение дел в государстве (финансовый кризис и зброєна агресія Росії), не просто рассматривать вопрос о преодолении дефицита бюджета. Можно лишь рассматривать основные направления проведения мероприятий направленных на сокращение величины бюджетного дефицита в Украине.

Ключевые слова: государственный бюджет, дефицит государственного бюджета, доходы государственного бюджета, расходы государственного бюджета.

Метою є дослідження основних причин виникнення бюджетного дефіциту та виявлення основних шляхів його подолання в Україні.

Дане питання всебічно розглядалося і вивчалось різними економістами, в різний час і в різних країнах. З них потрібно відмітити таких, як Василик О.Д., Родіонова В.Н., Федосов В.М., Гордєєва Л.П., Редіна Н.І., Розпутенко І.В. і іншими.

Проблема скорочення дефіциту бюджету вельми серйозна через ряд причин. По-перше, обсяг необхідних державних витрат великий. Ці зобов'язання накопичуються десятиліттями, багато які з них не підлягають скороченню, зниження інших, є непопулярним заходом і зачіпає інтереси різних груп населення. По-друге, знаходити нові джерела поповнення бюджету досить складно. Зростання податків негативно позначається на діловій активності в економіці, сприяє криміналізації економіки (ухилення від оподаткування, зростанню тіньової економіки).

Дефіцит бюджету – це перевищення видатків бюджету над його доходами. В ідеалі бюджет будь-якого рівня бюджетної системи держави повинен бути збалансований. Однак через різні фактори (економічні, політичні, природні та ін.) часто виникає ситуація, коли доходи бюджету (податкові та неподаткові) не покривають всі необхідні для відповідного рівня бюджетної системи видатки.

Причинами виникнення бюджетного дефіциту можуть виступати:

- зростання державних витрат у зв'язку зі структурною перебудовою економіки і необхідністю розвитку промисловості;
- скорочення доходів державного бюджету в період економічної кризи;
- надзвичайні обставини (війни, масові безладдя, великі катастрофи, стихійні лиха);
- неефективність фінансової системи держави;
- політичний популізм, який виражається в зростанні соціальних програм, не забезпечених фінансовими ресурсами;
- корупція в державному секторі;
- неефективність податкової політики, що викликає збільшення тіньового сектору економіки.

Успіх структурних реформ, спрямованих на відновлення поступального економічного зростання, модернізацію економіки держави та підвищення добробуту громадян значною мірою обумовлюється ефективністю механізмів бюджетної політики держави. Водночас у 2014 р. посилилась розбалансованість бюджетної сфери, що зумовлено зниженням ВВП і тимчасовою втратою контролю над частиною території країни у поєднанні з різким зростанням витрат бюджету, детермінованим необхідністю збільшення фінансування оборони країни та девальвацією національної валюти. Тиск на бюджетну систему і далі посилюватиметься внаслідок необхідності обслуговування державного боргу, збільшення фінансування оборони й ведення АТО, відновлення зруйнованої інфраструктури Донбасу, соціального захисту внутрішньо переміщених осіб та учасників АТО. У цих умовах важким, але необхідним рішенням Уряду стало припинення фінансування бюджетних видатків на частині окупованих територій у Донецькій та Луганській областях до їх повернення під державний контроль. Протягом року економічні показники у східних областях, які мають значну частку у загальноукраїнських показниках, з кожним місяцем все більше погіршувалися та на кінець 2014 року становили: у Донецькій області індекс промислової продукції у грудні 2014 року скоротився на 49,1 відсотка проти грудня 2013 року, у Луганській області – на 83 відсотки; обсяги будівництва зменшилися у Донецькій області на 49,9 відсотка, у Луганській області – на 54,1 відсотка; обсяги роздрібної торгівлі скоротилися у Донецькій області на 37 відсотків, у Луганській області – на 49 відсотків.

Дефіцит державного бюджету за I півріччя 2015 року становить 2,1 млрд грн, у т.ч. дефіцит загального фонду державного бюджету – 800 млн грн проти запланованого на цей період дефіциту в сумі 43,2 млрд грн. Зведений бюджет за I півріччя 2015 року виконано з тимчасовим перевищенням доходів над видатками або з профіцитом у сумі 12,3 млрд грн, водночас як за аналогічний період минулого року зведений бюджет виконано з дефіцитом на рівні 20,8 млрд грн.

У 2014 році річний плановий показник дефіциту державного бюджету зі змінами, що включав коригування граничного обсягу дефіциту за спеціальним фондом відповідно до ст. 16 та 24 закону про бюджет та зміни, внесені розпорядниками бюджетних коштів, становив 88,6 млрд. гривень. Фактично Державний бюджет України був виконаний із дефіцитом у сумі 78,1 млрд. грн., що становить 88,1 відсотка річного планового показника зі змінами.

Дефіцит державного бюджету у співставних до 2013 року умовах (без врахування випуску облігацій внутрішньої державної позики відповідно до статей 16 та 24 закону про державний бюджет на 2014 рік у сумі 18,0 млрд. грн.) становив 60,1 млрд. грн., що

на 4,6 млрд. грн. менше фактичного дефіциту державного бюджету за 2013 рік (64,7 млрд. гривень).

Державних запозичень у 2014 році здійснено на суму 322,7 млрд. гривень. Державні зовнішні запозичення за 2014 рік становили 95,0 млрд. грн., з яких 4,4 млрд. грн. становлять надходження коштів на впровадження спільних з міжнародними фінансовими організаціями проектів, 90,6 млрд. грн. – надходження від кредитів та випуску облігацій зовнішньої державної позики з метою фінансування державного бюджету.

У 2014 році Урядом була відновлена співпраця з Міжнародним валютним фондом за новою програмою «Стенд-бай» тривалістю 24 місяці на загальну суму 17,1 млрд. дол. США. Фактично з першого та другого траншів на підтримку державного бюджету було спрямовано 3,0 млрд. дол. США.

Від Міжнародного банку реконструкції та розвитку відповідно до укладених угод про позики (Перша позика на політику розвитку та Перша позика на політику розвитку у фінансовому секторі) надійшло коштів на суму 1,3 млрд. дол. США. Крім того, на реалізацію проекту «Модернізація системи соціальної підтримки населення України» у 2014 році було отримано від МБРР кредитних коштів на суму 20,0 млн. дол. США.

Європейський Союз для підтримки України на шляху реформ в рамках макрофінансової допомоги погодив нову програму MFA II на додаток до вже погодженої в 2013 році програми MFA I. У 2014 році до державного бюджету надійшли транші на загальну суму 1,4 млрд. євро (три транші на загальну суму 0,4 млрд. євро за програмою MFA I та два транші на загальну суму 1,0 млрд. євро за програмою MFA II).

За кредитним договором, укладеним між Україною та Канадською експортною агенцією, до державного бюджету було залучено 200 млн. канадських доларів. Від Японського агентства міжнародного співробітництва на політику розвитку для здійснення економічних реформ було отримано 10 млрд. японських ієн.

Міністерство фінансів здійснило випуск облігацій на зовнішніх ринках капіталу у сумі 1,0 млрд. доларів США на термін 5 років під гарантії Сполучених Штатів Америки. Відсоткова ставка становила 1,844 відсотка річних. Такі умови фінансування на міжнародних ринках капіталу є найкращими з початку виходу України на зовнішні ринки запозичень.

У цілому, середньозважена відсоткова ставка за державними зовнішніми запозиченнями у 2014 році становила 1,25 відсотка проти 6,18 відсотка у 2013 році.

Державні внутрішні запозичення за 2014 рік дорівнювали 227,6 млрд. грн., з яких:

- 141,3 млрд. грн. становили випуски облігацій внутрішньої державної позики відповідно до статей 16, 22, 23, 231 та 24 закону про бюджет:

- для капіталізації НАК «Нафтогаз України» (96,6 млрд. грн.);
- для капіталізації ПАТ «Державний ощадний банк України» (11,6 млрд. грн.);
- для капіталізації ПАТ «Державний експортно-імпортний банк України» (5,0 млрд. грн.);
- на надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам для компенсації різниці в тарифах на виробництво теплової енергії, в т.ч. за природний газ НАК «Нафтогаз України» (11,1 млрд. грн.);
- на надання кредиту Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (10,1 млрд. грн.);
- на оформлення відшкодування податку на додану вартість, задекларованих до відшкодування до 1 січня 2014 року (6,9 млрд. грн.);
- 86,3 млрд. грн. – безпосередньо для фінансування державного бюджету.

З травня 2014 року розпочато розміщення казначейських зобов'язань серії В «Військові», таких боргових зобов'язань було продано населенню на загальну суму 88,4 млн. гривень.

Загалом у 2014 році середньозважена відсоткова ставка за розміщеними ОВДП становила 14,10 відсотка проти 10,44 відсотка у 2013 році. Зростання ставок на

внутрішньому ринку викликане соціально-економічною нестабільністю, посиленою збройним конфліктом на сході України. При цьому середньозважена відсоткова ставка для запозичень у гривнях дорівнювала 15,25 відсотка річних, в доларах США – 6,05 відсотка річних, в євро – 7,5 відсотка річних. Середньозважений строк до погашення розміщених на аукціонах ОВДП у 2014 році становив 3,38 року проти 3,67 року у 2013 році та 2,89 року у 2012 році.

Від приватизації державного майна та інших надходжень, безпосередньо пов'язаних з процесом приватизації, до загального фонду державного бюджету у 2014 році надійшло 466,9 млн. гривень.

Найбільші надходження від продажу державної власності були забезпечені продажем на фондових біржах пакетів акцій: 25 відсотків ПАТ «Закарпаттяобленерго» за 255,1 млн. грн., 25 відсотків ПАТ «Вінницяобленерго» за 112,7 млн. грн. та 25 відсотків ПАТ «ЕК «Чернівціобленерго» за 36,4 млн. гривень.

Протягом року погашення та обслуговування боргу здійснювалось вчасно та в повному обсязі, на погашення державного боргу було спрямовано 120,8 млрд. грн., на обслуговування – 48,0 млрд. гривень.

На кінець 2014 року було забезпечено утримання державного боргу в межах граничного рівня, визначеного ст. 5 Закону України «Про Державний бюджет України на 2014 рік», зі змінами. Фактично державний борг на кінець 2014 року становив 947,0 млрд. грн., у т.ч. державний зовнішній борг дорівнював 486,0 млрд. грн., державний внутрішній борг – 461,0 млрд. гривень.

Гарантований державою борг України на кінець 2014 року становив 153,7 млрд. гривень.

Сума державного та гарантованого державою боргу України на кінець 2014 року становила 1100,8 млрд. гривень.

Видатки зведеного бюджету України за II кв. 2014 р. склали 132.6 млрд. грн., що на 4.4% більше, ніж у II кв. 2013 р. У квітні–червні уряд направляв більші суми на обслуговування боргу, оборону, ЖКГ та соціальне забезпечення. Виконання програми МВФ, необхідність фінансування бойових дій та анексія АР Крим стали причиною скорочення видатків за напрямками підтримки реального сектора, освіти та охорони здоров'я. В липні уряд запропонував новий план економії на користь військових видатків. Першочерговість – армія та борг. Видатки зведеного бюджету України за II кв. 2014 р. склали 132.6 млрд. грн. та збільшилися в порівнянні з II кв. 2013 р. на 4.4%. Зростання було обумовлено в першу чергу потребою збільшення фінансування оборони та обслуговування боргу. В квітні–червні 2014 р., видатки на оборону зросли на 45% р/р до 4.6 млрд. грн. Левова їх частка була профінансована через резервний фонд. Цей механізм часто критикується через його вразливість до зловживань. Проте, зважаючи на ведення бойових дій, здійснення видатків через резервний фонд може бути обґрунтованим, оскільки дозволяє Кабміну оперативно реагувати на зміну потреб та не чекати змін до Закону про бюджет. За рахунок резервного фонду виплачується додаткове грошове забезпечення військовослужбовцям, модернізується озброєння та військова техніка, купуються продукти харчування тощо. Липневими змінами до бюджету фінансування армії збільшено ще на 9.1 млрд. грн. Загальний ресурс фінансування армії за підсумками року має сягнути 1.8% ВВП. Цього має вистачити до кінця року за умови, якщо вартість АТО не буде перевищувати 1.5 млрд. грн./міс. У II кварталі 2014 р. на обслуговування боргу було витрачено 13.0 млрд. грн., що на 55% більше в порівнянні з II кварталом 2013 р. У структурі зведеного бюджету за квітень–червень питома вага видатків на обслуговування боргу сягнула майже 10%. До кінця року за цим напрямом ще потрібно сплатити 26.3 млрд. грн. Соціальне забезпечення – заморожений пріоритет попри анонсований курс на економію в II кв. 2014 р. можна говорити про те, що вжиті заходи допомагали лише стримувати темпи росту соціальних виплат. У результаті, фінансування програм соціального забезпечення збільшилося до

36.8 млрд. грн., що на 3.6% більше, ніж за II кв. 2013 р. Таке зростання пояснюється тим, що за відсутності реформ влада неспроможна ані скоротити обсяги допомоги, ані обмежити коло отримувачів допомоги. Додаткове навантаження на бюджет обумовило рішення уряду щодо виконання норм законодавства про індексацію доходів населення на інфляцію. Найбільші обсяги «адміністративної» економії забезпечено на місцях. Основним фактором, що визначав скорочення видаткової частини зведеного бюджету в квітні–червні 2014 р., стало виконання умов МВФ та подальше відкладення видатків на програми, які не є терміновими. Також вагомим чинником скорочення видатків стала анексія АР Крим. Для розуміння масштабу впливу: в 2013 р. витрати держбюджету по АР Крим склали 9.8 млрд. грн. на місцеві держустанови, а касові видатки місцевих бюджетів АР Крим – 10.5 млрд. грн. У державному бюджеті, незважаючи на заходи з «жорсткої економії», уряду не вдалося значно скоротити видатки на оплату праці. Так, фонд оплати праці державного бюджету за II квартал 2014 р. становив 6.7 млрд. грн., а за II квартал 2013 р. – 6.9 млрд. грн. Частково це можна пояснити необхідністю виконання умов законодавства щодо компенсаційних виплат при звільненні. Обов'язок попередити працівника за 2 місяці до звільнення не дає можливості миттєво виконати вимоги постанови про скорочення штатів та відповідно видатків на оплату праці. Більше того, сумарний обсяг фінансування загальнодержавних функцій з державного бюджету збільшився на 15.5% до 4.8 млрд. грн. Це зростання можна пояснити витратами на проведення виборів президента (0.6 млрд. грн.) та збільшенням витрат на ведення справ за кордоном (+0.2 млрд. грн.), прив'язаного до курсу іноземної валюти. Натомість центральний уряд вполовину скоротив капітальні видатки до 3.6 млрд. грн., на чверть – витрати на дослідження та розробки (до 2.1 млрд. грн.) і ще на 1/10 – поточні субсидії підприємствам. Скорочення видатків на оплату праці та утримання бюджетних установ дійсно відбулося на місцевому рівні. Мабуть такий успіх було досягнуто через звичку «передавати дефіцит» на місцевий рівень. Тут фонд оплати праці скоротився на 10.9 % до 19.9 млрд. Видатки на виконання загальнодержавних функцій місцевих бюджетів зменшилися на 8.6% до 2.4 млрд. грн. Варто зазначити, що більше половини видатків місцевих бюджетів – це освіта та охорона здоров'я. Прогноз: видатки можуть бути переглянуті восени. В липні уряд запропонував узаконити черговий перегляд бюджету. Суть змін у видатковій частині державного бюджету зводиться до перерозподілу між програмами 9.8 млрд. грн. та збільшення загальної суми видатків на 4.9 млрд. грн. на користь фінансування військових дій. Якщо Україна виконає всі домовленості, що були досягнуті в результаті переговорів із МВФ, то отримає другий транш розміром 1.4 млрд. дол. США на початку вересня. Через деякий час місія МВФ повернеться до України, щоб оцінити результат роботи українського уряду. Одним із припущень програми МВФ є згортання бойових дій на Сході в найближчі місяці. В іншому випадку, Україна потребуватиме більших обсягів допомоги. Уряд говорить про прихований резерв економії бюджету в 9.8 млрд. грн. До кінця року уряд може стикнутися з потребою збільшення фінансування соціального забезпечення. Окрім того, постане потреба збільшити витрати на компенсацію населенню послуг ЖКГ на фоні зростання комунальних тарифів.

Удосконалення системи бюджетних видатків є об'єктивно необхідною умовою та підґрунтям реалізації комплексу економічних реформ в країні. Реалії економічного сьогодення вимагають використання сукупності виважених форм, методів і принципів перерозподілу видатків між рівнями бюджетної системи, економічними характеристиками операцій тощо з метою посилення ефективності виконання функцій і завдань держави та забезпечення її сталого соціально-економічного розвитку.

Література

1. Невінчаний І. С. Основні шляхи подолання бюджетного дефіциту в Україні / І. С. Невінчаний // Формування ринкових відносин в Україні. – 2015.

2. Редіна Н. І., Гордєєва Л. П. Дефіцит бюджету й основні шляхи його подолання в Україні // Фінанси України. – 2015.
3. Куніцин О. М. Дефіцит Державного бюджету України: причина та заходи щодо вирішення проблеми // О. М. Куніцин // Управління розвитком №16. – 2014. – С.137–140.
4. Висновки щодо виконання Державного бюджету України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/search>.

УДК 336.711(477) “364”

ПРИЧИНИ ВТРАТИ ТА ШЛЯХИ ВІДНОВЛЕННЯ ДОВІРИ ДО БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Сімонов Павло,

студент 2 курсу гуманітарно-економічного факультету
Карпатського університету імені Августина Волошина.

Науковий керівник:

Мадяр Ольга Михайлівна,
доктор філософії, доцент кафедри фінансів та економіки
Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Розкрито важливість проблеми відновлення довіри населення до банківської системи України. Виділено критерії, що визначають рівень такої довіри, її роль у стабілізації національної економіки та виході з фінансової кризи.

Ключові слова: довіра, банківська система, банківські установи, банк, Національний банк України, стабілізація.

Losses and causes ways to restore confidence in banking system Ukraine. *Reveals the importance of restoring confidence in the banking system of Ukraine. Highlight the criteria that determine the level of such a trust, its role in stabilizing the national economy and exit from the financial crisis.*

Key-words: trust, banking, banks, National Bank of Ukraine, stabilization.

Причини потери и пути восстановления доверия к банковской системе Украины. *Раскрыто важность проблемы восстановления доверия населения к банковской системе Украины. Выделены критерии, определяющие уровень такого доверия, ее роль в стабилизации национальной экономики и выходе из финансового кризиса.*

Ключевые слова: доверие, банковская система, банковские учреждения, банк, Национальный банк Украины, стабилизация.

Ефективне функціонування банківської системи є неодмінним атрибутом економічно розвинутої держави, запорукою її стабільності та зростання. Стан банківського ринку вказує на рівень добробуту в країні, розвиток її фінансового господарства, заможність громадян. Діяльність кожного банку визначається мережею його клієнтів, тобто тих людей, що в певний момент відчули брак коштів і мають бажання та можливість позичити їх у банку на умовах строковості, платності,

забезпеченості, повернення, цільового характеру використання; чи мають надлишок вільних коштів і хочуть зберегти та примножити їхню вартість, вклавши у банк; або клієнтів, які мають потребу в ряді інших послуг, що надають банківські установи. Саме заради клієнтів і працюють банки, завдяки ним отримують доходи та, як наслідок, формують прибуток, що є однією з головних цілей функціонування комерційної установи. Отже, клієнти є визначальними для банківської установи. Що ж зі свого боку спонукає людей ставати клієнтами банків – як уже зазначалося вище – наявність потреби у тих чи інших банківських послугах. Остаточний вибір конкретної банківської установи залежить від рівня довіри до неї. Співпраця неможлива, коли між сторонами немає довіри або інших економічних способів її заміни (укладання контрактів, страхування ризиків тощо). “Довіра” і “кредит” (лат. *credere* – вірити) – як бачимо, у своїй основі слова одного значення [1]. Нормальна банківська діяльність можлива тільки там, де існує довіра громадян до своєї держави та її фінансової системи, суб’єктів господарювання один до одного, влади та бізнесменів до окремих членів суспільства.

Ця проблема особливо гостро постає під час економічної кризи, коли довіра громадян до банківської системи підірвана. Подальшу долю кожного банку визначають саме громадяни, що вже є клієнтами банку чи можуть ними стати. Таку ситуацію можна було прослідкувати в жовтні 2008 року, коли масові панічні дії населення ледь не знищили банківську систему України, що протягом останніх років показувала значні темпи зростання. Тому в умовах сьогодення питання відновлення довіри до банківської системи є вкрай актуальним і потребує активних дій щодо його вирішення.

Даною проблематикою займається велика кількість вчених, економістів, соціологів, аналітиків, оскільки вона стосується як держави загалом, так і кожного громадянина зокрема. Дослідженнями особливостей функціонування банківської системи України займалися українські вчені С. Дзюбик, О. Дзюблик, О. Васюренко, В. Лагутін, О. Мельник, А. Мороз, М. Пуховкіна, І. Розпутенко, М. Савлук, І. Сало, В. Томчук та багато інших.

Метою роботи є розгляд та аналіз критеріїв, що визначають рівень довіри громадян до банківських установ, та способів її відновлення для забезпечення стабільного функціонування банківської системи держави.

Довіра громадян України до банківської системи на даний момент є катастрофічно низькою. Станом на лютий 2009 року 79,6% населення не довіряло жодному банку і ще 5,3% респондентів 380 вагалось з відповіддю. Функціонування банківської системи держави є неможливим, якщо четверо з п’яти громадян не довіряють жодному банку, і, як наслідок, не будуть в подальшому співпрацювати з ними.

За роки незалежності рівень довіри населення до банківської системи не був високий. В 90-х роках підірвало довіру вкладників банкрутство Ощадбанку СРСР і втрата ними значних сум коштів, що накопичувалися протягом тривалого періоду. Не сприяла відновленню довіри економічна нестабільність 90-х: гіперінфляція, банкрутство, безробіття – нові явища, з якими стикнулося суспільство після зміни економічної системи. Проте ситуація потрохи покращувалася. В 1996 році введено національну грошову одиницю, подолано інфляцію, почала оновлюватися законодавча база, що регулює банківську діяльність: 1999 рік – Закон України “Про Національний банк України”, у 2000 році вийшов у новій редакції Закон України “Про банки і банківську діяльність”. Держава стала на рейки ринкового розвитку і ця реформа почала давати перші позитивні результати.

Надалі основним критерієм при виборі банківської установи залишався рівень довіри до банку, проте з 2003 року важливість цього фактору постійно падала, що свідчить про те, що довіра до банківської системи зростала. У другому півріччі 2007 року третина опитаних вважала, що зараз поганий або дуже поганий час, щоб покласти

гроші в банк. Проте порівняно до першого півріччя того ж року частка таких песимістів істотно скоротилася – майже на 6% пункти (від 39% у першому півріччі 2007 до 33% у другому). В той час українці позитивніше стали сприймати банки: частка респондентів, які відзначили, що зараз хороший чи дуже хороший час для того, щоб покласти гроші в банк, зросла на 4,5 п. п. та становила майже 21% [5]. Загалом 2007 рік був найуспішнішим для банківської системи України, як вважає Голова НБУ В.Стельмах: “За підсумками 2007 року, банки України отримали найбільший за всі роки існування банківської системи прибуток” [4]. За даними компанії GfK Україна, рівень довіри населення до банків України у листопаді 2007 року становив 26,9%, рівень недовіри – 28,4% [5]. На кінець вересня 2008 року українці довірили банкам 213 млрд грн своїх заощаджень. Обсяг депозитів на банківських рахунках складав 126,6 млрд грн і 15,7 млрд дол. [7].

Ситуація кардинально змінилася восени 2008 року. Інформаційна “атака” на один з найбільших українських банків спричинила банківську паніку серед населення. Люди масово почали розривати договори з банками і достроково повертати свої вклади. З 1 жовтня 2008 року до 1 березня 2009 року фізичні особи “вивели” з банківської системи 26,7 млрд грн та 3,46 млрд дол. Станом на березень 2009 року на банківських депозитах фізичних осіб залишилось 99,9 млрд грн і 12,2 млрд дол. Тобто, громадяни виводили кошти з банківської системи України зі “швидкістю” 5,4 млрд грн та 700 млрд дол. на місяць [5]. Девальвація гривні, зростання інфляції, політична нестабільність підсилили зневіру населення у банківській системі держави. Станом на листопад 2008 року рівень довіри населення до банків України становив 11,7%, рівень недовіри – 56,4%.

Кількість українців, які не планували продовжувати терміни своїх депозитів, збільшилась з 18% у другому кварталі 2008 року до 35% у четвертому. При цьому зросла до 39% частка громадян, які надають перевагу заощадженням у готівковій формі. Про це свідчить зміна величини грошового агрегату M0, тобто готівки поза банківською системою України. Одночасно, з 6,9% до 4,2% впала частка громадян, які мають депозитні рахунки в банках. В січні-лютому 2009 року 85% українців були переконані, що сьогодні поганий або дуже поганий час для позичання коштів у банках. У січні-лютому 2008 року таких було 41% [5]. Показники довіри населення до банківської системи України не мають наразі тенденції до покращення у зв’язку з відсутністю подальших стабілізаційних процесів в економічному і політичному житті.

І все ж, основні показники діяльності банківського сектору України за 2014 рік склали: 25% інфляція, 100% девальвація національної грошової одиниці, 30% відтік депозитів фізичних осіб або 126 млрд. грн. та 50 млрд. грн. коштів клієнтів заблоковано у 33 банківських установах, у яких введена тимчасова адміністрація. Збитки банківської системи перевищили поріг у 50 млрд. грн.

Можемо виділити наступні критерії, що визначають рівень довіри населення та суб’єктів господарювання до банківської системи України:

- довіра до держави загалом;
- політична стабільність;
- доступність та правдивість інформації про економічну ситуацію в державі;
- поінформованість громадян про стан справ у банківському секторі;
- державні гарантії вкладникам банків;
- стан фінансових ринків в державі;
- рейтинг банківської установи;
- інформаційна прозорість та відомість її бренду;
- фінансові результати діяльності банку;
- доступність банківських послуг.

Перші шість критеріїв визначаються на макрорівні, наступні чотири – на рівні окремої банківської установи. Проаналізуємо їх детальніше.

Рівень довіри громадян до держави визначає їх ставлення до усіх економічних суб'єктів та інститутів у ній. Якщо особа знає, що при порушенні її прав та свобод держава стане на захист постраждалого, така особа буде віддано працювати на користь держави. Якщо країна забезпечує діяльність своїх громадян надійним правовим полем, то вони будуть довіряти такій країні. На жаль, довіра населення до України є низькою, правове поле недосконалим. Більшість нормативно-правових актів потребують серйозного удосконалення, оновлення відповідно до європейських та світових стандартів. Вони мають забезпечувати ефективну діяльність економічних суб'єктів, а не сприяти використанню правових прогалин для прикриття нелегальної діяльності, заниження податків чи інших протиправних дій. На рівень довіри також вплинуло і зволікання з прийняттям рішення щодо долі Промінвестбанку, яке сприяло зростанню банківської паніки серед населення. Атака не була вчасно зупинена і відповідальність не понесена. На відміну від України, наприклад, в Росії, фінансова криза не супроводжувалася такою різкою втратою довіри до банківської системи, оскільки вкладникам відомо, що віддаючи банку свої гроші, вони є надійно захищені державою.

Політична стабільність в країні визначає і стан її економіки. У разі ефективної діяльності органів державної влади, дотриманні ними чіткої позиції, своєчасному реагуванні на непередбачувані ситуації, економіка країни буде стабільно функціонувати. В Україні можна простежити цілком протилежну ситуацію. Загострення політичної кризи, безсистемність та неузгодженість державної політики роблять економічну кризу в державі ще глибшою і тривалішою. Саме політична стабілізація має стати каталізатором відновлення економічного зростання. Проте таке відновлення стабільності буде щонайшвидше у першій половині 2010 року, після закінчення чергових президентських виборів.

Критерій інформаційного забезпечення громадян теж відіграє значну роль у рівні їх довіри. Якщо громадяни будуть знати, що відбувається, чому відбувається саме так, а не інакше, чому держава вдається до часто непопулярних дій, вони не втрачатимуть довіри до держави та її фінансової системи. В основному українці отримують інформацію з новин та політичних ток-шоу на телебаченні, проте дуже часто з цих джерел лунає професійна економічна термінологія, яка є незрозуміла пересічним громадянам. Останні зацікавлені у стабільності своїх доходів як у величині, так і в часі, і їх мало хвилює, які фінансові інструменти використовує для цього держава.

Головне правило у зв'язках з громадськістю – це простота та зрозумілість висловлювання, якого, на жаль, дотримується лише невеликою кількістю публічних осіб. Нерідко можна зустріти і неправильне трактування економічної інформації у ЗМІ. Нещодавно в одному інформаційному джерелі прозвучали дані про величину доходів банківської системи, які були в подальшому використані у цілях звинувачення учасників банківського ринку в отриманні надприбутків в часі кризи. Як відомо, прибуток це різниця між величиною доходів та витрат. Останні можуть значно перевищувати доходи, і установа буде нести збитки. ЗМІ неправильно трактували базові економічні категорії і таке явище не є рідкістю. Громадяни отримують велику кількість непідготовленої професійної інформації із неперевіраних першоджерел, що надалі погіршує їх відносини із банківськими установами.

Державні гарантії вкладникам банків України забезпечує Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО), створений у 1998 році. Діяльність фонду спрямована на відшкодування коштів вкладникам банку, що неспроможний виконати свої зобов'язання. Ресурси фонду формуються за рахунок внесків банків-членів Фонду: початковий внесок в розмірі 1% від статутного фонду банку, а також щорічні внески у грудні та червні – по 0,25% від суми вкладів [9]. Надійна робота Фонду та достатність його ресурсів сприяє підвищенню довіри громадян до банків. Проте на сьогодні ресурси ФГВФО становлять близько 3 млрд грн, а сума вкладів фізичних осіб, наприклад, у банку “Надра” – 9 млрд грн [4]. Тому у разі банкрутства цього банку чи

будь-якого іншого з системних банків України ФГВФО буде неспроможний відшкодувати збитки вкладників. У зв'язку з кризою банківської системи максимальний розмір відшкодування Фондом наприкінці 2008 року збільшили від 50 до 150 тис. грн., але при цьому не забезпечили зростання надходжень до Фонду з інших джерел: розміри внесків банків залишилися незмінними. Тобто ресурси Фонду є недостатні та потребують негайного нарощування.

Наступним критерієм, що визначає довіру населення до банківської системи є стан фінансових ринків в державі, які в часі кризи перебувають у крайній нижній точці своєї динаміки. Фондовий ринок України своїм падінням відреагував на початок фінансової кризи ще у березні-квітні 2008 року. Індекс Першої фондової торгівельної системи (ПФТС) із 1 174 пунктів, які він мав 1 січня 2008 року, знизився до 301 пункту 31 грудня 2008 року, тобто впав на 74,4%, а за січень-березень 2009 року – ще на 32,2%. Лише в останні дні березня почалося незначне зростання індексу. І станом на 10 квітня 2009 року індекс ПФТС становив 295 пунктів [7].

Валютний ринок теж перебуває у стані турбулентності. За 2008 рік офіційний курс національної валюти до долара зменшився із 5,05 грн за долар до 7,7 грн за долар, тобто гривня девальвувала на 52,5%. Це було зумовлено неконтрольованим зростанням попиту на іноземну валюту, викликаним необхідністю погашення великих зовнішніх заборгованостей як державою, так і корпоративним сектором, в тому числі й банками, масовим скуповуванням валюти населенням та зростанням обсягів імпорту. Національний банк як регулятор повинен був встановити обмеження щодо розмірів іноземних запозичень банків і не припустити виникнення настільки значного зовнішнього боргу. Такі дії посприяли б зменшенню попиту на іноземну валюту і не підсилили проблему ліквідності банківського сектору. Думки аналітиків щодо подальшої зміни курсу долара кардинально відрізняються. За прогнозами Міжнародного центру перспективних досліджень, наприкінці року курс становитиме 10UAH/USD (за середньорічного 8,5 UAH/USD), згідно із прогнозами ІК “Сократ” – 11 UAH/USD (середньорічний 10 UAH/USD), ІК Dragon Capital – 8,5 UAH/USD (середньорічний 9,5 UAH/USD), ІК Phoenix Capital – 12 UAH/USD (середньорічний – 12 UAH/USD) [6]. Розглянемо фактори зростання та падіння курсу цієї валюти. Фактори зміни курсу долара в Україні Фактори зростання курсу долара: зростання обсягів імпорту, штучна девальвація гривні Національним банком для погашення дефіциту Державного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, Розрахунки НАК “Нафтогаз України” за поставки газу з Росії, погашення компаніями і банками великих закордонних кредитів, при появі тенденції до зменшення курсу населення може різко почати скуповувати валюту для погашення валютних позик, здійснення закордонних поїздок тощо, подальше виведення капіталу з країни. Фактори зниження курсу долара: зростання обсягів експорту продукції металургійної, хімічної промисловості та агропромислового комплексу, заходи уряду, спрямовані на де доларизацію економіки, зниження доходів населення, що спричинить зниження попиту на валюту та зменшення кількості валютних спекулянтів, своєчасне одержання траншів за кредитом МВФ, що сприятиме зменшенню попиту на валюту на міжбанківському ринку, подальше регулярне проведення НБУ валютних аукціонів, зростання обсягів прямих іноземних інвестицій.

Комплексна стабілізація ситуації в державі сприятиме покращенню ситуації у її фінансовому секторі та відновленню довіри до банківської системи.

Перейдемо до розгляду критеріїв довіри населення на мікрорівні, тобто на рівні окремої банківської установи. По-перше, це є рейтинг банку в державі. Він визначається як внутрішніми рейтинговими агентствами, так і міжнародними. Найвідомішими з останніх є Standard & Poor's, Moodis, Fitch. Проте рейтинг банківської установи, встановлений міжнародним рейтинговим агентством не може перевищувати суверенного рейтингу держави. В лютому 2009 міжнародне рейтингове агентство

Standard & Poor's знизило довгостроковий і короткостроковий суверенні валютні рейтинги України до "ССС+/С" з "В/В", рейтинги в національній валюті – до "В-/С" з "В+/В", прогноз рейтингів – на "негативний". Рейтинг "ССС" означає високий ризик того, що країна не зможе повернути заборгованість; рейтинг "В" – наявність значних кредитних ризиків. Фінансові зобов'язання виконуються, проте здатність продовжувати виплати залежить від економічної ситуації в державі. Прогноз "негативний" за суверенними рейтингами України вказує на те, що рейтинги можуть бути знижені знову, якщо і надалі спостерігатимуться затримки з виплатою боргових зобов'язань держави та погіршення внутрішньоекономічної ситуації. Прогноз за суверенним рейтингом може бути підвищений до "стабільного" в разі проведення ефективних і дієвих заходів фінансової стабілізації. Міжнародне рейтингове агентство Fitch Ratings знизило довгостроковий рейтинг України за зобов'язаннями в іноземній і національній валюті на одну позицію – до "В" з "В+". Водночас рейтинг за національною шкалою знижений до "aaBBB" з "uAA+" [11].

Другим критерієм довіри на мікрорівні є відомість бренду банку. Знання логотипів банків є достатньо низькі, оскільки активне впровадження маркетингової політики українські банки розпочали нещодавно. Найбільш виражений персоніфікований образ в українців мають Райффайзен Банк Аваль, Ощадбанк та Приватбанк (дослідження компанії GfK Україна, проведене навесні 2008 року, де використовувався список з восьми банків з високим показником знання назви: Альфа-банк, Райффайзен Банк Аваль, Надра, ОТП банк, Ощадбанк, Приватбанк, УкрСиббанк та Укрсоцбанк) [5].

Не менш важливими є показники інформаційної прозорості банківської установи, тобто середній показник розкриття інформації банків. Міжнародне рейтингове агентство Standard & Poor's та Агентство фінансових ініціатив 11 листопада 2008 року оприлюднили результати дослідження інформаційної прозорості 30 найбільших банків України у 2008 році, активи яких становлять 80% активів всієї системи. Критерієм оцінки прозорості банків став ступінь оприлюднення структури власності й корпоративного управління банків, фінансової й операційної інформації, структури й інформації про роботу наглядових рад і правління – у підсумку 116 критеріїв. Перше місце за розкриттям інформації зберіг Укрексімбанк із загальним показником 63,7%. На 2-ге місце з 26-го піднявся Райффайзен Банк Аваль (62,8%), на 3-тє з 4-го – Кредобанк (55,7%). Різко знизили свої позиції банк Хрещатик (з 2-го на 27-ме місце) і Тас-Коммерцбанк (з 3-го на 16-те). Середній показник інформативності 2008 року порівняно з 2006 упав на 0,9%, – до 41% [9]. Для порівняння 10 найбільших банків світу (Deutsche Bank, ING, "ABN Amro", USBC, Bank of America, "Citi-group Inc", "JP Morgan Chase", UBS, Royal Bank of Scotland, "Credit Suisse Group") за 2006 рік отримали середній бал прозорості (прозорості) 78,5% [12, с. 6].

Фінансові результати діяльності банку теж відіграють істотну роль при формуванні довіри до банківської установи. Жодна людина не понесе власні кошти в банк, який має збитки, суб'єкти господарювання теж не будуть співпрацювати з такими фінансовими установами.

Впливають на рівень довіри до банку доступність послуг, що він надає, близькість банківських відділень, ефективна комунікація з банківським персоналом. За наявності великої кількості банківських установ споживач має можливість вибору між ними. Клієнтоорієнтованість банківської установи та кваліфікований персонал сприятиме тому, що з-поміж великої кількості банків клієнт зупиниться саме на даному.

Першочерговим в умовах сьогодення є відновлення довіри населення на макрорівні. Без належної державної підтримки жоден банк, навіть найбільший, самотужки не зможе втримати своїх клієнтів та зберегти їх лояльне ставлення. Якщо звернутися до міжнародного досвіду, то саме держава головним чином сприяла збереженню довіри населення у часи кризи. Наприклад, в 1930-ті роки у США, в час

Великої депресії, коли розорилися сотні банків і мільйони людей втратили свої заощадження президент Рузвельт ухвалив закон про страхування вкладів, почав проводити радіоспівбесіди, де простою мовою пояснював громадянам США, як працюють банки, чому сталася криза і що він особисто робить для її подолання. Вже у першу добу після його виступу, коли банки знову почали розгортати діяльність, кількість відкритих вкладів вперше за тривалий час перевищила кількість закритих [4]. В Ізраїлі немає фондів гарантування вкладів громадян, але в обов'язки Центрального банку держави входить організація процедури санації і банкрутства банків. Центральний банк персонально відповідає перед вкладниками збанкрутілого банку (яких було лише п'ять в історії держави). Зрозуміло, що для будь-якого варіанту ефективних дій потрібна авторитетна влада, на чолі якої стоять лідери суспільної довіри.

Отже, для подолання існуючої ситуації та відновлення довіри громадян до банківської системи необхідно вдатися до таких дій:

- стабілізувати політичну ситуацію в країні; всі гілки влади та державні органи повинні діяти узгоджено в інтересах суспільства і проводити виважену однозначну політику;

- ефективно використовувати можливості держави щодо рекапіталазації проблемних банків, викупу акцій для стабілізації їхньої фінансової ситуації; особливо це стосується системоутворюючих установ банківського ринку;

- слід створити достовірний об'єктивний централізований інформаційний ресурс, в якому буде постійно оновлена інформація про стан справ в економіці України та її галузях, про наслідки дій державних органів, де буде подана інформація про можливі шляхи виходу з кризи та залучення кожного громадянина до цього; всі дані мають бути подані без вживання складної термінології та бути зрозумілими пересічному громадянину; даний інформаційний ресурс має розповсюджуватися на різних носіях інформації: у формі газет чи журналів, в мережі Інтернет тощо і фінансуватися державою;

- наростити ресурси Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, вони мають покривати суму вкладів хоча б у двох-трьох системоутворюючих банках країни;

- для вгамування надмірного попиту на іноземну валюту НБУ варто використовувати такі фінансові інструменти як валютні свопи та операції репо, які активно застосовуються в умовах кризи іншими центральними банками сусідніх держав, наприклад, Національним банком Польщі. Надалі проводити аукціони з продажу валюти, де банки мають змогу придбати валюту для своїх клієнтів за курсом на 10–15% нижчим за ринковий;

- необхідно відновити довіру населення до національної грошової одиниці України – гривні, стабілізувати її курс;

- слід дотримуватися вимог Міжнародного валютного фонду для своєчасного отримання траншів за кредитом та публікувати інформацію про використання цих коштів державою;

- для банків слід зосередитися на своєму іміджі в суспільстві, адже репутаційний ризик у даний час є найбільш загрозливим, а репутацію банку створюють його працівники. Треба звернути увагу на навчання персоналу, підвищення його кваліфікації, збільшити вимоги щодо набору нового персоналу. Крім працівників важливими є ставлення до банку з боку його існуючих і потенційних клієнтів. Необхідно використовувати нестандартні заходи маркетингу, такі, наприклад, як “живе радіо” для популяризації банківських послуг серед населення. Також слід вжити заходів щодо підвищення рівня прозорості банків. Прискорити процес переходу банків з організаційно-правової форми ТОВ чи ЗАТ у ВАТ. Клієнти банків повинні володіти максимально можливою кількістю інформації про банк, з яким вони співпрацюють. Банки у боротьбі за клієнта повинні надавати крім традиційних

банківських послуг ще й широкий спектр послуг з фінансового планування і консалтингу, сейфового зберігання цінностей, ломбардного кредитування, перейти з продуктоорієнтованості на клієнтоорієнтованість, тобто створювати послуги під вимоги кожного клієнта, звичайно за відповідну плату. Сьогоднішня криза – це криза не стільки грошей чи управління, а криза довіри. Цей елемент втрачений у більшості бізнес-відносин: банки не довіряють клієнтам, а вкладники – банкам, суб'єкти господарювання втратили довіру до своїх контрагентів. Створення довіри – нелегке завдання, але можливе при створенні надійного і об'єктивного інформаційного забезпечення. Завдання відновлення довіри є першочерговим для кожного економічного суб'єкта для забезпечення стабілізації економіки та створення передумов для економічного зростання.

Література

1. Агеев С. Навіщо відновлювати довіру до банків? [Електронний ресурс] http://infocom.org.ua/2009/02/27/navscho_vdnovlyuvaty_dovru_do_bankv.
2. Бюлетень Національного банку України №2/2009 (191) [Електронний ресурс] <http://www.bank.gov.ua>.
3. Бюлетень Національного банку України №3/2009 (192) [Електронний ресурс] <http://www.bank.gov.ua>.
4. Довіра і гроші: банки України у часи кризи [Електронний ресурс] <http://politikan.com.ua/2/6/0/3450.html>.
5. Дослідження ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]: за даними компанії GfK Ukraine <http://www.gfk.ua>.
6. Дружерученко К. Курс на 10. [Електронний ресурс] / Дружерученко К // Український діловий тижневик “Контракти” – № 12 <http://kontrakty.com.ua/show/ukr/article/45/12200911631.html>.
7. Мельничук В. Державні фінанси України: на межі колапсу? [Електронний ресурс] <http://www.epravda.com.ua/publications/49d9e87fb323b/>.
8. Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб // Постанова Правління Національного банку України від 30.08.2002 р. №1301/268.
9. Рейтинг прозорості банків частково засекретили [Електронний ресурс] <http://www.epravda.com.ua/news/491a9f3746f24/>.
10. Річний звіт Національного банку України за 2007 рік [Електронний ресурс] <http://www.bank.gov.ua>.
11. S&P знизило довгостроковий суверенний кредитний рейтинг України [Електронний ресурс] <http://www.rbc.ua/ua/top/2009/02/25/509350.shtml>.
12. Шаповалов А. Присутність іноземного капіталу в банківському секторі України // Вісн. Нац. банку України. – № 4. – 2008 р. – С. 2–7.
13. Що чекає валютний ринок найближчим часом? [Електронний ресурс] <http://news.finance.ua/ua/toplist/~1/2/156013>
14. Щукін В. Як змусити людей довіряти банкам? [Електронний ресурс] <http://www.epravda.com.ua/publications/498ad3f93a30a/>.

СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ В КРАЇНАХ ЄС

Крикалова Тетяна,студентка 1 курсу гуманітарно-економічного факультету
Карпатського університету імені Августина Волошина.*Науковий керівник:***Мадяр Ольга Михайлівна,**доктор філософії, доцент кафедри фінансів та економіки
Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

У статті розглянуто та проаналізовано основні проблеми та перспективи страхування життя в країнах ЄС.

Ключові слова: страхування, страхування життя, страхові компанії.

Life insurance in the EU. *The article discusses and analyzes the main problems and prospects of life insurance in the EU.*

Key-words: *Insurance, life insurance, insurance companies.*

Страхование жизни в странах ЕС. *В статье рассмотрено и проанализировано основные проблемы и перспективы страхования жизни в странах ЕС.*

Ключевые слова: *страхование, страхование жизни, страховые компании.*

Усі види людської діяльності й усе життя в суспільстві пов'язане з ризиком, втратити життя, здоров'я і майно, внаслідок зміни ринкової кон'юнктури можуть не виправдатися розрахунки прибутку. Причому час і масштаби подібних подій заздалегідь не можуть бути оцінені. Вони визначаються широким набором випадкових факторів.

Наявність непередбачених обставин, що супроводжують господарську та побутову діяльність людини, визначає необхідність у заході запобігання або відшкодування втрат, що виникають у результаті випадкових подій.

Страхування – це такий вид необхідної суспільно корисної діяльності, за якої громадяни і організації заздалегідь страхують себе від несприятливих наслідків у сфері їх матеріальних і особистих нематеріальних благ шляхом внесення грошових внесків у особливий фонд спеціалізованої організації (страховика), яка надає страхові послуги, а ця організація при настанні вказаних наслідків виплачує за рахунок коштів цього фонду страхувальнику або іншій особі обумовлену суму.

Метою дослідження є: виявлення проблем та перспектив розвитку страхування життя в країнах ЄС.

В умовах переходу до ринкових відносин страхування стає об'єктивно необхідним елементом всього господарського механізму. Сфера його застосування значно розширюється, охоплюючи всі форми власності, сімейні відносини, залучаючи широке коло нових зацікавлених страхувальників.

Страховики забезпечують акумуляцію страхових внесків та виплат страхувальникам у випадку нанесення шкоди застрахованій власності. При цьому страхові внески не можуть бути розглянуті як прибуток страхових компаній, так як за рахунок внесків формуються страхові резерви, з яких виплачуються страхові відшкодування.

У сучасній економічній практиці розвинутих країн світу резервні фонди страхових компаній є другим за значимістю кредитним ресурсом економіки після банківських депозитів.

Страховання є також стимулом ділової активності, забезпечуючи фірмам, можливість вкладати у виробництво ті кошти, які довелося б спрямовувати на освіту власного резервного фонду для покриття можливих збитків.

Страховання життя є одним з центральних видів страхування та має велике соціально-політичне значення. Майже в усіх промислово-розвинутих країнах воно є випробуваним та популярним інструментом для індивідуального забезпечення в старості та для сім'ї померлого. Таким чином, добровільне страхування життя, наприклад у Німеччині, безперечно є найважливішим механізмом добровільного забезпечення в старості. Також і у більшості країн Центральної та Східної Європи, які реформуються, страхування життя набуває все більшого значення.

Страховання життя у Німеччині.

Кількість договорів страхування життя у Німеччині наприкінці 2014 року сягнула близько 90 млн. Понад 55% сімей мають один або декілька договорів страхування життя. Обсяг виплат страхових відшкодувань страховиків по страхуванню життя у 2014 році склав 64 млрд. євро. Капіталовкладення німецьких компаній по страхуванню життя сягнули 570 млрд. євро, що складає, більше, ніж 10% усіх приватних заощаджень. Тому добровільне страхування життя є важливим стимулом також і для розвитку ринку позикового капіталу та для інвестицій як у державі, так і на підприємствах.

Контроль за страховими компаніями, які займаються страхуванням життя в Німеччині, в основному здійснюється відповідно до вимог Європейського Союзу. Але є ще додаткові спеціальні положення, необхідні для того, щоб зробити страхування життя особливо надійним для клієнтів.

Так, страхування життя може здійснюватися лише спеціалізованими страховими компаніями, які здійснюють страхування життя. Таким чином, у Німеччині був послідовно реалізований "розподіл" галузей страхування. Ідея такого розподілу полягає у тому, що ризики з інших страхових галузей не відносяться до компаній, які займаються страхуванням життя. Було встановлено максимально допустиму технічну процентну ставку, яка є основою для обчислення необхідних технічних відрахувань до резервного фонду. Інвестиції капіталу здійснюються за принципом надійності та рентабельності, при чому водночас дотримується і необхідна ліквідність. Крім того, окремі форми інвестицій капіталу повинні бути збалансовані, аби не допустити односторонньої залежності від форм розміщення капіталу або позичальників.

Крім того, у Німеччині капіталовкладення, які покривають передбачені законом відрахування, зберігаються у спеціальному фонді та заносяться до реєстру. Управління цим фондом, відбувається незалежно від інших капіталовкладень. Без дозволу довіреної особи, котра призначена для цих цілей і затверджується контролюючим органом, капіталовкладення з фонду не можуть бути реалізовані. Аби не допустити збитків клієнтів страхових компаній зі страхування життя в разі їх банкрутства, за погодженням Асоціації страховиків ФРН німецькі страховики заснували спеціальне товариство зі страхування життя (покровитель), яке перебирає на себе зобов'язання страховиків-банкрутів відповідно до договорів страхування і цим самим запобігає збиткам клієнтів.

У Польщі.

Частка платежів від страхування життя у загальному обсязі платежів зросла з 26% у 2004 році до 43% у 2004 році. Одночасно значно збільшилась кількість компаній зі страхування життя – з 17 до 57. Динаміка зростання інших видів страхування була

менш стрімкою. Але також і у Польщі спостерігались труднощі подальшого розвитку приватного страхування життя. Страхування стало обов'язковим для молодого покоління і добровільним для проміжної групи. Через це страхові продукти компаній, які займаються страхуванням життя і які до цього часу визначали рівень пенсійного забезпечення, для якого існують достатні кошти для здійснення виплат, постійно конкурують з новими формами капіталовкладень. При цьому слід зазначити, що багато успішних пенсійних фондів також були засновані страховими компаніями, які займаються страхуванням життя.

Нове додаткове поле для діяльності страховиків, які займаються страхуванням життя, стосувалося третього рівня нової польської пенсійної системи: тут передусім йдеться про програми пенсійного забезпечення на підприємствах, які добровільно організуються роботодавцями. Тут колективне страхування життя є популярним засобом забезпечення. Платежі по договорах добровільно фінансуються роботодавцем та не зараховуються до бази обчислення внесків на соціальне страхування. Водночас ці платежі є виробничими витратами роботодавця. Це стосується платежів в розмірі до 7% винагороди за працю найманого працівника. Найманий працівник може, крім того, здійснювати додаткові внески з власних коштів.

Крім того, польський парламент ухвалив ще один закон "Про індивідуальні рахунки пенсій по старості". Цей закон набув чинності 1 вересня 2004 року і має надалі сприяти розвитку приватного забезпечення у старості. Договори про такі рахунки можуть укладатися громадянами з інвестиційними фондами, компаніями зі страхування життя або з іншими закладами. Особи, які здійснюють свої заощадження на цих рахунках, звільняються від сплати податку на капітал.

В інших країнах, таких як Чеська Республіка, добровільне страхування життя також розвивається добре; там частка внесків від страхування життя у загальному обсязі платежів за останні роки зросла до 40%. Коефіцієнти зростання платежів зі страхування життя, які склали 20,9% у 2013 році та 20,6% у 2004 році, є набагато вищими, ніж для інших видів страхування. На відміну від Польщі, у Чеській Республіці кількість страхових компаній зі страхування життя є значно меншою ніж кількість компаній інших видів страхування. 16 компаній працюють в обох сферах.

Страхування життя в Австрії.

Відповідно до статистичних даних, у 2014 році на австрійському ринку страхування життя спостерігалось зростання зароблених премій у розмірі 8,4%. Як наслідок, їх обсяг зріс до 5,88 мільярдів євро. У цьому році також має місце тенденція до зростання премій. Так очікується, що результати зростання становитимуть 19,1%.

Що стосується змішаного страхування життя, то воно не лише не втратило своєї привабливості, але й у 2014 р. збільшило обсяг премій на 21,2%, який, таким чином, склав 1724 мільйони євро. Проте частка одноразових внесків у даному виді страхування вказує на тенденцію до зменшення. У порівнянні з минулими роками їх обсяг зменшився на 36,8% і у 2014 році становив 1347 мільйони євро.

Страхові виплати, які здійснили австрійські компанії у 2005 році становили 3,87 мільярдів євро, що на 22,9% більше показників за минулі роки.

Страхування життя в Бельгії.

Премії по страхуванню життя на бельгійському ринку складають 65% від загального обсягу премій страхової індустрії.

У 2014 році обсяг премій по особистому страхуванню життя збільшився на 41,7%. Це пояснюється комерційною політикою обмеженої кількості великих вкладників.

Взагалі, зароблені премії по особистому страхуванню життя вказують на тенденцію до зростання (4,2%), проте спостерігаються певні зміни щодо послуг, які пропонуються у даному виді страхування. Так надходження по преміях став значною

мірою залежати від полісів з одноразовим внеском, ніж від тих, які потребують фіксованих річних внесків.

Висновок. Страховий ринок доцільно розглядати у широкому і вузькому розумінні цього поняття.

У вузькому сенсі страховий ринок можна представити як економічний простір, або систему, керовану співвідношенням попиту покупців на страхові послуги і пропозицій продавців страхового захисту.

У широкому сенсі страховий ринок – це сфера грошових відносин, де об'єктом купівлі-продажу виступає страховий захист, формуються попит і пропозиція на неї.

На сьогоднішній день одним з найпопулярніших видів страхування є страхування життя від нещасних випадків.

Страхування в країнах ЄС є частиною міжнародного страхового ринку. Воно є важливим сектором національних економік, забезпечуючи перерозподіл 8–12% валового національного продукту.

Література

1. Страхування: Навчальний посібник / Під ред. проф. Рябікіна В.І. – М.: Економіст, 2006. – 250 с.
2. Страхування: підручник / за ред. Федорової Т.А. – 2-е вид., Перераб. і доп. – М.: Економіст, 2005. – 875 с.
3. Карпов Л. До питання про довгострокове страхування життя працівників // Бухгалтер, 2007, № 3. – С.26.

УДК 159.922:004.9

ІНДУСТРІЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ІГОР: ВІД ЗАХОПЛЕННЯ ДО ГЛОБАЛЬНОГО ВПЛИВУ

Онуфрій Андрій,
студент 2 курсу гуманітарно-економічного факультету
Карпатського університету імені Августина Волошина.

Науковий керівник:
Сіка Валерія Василівна,
доктор філософії, доцент,
Карпатський університет імені Августина Волошина,
м. Ужгород

На підставі результатів стислого аналізу існуючих проблем під час застосування комп'ютерної гри у цілях розвитку творчих здібностей, було проаналізовано роль комп'ютерної гри у розумовому розвитку, значення комп'ютерної гри у розвитку, наведено вплив комп'ютерної гри на розвиток творчих здібностей.

Ключові слова: комп'ютерна гра, розвиток, здібності, роль комп'ютерної гри, види комп'ютерних ігор, старші дошкільники, розвивальні комп'ютерні ігри.

Computer games industry, from capture to global impact. *Based on a brief analysis of the existing problems in the application of computer game for development of creative abilities of older, analyzed the role of computer games in the development of older, value of*

computer games in the development of, given the impact of computer games on the development of creative abilities of older.

Key-words: *computer game, development, ability, the role of computer games, types of computer games, senior preschool children, developing computer games.*

Индустрия компьютерных игр: от восторга к глобальному влиянию. *На основании результатов краткого анализа существующих проблем, при применении компьютерной игры в целях развития творческих способностей, были проанализированы роль компьютерной игры в развитии, значение компьютерной игры в развитии, приведено влияние компьютерной игры на развитие творческих способностей.*

Ключевые слова: *компьютерная игра, развитие, способности, роль компьютерной игры, виды компьютерных игр, старшие дошкольники, развивающие компьютерные игры.*

Роль традиційної гри в житті дитини важко перебільшити, адже саме в ході гри відбувається процес соціалізації, який допомагає дитині пристосуватися до життя в соціумі. Гра – це і розвиток, і взаємодія, і вирішення проблем, котрі так часто постають у житті дитини. Людина грає завжди, тільки види та форми ігор змінюються в різні вікові періоди. В житті сучасної дитини присутній новий вид «гри», який через свій надстрімкий розвиток, досить важко піддається вивченню, адже за даними працівників індустрії комп'ютерних ігор, кожний тиждень з'являється нова гра, оснащена додатковими елементами та функціями. Тому вивчення ігор нового типу – комп'ютерних, є однією з головних задач сучасних дослідників. Особливе місце в останні роки починають займати ігрові технології і техніки (в тому числі і комп'ютерні), яким надають переважне значення у розвитку пізнавальних здібностей дітей (Ю. Бабаєва, І. Васильєв, О. Войскунський, Т. Корнилова, В. Моляко, Н. Пов'якель, Р. Радева, Є. Смирнова, О. Тихомиров, С. Шапкін, Н. Шумакова та ін.). Впливу гри на розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку, присвятили увагу Л. Венгер, Т. Зінкевич-Євстігнеєва, П. Зінченко, С. Новосьолова та ін. Проблема надмірного захоплення комп'ютерними іграми частково висвітлюється у працях вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема, І. Бурмистрова, М. Гріффітса, Х. Фішера, О. Шмельова. Зазначена проблема знаходить своє відображення у працях сучасних вітчизняних учених (М. Акімова, Т. Бернерс-Лі, Н. Бугайова, Т. Вакуль, Н. Дементієвська, О. Комісарова, І. Кузнецова, Ю. Машбиць та ін.). Однак, незважаючи на актуальність досліджуваних питань, слід констатувати, що проблема впливу комп'ютерних ігор на розвиток творчих здібностей до останнього часу розроблялась недостатньо на етапі дитинства.

Мета статті: визначити особливості та умови розвитку творчих здібностей дітей у процесі комп'ютерних ігор, виявити фактори комп'ютерної гри, що впливають на розвиток творчих здібностей.

Характерною ознакою нашого часу став стрімкий розвиток комп'ютерних технологій, які суттєво перебудовують практику повсякденного життя людини. Сучасна дитина виростає у світі, що кардинально різниться від того, у якому проходили дитячі роки її батьків. Зміни захоплюють навіть таку традиційну сферу, як ігри та іграшки. Розвиток індустрії електронних та комп'ютерних ігор ставить перед широкими колами науковців і практиків, що займаються проблемами, пов'язаними із навчанням та вихованням дітей, нові запитання, серед яких не останнє місце належить таким: 1) як впливають нові ігрові технології на розвиток дитини; 2) чи є ігрова діяльність у кіберпросторі явищем, співвідносним з традиційним розумінням гри; 3) у чому полягає відмінність комп'ютерних та традиційних ігор, зокрема сюжетно-

рольових; 4) які зміни в емоційному стані сучасної дитини відбуваються під впливом комп'ютерних ігор? Вхідження новітніх технологій в життя дитини проходить так швидко, що вчені не встигають відслідковувати їх впливи на психіку, тим більше, що комп'ютерний світ не просто входить в життя людей, а стає його частиною. З тривогою вчені все частіше звертають увагу на агресивне вторгнення нової техногенної реальності в життя суспільства. Президент Академії педагогічних наук України В. Кремень (2008) у своїй статті «Трансформації особистості в освітньому просторі сучасної цивілізації» особливо наголошує, що на наших очах виникає новий цивілізаційний світ, зростає могутність техніки, все тісніше нас оточує віртуальне царство, все більш просторішими стають екрани комп'ютерів і телевізорів, все більше множаться зони комунікації, ми стоїмо на порозі нового загадкового життя в самій техніці, яка утворює техносферу, котра пронизує собою все природно-біологічне [3]. В. Кремень (2008) стверджує, що комп'ютеризація як й інші елементи цієї техносфери проходить через увесь сьгоднішній розвиток цивілізації, провокуючи зсув тектонічних плит культурного, наукового і освітнього фундаменту. Такі зміни потребують свого глибинного вивчення та впровадження інноваційних технологій нового типу навчання, яке б враховувало особливості розвитку дітей комп'ютерного віку в практику роботи шкіл [3]. Одним з головних компонентів цього середовища є комп'ютерні ігри. Зростання рівня захопленості комп'ютерними іграми дітьми старшого дошкільного віку обумовлює необхідність більш глибокого дослідження зазначеної проблеми. В зв'язку з цим особливо актуальним виглядає аналіз особливостей стосунків (або навіть до певної міри взаємостосунків) дітей старшого дошкільного віку з віртуальною реальністю комп'ютерних ігор та особливостей їх функціонування в житті дитини. Вивчення причин звернення дітей до комп'ютерних ігор і тієї ролі, котру ігрова комп'ютерна діяльність відіграє на різних етапах розвитку дитини, дозволяє з'ясувати нові складові особистісного змісту, яких набуває ігрова діяльність у кожній віковій категорії. Уявна ситуація задається правилами, ігровим простором та ігровими об'єктами. В комп'ютерній грі немає потреби у використанні заміщення, ігрового приписування нових функцій реальним об'єктам, оскільки сам комп'ютерний простір є заміщенням реального, всередині нього можна створити будь-який необхідний предмет. Комп'ютерний світ завжди вторинний, у ньому немає нічого, що не містилось би до цього в реальному світі чи в уяві його творця, але в той же час він не обмежений рамками фізичних законів, у ньому доступні будь-які ресурси для відтворення ситуації, віртуального втілення самих фантастичних ідей. В той же час створення уявної ситуації в комп'ютерній грі проблематичне і має деякі особливості:

1. У комп'ютерній грі немає відриву значення, немає розходження видимого та змістовного поля, але немає й реальної дії (дії в цій реальності), все відбувається в умовно-наочній реальності, і, можливо, супроводжується реальними переживаннями, як і дія, що заміщується в реальній грі. Зникає вирішальна роль слова у створенні та утриманні умовної ситуації, оскільки ситуація не уявна, а наочна. У реальній грі виникають передумови для розвитку уяви та переходу розумових дій на новий етап – розумових дій з опорою на мову. Розвиток технології дав можливість візуального уявлення ситуації, введення звукової мови та музики, нових способів взаємодії з комп'ютером (наприклад, миша, джойстик). Утримання ситуації у мовному плані перестало бути потрібним.

2. Особливістю уявної ситуації у комп'ютерній грі є те, що, гравець діє в її рамках, але не може її змінювати. Комп'ютерна уявна ситуація являється зовнішньою стосовно дитини. Гравець не створює її, а потрапляє в неї. Комп'ютер не володіє гнучкістю і чуттєвістю живого партнера по грі, від нього не можливо добитися неочікуваної дії, реакції на непередбачуваний поворот подій. Таким чином, гра стає менш вільною, менш керованою гравцями, кардинально скорочуються можливості самовираження у грі.

3. Комп'ютерна гра є одночасно діяльністю і «серйозною», і «не по-справжньому». Пропонується альтернативна реальність, в якій дитина переступає стадію гра, вона діє в ній як повноправний герой, учасник подій. Комп'ютерна гра реагує не «не по-справжньому», відповідаючи однаково «справжніми» діями, як на поведінку дитини так і на поведінку дорослого. Проте, комп'ютерна гра все ж таки є змодельованою реальністю. В комп'ютерній грі неможливе усвідомлення себе як маленького і утвердження мотиву «стати дорослим», так як у віртуальній реальності дорослий та дитина рівні, різниця лише у ступені оволодіння способами поведінки, але вимоги та «соціальна ситуація» для них однакові.

4. У сфері реальних соціальних контактів та людських відносин не можна «випробувати» ту чи іншу дію, направлену відносно іншої людини, не можна її переграти, виправити. В комп'ютерній реальності завжди можливо повернутись, переграти, спробувати інші варіанти. Але ці варіанти обмежені спектром реакцій, закладених автором програми, вони несуть відбиток його уявлень про систему людських відносин, а не актуалізують уявлення дитини про неї.

5. Етап попереднього орієнтування в комп'ютерній грі виступає не на смисловому рівні, а, перш за все, на рівні дії. У процесі взаємодії з комп'ютером неможливо діяти за власними неусвідомленими правилами, правило повинно бути кимось повідомлено машині, інакше, вона не зможе реагувати на дії гравця. Правила комп'ютерної гри існують до її початку, можуть розкриватися, але не породжуються в процесі гри. Значить, і правило, і спосіб дії повинні існувати у дитини до гри, шлях їх розвитку не проходить через комп'ютерну гру, для неї потрібні вже сформовані дії. Окрім зазначених характеристик комп'ютерних ігор, необхідно проаналізувати ті особливості гри, котрі мають вплив на емоційний стан дитини, зокрема, на рівень тривожності. Одними з останніх дослідників проблеми комп'ютерних ігор Г. Грезейон та К. Керделлан, в книзі «Діти процесора», аналізуючи досвід зарубіжних дослідників, зазначають, що експансія мультимедійного простору загалом, та комп'ютерних ігор зокрема, має не абиякий негативний вплив на інтелектуальний та емоційний розвиток дитини. Старший дошкільний вік є сенситивним періодом для розвитку емоційно-вольової та інтелектуальної сфери особистості. Тому серед положень, на які наголошують автори, увагу привернули саме ті, що безпосередньо впливають на розвиток зазначених функцій. А саме: в наслідок надмірного захоплення комп'ютерною грою настає збіднення міжособистісних контактів, потреба у спілкуванні з однолітками зникає, а разом з цим і зникають навички спілкування (Kerdellan 2006) [2]. Зарубіжні й вітчизняні вчені (Т. Бабакова, І. Васильєва, Ю. Горвиц, Б. Хантер та ін.) наголошують, що використання комп'ютера в дошкільному віці можливе і необхідне, воно сприяє підвищенню інтересу до навчання, його ефективності, всебічно розвиває дитину. Комп'ютерні ігри та вправи маємо розглядати як особливий засіб, що стимулює творчу активність дітей. Вони цікаві й доступні, а закладені в них ігрові завдання містять мотив і мету, а також способи та засоби їх вирішення. Працюючи за комп'ютером, дитина має реальну можливість: – бачити на екрані результат своєї роботи, а в разі потреби вносити у композицію малюнка (якщо це зображальна діяльність) чи відновлювати процес і динаміку творчості; – самостійно керувати запропонованою грою й створювати власну, що додає віри у свої можливості; – здійснювати контроль за послідовністю зображення, змінювати його і впродовж роботи почувати себе вільно й розкуто. Комп'ютерні ігри не замінюють звичайних, а доповнюють їх, збагачуючи педагогічний процес новими можливостями, спонукаючи малят до творчості. Активізацію дитячої творчості комп'ютерними засобами забезпечують попереднє ознайомлення дошкільнят з певною темою, формування технічних умінь та навичок зображення; побудова занять як тематичних циклів з різних видів діяльності дітей тощо. Для того щоб діти могли грати в комп'ютерні ігри без негативних наслідків, слід проконтролювати вибір жанрів гри, зміст, систему керівництва, настройку інтерфейсу й

рівня складності. Не слід замінювати комп'ютерними іграми інші заняття. Оскільки в домашніх умовах комп'ютери використовуються не тільки для роботи і навчання, а й для ігор, то постає питання правильного вибору: які комп'ютерні ігри розвивають дитину, а які мають сумнівну цінність. Тут важливими є знання жанрової класифікації ігор. Основних жанрів комп'ютерних ігор кілька, однак у межах кожного з них існують свої різновиди. Ігри одного жанру можуть мати між собою багато спільного, водночас в одній грі можуть поєднуватися кілька жанрів. Нижче наведемо умовну класифікацію комп'ютерних ігор. **Адвентурні (пригодницькі).** Візуально ці ігри оформлені як мультиплікаційний фільм, однак з інтерактивними властивостями – можливістю управляти перебігом подій. Для розв'язання поставлених завдань потрібно бути кмітливим і мати розвинене логічне мислення. Якщо завдання надто складні для дитини дошкільного віку, вона швидко втрачає інтерес до гри, якщо надто легкі – швидко «проходить» усю гру, не отримуючи задоволення. **Стратегії.** Головна мета стратегічних ігор: управління ресурсами, корисними копалинами, військами, енергією чи іншими подібними складовими (юнітами). При цьому зазвичай потрібно здійснювати не тільки тривале планування, а й стежити за конкретною ситуацією. **Стратегічні ігри** розвивають у дітей наполегливість, здатність планувати свої дії, тренують багатофакторне мислення. **Аркадні.** Для такого жанру характерний поділ гри на рівні, коли нагородою і метою є право переходу до наступного епізоду, так званої місії. Здебільшого в кінці кожної місії гравцеві потрібно подолати противника. Аркадні ігри тренують окомір, увагу, швидкість реакції. Для дошкільників рекомендується обмежити такі ігри загалом. **Рольові.** В іграх цього жанру в розпорядженні гравця є невеликий загін персонажів, кожний з яких виконує певну роль чи функцію. Завдання героїв – спільними зусиллями дослідити віртуальний світ для виконання визначеної на початку гри мети. Метою може бути відшукування певного артефакту, людини тощо. На шляху до досягнення мети стають різні перешкоди, які потрібно подолати. Тут виявляється визначальний принцип рольової гри – використання потрібного персонажу в потрібний час і в потрібному місці, тобто те, що не виходить в одного, з легкістю може вийти в іншого. **Логічні.** Їх корисність полягає в тому, що вони розвивають логічне мислення, особливо в дітей дошкільного віку. Здебільшого це гра з одним завданням чи набором головоломок, які повинен розв'язати гравець. Типовими іграми цього жанру є різноманітні завдання на перестановку фігур або моделювання малюнків. **Симулятори (імітатори).** У назві такої гри наявний певний префікс, наприклад: авто-, авіа- тощо. Перші імітатори з'явилися одночасно з аркадними іграми. Сьогодні можна знайти імітатори майже всіх технічних засобів – вітрильників, літаків, автомобілів тощо. У цих іграх увагу зосереджено на реакціях відповідному віртуальному середовищу, майже до найдрібнішого відображення технічних показників у авіасимуляторах чи характеристик гравців у спортивних симуляторах. Ю. Горвиць зазначає, що у світі спостерігається тенденція до більш широкого використання комп'ютерних технологій для навчання та розвитку дітей дошкільного віку. При цьому велику увагу слід приділяти проектуванню інтерфейсів, створенню інтегрованого розвиваючого предметного середовища, де ІКТ найбільш природно поєднуються з іншими дидактичними засобами та методами. Він виділяє особливості психології розроблення дитячих програм, зазначає відмінність комп'ютерних програм від комерційних комп'ютерних ігор. Л. Чайнова підкреслює, що використання комп'ютерних технологій позитивно впливає на загальний рівень педагогічного процесу та рівень розвитку учнів. Таким чином, досягається ефективність застосування комп'ютерних технологій у навчально-виховному процесі (Ivanova 2010) [1]. Слід зазначити, що необхідно чітко диференціювати навчально-ігрові програми від власне комп'ютерних ігор. Учені стверджують, що дитяча гра народжується з протиріччя: дитина намагається діяти як дорослий, але не може в силу своїх вікових особливостей, тобто, граючи, вона відпрацьовує ситуації дорослого життя (Tserkovnyu 2004) [7]. Крім

того, що комп'ютер поєднує в собі можливості телевізора, відеоманітофона, книги, калькулятора, універсальної іграшки, він здатний імітувати різноманітні ігри, є для дитини партнером, що може реагувати на його дії та запити, яких їй так часто бракує (Ivanova 2010) [1]. На думку дослідників, комп'ютерні ігри не замінюють, а доповнюють усі традиційні форми ігор і занять, природним шляхом залучають дітей до набуття початкових навичок роботи з інформаційними технологіями, до оперування знаковими формами мислення, якщо вони органічно включені у гру (Madzihon 2010; Sokolovska 2010) [4; 6]. Під грою ми розуміємо такий вид діяльності, що характеризується взаємодією гравців, дії яких обмежені правилами і спрямовані на досягнення мети. Гравцем виступає людина або група людей. На нашу думку, поняття навчальної комп'ютерної гри можна визначити, як такий програмний засіб, що надає можливість спрямувати діяльність дитини на досягнення певної дидактичної мети у ігровій формі. Особливістю комп'ютерних ігор є те, що в якості одного з гравців виступає комп'ютерна програма. Мета у навчальній грі має подвійний зміст: ігровий – одержання дитиною винагороди; навчальний – придбання знань, умінь і навичок за допомогою діяльності за заданими правилами (Novyкова 2002; Tserkovnyu 2004) [5; 7].

Комп'ютерні ігри та вправи маємо розглядати як особливий засіб, що стимулює творчу активність дітей. Вони цікаві й доступні, а закладені в них ігрові завдання містять мотив і мету, а також способи та засоби їх вирішення. Працюючи за комп'ютером, дитина має реальну можливість: – бачити на екрані результат своєї роботи; – самостійно керувати запропонованою грою й створювати власну; – здійснювати контроль за послідовністю зображення, змінювати його і впродовж роботи почувати себе вільно й розкуто. Комп'ютерні ігри не замінюють звичайних, а доповнюють їх, збагачуючи педагогічний процес новими можливостями, спонукаючи малювати до творчості.

Література

1. Іванова С. М. Вплив комп'ютерних ігор на формування елементів логічного мислення у дітей старшого дошкільного віку. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/eournals/ITZN/em2/content/07ismaps.html>.
2. Керделлан К. Дети процесора : как Интернет и видеоигры формируют завтрашних взрослых / Кристин Керделлан, Габриэль Грезийон ; пер. с фр. А. Луцанова. – Екатеринбург : У-Фактория, 2006. – 272 с.
3. Кремень В. Г. Трансформації особистості в освітньому просторі сучасної цивілізації / В. Г. Кремень // Освіта : всеукраїнський громадсько-політичний тижневик. – 2008. – № 13/14. – С. 10–11.
4. Мадзігон В. М. Дидактичні вимоги до електронних підручників / В. М. Мадзігон // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць. – Вип. 10. – К. : Ін-т педагогіки НАПН України, 2010. – С. 4–7.
5. Новикова Н. В. Дослідницько-експериментальна робота із впровадження методики формування пізнавального інтересу підлітків на уроках музичного мистецтва засобами мультимедії. / Н. В. Новикова – Режим доступу : <http://www.narodnaosvita.kiev.ua/vupysku/12/statti/novikova.htm>.
6. Соколовська Т. П. Електронні засоби навчання : позитивні й негативні фактори використання їх у навчанні / Т. П. Соколовська // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць. – Вип. 10. – К. : Ін-т педагогіки НАПН України, 2010. – С. 120–124.
7. Церковний А. Формування навичок у просторі комп'ютерних ігор / А. Церковний // Соціальна психологія. – 2004. – № 3 (5). – С. 163–169.

**Психологічні
Педагогічні
Філологічні
науки**

ОСОБИСТІТЬ У КОНЦЕПЦІЇ ПСИХОЛОГІЇ РЕЛІГІЙНОЇ ТВОРЧОСТІ

Кіричевська Елеонора Всеволодівна,

кандидат психологічних наук,
науковий співробітник Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України,
м. Київ

Робота містить обґрунтування положення про те, що в основі душевного і духовного життя обдарованої особистості лежить творчість у різноманітних сферах життєдіяльності.

Ключові слова: *релігійне розуміння творчості, духовно-релігійне знання, релігійна свідомість, духовна творчість, релігійна обдарованість.*

Personality in the psychology of the religious creativity. *In the work the substantiation of position that inherently of psychical and spiritual live of a gifted personality is creativity in the different spheres of vital activity is given.*

Key-words: *religious understanding of creativity, spiritually-religious knowledge, religious consciousness spiritual creativity, religious endowments.*

Личность в концепции психологии религиозного творчества. *Работа содержит обоснование положения о том, что в основании душевной и духовной жизни одаренной личности лежит творчество в различных сферах жизнедеятельности.*

Ключевые слова: *религиозное понимание творчества, духовно-религиозное знание, религиозное сознание, духовное творчество, религиозная одаренность.*

Оскільки будь-яке дослідження творчості багатоаспектне, доцільно зазначити, що дана проблема розробляється за вузькотематичною ознакою та, відповідно, розгортається в площині знань про людину в релігійному сенсі. Будь-яка релігія містить певні антропологічні уявлення та вчення. Вони визначають природу та долю людини через співвіднесення з божественною реальністю, у тому світлі, як її сприймає дана релігія. Антропологічні уявлення релігії отримують теоретичне оформлення та, в свою чергу, утворюють складову частину того, що називається доктринальним виміром релігії.

У межах даної роботи ми маємо на меті представити концептуалізацію сутнісної структури людини, такого її онтологічного образу, який, завдяки своїм структурним елементам та їх психологічним властивостям, свідчить про Божественного Творця. Буттєва сутнісна структура, тобто структура, яка виступає умовою можливості існування людини, на нашу думку, повинна бути прозорою відносно свого Творця.

Предметом християнської теологічної антропології є буття особистості перед лицем Бога, її життя як тварного творіння. В антропологічній перспективі християнська традиція стверджує передусім богоподібність людини. Всі християнські уявлення та вчення є в сутності осмисленням цього основоположного твердження, яке покликане охарактеризувати сутність людини. У християнському розумінні існування людини обумовлене її богоподібністю. Зазначимо, що існують міжконфесійні, внутріконфесійні та історичні відмінності стосовно тлумачення богоподібності людини, проте зберігається єдність розуміння богоподібності як сутнісного зв'язку людини з Богом.

Антропологія орієнтована на конкретний образ людини, на її поведінку людини та психологічні властивості. Сутність людини проявляється в самому феномені людини, відтак досягнути цю сутність можливо за допомогою аналізу її різноманітних індивідуальних та суспільних життєвியвів (сукупність фіксованих життєвियвів можна означити як «феномен людини»). Вона являє собою певну буттєву структуру, має на увазі вказівку на утворюючі її компоненти та відношення. В якості таких компонентів виступають біофізичні, психофізіологічні та духовні структури. Дух, як структурний компонент, покликаний зіграти роль визначальної домінанти в теологічних антропологічних побудовах. Ставлення до духу решти складових визначає характер антропологічної цілісності. Богоподібність людини, її матефізичне достоїнство в християнській традиції постає як те, що здатне вивести людину за межі світу, зробити її причетним Божественному. Себто, дух виступає як умова можливості трансцендентності людини, що в свою чергу обумовлює та пояснює всю драму її земного існування. Отці Церкви розуміли ставлення Бога до людини передусім як ставлення Бога до душі людини.

Отже, в релігійному сенсі талант – дар Бога, що, відповідно, накладає відповідальність на його власника, яка полягає у примноженні талантів і служінні Богові та ближньому через реалізацію цих дарів. Талант, будучи здатністю до творчості, є богоподібною якістю людини. Головний духовний дар, згідно догматичних положень східно-християнської традиції, це – утворююча любов, співчуття і сприяння. На думку отців Церкви, талант – дарована Богом людині здатність відображати і реально утілювати Вічність і Нескінченність життя. Іоанн Златоуст називав талант символом духовного дару від Бога людині (дару Духу Святого), який проявляється в слові мудрості, слові знання, пророцтві і чудотворенні (1 Кор.12,8–10).

Творче завдання людини у релігійному розумінні – відкриття Божого задуму про світ і людину, досягнення волі Божої, розуміння дії Промислу і співробітництву в усьому цьому з Богом. Талант у цьому сенсі – здатність до такої творчої безкорисливої і безкомпромісної праці, в якій доступними для людини засобами виражається Божий задум про світ.

Релігійно обдарована людина прагне до звільнення від пристрастей і гріха, щоб розвинути в собі Божественно-людське начало. Таким чином розкривається багатогранність релігійної обдарованості, яка полягає у здатності до самопожертвування, самозречення, служіння Богові і ближньому, тобто, забуття в собі випадкового, ситуативного задля надбання себе справжнього перед Богом. Отже, релігійна обдарованість – не будь-яка здатність, а тільки така, якою можна служити Богові. Талант – дар Божий, тому він має бути повернений Богові, умножений співробітництвом із Ним. Людина – не лише власник, але і творець власного таланту. Відповідно до вище зазначеного, талант виступає як здатність до духовної діяльності, яка просуває до найвищого і саму творчу особистість, і тих, хто користується плодами творчої діяльності.

У релігійному розумінні талант виступає цілісною системою, яка включає і духовну, і психічну, і тілесну сферу. Відповідно, релігійна обдарованість виявляється у здатності до благоговіння перед Богом і створеним Ним світом. Вона, тобто релігійна обдарованість, породжує упокорювання перед Богом, тому що покликання до співробітництва з Богом вступає у протиріччя з нинішнім гріховним станом. Тому, у вузькому розумінні, релігійна творчість – це покірливе служіння Богові. Без віри в Бога, без совісті творчість неефективна. Творчість безсовісної людини може тільки імітувати Божественну участь. Навіть якщо талановита людина здатна до досягнення вищих сенсів, краси і моральності, вона не має тієї міри щирості, і все побачене буде спотворене її лицемірством і лукавством. Творче служіння Богові неможливе без молитви, тому талант – це здатність до молитви, щирого покаяння і самозмінення.

Відповідно до зазначеного, релігійна обдарованість є, водночас, здатність до правдивості і нездатність до лицемірства і брехні. Релігійно обдарована особистість має власний моральний досвід подолання гріха. Без моральної боротьби з гріхом духовний талант релігійно обдарованої особистості втрачає свою цінність і сенс.

Якщо намагатися формулювати визначення стисло, лаконічно, то релігійна обдарованість є здатністю до осмислення та усвідомлення, як моральної необхідності релігійної творчості. Отже, релігійна обдарованість є ніщо інше, як здатність до аскетизму, утримання від злих помислів і справ, а також здатність до морального та духовного самовдосконалення. Релігійно обдарована особистість не має необхідності щось вигадувати, вона просто описує те, до чого залучається – це і є релігійна творчість.

Доцільно також зазначити, що у релігійній творчості важливо не стільки самореалізуватися, скільки передати істину і красу горнього (тобто, вищого, небесного) світу, відображену в земній реальності. Релігійно обдарована особистість зосереджена на спогляданні перетвореного буття і його відображенні, при цьому духовний талант виступає, з одного боку, здатністю відображати перетворену дійсність, з іншого, нездатністю до творчого компромісу. Відтак, релігійна обдарованість полягає у здатності до прозріння Божих задумів (спогляданні), здатності так відкривати серце Богові, що воно стає пронизаним Божественним світлом, а також у здатності удосконалюватися. Відтак, релігійно обдарована особистість не відображає буття, вона виявляє його.

Згідно позиції східно-християнській традиції стосовно творчості, талант – релігійна обдарованість, здатність до релігійності як до цілісності, а відтак до її реалізації, тобто до життєтворчості. Доцільно зазначити, що у східно-християнській традиції творчий акт складається зі споглядання, Божественного натхнення і реалізації того, що відкрилося. Отже, релігійна обдарованість, яка виявляється у сфері релігійної, а отже духовної, творчості, є даром пізнання Божественних задумів, Божої волі. До релігійної обдарованості також відноситься здатність відрізнити добро від зла, що дає можливість відкривати вищі цінності і красу горнього (вищого, небесного) світу.

Один з пізніх отців Церкви, святий Григорій Палама, узагальнюючи і синтезуючи висловлювання Отців, що жили до нього, услід за ними пов'язав питання богоподібності з міркуваннями про творчий дар, даний людині при створенні світу. Розмірковуючи про склад людини і про перевагу її над ангелами, він пише, що з усього створеного тільки люди мають, окрім розуму, ще і почуття. Те, що природно поєднане з розумом, відкриває різноманіття мистецтв, наук і знань: землеробство, будівництво, творіння речей ні з чого – зрозуміло, що не з досконалого небуття, бо це справа Божа, – все це дано тільки людям.

Творчий дар, що споріднює людину з її Творцем, дар, якого позбавлені навіть ангели, є великою прерогативою людини. Проте, якщо Бог творить ні з чого, як сказано у Біблії: подивися на небо і землю і, бачучи все, що на них, пізнай, що все створив Бог ні з чого (2 Мак. 7, 28), то людина, створена подібною до свого Творця, творить неіснуючі до того у світі образи, проте не з досконалого небуття, а викликаючи їх до життя з деякого досяжного розумом світу і даючи їм буття у світі емпіричному.

Тому творити – не означає “відображати” реальність, це означає викликати до буття нове, і тому творення – це повсякчасний “ризик нового”. З цією містикою творчості знайомі не лише попередники і послідовники святого Григорія Палами, але і великі християнські художники.

Розглядаючи питання про образ Божий в людині, багато хто з отців Церкви розумів його як щось субстанційне, вкладене в людську істоту, що надавало цьому образу характер отриманого від Бога відображення, незмінного відображення в глибині людської природи. Святий Григорій Палама побачив у образі Божому,

закладеному в людині, рушійну силу, наділену здатністю до зростання і обдаровану свободою.

Відтак, подоба Божа є тим, що людині потрібно в собі розкрити. Їй дані сила і влада, розум і свобода для здійснення Божественного задуму щодо неї, розкриття у світі того, що було про неї вирішено ще на Передвічній Раді, ідеально вказане їй і вкладене в її природу, хоча і не дане в певному готовому вигляді, тобто не зумовлене внаслідок збереження людської свободи. У Божественному задумі про людину їй дарована можливість творити щось нове. Людина може здійснити цей задум або, навпаки, закопати свій талант у землю. У такому випадку, як і в євангельській притчі, вона не залишиться безкарною: їй доведеться дати відповідь, як вона розпорядилася своїм талантом, своїм творчим даром.

Отже, першочерговим творчим завданням для людини залишається безпосереднє творення власного життя відповідно до Божественного Промислу. Вершиною людської творчості виявляється “розумна робота” – ісихазм, тобто досягнення безпристрасності, внутрішнього спокою і тиші, богослов’я “розумної” молитви. Безпристрасність, що досягається в ісихазмі, не є простим умертвінням пристрастей, а вивільненням в людині її “кращих енергій”. Подвиг цей полягає у спрощенні розуму, в очищенні його від усього зовнішнього, чуттєвого, гріховного і роздробленого, щоб, повернувшись всередину, до простоти єдиного, людина могла, сприйнявши божественні енергії, досягти Фаворського світла.

Протоієрей Олександр Геронімус говорить, що саме в силу цього поетика ісихастського богослов’я співпадає з його поезією. Поезія є творча синергія подвижника-ісихаста із Самим Поетом-творцем усього буття, тому поезія творить свою реальність і співпадає з нею [4, с. 152]. У цьому сенсі творчість не є відображенням життя, а вищим його проявом.

Найбільш повно цей процес життєтворчості здійснюється безпосередньо в Церкві, у самому церковному богослужінні, що являє собою таємничо здійснюване Боготвілення. Протоієрей Сергій Булгаков говорить, що Господь продовжує жити в Церкві в тому образі Свого земного явлення, яке, здійснившись у часі, продовжує існувати у всі часи. Краса церковного богослужіння – це слава Божа, явлена церковному народу. Це – те розумне мистецтво, якому відкривається в Церкві небо на землі.

Ця Краса об’єднує художнє і богослужбове життя Церкви в єдиному творчому прагненні, спрямованому на перетворення світу і обожнення людини. Саме у цьому сенсі уцерковлення життя має на меті всебічне творче перетворення його у безперестанне богослужіння і богоспілкування. Отже, з огляду на вищевказане, можна зробити висновок, що творчість теологічно допускає відповідність мети і причини, результату і мотиву, втілення і ідеї, задуму Божого і вільної людської волі.

В наступній частині нашої роботи ми спробуємо розробити теоретичну програму, яка буде покладена в основу дослідження релігійної творчості особистості.

В парадигмах, що пов’язані з творчістю (Моляко В.О., Романець В.А.), талант розглядається як один із вищих рівнів творчої діяльності. Якраз талант, якщо його сприймати як реалізовану можливість, постає тим духовним даром, що набув якості плода. Дар творчості та здатність творити, які дані людині, ще не є гарантією плодотворних успіхів та високої результативності у творчій діяльності.

Вони можливі при забезпеченні трьох умов, а саме:

- бачення особистістю власних дарів;
- вільного прийняття особистістю рішення про їх розвиток;
- безперервного зусиль особистості, спрямованих на розвиток своїх дарувань.

„Людський геній – найбільш індивідуалізоване явище, і тільки геній співвідноситься з усім людством. Багатство духовного життя індивіда полягає в багатстві його дійсних відношень до світу” [11].

Одним із стратегічних завдань реформування вищої освіти в Україні, згідно з державними освітніми програмами і концепціями, є формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного і морального здоров'я.

Фахівці професійної освіти вже давно і активно працюють над визначенням основних рис та професійно значущих якостей, якими повинен характеризуватися сучасний молодий спеціаліст. Поміж різноманітних поглядів і позицій стосовно цього питання існує однозначно і безперечно визнане положення про наскрізну роль творчості у всьому процесі підготовки й діяльності фахівців [9].

Проблемі посилення творчої спрямованості професійної підготовки спеціалістів соціогуманітарних наук завжди цілком виправдано приділялась значна увага. Річ у тому, що в силу специфіки фахової діяльності, а також з огляду на її мету і завдання, спеціалістам цієї категорії нерідко приходиться мати справу з найрізноманітнішими типами конфліктів, критичними ситуаціями, кризовими станами, що можуть протікати в несприятливих, складних, чи екстремальних умовах. Такого роду робочі ситуації, в яких можуть опинитися спеціалісти зазначеної категорії, потребують нестандартного, творчого підходу для ефективного їх вирішення, у свою чергу вимагаючи від професіонала швидкої орієнтації в ситуації, що утворилась, і, відповідно, чітких дій без права на помилку. Ці робочі ситуації вирізняються широким розмаїттям та варіативністю певних життєвих чи особистісних нюансів і постають перед спеціалістом в якості задач з багатьма невідомими, які вимагають здебільшого безвідкладного і термінового втручання. І якщо під задачею розуміти конфлікт чи проблемну ситуацію, то розв'язання її не може відбуватися за певним шаблоном, визначеною формулою чи алгоритмом дій. Безумовно, такого роду задачі вимагають евристичного розв'язання. Недаремно існує погляд на наявність проблеми як на джерело активного творчого мислення.

Наведені дані переконливо свідчать про визначальне значення розвитку творчого потенціалу майбутніх спеціалістів соціогуманітарного спрямування. Тому метою даного дослідження стало виявлення джерел та стимулів розвитку творчої активності студентів.

Але що є визначальним для успішного і творчого виконання професійних завдань? Особистісний і творчий потенціал? Рівень розвитку необхідних здібностей? Власна активність чи ще якісь умовні складові, від яких залежить успішність?

В якості відповіді пропонуємо одну з основних і принципових позицій парадигми Творчості (Моляко В.О.): „Творча особистість як така, володіє стратегіями розв'язання нових задач, реалізує ці стратегії, здатна внести відповідні зміни у свою діяльність в залежності від конкретних умов та власних можливостей”.

В ракурсі дослідження зазначеної проблеми дана ідея є опорною і має всі підстави претендувати на статус аксіоми.

Поставлені нами завдання відповідно узгоджуються з метою роботи і визначаються таким чином: розглянути такий вид метафори як притча в якості евристичної задачі; теоретично обґрунтувати та експериментально довести, що притча як евристична задача – ефективний метод розвитку творчої активності студентів соціогуманітарних дисциплін.

В якості **дидактичного матеріалу** застосовувались різноманітні притчі, окрім Євангельських, – і це принципова позиція. Так як автором Євангельських притч є Сам Ісус Христос, вони освячені Господнім авторитетом, тому вважається недоречним довільне їх тлумачення.

Розпочнемо аналіз зазначеної проблеми з подання визначення притчі. З поміж багатства існуючих формулювань [1], [2], [10], [12] наведене нижче вбачається найбільш доцільним. Таким чином, притча – це невігадана історія, яка розповідається з метою довести певну істину, яку в інший спосіб було б важче побачити і зрозуміти.

Притча пропонується інтелігентності слухачів, які мають пізнати себе у ній. Вона є найбільш специфічним і складним з поміж всіх видів метафори.

Метафора, як така, вже давно є здобутком не лише філології, філософії, культурології, а й психології. Окрім літературного, її піддано психологічному і психотерапевтичному аналізу. Метафору, її вплив на розвиток дитини досліджували З. Фрейд, К.Г. Юнг, М. Еріксон, Н. Пезешкіан та ін. Т.Д.Зінкевич-Євстигнеєва, Д. Бретт та ін. пропонують власні теоретичні та емпіричні погляди на це явище. І якщо такі види метафори, як казка, афоризм, байка, легенда, достатньо досліджені і широко застосовуються в психотерапії та консультиванні [2], то притча пильної уваги психологів так і не удостоїлась. Використання її (хоч і не в такому масштабі, як вищезазначені види метафори) в психокорекційній та психотерапевтичній практиці все ж таки не вичерпує всіх можливостей притчі. Як метод розвитку креативності вона не використовується активно й досі не популяризована серед вітчизняних фахівців. Чому?

Притча як явище властива здебільшого культурі Сходу і була дієвим інструментом мудреців, філософів, вчителів. Вони вживали притчі, які стали чудовим педагогічним засобом навчання народу (який переважно був неписьменним), з метою передати певні істини, ідеї, вчення.

Відомий законовчитель дореволюційної Росії С.І. Ширський у посібнику для викладачів Закону Божого, який видав у 1876 році, подає власне уявлення про притчу. Ширський С.І. розглядав притчу як засіб для пояснення абстрагованих понять. Він підмітив, що подоба і притча часто сприймаються в одному значенні. „В притчі дія постає наочно, через посередництво подоби, яка й пояснює певну істину. Притча відрізняється від байки тим, що в ній предмет завжди береться з дійсності чи, в крайньому випадку, цілком можливий в цьому світі” [12] (*переклад автора*). Щоб зрозуміти, чому виникають такі зв'язки-асоціації між поняттями „притча” і „подоба”, слід визначити, що являє собою остання. Ознайомившись із визначенням цього поняття, яке подає тлумачний словник [10], подаємо більш загальне: подобою чи уподібненням називається співставлення двох схожих між собою уявлень, з яких одне (те, яке треба пояснити) вважається головним, а інше (те, що пояснює) слугує лише образом, який наочно виражає уявлення, яке пояснюється. Зауважимо, що подоба ні в якому разі не може ототожнюватися із прикладом (зразком), це не одне й те саме. Приклад у вузькому значенні – це випадки одного й того самого роду, коли ж йдеться про подібності – беруться предмети різні.

Отже, має місце думка, що засобом пояснень істин можуть бути вдало застосовані подоби (подібності), які містяться в притчі. На користь досліджуваної проблеми переформулюємо зазначене таким чином: притчі складаються з вдало наведених подібностей, якими пояснюється (або доводиться) істина.

Притча в порівнянні з іншими видами метафори має характерні особливості, які з огляду на мету статті, являються суттєвими, тому зазначимо їх:

- має необхідність говорити образами, взятими з життя, а не фантастичними;
- мова взята із щоденного життя, не відзначається високим стилем, не претендує на поетичність, при цьому прагне передати ідею, істину, правду;
- звернена до конкретної людини і не є для інших, чи для натовпу, а „саме для мене”;
- в той же самий час і показує, і приховує ідею, істину, правду, яку несе в собі;
- натякає, прокує, закликає іти поза межі очевидного;
- має здатність пристосовуватись до кожної доби і до кожної проблеми завдяки своїй влучності і винятковості.

Н. Пезешкіан, вивчаючи і досліджуючи притчу, вперше дав уявлення про неї, як про логіко-психологічну категорію, і почав використовувати притчу в якості розвиваючої функції.

Відомо, що Н. Пезешкіян довгий час жив і працював у нерідній для себе культурі, можливо саме ці обставини життя і спонукали його до глибокого і масштабного аналізу зазначеного явища.

На даному етапі такі галузі психології як етнопсихологія, психологія культури, психологія релігії, педагогічна і корекційна психологія проявляють все більший інтерес до такого виду метафори як притча. Психологія творчості має свої плани на це явище, і дана стаття є лише маленькою крапкою у сфері дослідження цього питання, тому продовжимо цей процес аналізом основних функцій притчі.

До загальновідомих функцій притчі (оцінна, емотивно-оцінна, номінативна, пізнавальна) цілком виправданим вважається додання таких функцій, як розвивальна і діагностична.

Розвивальна функція притчі реалізується через забезпечення активності різних видів мислення (образного, вербально-логічного, дивергентного, конвергентного і т.п.), сприяння, розвитку уяви. Діагностична функція проявляється в можливості застосування притчі як проективної методики по принципу перефразованого прислів'я: „скажи мені, як ти розумієш притчу, і я скажу, хто ти”. Тобто у процесі тлумачення клієнтом притчі досвідчений психолог може зібрати цікавий і багатий матеріал стосовно життєвих установок, принципів, цінностей, внутрішнього світу досліджуваної особи, особливостей її мислення, фантазії, творчого потенціалу, винахідливості, загального розвитку і багато ще чого, залежно від того, яку мету перед собою ставить психолог. Але саме у психології творчості притча має великі можливості найбільш вдало реалізувати розвивальну функцію, особливо тоді, коли постане в якості задачі. Щоб мати підстави на розвиток цього припущення, було б доцільно виявити спільні ознаки цих категорій.

Аналізу метафори загалом і притчі зокрема в статті приділено достатньо уваги, тому, щоб мати можливість порівнювати обидві категорії, слід дати визначення задачі як такої:

Задача – дана у певних умовах мета діяльності, яка повинна бути досягнута перетворенням цих умов згідно з певною процедурою. Задача включає в себе вимогу (мету), умову (відоме) і шукане (невідоме), яке формулюється в запитанні. Задача стає логіко-психологічною категорією, коли вона пропонується іншому суб'єктові і приймається ним до розв'язання. Суб'єкт переформулює, довізначає задачу, шукає спосіб її розв'язання, що свідчить про включення процесу мислення. У цьому зв'язку мислення нерідко трактується як здатність розв'язувати.

Отже, спільні ознаки, що властиві задачі й притчі:

наявність 1) мети, 2) умови, 3) ресурсів, 4) дефіциту інформації, 5) інтелектуального утруднення. Зазначимо також, що більшість елементів структури процесів розв'язання творчих, винахідницьких та евристичних задач і тлумачення притч подібні. Перелік наведених ознак не є вичерпним і остаточним, тому в перспективі можливі доповнення.

Вирішальним аргументом на захист представлення притчі в якості евристичної задачі є така нижче зазначена спільна властивість цих категорій: евристична задача і притча не мають готових засобів, формул чи алгоритмів дій для типового розв'язання, чи заздалегідь відомої однозначної відповіді.

Наведені емпіричні дані й висновки, які були зроблені в процесі аналізу поставленої проблеми, дають нам всі підстави подавати притчу в якості евристичної задачі.

Наступним кроком дослідження стала розробка методики активізації творчого мислення студентів через розв'язання евристичних задач.

По-перше, визначимо **умови застосування цієї методики.**

Притча як евристична задача може пропонуватися як для групового, так і індивідуального розв'язання = тлумачення в усній (вербальній) чи письмовій формі.

Обов'язково слід давати чітку установку на роботу: суб'єкт чи група суб'єктів, що прослухали притчу, повинні сприймати її як задачу, яка вимагає евристичного розв'язання. Також обов'язково, щоб учасники чітко усвідомлювали задачу, яку перед ними ставлять. І це дуже важливо, бо, як відомо, людина, яка зуміла поставити задачу, принципово може, не очікуючи особливо слушного часу та ідеальних умов, розв'язати її. Установка також повинна даватись і на глибинне сприйняття задачі-притчі через задіяння всіх свідомих і несвідомих потенцій суб'єкта діяльності. Так, наприклад, у біблійній мові „слухати” означає щось більше від звичайного „чути”, навіть більше від „розуміти”. „Хто має вуха слухати, хай слухає” означає одночасно слухати, сприймати, розуміти, усвідомлювати, проектувати.

Базисні прийоми розв'язання евристичних задач.

Для успішного розв'язання евристичних задач суб'єкт, якому запропонована така діяльність, повинен мати передусім певний вихідний потенціал, який би містив розвинуті природні дарування і набуті знання, навички, уміння: виконання різних типів мислительних операцій, розвинуті уяву, увагу, інтуїцію, сприйняття, емоції і т.п., узгоджені з індивідуально-типологічними властивостями.

Розв'язання евристичної задачі неможливе за визначеними шаблонами, схемами, алгоритмами і т.п., тобто за всім тим, що будь-яким чином регламентує дії, в противному разі вона не буде в канонічному значенні евристичною. Можна навіть стверджувати, що евристична задача не тільки не терпить законів (окрім законів логіки), а й потребує деякою мірою абсурду чи винятків із правил.

На початковому етапі експерименту всім учасникам дослідження – студентам юридичного факультету під час практикумів у процесі вивчення дисципліни „юридична психологія” і студентам соціогуманітарного спрямування, в неформальній обстановці презентувалися дві задачі-притчі, зміст яких наводиться нижче:

I. Якось один професор поставив на досить великому білому аркуші малу чорну крапку і показав учням.

– Що ви бачите? – спитав він.

– Чорну крапку! – відповіли всі разом.

– Так, ви всі бачите маленьку чорну крапку, – сказав професор, – але ніхто не зауважив великого білого аркуша.

II. Якось чоловік знайшов орлине яйце і підклав його під курку. Орлятко вилупилось разом із курчатами і разом з ними росло. Воно кудкудакало і розгрібало землю, шукаючи хробаків, лопотіло крильми і примудрялося навіть пролетіти кілька метрів над землею. Минав час. Наш знайомий вже був дорослим орлом, коли одного разу побачив високо в небі фантастичного птаха, який благородно плив проти сильного вітру, ледь-ледь помахуючи золотими крильми. Вражений, орел спитав – Хто це? – Це цар птахів, орел, – сказав сусід. – Він належить небу. А ми – землі, бо ми – кури. Отак орел прожив все життя і помер, думаючи, що є куркою.

У процесі спостереження за розв'язанням задач-притч була виявлена певна закономірність дій, яка в тій чи іншій мірі була властива більшості учасників. Презентуємо її:

- суб'єктивна оцінка почутої задачі;
- її інтерпретація;
- постановка побаченої проблеми, проблем;
- формулювання питання, яке криється у проблемі;
- з'ясування ресурсів задачі;
- заповнення дефіциту інформації припущеннями;
- висунення гіпотези;
- аналіз головних, другорядних і побічних даних задачі;
- визначення наявних акцентів задачі;

- вибір вихідної точки початку розв'язання задачі, тобто акценту, з позиції якого буде власне і вестися розв'язання;

- обрання способу, методу чи стратегії розв'язання задачі. Відмічено, що вибір методів, способів, стратегій залежить від особливостей мислення, тобто домінантності. Різниця в домінантності і визначає вибір стратегії виконання завдань чи розв'язання задач.

Для подолання стереотипу дій, а також з метою розвитку творчої активності в роботі над розв'язанням = тлумаченням задач даного типу доцільно використовувати систему КАРУС [9], в яку входять п'ять основних стратегічних форм інтелектуальної діяльності: стратегія пошуку аналогів; стратегія комбінаторних дій; стратегія реконструктивних дій; універсальна стратегія; стратегія випадкових підставлень.

Критерієм ефективності роботи над розв'язанням евристичних задач є вміле й доцільне застосування до тієї самої притчі всіх основних стратегій, що входять до системи КАРУС. Застосовуючи по чергово різні стратегії та отримуючи контрастні відповіді, суб'єкт усвідомлює, що на той самий предмет, можна дивитися з багатьох позицій і отримувати різні варіанти розв'язань тієї самої задачі.

Отримані дані, в яких містяться розв'язання евристичних задач даного типу, являють собою цікавий, але досить ємний матеріал, який не уявляється можливим подати в цій статті.

При груповій формі роботи над пошуком можливих варіантів розв'язання евристичних задач доцільно використовувати метод евристичного діалогу Сократа. Він вважав найкращим методом активізації латентних здібностей співрозмовників саме діалог, бо якраз у ньому розкриваються діалектичні та евристичні якості мислення.

Висновок: притча як евристична задача має великі, хоча ще не з'ясовані перспективи, бо може успішно застосовуватись не лише з метою розвитку креативності, мислення, інтуїції, уяви, а й з метою пошуку стратегій подолання різноманітних життєвих проблем, конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, виходу з ускладнених, екстремальних ситуацій та ін. Як засіб розвитку творчої активності студентів ВНЗ вона може успішно використовуватися у процесі професійної підготовки.

Література

1. Баркер Ф. Использование метафор в психотерапии / Баркер Ф. – Воронеж: “Модек”, 1995. – 223 с.
2. Барщевський Т. Євангелські притчі. Конспект лекцій / Т. Барщевський – Львів: Львівська богословська академія, Катехитично-педагогічний інститут, 2002. – 134с.
3. Грановская Р. М. Конфликт и творчество в зеркале психологии. – М.: “Генезис”, 2002. – 573 с.
4. Геронимус, А., прот. Богословие священнобесмолвия / прот. А. Геронимус // Синергия. Проблемы аскетики и мистики православия. – М.: Ди-Дик, 1995. – С. 151–176. – С. 152.
5. Керн Киприан, архим. Антропология св. Григория Паламы // Киприан Керн, архим. – Париж: YMCA-Press, 1950. – 197 с.
6. Лосский В. Н. Догматическое богословие // В кн.: Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие. – М., 1991. – 288 с. – С. 224.
7. Меерович М.И., Шрагина Л.И. Теории решения изобретательских задач / М.И. Меерович, Л.И. Шрагина – Минск, “Харвест”, 2000. – 420 с.
8. Моляко В.А. Психология решения школьниками творческих задач / Моляко В.А. – К.: Радянська школа, 1983. – 96 с.
9. Моляко В.А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности. // Обдарована дитина. – 2002. – № 4. – С. 19–27.
10. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1989. – 750 с.
11. Роменець В.А. Психологія творчості : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.А. Роменець. – К.: Либідь, 2001. – 286 с.
12. Ширский С. И. О преподавании Закона Божия. Переиздание / С.И. Ширский – Ярославль, 1998. – 234 с.

**ЕМОЦІЙНІ ПЕРЕЖИВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ПРОЦЕСІ
НАЦІОНАЛЬНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ****Сойчук Руслана Леонідівна,**кандидат педагогічних наук, доцент,
докторант лабораторії громадянського і
морального виховання
Інституту проблем виховання НАПН України,
м. Київ

У статті здійснено короткий аналіз емоційних переживань особистості у процесі національного самоствердження, розглянуто специфіку та вплив емоції радості у становленні духовно-моральної особистості, яка керується у життєдіяльності інтересами держави, нації.

Ключові слова: *радість, успіх, національне самоствердження, особистість, духовно-моральний розвиток, самоповага.*

The emotional experience of the individual in the process of national self-assertion.

In the article the brief analysis of the emotional experiences of the individual in the process of national self-assertion was made, the specificity and the influence of joy emotion in the development of spiritual and moral personality, which is guided in the life by the interests of a state and nation.

Key-words: *joy, success, national self-assertion, personality, spiritual and moral development, self-respect.*

Эмоциональные переживания личности в процессе национального самоутверждения. *В статье осуществлен краткий анализ эмоциональных переживаний личности в процессе национального самоутверждения, рассмотрена специфика и влияние эмоции радости в становлении духовно-моральной личности, которая руководствуется в жизнедеятельности интересами государства, нации.*

Ключевые слова: *радость, успех, национальное самоутверждение, личность, духовно-моральное развитие, самоуважение.*

Вступ. Сучасні суспільно-політичні реалії загострили проблему виховання духовно-моральної особистості, яка прагне до національного самоствердження як запоруки сталого розвитку українського суспільства. Перед психолого-педагогічною наукою постало завдання науково обґрунтовано аналізувати емоції, переживання, мотиви поведінки особистості з метою подальшого створення відповідних умов для повноцінного формування особистості, яка визначає сенс власного життя, керуючись суспільно-значущими соціальними і морально-духовними цінностями та спрямовує свою діяльність в інтересах Української держави, нації.

Різні аспекти проблеми емоційних переживань особистості у процесі національного самоствердження з різною повнотою розробляли відомі науковці, зокрема, простежується у психолого-педагогічних дослідженнях українських учених І. Бега, М. Боришевського, П. Ігнатенко, С. Занюка, Ю. Платонова та інших. Аналіз проблеми засвідчує, що актуальним залишається питання визначення науковцями та створення необхідних умов для переживання особистістю позитивних емоцій, зокрема радості успіху, внаслідок досягнення високих результатів, що надає особистості

впевненості у власних силах задля підпорядкування своєї життєдіяльності інтересам держави, нації.

Виклад основного матеріалу статті. Сучасна людина у мінливому сьогоднішньому прагне віднайти себе у складній суспільній системі координат. Проте, як зазначає відомий науковець І. Бех: «... сучасною» може бути лише та людина, яка вищою мірою є свідомою. Адже існувати цілковито в теперішньому – означає повністю усвідомлювати своє існування, що вимагає максимальної інтенсивності та екстенсивності свідомості» [3, с. 206]. «Сучасна» людина, яка переросла історичні стадії людської свідомості, здатна досягнути теперішнього з позиції майбутнього. Для цього вона мусить досягти в житті не менше за інших. Теперішнє є процесом переходу. Тільки ту людину, яка так усвідомлює теперішнє, можна вважати «сучасною» [3, с. 207].

Мета статті полягає у проведенні стислого аналізу емоційних переживань особистості у процесі національного самоствердження та з'ясуванні їхнього впливу на формування і розвиток духовно-моральної особистості, здатної до діяльності в інтересах держави, нації.

Для особистості є характерним природне прагнення бути щасливим, досягти успіху, оскільки воно пов'язане з активністю як детермінантою усіх видів діяльності та життєдіяльності. Причому у діяльній процесі успіх виступатиме у мотиваційній системі як рушійна сила, а саме почуття впливатиме на формування і розвиток гуманістично орієнтованої особистості чи індивідуалістичної.

Особистість визначає сенс власного життя, керуючись суспільно-значущими соціальними і морально-духовними цінностями як правдивими репрезентантами досконалості. Глибоко відчуваючи відповідальність перед суспільством, державою, собою, підростаючому поколінню відводиться надзвичайно вагома роль у формуванні нації через її спрагу до повноцінного самоствердження через єднання у спільність. «Людина схильна до суспільно значущих справ, живе на межі своїх реальних психологічних можливостей, у яких вбачає глибокий сенс свого існування» [3, с. 170]. Для такої особистості «характерне почуття впевненості щодо досягнення своїх цілей» і вона «... глибоко розуміє, що життя накладає на неї відповідальність і обов'язки, від яких вона не повинна відступитися» [3, с. 170]. Таким чином, особистість складає певну підсистему успадкованих утворень та тих, які виникли внаслідок соціалізації за посередництвом активізації взаємодії та самоотождототоження її з певними групами. Особистість стає гармонійною і повноцінною за умови усвідомлення власної ідентичності як полісистеми свідомості (індивідуальної і колективної, онтогенетичної і соціогенетичної). Тому проблему національного самоствердження особистості слід розглядати як інтегративну властивість особистості, що виявляється у сформованості позитивної національної ідентичності, виборі своєї активної соціальної і громадянської позиції у суспільстві, що характеризується відповідальністю перед своєю нацією, готовністю відстоювати і захищати її національні інтереси. Національне самоствердження пов'язане з мобілізацією усього свого інтелектуально-духовного потенціалу особистості для досягнення успіху в інтересах українського народу та утвердження цінності української нації.

На думку І. Беґа, потреба у самостверженні є основою для утворення механізмів морально-духовного розвитку особистості. Процес самоствердження особистості можливий за наявності глибоких моральних знань, розвинутого інтелекту, моральних почуттів та вольових якостей. Лише здатність емоційно правильно ставитися до реальності, висловлювати думки та погляди, яких вона дотримується у житті, забезпечують можливість самоствердження особистості. Він зазначає, що визначальними чинниками особистісного самоствердження є «минуле – теперішнє – майбутнє» існування людини, де особистість виступає автором вільної дії, яка не залежить «від безпосередньо діючої потреби і безпосередньо сприйнятої ситуації, дії,

спрямованої на майбутнє» [1, с. 30]. На думку науковця, «стратегія конструювання визначення особистості пов'язана з утвердженням активності людини, її свободи. Свобода виявляється самовизначенням духу людини, її ціннісним орієнтиром. У психологічному ракурсі свобода – це інтенція людини приймати розумне рішення, робити доцільний вибір, це можливість бути і стати. Вона є своєрідною рушійною силою активності суб'єкта. Можна трактувати свободу волі, яка виходить з власного «Я», як прояв індетермінізму» [1, с. 30–31].

З попередньо визначеного зазначимо, що свобода в самоствердженні особистості є цілеспрямованою діяльністю, де детермінація дій відбувається безпосередньо в самій особистості, коли вона здатна вносити корективи у свою діяльність та обставини, зважаючи на поставлену мету, коли існує право і можливості самостійно обирати завдання, засоби, умови та креативно інтегрувати їх у творчій реалізації. І. Бех стверджує: «Прагнення до свободи має бути одним із найважливіших серед соціальних прагнень людини. Йдеться про діяльну свободу людини, про її вільні вчинки та дії, тобто такі, що не залежать від зовнішніх причин. Звершені особистістю вчинки щоразу ніби розширюють межі її свободи» [1, с. 200]. Таким чином, внутрішні й зовнішні детермінанти, які взаємопов'язані з особливостями соціального середовища, що в ньому перебуває особистість, впливають на процес її самоствердження. «Оптимістична позиція підростаючої особистості щодо власного життя є важливою умовою для відчуття успішності й суспільної затребуваності» [3, с. 182]. Це, у свою чергу, сприяє виробленню в особистості стійкості в подоланні труднощів, гартує характер та надає наснагу на подальші кроки до самовдосконалення і саморозвитку.

Самовдосконалення особистості відбувається у цілеспрямованій боротьбі зі своїми его-потягами, напруженими зусиллями волі з метою досягнути акме ступеня свого морально-духовного саморозвитку. Переживаючи трансформації, самовипробовуючи себе, особистість сповнюється благородним почуттям власної гідності. Особистість випробовує себе, застосовуючи розумові, вольові, емоційно-почуттєві, діяльнісні утворення у зовнішніх видах активності, та водночас проходить і внутрішнє самовипробування. Внутрішнє самовипробування особистості досить складний і глибинний процес її внутрішнього світу, що виступає у вчинках-думках та вчинках-почуттях, які спрямовані щодо інших людей і за своїм значенням відповідають вчинкам-зовнішньої дії. Ті думки та потяги, що виникають у внутрішньому світі особистості, першочергово повинні усвідомлюватися нею, аби стати предметом випробування. Існуючі благородні цінності (справедливість, чесність, щедрість тощо) у внутрішньому духовному досвіді особистості виступають як духовні підструктури, що здійснюють функцію випробування утворень у цілісному обсязі. Так, діагностуючи думку чи потяг, благородна цінність у підструктурі особистості впливає на їх прояви: стимулюючи або гальмуючи. Таким чином, благородна цінність особистості виступає логічним, емоційно-смысловим продовженням функції виявлення внутрішньо розгорнутих вчинків [1].

Суб'єкт із сильним мотивом досягнення спрямований у житті на переживання радості успіху внаслідок досягнення високих результатів. Така особистість у своїй діяльності наполеглива у досягненні мети, прагне щоразу якнайкраще виконати поставлене завдання, захоплюється роботою та долає труднощі на шляху до реалізації нових цілей. Стан очікування високого позитивного результату сприяє формуванню в особистості «почуття ефективності», яке стимулює її максимально використовувати свої потенційні можливості та надає подальшої впевненості в діяльності [5, с. 167–169]. Особистість, переживаючи задоволення від здійсненого діяння, сповнюється бажанням до відповідного вчинку, що викликає відповідну емоцію-відгук. Надалі потужна енергія, що вивільняється з «Я», підкріплена вольовими зусиллями, породжує смисл, тобто духовну цінність та емоційну дію, що переживається особистістю як емоція-виклик [2, с. 10].

Варто зазначити, що особистість не завжди досягає означеної мети, і саме позитивного результату. У цьому випадку особистість переживає життєву невдачу, її наповнюють негативні емоції. Кожна особистість здатна на такі негативні переживання, як страх і стрес, в основі яких закладено психотравмуючі емоційні утворення. Такі негативні переживання мають властивість нарощувати інтенсивність під впливом невідомості. Аби подолати тривогу, страх, особистість як суб'єкт емоційних переживань повинна сама пережити інтимно-потаємний процес та подолати його. Комплексна рефлексивна робота особистості надає внутрішню готовність до переборювання тривоги та відновлення душевного спокою і впевненості. І. Бех, характеризує багатогранність рефлексії щодо духовного саморозвитку особистості, розмежовує типи особистості в контексті рефлексивної досконалості на: рефлексивно нерозвинену (відсутні внутрішні ресурси для боротьби, для самоствердження, для втілення мрії), рефлексивно напіврозвинену (здатна відстоювати своє Я, частково рефлексує саму себе) та рефлексивно розвинену (усвідомлює, цілеспрямовано примножує своє духовне Я, переосмислює самозначущість пройденого життєвого шляху) [4, с. 30–37]. Тому особистість у своєму житті повинна використовувати «психологічнозахисний спосіб ставлення ... до життєвих невдач має апелювати до вищого призначення людини у світі, що лише завдяки її діяльності можливе суспільно-економічне та духовно-культурне життя, і вона несе за це відповідальність, незважаючи на особисті ускладнення» [3, с. 167].

Внутрішній світ особистості складний, з широким спектром емоцій, а саме інтегрує у собі радість, яка містить величезні виховні потенції, котрі на сьогодні активно не використовуються у традиційному виховному процесі. Звісно, вихователь не може навчити вихованця радіти, проте він може презентувати модель стилю життя та поділяти радість. Радість виникає і супроводжує досягнення чи успіх особистості, проте іноді виникає ситуація постнапруженості й відсутності позитивної емоції. Радість має здатність зникати й у цілеспрямованому її досягненні як такої. В ідеальному стані радість проявляється після значущих соціальних і творчих дій, які не передбачають отримання користі. Саме некорисливі за смисловою спрямованістю дії і визначають моральність особистості. Моральна користь, пристосування є суспільно несхвальною та несуміжною зі справжнім позитивним образом «Я» особистості [1].

Переживаючи радість, в особистості активізуються її сутнісні сили, викликаючи до життя невикористані психічні резерви. Емоція радості забезпечує розвиток морально досконалого образу «Я», оскільки вона перетворює моральну норму в самоцінність, на її внутрішню потребу. Переживання радості за результат моральної дії формує цілісний позитивний образ «Я». Інтегруючись, почуття радості за себе та інтерес до себе спричиняє розвиток самоповаги та усвідомлення власної значущості. Радість викликає високий рівень енергетичного піднесення, що у свою чергу запобігає виникненню депресії та надає самовпевненості, доброзичливості. І хоча вона й не уподібнюється до щастя, проте ці два поняття переплітаються, адже щаслива особистість частіше радіє. Зазвичай почуття щастя охоплює особистість унаслідок досягнення певних значних цілей чи успіху у визначній діяльності. Водночас можливе і не менш значуще переживання особистістю «стану внутрішнього щастя від здійсненого духовно-морального вчинку у всіх його діяннях» [1, с. 12]. Така особистість уміє повноцінно радіти життю у всіх його проявах. Перебуваючи постійно у стані піднесеного душевного комфорту, в особистості виробляється стійка оптимістична позиція, що слугує активним стабілізатором від усіляких негараздів та перетворюється на дієвий мотив подальшого особистісно-продуктивного утвердження. Радість вносить зміни у сенсорну систему, збільшуючи пороги негативних емоцій, що надає особистості впевненості, великодушності та посилює альтруїстичну поведінку. Особистість, переживаючи радість за набуту особистісну властивість, яка була впроваджена у

відповідному учинку, осмислюється, усвідомлюється, а надалі узагальнюється як вправління у моральних діях та трансформується на почуття власної гідності.

М. Бобнева зазначає, що дотримання особистісної норми пов'язане з високою самооцінкою, самоповагою, впевненістю у правильності своїх ідей і позицій. Загалом, коли особистість задоволена собою, це проявляється у самоповазі, як наслідок високої оцінки існуючих найважливіших, на її думку, якостей, що необхідно для всього процесу розвитку особистості. Мотивом самоповаги є «особиста потреба людини зробити максимальним переживання позитивних і мінімальним – негативних самоставлень» [2, с. 169]. Варто зазначити, що висока самоповага не вступає у синонімічний ряд із зарозумілістю, пихою чи чванством, самоповага – це віра у себе, власні сили і можливість змінити чи викоринити свої недоліки, що надає особистості впевненості та самостійності. Негативною є низька самоповага, оскільки особистість переживає почуття неповноцінності, недостойності, вкрай особливій вразливості й чутливості до всього, що стосується її самооцінки; хворобливо реагує на критику та болісно на негативну думку сторонніх. Такий стан вводить особистість у кризову ситуацію неможливості здійснення процесу виховання, тим більше самовиховання.

Ставлення до себе, смисл «Я» проявляються в почуттях власної гідності, поваги та відображається в адекватній емоційній оцінці особистісних властивостей. Проте варто зазначити, що справжній смисл і дієвість почуття особистості стосовно себе набуває тоді, коли вони переносяться відповідно і до оточуючих. «Неможливо по-справжньому поважати себе, якщо немає почуття поваги до інших» [1, с. 181].

Процес переживання радості інтегрує сконцентровані невичерпні потенції, які збільшують здатність особистості збагнути природу краси й добра у власному житті та свого народу. Адже відчуття радості життя, «часті радощі навіть за невеликого переборення і придушення народжують силу і наполегливість. Підсилення ж придушення позбавляє мужності, рідкі радощі втрачають вплив тому, що придушення духу і слабкість перевищують: характер визначається тими враженнями, котрі сильніші і котрі кількісно переважають» [11, с. 169]. За своєю природою радість проявляється найбільш спектрально після соціально значущих та творчих дій, які за смисловою спрямованістю окреслюють вищу моральність особистості, оскільки метою не було отримання користі. Саме у процесі безпосереднього переживання радості за себе як представника нації чи за іншого члена спільноти особистість набуває такі емоційно-ціннісні самоставлення, як упевненість у собі, значущість та вагомість досягнень народу, з яким вона себе ідентифікує, що надає їй відчуття здатності долати труднощі одноосібно та колективно. При переживанні радості посилюється чуйність і забезпечується соціальна взаємодія, пов'язана із задоволенням морально-духовних потреб. Також повторна радість збільшує стійкість до переживання невдачі, що посилює здатність досягати більш складних цілей, що постали перед нацією та особистістю зокрема, та водночас має властивість заспокоювати і знімати психічне напруження, страх, стрес, гнів [1, с. 194–196]. Саме переживання радості, що виникає внаслідок максимальних духовно-моральних зусиль особистості з метою досягнути найвищого ступеня розвитку та самоактуалізації, посилює процес національного самоусвідомлення особистості та надає впевненості в свої сили, робить її більш милосердною та здатною до альтруїстичної поведінки.

Національна гідність у більшості сучасних досліджень виступає як достатній рівень самоповаги, усвідомлення власної цінності та цінності свого народу, що базується на адекватній самооцінці суб'єкта певної спільноти. Національну гідність розглядають як почуття, що лежить в основі соціально психологічного явища, в якому акумулюються: самоповага; усвідомлення історичного внеску нації; висока оцінка власних національних культурних цінностей, зокрема рідної мови. Національна гідність є першоджерелом творчої діяльності та натхнення, що живить благородність почуттів у зв'язку з досягненнями матеріальної і духовної культури власного народу, його національною

самобутністю та всесвітньою загальнолюдською творчістю. Переживаючи та вболіваючи за певні історичні помилки й недоліки, факти, події та явища в історичному минулому та теперішньому свого народу, особистість зі сформованою національною гідністю не буде байдужою до інших людей, до суспільства й держави, до інших народів. Почуттю національної гідності відводиться визначальна функція мотивації формувати у членів спільноти, народу почуття постійної цілеспрямованості до національного самоствердження, національного саморозвитку, щоби відбутися як гідний та рівноправний партнер, посісти чільне місце серед провідних країн світу. Ідея національної гідності нерозривно пов'язана з національним відродженням і самовизначенням, національною незалежністю та соборністю, вона базується на вікових традиціях, звичаях, мові, мудрості народу, вірі в його майбутнє, добросусідстві з іншими народами, національній мужності та терпеливості, національній честі, стремлінні до знань та просвіти. На основі сформованого позитивного почуття власної гідності та гордості за власний народ, його історію формується почуття національної гордості. Через усвідомлення власної гідності особистість розуміє свою цінність, визначає свою значущість у суспільстві. Ю. Платонов зазначає, що важливим елементом психологічної специфіки особистості є національні почуття й настрої, а саме: прихильність до національних цінностей, надбань [12].

Таким чином, почуття любові до своєї Батьківщини й народу, усвідомлення особистістю своєї приналежності до певної нації, проявляється в розумінні спільності інтересів, національній культурі й мові та базується на позитивній адекватній національній самооцінці особистості. Варто зазначити, що рівень сформованості національної самооцінки зумовлює поведінку особистості стосовно як свого народу, так і інших націй. У національній самооцінці відображається ціннісне ставлення особистості до своїх можливостей і якостей як члена спільноти й можливостей впливу на ходу історії свого народу та значущість впливу нації на світовий розвиток. Члени національної спільноти становлять головне надбання нації, їхні інтереси в першу чергу остання повинна відстоювати й захищати, для спільної мети вони солідарно трудяться, реалізують свої задатки, пишуться історичним минулим і внеском у світову культуру, творять майбутнє своєї нації. Коли особистість не здатна позитивно сприймати власну національну приналежність, її наповнює почуття меншовартості, відчуття провини за «неповноцінність» народу, оскільки вона не розкрила для себе національний потенціал та можливості, не прийняла цінності народу, що у свою чергу відображається на загальному її стані, почуття пригніченості, смиренності, приниженості оволодівають людиною. Такі процеси згубні як для особистості, так і для народу в цілому, оскільки під впливом заниженої національної самооцінки її представник при нагоді відмовляється від приналежності до своєї нації, поводить себе інертно, пасивно, не прагне змінити ситуацію на досягнення успіху як індивідуального, так і колективного. Це почуття меншовартості здатне трансформуватися на загальний стан нації, принижуючи національну гідність, що створює умови для безвільного керування людською спільнотою. Приниження національної гідності супроводжується надзвичайно вразливим впливом на особистісну гідність, що відображається у негативному ставленні особистості до себе, та виникає тенденція до міжособистісної руйнівної поведінки. Почуття меншовартості небезпечне тим, що навіть більшість ніби свідомих українців, вважають, що без чужої допомоги не здатні ні жити, ні боротися, а це породжує ілюзії щодо визволителів, миротворців. Впродовж багатьох років замовчувався внесок українства у прогрес науки, техніки і культури. Вважалося і досить часто й на сучасному етапі панує думка, що українству не має за що і за кого пишатися, а надалі цей стан перейшов у самобичування, самопаплюження та політичну апатію щодо відстоювання національних інтересів. Хронічний стан підневільної нації приречений на інтелектуальне збідніння та зорієнтований на минуле, а не майбутнє. Адже лише у минулому були перемоги, свобода і незалежність, перемоги і героїзм,

моменти слави ... Також були спроби позбавити народ історичної пам'яті, переписати історію, зламати дух, обезкровити націю, а на замість визнавати і схилитися перед чужим у захваті і любові, така собі примусова ксенофілія. Характерним було замовчування здобутків, подій, явищ або ж український талант йшов служити на користь іншого, чужого, що і призвело до виникнення «вторинності культури». Завдання, що постали перед нинішнім поколінням, полягають у тому, аби витруїти комплекс національної меншовартості й відійти від роз'ятрювання минулих подій історії і перейти до проблем творення майбутнього, до національного самоствердження [13, с. 133]. У національному самоствердженні сконцентрована потужна сила усієї спільноти, здатної здолати історичні стереотипи спільними зусиллями. Варто зазначити, що коли особистість переконана в значущості й цінності своєї нації, знає історичний та сучасний ціннісний внесок надбань свого народу в світову культуру, пишається відомими представниками нації, поважає та прагне їх наслідувати, то сформованість адекватно високої національної самооцінки виражається у прагненні національного самоствердження: сприяти всесвітньому розвитку своїх національних традицій, мови, матеріальної та духовної культури; готовності відстояти свою національну гідність, свободу, соборність і незалежність Української держави, нації.

Висновки. Підбиваючи підсумок, зазначимо, що у внутрішньому світі особистості інтегровано широкий спектр емоційних переживань. Найбільш потужною емоцією, яка містить величезні потенційні можливості особистості, є переживання радості. Саме переживання радості в результаті досягнення успіху є детермінантою у формуванні духовно-моральної особистості зі стійким прагненням до національного самоствердження. Таким чином, зважаючи на специфіку емоційного переживання радості та альтруїстичну природу моральних дій і образу «Я» особистості, варто використовувати його, створювати необхідні умови для позитивного потужного переживання, що мобілізує усі потенційні можливості особистості у процесі національного самоствердження.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Бех І. Д. Духовні цінності як надбання особистості / І. Д. Бех // Рідна школа. – 2012. – №1–2. – С. 9–11.
3. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
4. Бех І. Д. Рефлексія в духовному саморозвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2012. – №1. – С. 30–37.
5. Занюк С. С. Психологія мотивації : навч. посіб. / С. С. Занюк. – К. : Либідь, 2002. – 304 с.
6. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка [Текст] / Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.
7. Щербатых Ю. В. Психологический анализ понятия «грех гордыни» / Ю. В. Щербатых // Экономический кризис России: социально-экономический, правовой и гуманитарный аспекты // Материалы региональной межвузовской научно-практической конференции. – Воронеж: МГЭИ, 2009. – С. 376–379.
8. Васильева Т. В. Комментарий к переводу Аристотеля «Эвдемона этика», Книга (III) / Т. В. Васильева // Вопросы философии. – 2002. – №1. – С. 161.
9. Фромм Э. Иметь или быть / Э. Фромм. – М., 1986. – 386 с.
10. Крысько В. Г. Этнопсихологический словарь / В. Г. Крысько. – М.: МПСИ, 1999. – 343 с.
11. Песталоцци Г. Избранные педагогические сочинения: В 3-х т. – Т. 1 – М.: Академия пед. наук / Под ред. Шабаева М.Ф., 1961. – 719 с.
12. Платонов Ю. П. Основы этнической психологии / Ю. П. Платонов – СПб.: Речь, 2003. – 452 с.
13. Український націоналізм. Антологія. Т.2 / Упор. В.Рог. – Київ: Українська Видавнича Спілка ім. Юрія Липи, 2011 – 352 с.

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ ІННОВАЦІЙ**Хоркава Світлана Іванівна,**

доктор філософії,

доцент кафедри психології та педагогіки

Карпатського університету імені Августина Волошина

м. Ужгород

У статті проаналізовано особливості «психологічного планування інновацій».

Ключові слова: інновації, інноваційна готовність, психологічні особливості, психологічна готовність, персонал.

Peculiarities of psychological planning innovation. *The article analyzes the features of «psychological planning innovation».*

Key-words: innovation, innovation readiness, psychological characteristics, psychological readiness, personnel.

Особенности психологического планирования инноваций. *В статье проанализированы особенности «психологического планирования инноваций».*

Ключевые слова: инновации, инновационная готовность, психологические особенности, психологическая готовность, персонал.

У більшості сучасних організаціях майже безперервно відбуваються різні трансформації. Економічна та політична нестабільність, а також швидка зміна ринку пов'язана з конкуренцією, революційний розвиток технологій постійно загрожує існуванню організації. Досить традиційною точкою зору на інновації, є їх розгляд в якості єдиного способу, який може забезпечити адаптивність, гнучкість і життєздатність організацій в середовищі, що характеризується зростаючою динамічністю. Ефективність інновацій прямо пов'язана з можливостями адаптації службовців організації до нових вимог і змісту трудової ситуації. Персонал ж, можна розглядати як основний ресурс, що забезпечує інноваційний процес, і тому успішність інновації з необхідністю визначається професійною компетентністю, готовністю, творчою активністю і мотиваційною спрямованістю співробітників.

Поняття психологічної готовності розроблялося в працях різних дослідників: Л.І. Божович, Д.М. Узнадзе, А.Д. Ганюшкіна, А.А. Деркача, А.С. Мельничук, М.І. Дьяченко, Л.А. Кандибовіч, А.А. Понукаліна, С.А. Ніколенко, Р.Г. Шакірова, А.П. Авдеевої, А.К. Маркової, Є.Л. Хіллард. Це комплексне поняття, яке визначає загальне ставлення людини, його психологічну налаштованість, установку до певного способу виконання дії в готівкових умовах; психологічна готовність являє собою систему взаємопов'язаних компонентів.

Метою статті є розкрити психологічні особливості планування інновацій. За останніми дослідженнями підготовленість персоналу до впровадження інновацій становить 80 відсотків успіху, в той час як відсутність правильного сприйняття таких призводить до повного провалу нововведень. Тема інновацій піднімає ціле віяло проблем, вирішення яких належать до галузі психології праці. Це проблеми відбору креативних, творчо мислячих, різнобічно розвинених співробітників – для вироблення ідеї; створення команд компетентних дослідників на стадії випробування нового продукту; проблеми навчання персоналу новим технологіям; створення споживчого попиту на інноваційний продукт. Аналіз світової практики нововведень показує, що

існують проблеми вироблення нового стилю керівництва, опір змінам «на місцях», проблеми перенавчання професіоналів. Не дивлячись на актуальність, дана тема є мало дослідженою саме з точки зору психології.

Використання терміну «інноваційна готовність» здається нам найбільш виправданим. Зарубіжні дослідники розглядають також феномен «психологічного опору змінам». Однак це термін «негативний»: адже «опір нововведенням» – те, від чого необхідно позбавлятися. Нам здається більш доцільним позитивний підхід: інноваційна готовність – це те, що необхідно і можливо формувати в учасників інноваційного процесу. Також деякими дослідниками розглядається термін «інноваційний потенціал» (наприклад, у дослідженні Глозової Є.Є.) розуміється як сума характеристик особистості, що виражається в бажанні удосконалити свою діяльність, прагнення до нового. Даний термін, тим не менш, містить натяк на деяку «пасивність»: сума характеристик особистості – те, що вже є, задано; на відміну від терміну «інноваційна готовність» він не відображає динамічної характеристики. Насправді ж процес впровадження інновацій представляє складний і поетапний шлях від народження ідеї до втілення її в готовому продукті конкурентоспроможному і виходу цього продукту до споживача

Аналіз випадків впровадження інновацій а також економічної літератури з нововведень дозволяє нам виділити наступні етапи: 1) генерація ідей, 2) розробка кінцевого продукту, 3) випробування продукту; 4) запуск виробництва; 5) надходження продукту в продаж; 6) стабілізація виробництва.

Всі ці учасники характеризуються різними особливостями інноваційної готовності, ступенем її сформованості, і, внаслідок цього, різним сприйняттям змін виробництва, ефективністю та стилем діяльності. Вивчення цих особливостей, а також шляхів формування інноваційної готовності допоможе подолати труднощі впровадження нововведень на підприємствах та підвищити ефективність виробництва. Це доводить необхідність подальшої розробки поняття «інноваційна готовність», а також вивчення особливостей психологічної готовності до інновацій в учасників інноваційного процесу.

Діагностика соціально-психологічних характеристик колективу (діагностика структури колективу, групових норм і цінностей, ступені впливовості прихильників змін, ставлення лідера до зміни), діагностика структури колективу – виявлення інноваторів (прихильників змін) і супротивників, а також буферної групи;

1. Діагностика рівня мотивації;
2. Характер відносини між керівником і підлеглими, між підрозділами компанії;
3. Дослідження ступеня незадоволеності персоналу умовами діяльності;
4. Діагностика характеристик організаційної культури;
5. Інформування персоналу, мотивація персоналу до інновацій;
6. Навчання, формування мотивації до навчання;
7. Стимулювання активності (залучення групи до прийняття рішення, наділення повноваженнями, матеріальне стимулювання);
8. Соціалізація індивідів.

З точки зору Загашева О.І., готовність до інновацій виступає як мотиваційно-поведінкова схильність до сприяння цілеспрямованим змін системи відносин. Безумовно, робота по психологічному супроводу інноваційної діяльності важливою, тому що інноваційні процеси, покликані забезпечувати виживання організації в постійно мінливій зовнішньому середовищі, не завжди виявляються безболісними для персоналу і належною мірою ефективними для самої організації.

Управління інноваціями включає в себе обґрунтування і реалізацію намічених заходів, дій, заходів. Тому організаційні зміни передбачають виконання інформаційно-аналітичної та організаційної роботи, в якій найбільш принциповими є питання – що конкретно необхідно змінити, для чого, які і коли очікуються результати при реалізації

цих змін? З метою управління людським ресурсом організації, цікавим видається дещо інша сторона роботи з інноваціями, а саме, виявлення опорів інновацій і спроба трансформувати їх у конструктивну рушійну силу організаційних перетворень. І якщо не враховані поточні і наступні психологічні проблеми змін, то вони, як правило, перетворюються на невдалі спроби. Адже змінена середа, якщо вона психологічно не влаштує конкретної людини, розцінюється ним негативно.

Безсумнівно, найкращий час для подолання опору інновацій – це період до їх виникнення, тобто їх профілактика. У якості однієї з основних причин опору змінам, багато дослідників вказують – страх змін колишніх соціальних відносин, і в цьому випадку, керівництву потрібно справжнє розуміння, існуючої в організації системи соціальних відносин, які або збережуться або зміняться як з-за самих змін, так і через те, яким способом вони здійсняться. Це зазвичай означає ясне уявлення про те, що ж таке неформальна організація і хто її лідери.

Запевнивши сильніших неформальних лідерів, що передбачувані нововведення не погіршать їхнього матеріального становища, або навіть з самоосвітнім процесом впровадження нововведень з настроями неформальної організації, можна усунути опір.

Висновки. Таким чином, тема інновацій останнім часом стає все більш актуальною у зв'язку з прискоренням темпу винаходів, появи і впровадження нових технологій. У таких умовах конкурентноздатним стає підприємство і бізнес, які орієнтовані на постійне впровадження інновацій – вдосконалення, переобладнання виробництва. Перед нами стоїть завдання переорієнтації економіки, розвитку інноваційного сектору. Однак, незважаючи на активні вливання коштів і наявність ідей, дана сфера поки неуспішна. Причини цього багато в чому визначаються загальною психологічною невідповідністю персоналу підприємств до інноваційної діяльності – починаючи від керівників, до розробників нових продуктів та до виконавців.

Література

1. Загашена І.О. Психологічні аспекти впровадження освітніх інновацій // Міжнародна конференція: Розвиток критичного мислення у вищій школі – технологія та підходи (реалізація Болонської декларації). – М.: ЦРКМЧП, 2005.
2. Мескон М. Альберт М., Хедоурі Ф. Основи менеджменту, М.: Справа, 2008.
3. Советова О.С. Основи соціальної психології інновацій. СПб.: Вид-во СПбГУ, 2007.
4. Хентце Й., Каммель А. Як подолати протидію запланованим організаційним змінам. Стор. 70–75. Міжнародний журнал - Проблеми теорії та практики управління. 2007, № 3.
5. Авдєєва А.Г., Деякі психологічні та соціальні аспекти готовності до діяльності, Москва: 2008.
6. Дьяченко М.І., Кандибовіч Л.А. Психологічні проблеми готовності до діяльності. Мінськ, 2006.
7. Кабаченко Т.С., Психологія в управлінні людськими ресурсами. – СПб.: 2007.
8. Пригожин А.І. Нововведення: стимули і перешкоди. – Москва: 2009.
9. Узнадзе Д.М. Експериментальні основи психології установки. Тбілісі: 2008.
10. Шленов Ю. В., Управління інноваціями. Москва: 2008.

**МЕТОД КЕЙС-СТАДІ ЯК СУЧАСНА ТЕХНОЛОГІЯ
ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ****Міщенко Наталія Михайлівна,**

доктор психологічних наук,

доцент кафедри психології та педагогіки

Карпатського університету імені Августина Волошина

м. Ужгород

Сутність методу кейс-стаді полягає в самостійній діяльності студентів у штучно створеному професійному середовищі, яке дає можливість поєднати воедино теоретичну підготовку і практичні вміння, необхідні для творчої діяльності в професійній сфері. Кейс-метод дозволяє враховувати професійну підготовку студентів, інтереси, вироблений стиль мислення і поведінки, що дає можливість широко використовувати його для навчання професії.

Ключові слова: метод кейс-стаді, проблемно-ситуаційний аналіз, активні методики, моделі діяльності.

The method of case studies as a modern technology-oriented professional training.

The case-study method is students' independent activity in an artificially created professional environment, making possible to combine the theory and practical skills which are necessary for creative activities in the professional field. Case method allows to evaluate the students' competence, the interests of the emerging style of thinking and behaving, gives an opportunity to widely use it for teaching profession.

Key-words: method of case studies, problem-situation analysis, active methodologies, models activity.

Метод кейс-стаді как современная технология профессионально-ориентированного обучения. Сущность метода кейс-стаді состоит в самостоятельной деятельности студентов в искусственно созданной профессиональной среде, которая дает возможность совместить воедино теоретическую подготовку и практические умения, необходимые для творческой деятельности в профессиональной сфере. Кейс-метод позволяет учитывать профессиональную подготовку студентов, интересы, выработанный стиль мышления и поведения, дает возможность широко использовать его для обучения профессии.

Ключевые слова: метод кейс-стаді, проблемно-ситуационный анализ, активные методики, модели деятельности.

До числа найбільш ефективних методик викладання психологічних дисциплін відноситься метод кейс-стаді. Сутність методу кейс-стаді полягає в самостійній діяльності студентів у штучно створеному професійному середовищі, яке дає можливість поєднати воедино теоретичну підготовку і практичні вміння, необхідні для творчої діяльності в професійній сфері. Студентам пропонується осмислити ситуації професійної діяльності, які передбачають необхідність вирішення проблеми. У процесі вирішення заданої навчальної проблеми студенти вимушено актуалізують необхідний для цього комплекс засвоєних знань. Кейс-метод дозволяє враховувати професійну підготовку студентів, інтереси, вироблений стиль мислення і поведінки, що дає можливість широко використовувати його для навчання професії.

Метод кейс-стаді або метод конкретних ситуацій (від англійського "case" – випадок, ситуація) – метод активного проблемно-ситуаційного аналізу, заснований на навчанні шляхом вирішення конкретних завдань – ситуацій (вирішення кейсів).

Метод конкретних ситуацій (метод case-study) відноситься до неігрових імітаційних активних методів навчання. Метод кейс-стаді – це не просто методичне нововведення – це метод активного навчання на основі реальних ситуацій. Можна сказати, що цей метод спрямований не стільки на засвоєння конкретних знань або умінь, скільки на розвиток загального інтелектуального і комунікативного потенціалу студентів та викладачів. Кейс – це маленьке літературний твір, що дозволяє не тільки отримати інформацію, а й зануритися в атмосферу того, що відбувається. Це допомагає студентам уявити себе в реальній життєвій ситуації, а не просто вирішувати складну задачу.

Предметом вивчення в кейс-стаді можуть бути як соціально-психологічні особливості окремої особистості, що представляє самостійний інтерес як "клінічний" випадок, так і складні соціальні одиниці, що складаються з безлічі змінних. Як правило, проблема порівняння, зіставлення з іншими "випадками" є другорядною в порівнянні з вивченням структури даного унікального об'єкта.

Використання кейс-стаді у дослідженнях.

Використання методу кейс-стаді залежить від характеру питань, які ставить дослідник. Р.Йін (1994) вважає, що кейс-стаді володіє перевагою в тому випадку, якщо необхідно відповісти на питання описового характеру (що відбулося?) Або пояснювального характеру (як / чому щось сталося?).

Крім того, метод оптимальний тоді, коли дослідник має значний контроль над "поточною низкою подій" і / або коли змінні настільки впроваджені в ситуацію, що їх неможливо визначити заздалегідь. Вважається, що кейс-стаді є особливо підходящою формою дослідження, якщо цікавить процес. Також метод може бути вибраний в силу своєї унікальності, в силу того, що він може розповісти про явище, до якого в іншому випадку не був би отриманий доступ. Отже, існують певні умови, за яких метод студіювання випадків є найбільш адекватним:

- 1) дослідник задається питаннями "як?" і чому?";
- 2) феномен досліджується в його реальному життєвому контексті – не в експериментальних, а в польових умовах;
- 3) межа між феноменом і контекстом не очевидна.

Метод студіювання випадків може бути направлений на вирішення трьох головних завдань, на думку Р.Йіна: якісний опис спостережуваних явищ; перевірка теорій; створення нових теорій.

У методі студіювання окремих випадків зазвичай використовують такі способи збору даних, як аналіз архівів, інтерв'ю, опитувальники і спостереження. Дані також можуть включати біографічні описи, сімейну історію, медичні записи, результати різних психологічних тестів. Можливе використання функціональних особистих документів (розкладів, планів роботи) і фізичних артефактів. Самою фундаментальною технікою в кейс-стаді є інтерв'ю.

За багатьма параметрами кейс-стаді як дослідницький метод не відрізняється від інших дослідницьких методів. Тут також потрібний огляд літератури, також є етап визначення дослідницьких питань та аналітичних стратегій, потрібна строга реєстрація даних (протокол), результатом також є звіт.

Класифікація кейсів може проводитися також за різними ознаками. Одним із широко використовуваних підходів до класифікації кейсів є їх складність. При цьому розрізняють:

– Ілюстративні навчальні ситуації – кейси, мета яких – на певному практичному прикладі навчити студентів алгоритмом прийняття правильного рішення в певній ситуації;

– Навчальні ситуації – кейси з формуванням проблеми, в яких описується ситуація в конкретний період часу, виявляються і чітко формулюються проблеми; мета такого кейса – діагностування ситуації і самостійне ухвалення рішення із зазначеної проблеми;

– Навчальні ситуації – кейси без формування проблеми, в яких описується більш складна, ніж у попередньому варіанті ситуація, де проблема чітко не виявлена, а представлена в статистичних даних, оцінках громадської думки, органів влади і т.д.; мета такого кейса – самостійно виявити проблему, вказати альтернативні шляхи її рішення з аналізом наявних ресурсів;

– Прикладні вправи, в яких описується конкретна ситуація, що склалася, пропонується знайти шляхи виходу з неї; мета такого кейса – пошук шляхів вирішення проблеми.

Кейси також можуть бути класифіковані, виходячи з цілей і завдань процесу навчання. У цьому випадку можуть бути виділені наступні типи кейсів: навчальні аналізу та оцінки; навчальні вирішенню проблем та прийняттю рішень; ілюструють проблему, вирішення або концепцію в цілому.

Деякі вчені вважають, що кейси бувають «мертві» і «живі». До «мертвих» кейсів можна віднести кейси, в яких міститься вся необхідна для аналізу інформація. Щоб «оживити» кейс, необхідно побудувати його так, щоб спровокувати студентів на пошук додаткової інформації для аналізу. Такий підхід дозволяє кейсу розвиватися і залишатися актуальним тривалий час.

Кейси можуть бути представлені в різній формі: від декількох пропозицій на одній сторінці до безлічі сторінок. Проте слід мати на увазі, що великі кейси викликають у студентів деякі труднощі в порівнянні з малими, особливо при роботі вперше. Кейс може включати відомі академічні моделі або не відповідати жодній з них.

Співвідношення основних джерел кейса може бути різним. Даний підхід покладений в основу класифікації кейсів за ступенем впливу їх основних джерел. При цьому можна виділити:

- Практичні кейси, які відображають абсолютно реальні життєві ситуації;
- Навчальні кейси, основним завданням яких виступає навчання;
- Науково-дослідні кейси, орієнтовані на здійснення дослідницької діяльності.

Основне завдання практичного кейса полягає в тому, щоб детально і докладно відобразити життєву ситуацію. По суті справи такий кейс створює практичну, що називається «діючу» модель ситуації. При цьому призначення навчального кейса може зводитися до тренінгу студентів, закріпленню знань, умінь і навичок поведінки (прийняття рішень) в даній ситуації. Такі кейси повинні бути максимально наочними та детальними. Головний їхній зміст зводиться до пізнання життя і набуття здатності до оптимальної діяльності.

Проблема впровадження кейсу.

Проблема впровадження кейс-методу в практику вищої професійної освіти в даний час є досить актуальною, що зумовлено двома тенденціями:

– перша впливає з загальної спрямованості розвитку освіти, її орієнтації не стільки на отримання конкретних знань, скільки на формування професійної компетентності, умінь і навичок розумової діяльності, розвиток здібностей особистості, серед яких особлива увага приділяється здатності до навчання, зміну парадигми мислення, вміння переробляти величезні масиви інформації;

– друга впливає з розвитку вимог до якості фахівця, який, крім задоволення вимог першої тенденції, повинен також володіти здатністю оптимальної поведінки в різних ситуаціях, відрізнятися системністю та ефективністю дій в умовах кризи.

М. Долгоруков відносить метод кейс-стаді до «просунутих» активних методів навчання. Цей метод має сильні сторони, до яких можна віднести:

можливість роботи в групах на єдиному проблемному полі;

використання короткої інформації, знижує ступінь невизначеності в умовах ліміту часу;

використання принципів проблемного навчання;

можливість отримання студентами не тільки знань, але і глибоке осмислення теоретичних концепцій;

можливість створення нових моделей діяльності;

вироблення навичок найпростішого узагальнення інформації [2].

Кейс-метод вимагає підготовленості студентів, наявності у них навичок самостійної роботи. Непідготовленість студентів, нерозвиненість їх мотивації може призвести до поверхневого обговорення кейса, тому кейс-метод на практичних заняттях рекомендується застосовувати на старших курсах, тому що необхідний певний запас знань зі спеціальності та достатній рівень володіння предмету.

Крім того, будучи складним і ефективним методом навчання, кейс-метод не є універсальним і застосовується особливо успішно тільки в поєднанні з іншими методами навчання

Що дає використання кейс-методу у вивченні предметів?

– Підвищує рівень знання в цілому. Використання термінів та їх розуміння більш ефективно, ніж просте їх заучування, так як вимагає вміння їх використовувати;

– Розвиває творче мислення, змушуючи думати професійною мовою;

– Розвиває навички проведення презентації;

– Вчить формулювати різні типи запитань;

– Розвиває вміння вести дискусію, аргументувати відповіді,

– Вчить працювати в команді і виробляти колективне рішення;

– Дозволяє повноцінно вирішити індивідуальну і групову самостійну роботу студентів.

Розбираючи кейс, студенти фактично отримують на руки готове рішення, яке можна застосувати в аналогічних обставинах. Збільшення в «багажі» студента проаналізованих кейсів, збільшує ймовірність використання готової схеми рішень до ситуації, формує навички вирішення більш серйозних проблем. Процес створення кейса являє собою складну педагогічну систему і здійснюється в кілька етапів:

1. Формування дидактичних цілей. На цьому етапі визначається місце кейса в структурі навчального курсу, виявлення знань, умінь і навичок, формування соціальних компетенцій студентів. Методичною метою може бути ілюстрація до теорії і чисто практична ситуація, або їх поєднання. Мета повинна бути вагомою, щоб зацікавити студентів. Цьому сприятиме напруженість ситуації, конфлікт або драматичність, які дозволять прийняти швидко, своєчасне і правильне рішення. Кейс повинен бути написаний зрозумілою студенту мовою, без зайвої термінології;

2. Побудова програмної карти кейса. Карта складається з певних тез, які втілюються в тексті. Це як би каркас, який обростає інформацією, деталями для вирішення проблеми.

3. Складається схема кейса:

а) позначається дія, діючі особи, дається їх характеристика;

б) описується ситуація (симптоми);

в) зазначаються елементи середовища (зовнішні фактори);

4. Соціальна система для кейсу. Сюди ми можемо віднести організацію, установу, які мають безпосереднє відношення до тез;

5. Збір інформації в обраній соціальній системі. Інформація подається об'єктивною, достатньою та достовірною для складання тез;

6. Побудова моделі ситуації. Ситуація максимально відображає діяльність системи представленої в кейсі;

7. Вибір жанру кейса. Викладач, який складає кейс, вибирає вид кейса; Написання тексту кейсу. Це найважча частина, оскільки необхідно адекватно відобразити зібрану і

проаналізовану інформацію, при цьому пам'ятати про аудиторію, для якої складено кейс;

8. Діагностика правильності та ефективності кейса. Проводиться навчально-методичний експеримент, побудований за певною схемою, для з'ясування ефективності кейса;

9. Впровадження кейса в практику навчання. Таким чином, приходимо до висновку, що студент розглядає випадок, наведений у кейсі, вникає в нього, може прогнозувати і демонструвати своє рішення, що висувається на обговорення.

Рішення кейсів рекомендується проводити в 5 етапів: перший етап – знайомство з ситуацією, її особливостями; другий етап – виділення основної проблеми (основних проблем), виділення факторів і персоналій, які можуть реально впливати; третій етап – пропозиція концепцій або проведення «мозкового штурму»; четвертий етап – аналіз наслідків прийняття того чи іншого рішення; п'ятий етап – рішення кейса – пропозицію одного або декількох варіантів (послідовності дій), вказівка на можливе виникнення проблем, механізми їх запобігання та вирішення.

Підводячи підсумок вище сказаному, слід ще раз відмітити, що метод кейс-стаді надає студентам відмінну можливість творчо застосовувати вивчений матеріал, на базі своїх професійних знань і дозволяє студентам адаптуватися до реальних і потенційно можливих ситуацій. Будучи інтерактивним методом навчання, він завойовує позитивне ставлення з боку студентів, які бачать в ньому можливість проявити ініціативу, відчутти самостійність в опануванні теоретичних положень та оволодіння практичними навичками. Не менш важливо й те, що аналіз ситуацій досить сильно впливає на професіоналізацію студентів, сприяє їх дорослішанню, формує інтерес і позитивну мотивацію до навчання.

Література

1. Буравой М. Углубленное case study: между позитивизмом и постмодернизмом / М.Буравой // Рубеж. – 1997 – № 10 – 11.
2. Козина И. Case study: некоторые методические проблемы / И.Козина // Рубеж. – 1997. – № 10–11. – С. 177–189.
3. Покушалова Л. В. Метод case-study как современная технология профессионально-ориентированного обучения студентов [Текст] / Л. В. Покушалова // Молодой ученый. – 2011. – №5. Т.2. – С. 155–157.
4. Рейнгольд Л.В. За пределами CASE — технологий / Л.В.Рейнгольд // Компьютера. – 2000. – №13–15.
5. http://www.vshu.ru/lections.php?tab_id=3&a=info&id=2600 Долгоруков А. Метод case-study как современная технология профессионально-ориентированного обучения
6. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/bulan/13.php

ПСИХОЛОГО-АКМЕОЛОГІЧНА СЛУЖБА ТА ЇЇ РОЛЬ В ПІДВИЩЕННІ ПРОФЕСІЙНОГО РІВНЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Шевчук Роман Михайлович,
кандидат біологічних наук,
магістр державного управління,
доцент кафедри психології та педагогіки
Карпатського університету імені Августина Волошина
м. Ужгород

Психолого-акмеологічна служба та її роль в підвищенні професійного рівня державних службовців. У статті розглянуто роль психолого-акмеологічної служби як інструменту, що забезпечує за допомогою різноманітних засобів успішність професійної діяльності та розвиток управління, а також створює психологічно комфортні умови в колективі.

Ключові слова: психологічне консультування, державна служба, акмеологія, соціально-психологічний клімат, професійний потенціал.

Psychological and acmeological Service and its role in increasing the professional level of civil servants. In the article the role of psychologist acmeological service as a tool that provides through various means successful professional and management development, and creates conditions for psychological conflict in the team.

Key-words: psychological counseling, the public service, acmeology, socio-psychological climate, professional potential.

Психолого-акмеологіческая служба и ее роль в повышении профессионального уровня государственных служащих. В статье рассмотрена роль психолого-акмеологической службы, как инструмента, обеспечивающего при помощи разнообразных средств успешность профессиональной деятельности и развитие служащих, а также создает психологические комфортные условия в коллективе.

Ключевые слова: психологическое консультирование, государственная служба, акмеология, социально-психологический климат, профессиональный потенциал.

Один із сучасних принципів підходів до вирішення завдань професіоналізації управлінських кадрів ґрунтується на акмеології-відносно новій науці, яка сьогодні стала ідеологічною основою підготовки керівних кадрів в багатьох країнах світу. Адже психолого-акмеологічний підхід дає змогу виявити фактори, що можуть або сприяти, або гальмувати фаховий розвиток держслужбовців, впливати на досягнення ними найвищого рівня професіоналізму.

Передусім даний підхід передбачає включення фахівців, психологів до кадрового складу державної інституції з подальшим формуванням відповідних служб.

Приватні фірми, організації недержавних форм власності вже давно користуються послугами фахівців-психологів, тоді як державні органи ще й досі не створили своїх психологічних служб.

Однак, ця проблема набула сьогодні певної ваги, оскільки змінилися вимоги часу, що обумовлені соціально-психологічними наслідками реформ, високою психологічною ціною перехідного періоду. Соціально-психологічна ситуація в державному управлінні стала своєрідним "соціальним замовленням" для привернення уваги спеціалістів

психолого-акмеологічної науки до особистості державного службовця, питанням його самовдосконалення та здатності вискоєфективно здійснювати свою професійну діяльність та жити повноцінним життям [3, с. 60].

Акмеологія – (від грец. Асте – вершина, квітуча пора) нова наука, яка впевнено заявила про себе на початку дев'яностих років двадцятого століття. Акмеологія – це наука, що вивчає закономірності і феномени розвитку зрілої людини у процесі особистісно-професійного зростання [2, с. 37]. Зауважимо, що акмеологія вивчає розвиток саме зрілої особистості. З акмеологічної точки зору, зрілість особистості – це більш масштабна категорія, що має на увазі переважно розвиток моральних якостей, гуманістичної направленості особистості, нормативності поведінки та відносин.

Загальновідомо, що для управління людьми недостатньо бути лише професіоналом. Керівнику органу управління потрібно мати комплексні наукові знання про психологічні особливості особистості в структурі управлінської діяльності, а також психологічні функції управлінської діяльності, які пов'язані з мотивацією персоналу, його професійним розвитком, оцінюванням під час проведення атестацій та щорічних оцінок, плануванням та добором кадрів. Значною мірою це є компетенцією фахівців психологів, акмеологів, які володіють необхідними знаннями і готові професійно допомагати керівникам та кадровим службам у роботі з персоналом [4, с. 35].

З метою реалізації положень Концепції адміністративної реформи в Україні в межах спеціального проекту в окремих управліннях державної служби та органах місцевого самоврядування було запроваджено психолого-акмеологічну службу.

Психолого-акмеологічна служба є інструментом який забезпечує за допомогою різноманітних засобів успішність професійної діяльності та розвиток управління, а також створює психологічно комфортні умови в колективі [5, с. 110].

Основними цілями психолого-акмеологічної служби є:

– забезпечення психолого-акмеологічної підтримки в особистісно-професійному розвитку;

– психологізація і педагогізація середовища як фактора успішності професійної діяльності спеціаліста;

– психолого-акмеологічне забезпечення системи підбору розстановки, атестування і підвищення кваліфікації кадрів;

Цілі акмеологічної служби конкретизуються в її завданнях. До основних завдань психолого-акмеологічної служби відносяться:

– визначення психологічного змісту діяльності спеціалістів конкретної професійної галузі;

– вивчення умов і факторів середовища, які впливають на успіх професійної діяльності;

– дослідження процесу і результатів успішності професійної діяльності держслужбовця (по об'єктивному і суб'єктивному критерію: експертне оцінювання співвідношення виконуваних функціональних обов'язків посадовим і особистісним особливостям спеціаліста, виявлення проблемного психологічного поля);

– визначення особливостей особистісно-професійного розвитку конкретного спеціаліста, його особистісно-професійного профілю;

– виявлення резервних можливостей особистості з метою активізації особистісно-професійного потенціалу;

– технологічне забезпечення особистісно-професійного розвитку;

– розробка акмеограм і складання на їх основі програм особистісно-професійного самовдосконалення;

– проведення моніторингу особистісно-професійного розвитку кадрів [1, с. 27].

Варто зазначити, що вагоме місце в роботі психолого-акмеологічної служби приділяється психолого-акмеологічному консультуванню. Оскільки, основне проблемне поле службовців пов'язане з темою особистісно-професійних досягнень,

спеціалісти-психологи працюють у просторі психолого-акмеологічного консультування. Психолого-акмеологічне консультування – це процес надання психологічної допомоги службовцю, який відчуває суб'єктивні перешкоди та проблеми, пов'язані з особистісно-професійною самореалізацією. Процес психолого-акмеологічного консультування містить в собі три складові роботи психолога-консультанта: індивідуальне психологічне консультування, психологічно-консультативна робота з управліннями чи відділами та психодіагностичне забезпечення всього консультативного процесу. Працівники психолого-акмеологічної служби звертають увагу на особистість державного службовця, його потреби і запити. На нашу думку, перебудову системи державного управління необхідно починати з трансформації свідомості кожного працівника, усвідомлення ним важливості особистого внеску в процес державотворення.

Консультування з психологом не обмежувалося тільки управлінською галуззю. Життя доводить необхідність психологічного консультування державних службовців і в особистісному житті. Адже особисті проблеми працівників, не дають змоги зосередитись на роботі, що впливає на продуктивність та ефективність виконання службових обов'язків. Зрештою, це позначається на зниженні самооцінки працівника, призводить до незадоволення власним життям та професійною діяльністю.

Не менш важливим аспектом в роботі фахівців-психологів є вивчення морально-психологічного настрою в структурних підрозділах. Емоційний настрій в колективах є наслідком розвитку певних психічних станів працівників, які виникають не стільки за умов і особливостей діяльності, а скільки із встановлених формальних та неформальних відносин [6, с. 83].

Разом з кадровою службою Управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Закарпатській області нами було проведено дослідження спрямоване на вивчення соціально-психологічного клімату колективу структурного підрозділу, стану міжособистісних стосунків, що сприяло вивченню характеру взаємовідносин, психологічної сумісності, згуртованості членів групи, а також стилю керівництва та авторитетності співробітників.

Як показали результати дослідження щодо раціонального використання робочого часу персоналу управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Закарпатській області через самодіагностичні процедури, значна частина часу витрачається на аналіз та запобігання ситуацій, які викликані різними екстремальними факторами. Дії постійного багатофакторного пресингу створюють інформаційні перевантаження, що породжують негативний функціонально-психічний стан, який виявляється у високій психічній напрузі, тривозі, перевтомленні, розладі фізіологічних функцій організму, що нерідко призводить до помилок у професійній діяльності.

Психічна напруга є також результатом недостатнього рівня психологічної готовності кадрів до управлінської діяльності як керівника: деякі відчувають перешкоди в адаптації до соціально-психологічного середовища, мають недостатньо розвинуте проблемне мислення, виявляють дефіцит творчого підходу до діяльності, стикаються з труднощами у спілкуванні; інші не вміють працювати з “командою”, не користуються підтримкою підлеглих; є такі, що не здатні делегувати повноваження, не вміють провести аналіз власної діяльності. Таким чином, керівники окремих підрозділів мають потребу в корекції інтелектуальних, комунікативних, організаційних та інших особистісних професійно важливих якостей.

Таким чином, назріла необхідність підключення психологів-акмеологів для створення умов до оптимізації діяльності кадрів державної служби, надання їм підтримки в особистісному та професійному саморозвитку.

З огляду на мету та завдання діяльності психолого-акмеологічної служби які нами були вище зазначені виокремлюються наступні її напрями: інформаційно-аналітичний;

психодіагностичний; психокорекційний; консультативний; тренінговий; експертний; соціально-проективний; організаційно-методичний; науково-дослідницький.

На підставі наведеної мети, завдань та напрямів діяльності психолого-акмеологічної служби можна запропонувати її структуру, яка включає наступні підрозділи: інформаційно-аналітичний; психодіагностики; психоконсультавання та розвиваючих психотехнологій; кадрового розвитку.

Інформаційно-аналітичний підрозділ покликаний здійснювати моніторинг професійно-особистісного розвитку, визначати актуальні напрями організаційно-управлінської діяльності, розробляти відповідні програми та проекти.

Підрозділ психодіагностики, психоконсультавання та розвиваючих психотехнологій орієнтований на здійснення діагностики особистісно-професійного розвитку управлінців, проведення консультаційної психокорекційної роботи з державними службовцями з метою забезпечення психологічного комфорту діяльності, досягнення особистісно-професійного акме.

У межах діяльності підрозділу кадрового розвитку реалізується програма підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців безпосередньо за місцем роботи або через направлення їх до навчальних закладів, здійснюється сприяння кадровим службам у підборі, розстановці та атестації (оцінці) кадрів.

Отримані у результаті роботи психолого-акмеологічної служби дані передбачається використати для:

- обґрунтування функціональних психолого-професійних вимог до особистості державного службовця;
- розробки систем критеріїв, показників та рівнів продуктивності професійної діяльності працівників виконавчої влади;
- виявлення рольових позицій персоналу органів виконавчої влади різних рівнів;
- визначення психологічних умов та факторів, які забезпечують оптимізацію професійно-управлінської діяльності.

Зважаючи на специфіку завдань, що вирішуються, інформація про роботу психолого-акмеологічних служб може бути як відкритою, так і суто конфіденційною. Конфіденційною є інформація, яка зачіпає статус та свободу окремої особи, а саме: результати індивідуальної психологічної діагностики; дані, які відображають сутність та зміст психологічних проблем та перешкод особи як суб'єкта діяльності; інша інформація, оприлюднення якої може завдати шкоди особі та організації.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна константувати, що створення таких служб забезпечить чималий соціальний та економічний ефект і для окремої державної структури і на загальнодержавному рівні.

Література

1. Анісімов С.А., Деркач А.А., Конюхов Н.І. Методи акмеологічних досліджень. – М.: РАГС. 2000. – 110 с.
2. Анисимов С.А. Основы общей и управленческой акмеологии. М: РАГС. 2009. –289 с.
3. Алюшина Н.О. Психологічна служба в системі органів виконавчої влади // Фінансовий контроль. –2013. – №6. – С.559–61.
4. Буякас Т.М. Системи і цінності в діяльності психолога-професіонала // Акмеологія. – 2012. – №4. – С.32–36.
5. Деркач А.А. Психологія розвитку професіонала. – М: РАГС. 2010. – 186с.
6. Шевчук Р.М. Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії між керівником і підлеглими на державній службі // Науковий вісник ДННК. “Карпатський університет імені Августина Волошина, Українська богословська академія”. Випуск 11., Ужгород. – 2014. – С.79–85.

ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА ДО РОБОТИ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ СЛУЖБІ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ**Фреган Алла Володимирівна,**

доктор філософії,

доцент кафедри психології та педагогіки

Карпатського університету імені Августина Волошина

м. Ужгород

У статті розкрито створення і розвиток психологічної служби у закладах освіти, узагальнення досвіду в області організації і функціонування психологічної служби в системі освіти у відповідності нестабільності та швидкого розвитку сучасного суспільства.

Ключові слова: психологічна служба, система освіти, проблема готовності практичних психологів, професійна підготовка практичних психологів, вищі навчальні заклади, фахівці.

Professional readiness problem of practical psychologists for work with psychological services of educational institutions. *In article deals with the creation and development of psychological services in educational institutions summarizing the experience of the organization and functioning of psychological services in the education system.*

Key-words: psychological services, the education system, the problem of preparedness of practical psychologists, clinical psychologists training, higher education institutions, specialists.

Проблема профессиональной готовности практического психолога к работе в психологической службе учебных заведений. *В статье раскрыто создание и развитие психологической службы в учебных заведениях, обобщение опыта в области организации и функционирования психологической службы в системе образования.*

Ключевые слова: психологическая служба, система образования, проблема готовности практических психологов, профессиональная подготовка практических психологов, высшие учебные заведения, специалисты.

Так як освіта є цілеспрямованим процесом становлення людини, навчання, та соціалізації особистості у суспільстві, її організація вимагає чітких критеріїв, ефективності і якості. Тому особливої актуальності набула потреба програмно-методичного забезпечення процесу підготовки практичних психологів і соціальних працівників в цілому та для роботи у системі освіти України зокрема. Цей процес має будуватися так, щоб наші освітні стандарти найповнішою мірою відповідали стандартам досвіду передових країн, з одного боку, та відображали надбання минулих поколінь вітчизняних психологів – з іншого [6]. Тому, метою психологічної служби сьогодні є впровадження вагомого внеску у реформування галузі, закорінення психолого-педагогічних інновацій, реалізацію державних і міжнародних програм. Така діяльність має відповідати сучасним вимогам суспільства та позитивно впливатиме як на розвиток і формування особистості практичних психологів психологічної служби у вузькому розгляді проблеми, так і на визначення стратегії життя громадян, як глобального процесу.

Створення і розвиток психологічної служби у закладах освіти, узагальнення досвіду в області організації і функціонування психологічної служби в системі освіти,

наукове обґрунтування її практичної організації розкрито у працях К.А.Абульханової-Славської, М.Р.Бітянова, Л.Ф.Бурлачука, Ю.З.Гільбух, К.М.Гуревич, І.В.Дубровіної, Е.А.Клімова, К.К.Обозова, Р.В.Овчарової, В.Г.Панка та ін. Компоненти змісту освітньої діяльності розглядали М.Р.Бітянова, Н.Г.Обухова, Ю.В.Слюсарев та інші (психолого-педагогічний супровід); А.Г.Асмолов, Е.В.Бондаревська, І.А.Волошина, Л.Я.Газман, І.В.Дубровіна, А.Г.Лідерс, А.С.Ткаченко тощо (психологічна підтримка); допомога, захист, сприяння розвитку особистості, її становленню і самореалізації. Вивчення практичного передового досвіду практичної психології, формування професійної майстерності та самовдосконалення розкривають Г.О.Балл, І.А.Зязюн, Н.І.Пов'якель, В.В.Рибалка. Підготовку практичного психолога сучасні дослідники розглядають через розвиток у майбутніх фахівців професійного мислення (С.Д.Максименко, В.В.Панок, Г.О.Хомич); соціальної активності (О.Ф.Бондаренко, М.А.Гуліна, Л.В.Долінська); професійної компетентності (І.А.Зязюн, В.Г.Панок, В.В.Рибалка, В.А.Семиченко); розвиток загальної та психологічної культури (Я.Л.Коломінський, В.В.Рибалка); підготовку до науково-дослідницької діяльності (П.П.Горностай, М.А.Гуліна, Л.М.Карамушка, С.Д.Максименко); формування світогляду (В.Ф.Моргун, Н.В.Чепелева); формування теоретичних та практичних положень молодіжної політики та практичної соціально-психологічної роботи з молоддю (Б.Г.Ананьєв, І.Д.Бех, А.А.Деркач, Я.Л.Коломінський, Г.С.Костюк) тощо.

У статті ми намагалися зробити теоретико-методологічний аналіз проблеми готовності психологів до роботи у психологічній службі та можливих шляхів вдосконалення підготовки майбутніх фахівців до роботи в системі освіти.

Сучасний стан розвитку практичної психології в Україні свідчить, що найбільш актуальними її напрямками розвитку є психологія управління та організацій, практична психологія освіти, психологія сім'ї та соціального захисту, політична психологія, профорієнтація і профвідбір. Інтенсивного розвитку набувають військова, медична та юридична психологія [6]. На сьогоднішній день практичний психолог у закладах освіти розглядається як фахівець із соціально-психологічної роботи з дітьми і батьками, підлітками, молодіжними групами та об'єднаннями, з дорослим населенням в умовах освітніх і спеціалізованих установ, за місцем проживання. Практичний психолог закладів освіти забезпечує цілеспрямовану психологічну допомогу і підтримку процесу ефективного психофізіологічного розвитку різноманітних категорій дітей і молоді, сприяє їхньому становленню в умовах життєдіяльності, надає психологічну допомогу сім'ї, різним виховним закладам, допомагає підліткам у період їхнього соціального і професійного становлення [3].

В Положенні про психологічну службу системи освіти України вказано, що психологічна служба в структурі освіти є складовою частиною державної системи охорони фізичного і психічного здоров'я людини і діє з метою виявлення і створення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку особистості. Цей факт вимагає від сучасної психологічної служби системної та ефективної роботи у всіх видах надання психологічної допомоги (М.Й.Боришевський, Л.В.Карамушка, В.Г.Панок, Н.І.Пов'якель, Н.А.Побірченко, В.В.Рибалка та ін.). Для її розвитку велике значення має як методичне забезпечення психодіагностики, корекційної та розвивальної роботи, консультування та психотерапії, так і підготовка професійно спроможних фахівців. Тому нагальною проблемою ВНЗ щодо професійної готовності практичного психолога у сфері надання психологічної допомоги є забезпечення якісно нового рівня підготовки майбутніх фахівців [10].

Розглядаючи проблему процесу підготовки кваліфікованого практичного психолога, дослідники пропонують багаторівневу систематизацію цього процесу, зокрема, такі рівні: світоглядний, метою якого є формування професійної свідомості та самосвідомості майбутніх спеціалістів; професійний, спрямований на оволодіння необхідною системою знань, стратегією і тактикою практичної діяльності майбутнього

психолога, формування його психологічної культури; особистісний, метою якого є формування у студентів професійно значущих якостей особистості, гуманістичної спрямованості, „діалогічності” як центрального компоненту, здатності до професійної ідентифікації [5].

Для вдосконалення розвитку світоглядного рівня у процесі підготовки кваліфікованого практичного психолога системи освіти варто розширювати горизонти системи позааудиторної роботи, до яких належать: наявність мотивації і потреби в інноваційних змінах власної діяльності та самовдосконалення; інтерес до проектною діяльності у межах позааудиторної роботи; бажання створювати власні проекти своєї майбутньої професійної діяльності; наявність банку молодіжних проектів; залучення майбутніх психологів до взаємодії з громадськими організаціями [8].

В процесі професійної підготовки, що відбувається в період вузівського навчання, ключову роль має відігравати загальна і спеціальна професійно-психологічна підготовка [2].

Освітнє середовище вищої школи недостатньо актуалізує розгортання суб'єктного потенціалу майбутніх психологів. Отже, постає необхідність удосконалення професійного рівня підготовки спеціалістів у вищому навчальному закладі шляхом створення відповідних психолого-педагогічних умов [1, с. 27]. Однією із складових таких умов є вдосконалення освітньо-кваліфікаційної характеристики, адже саме цей документ встановлює: професійне призначення, кваліфікацію та умови використання фахівця з вищою освітою за професійним напрямком "Психологія"; прогнозований рівень професійних знань і умінь; кваліфікаційні вимоги до фахівця у формі виконання професійних і соціально-професійних завдань з визначенням міри самостійності при їх виконанні [4]. Іншим структурним компонентом, що відіграє ключову роль у підготовці кваліфікованих фахівців для роботи на теренах психологічної служби України загалом, та у системі освіти зокрема, є структурно-логічна схема підготовки фахівця, що виступає фундаментальним елементом основної освітньої програми, яка розробляється на основі державного освітнього стандарту. Основна освітньо-професійна програма підготовки містить у собі навчальний план, у якому зазначено перелік дисциплін та їх порядок вивчення. На нашу думку саме адекватна до вимог сучасного суспільного розвитку та ринку праці, та з дотриманням поетапності викладу навчального матеріалу, розроблена програма дозволить максимально широко охопити спектр необхідних теоретичних й практичних знань, які слугуватимуть підґрунтям для майбутньої професійної діяльності. Крім того, освітньо-професійна програма має бути гнучкою та лабільною щодо суспільних змін сьогодення, таких як: соціальні, економічні, політичні тощо. Такого роду комплексне вдосконалення дозволить, в першу чергу, вирішити проблеми фундаменталізації й подолання наявної роз'єднаності природничо-наукової і гуманітарної освіти, а також вузькості спеціалізації, та дасть можливість нівелювати надмірно прагматичну орієнтацію багатьох навчальних дисциплін [7, с. 165].

Мета підвищення якості підготовки психологів вимагає постійної корекції змісту і організації фахової практики у вищому навчальному закладі, яка має постійно вдосконалюватись у відповідності до змін сьогодення у суспільстві. Всі функції, задачі та принципи організації психологічної практики мають бути органічно пов'язані між собою та зумовлені вимогами до професійної діяльності психолога у сучасних умовах [9].

Вдосконалення розвитку світоглядного рівня у процесі підготовки кваліфікованого практичного психолога системи освіти передбачає сформованість професійно-важливих психологічних якостей особистості, уміння “використовувати себе”, свої пізнавальні, комунікативні та інші здібності для вирішення задач, здатність довільно регулювати ступінь психологічної готовності до діяльності у відповідності з обставинами.

Отож, саме з вищеперерахованих причин сучасні науковці-дослідники стверджують, що майбутні практичні психологи саме у процесі підготовки у ВНЗ повинні вивчати практичний передовий досвід практичної психології, формувати свою професійну майстерність та здійснювати роботу щодо самовдосконалення (Г.О.Балл, І.А.Зязюн, Н.І.Пов'якель, В.В.Рибалка).

Тобто, для того, щоб підвищити якість психологічної підготовки майбутніх спеціалістів психологічної служби в цілому, необхідно подолати ряд суттєвих протиріч: по-перше, між необхідними особистісними характеристиками майбутніх спеціалістів і реальними умовами, що складаються в процесі навчання і практичної діяльності; по-друге, між вимогами до формування моделі майбутнього спеціаліста-психолога у навчальних закладах і змістом прийнятих програм для реалізації цього; по-третє, між визнанням гуманної спрямованості психолого-педагогічного процесу у навчальних закладах і нестачею відповідних заходів для цього у навчальному процесі; по-четверте, між образом працівника психологічної служби, сформованим в уяві населення, і реальними якостями спеціалістів; по-п'яте, між інтересом у студентів до навчання у вищих навчальних закладах і його відсутністю в майбутній практичній діяльності у сферах практичної психології; по-шосте, між вимогами психологічної готовності до практичної діяльності і фактичною відсутністю її в ряді професійно значимих якостей; по-сьоме, між завданнями навчального процесу, що стоять перед педагогічними колективами вузів та їх реальними вимогами до формування конкретних професійних знань, вмінь та навичок, психологічного становлення фахівців, зокрема, тощо [11].

Висновки. Удосконалення діяльності психологічної служби в сучасних умовах розвитку освіти потребує оновлення її організаційних засад, внесення змін в існуючі нормативно-правові документи. Потребує, зокрема удосконалення саме освітнє середовище вищої школи, яке недостатньо актуалізує розгортання суб'єктного потенціалу майбутніх психологів. Отже, постає необхідність вдосконалення підготовки спеціалістів у вищому навчальному закладі, створення психолого-педагогічних умов, які б сприяли розвитку їх суб'єктності, а зокрема самоактуалізації. На основі проведеного аналізу можна зробити висновок про те, що сучасна підготовка майбутніх фахівців до роботи у психологічній службі загалом та системі освіти зокрема буде ефективною за таких умов: спрямування навчальної діяльності і практичної підготовки студентів на формування особистісних рис, суттєвих для успішної професійної діяльності та спеціальних професійних якостей майбутніх фахівців; поєднання різних форм організації навчально-виховного процесу та використання активних методів навчання; системної та систематичної підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності. Отож, для вдосконалення процесу вузівської підготовки та формування процесу готовності майбутніх практичних психологів доцільним є надання переваги інтерактивним формам організації освітнього процесу; створення ефективної системи фундаментальної загальнопсихологічної, природничо-наукової та професійної підготовки студентів; створення міждисциплінарних освітніх програм та модулів та висвітлення діяльності психологічної служби у періодичних виданнях університету, впровадження інноваційних технологій.

Література

1. Адамська З.М. Особливості самоактуалізації особистості майбутніх психологів у контексті вищої професійної освіти / З.М.Адамська // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Овієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – Випуск 15. – Кам'янець-Подільський: «Аксиома», 2012. – С. 19–27.
2. Бондаренко А.Ф. Личностное и профессиональное самоопределение отечественного психолога-практика / А.Ф. Бондаренко // Московский психотерапевтический журнал. – М., 1993. – № 1. – С. 63–76.

3. Кайріс О.Д. Сучасний стан і тенденції розвитку психологічної служби ВНЗ в Україні і за кордоном / О.Д. Кайріс // Вісник психології і соціальної педагогіки [Електронний ресурс]: Збірник наук. праць / Інститут психології і соціальної педагогіки Київського ун-тету імені Бориса Грінченка; Московський гуманітарний педагогічний ін-тут. – Випуск 2. – К., М., 2010. – <http://www.psyh.kiev.ua>.
4. Максименко С. Д. До проблеми розробки освітньо-кваліфікаційної характеристики сучасного психолога / С.Д.Максименко, Т.Б.Львіна // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 1. – С. 2–6.
5. Панок В.Г. Концептуальні питання підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації психологів-практиків / В.Г.Панок // Практична психологія у системі освіти: Питання організації та методики. – К.: Ін-т систем. дослідж. освіти, 1996. – 227 с.
6. Панок В.Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку [Текст]: монографія / В.Г. Панок. – Чернівці: Технодрук, 2010. – 486 с.
7. Петльована Л.Л. Аналіз основних напрямів удосконалення професійної освіти у вищих навчальних закладах / Л.Л. Петльована // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – №5. – 2012. – С. 164–168.
8. Скірко Р.Л. Професійна підготовка майбутніх психологів до взаємодії з громадськими організаціями в позааудиторній роботі ВНЗ / Р.Л. Скірко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. – Випуск 5. – Запоріжжя, 2009. – С. 279–284.
9. Славінська Т.Б. Особливості організації практики студентів психологічних факультетів / Т.Б.Славінська // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – Випуск 14. – Ужгород, 2008. – С. 146–148.
10. Солійчук І.І. Теоретико-методологічний аналіз проблеми готовності практичного психолога до професійної діяльності / І.І. Солійчук // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Овієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – Випуск 19. – Кам'янець-Подільський: «Аксіома», 2013. – С. 657–667.
11. Чаплак Я. В. Формування готовності майбутніх практичних психологів до консультативної взаємодії зі старшокласниками, схильними до правопорушень [Текст]: монографія / Я. В. Чаплак, Н. В. Гаркавенко, І.І. Солійчук. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 232 с.

УДК 378 (24/25)

ОСОБЕННОСТИ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ АСПЕКТОВ ПРАВОСЛАВНОЙ ПЕДАГОГИКИ В КОНТЕКСТЕ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Малюська Вікторія Анатоліївна,

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри державного управління і менеджменту
Національної академії державного управління
при Президенті України,
м. Київ

В статье рассмотрены ключевые признаки и понятия связанные с аспектами Православной педагогика, которая основана на учение Иисуса Христа, а также апостолов и святых людей которые занимались катехизацией и миссионерством на основе учения Спасителя.

Ключевые слова: Православная педагогика, Спаситель, катехитическая деятельность, миссионерство.

Features of implementacii of aspects of orthodox pedagogics are in the context of preparation of specialists in higher educational establishments. *In the articles considered key signs and concepts of the aspects of Orthodox pedagogics, which is founded on the studies of Jesus Christ, and also apostles and sainted people, which was engaged in a catechesis and mision activity on the basis of studies of Rescuer.*

Key-words: *Orthodox pedagogics, Rescuer, catechetical activity, missionary work.*

Особливості імплементації аспектів православної педагогіки в контексті підготовки фахівців у вищих учбових закладах. *У статті розглянуті ключові ознаки і поняття пов'язані з аспектами Православної педагогіки, яка заснована на ученні Ісуса Христа, а також апостолів і святих людей які займалися катехизацією і місіонерською діяльністю на основі учення Спасителя.*

Ключові слова: *Православна педагогіка, Спаситель, катехитична діяльність, місіонерство.*

Христос явил человечеству безмерную любовь всей Своей жизнью и Своим делом. Он – Пастырь, Который страдает за Своих овец и, чтобы спасти их, без колебаний выступает против приходящих волков, даже ценой Своей жизни. В любой ситуации Он рассматривает человека как Божие чадо, заблудшую овцу, блудного сына. Его «выдающаяся способность общаться со слушателями обнаруживает учительский дар эффективно передавать опыт всем, кто Его слушал». Это важнейшая черта личности учителя (катехизатора), которая обуславливает успех учения. Христа называли Учителем Его ученики и весь народ. Даже фарисеи называли Его «Равви», когда видели Его образ жизни, отношение к простому народу, а главное – Его познания. Всех людей Он любил одинаково и не делал различия между рыбаком и учителем синагоги, мужчиной и женщиной, воином и торговцем, иудеем и самарянином. Он был Учителем и Спасителем всех и всех обнимал Своей бесконечной любовью, поэтому Его все слушали и восхищались Его словами (Лк. 4:22; 19:48). Особую любовь Он проявлял к грешникам, которых все презирали, и не отворачивался от них с отвращением или фарисейской надменностью. Господь Иисус Христос показал человечеству истинный смысл и цель воспитания: уподобление человека Богу, т. е. достижение обожения. Вся Его педагогическая деятельность заключалась в стремлении привести человека к совершенству, чтобы он достиг подобия Богу по благодати. Учение Христа было ясным, понятным и естественным. Он употреблял простые слова, и Его высказывания были понятны для слушателей, в отличие от философов, выражения которых часто были неясными и полными сомнений.

Аспектами православной педагогики занимались такие ученые и богословы: А.А. Дернов, отец Евгений Шестун, Прот. Зеньковский В.В., Сурова Л.В. и др.

Если Он видел, что некоторые истины неясны для слушателей объяснял их с помощью примеров из повседневной жизни или исторических событий. К людям Христос не относился как к одному целому и безликой толпе, а различал каждую отдельную личность и обращался к каждому особо. Он видел положительные и отрицательные стороны каждого человека, его проблемы, опасения, интересы, желания, душевные раны, чувства, страдания. С каждым Он беседовал по-своему, но ко всем подходил с любовью. Он ласково беседовал с людьми необразованными, но имеющими добрые намерения, и они, в свою очередь, безбоязненно и почтительно беседовали с Учителем. Так создавались отношения искренности и откровенности, которые многих приводили к покаянию [1, с. 76].

Христос всех привлекал Своей любовью, которая является «неисчерпаемым источником мудрости, силы, вдохновения и воодушевления для каждого воспитателя». Он говорил так, чтобы Его учение могло глубоко проникнуть в сердце каждого

человека. Христос беседовал с женщинами (Ин. 4:7-27), рыбаками (Мф. 4:18-22), мытарями (Лк. 5:27-29), грешниками (Мф. 9:10-13), прокаженными (Лк. 17:12-19), прозелитами (Ин. 12:20). На Его доброжелательное отношение многие обратили внимание и поэтому говорили, что Он учит, «как власть имеющий, а не как книжники и фарисеи» (Мф. 7:29). Он учил в разных местах: в поле (Мф. 12:1-8), на берегу моря (Мф. 4:18-22), на горе (Мф. 5-7 гл.), в селениях (Мк. 8:27-9:1), у колодца (Ин. 4:4-38), иногда и в домах Своих учеников (Мф. 9:9-13) и слушателей (Лк. 19:5-27), на городских улицах (Лк. 13:26), в местах, посвященных Богу (Ин. 5:1-14), даже в местности, населенной язычниками (Мф. 8:28). Ему всегда удавалось привлечь внимание Своих слушателей использованием притч, событий, примеров, которые были близки жизни и мышлению всех слоев населения и могли весьма помочь в решении любых жизненных ситуаций. Поэтому Климент Александрийский говорит, что Христос – не просто пример, которому следует подражать, а исключительный образец для каждого педагога. О методах педагогической деятельности апостола Павла мы узнаем из его посланий, в которых отражена большая забота о воспитании тех, кто принял Христову веру. Апостол Павел описывает педагогическую ценность Закона (Рим. 2:13; 3:24), который, однако, не мог освободить человека от греха (Рим. 7:5; Гал. 2:16). Евангелие, в отличие от Закона, дает человеку надежду и возможность освободиться от греха, если человек свободно решит следовать Христову учению (Рим. 3:21-22). «Апостол Павел засвидетельствовал своей жизнью, учением и писательским трудом, что был столпом педагогической деятельности Церкви» и призывал своих учеников подражать ему в деятельности, поступках и вере. На основании его посланий мы видим, что он не стремился представить себя как образец, но как пример конкретного поведения христиан (1 Кор. 4:16-17). Каждый учитель (катехизатор) должен руководствоваться этим принципом апостола Павла и стать примером для ученика, потому что от этого зависит успех его катехизаторской работы. Он должен воспринимать своих учеников как детей Божиих, за которых Христос был распят и пролил Свою Кровь. Такой взгляд приведет его к чувству ответственности за детей, которых он учит, и возбудит в нем стремление исполнять свое служение наилучшим образом по примеру Христа и в духе Его слов: «Я дал вам пример, чтобы и вы делали то же, что Я сделал вам» (Ин. 13:15).

Катехизаторскую работу апостол Павел выполнял с рассудительностью и смирением в сочетании с молитвой за своих учеников (Еф. 1:16). Своим сотрудникам он советовал, чтобы они в своей жизни исполняли то, что он сам исполнял. В посланиях он подробно описывает, каким должен быть истинный учитель, каким должно быть содержание его учения и процесс обучения. Большое значение он придает правильному учению (Евр. 13:9) и подходу к слушателям, который должен отличаться миролюбием и кротостью (2 Тим. 2:25). Апостол Павел во всей своей педагогической деятельности применяет также хорошо взвешенную строгость (2 Кор. 7:8-9), которую соединяет с истинной любовью (Флм. 8-9).

Основными исходными точками педагогики апостола Павла были «духовное отцовство, любовь и личная жертвенность за учеников». Церковь приняла их, и они стали моделью для дальнейшей педагогической практики православного воспитания. Апостол Павел поддерживал личный контакт с каждым учеником и поэтому мог реагировать на личные проблемы каждого из них. Этот принцип он распространил и на социологическую сферу и к каждой церковной общине подходил с учетом ее особенностей. На основе этого он приспособлял свой подход к каждой личности исключительным образом и блестяще сумел разрешить все возникшие недоразумения [2, с. 135–137].

Для большей ясности изложения и лучшего постижения основных истин веры апостол использовал примеры из обыденной жизни (Рим. 6:18-22). С помощью примера он мог выразить великие истины, которые человек иначе не смог бы понять. Такой

подход применяли позже все Отцы и учителя Церкви, которые проявили себя как величайшие педагоги в истории человечества. Многие примеры и образы, использованные апостолом Павлом, из-за своей оригинальности стали частью сознания Церкви. Среди всех следует вспомнить сравнение Церкви с телом (1 Кор. 12:12-27; Рим. 12:4-5).

Катехизаторскую работу апостол Павел ставил на христоцентрическую основу (1 Кор. 15:12-31) и исходил из нее в решении всех вопросов. Борьбу верующих, которые решили жить для Христа и стремятся достичь своей цели, он сравнивает с борьбой атлетов (1 Кор. 9:24), а их духовное оружие – с вооружением воина той эпохи (Еф. 6:13-17). Духовная борьба (аскеза) человека в Церкви предполагает сбережение Христового образа неповрежденным и сияющим, как это было сразу после его крещения. Христианская аскеза является личным делом и не отрицает жизнь, а преображает и наполняет ее. Способы духовной борьбы различны для каждого человека и для каждой эпохи. Существует разнородность видов духовной борьбы, которую можно наблюдать в монастырях, у пустынников, а также у сознательных верующих, живущих в миру. Духовная борьба не имеет искупительного значения для Бога, но является необходимым средством для победы над диаволом и достижения свободы и любви во Христе. «Аскеза – не цель, а средство, однако средство важное и необходимое для нашего оздоровления» [3, с. 56–58].

В катехизаторской работе выдающаяся роль принадлежала людям, передававшим христианские истины катехуменам, поэтому следует сосредоточить внимание на служении учителя, которому в Древней Церкви приписывалось большое значение. Климент Александрийский подчеркивает роль воспитателя (педагога) и обращает внимание на его важность в жизни Церкви. Святитель Иоанн Златоуст говорит о великолепии служения учителя и пастыря и подчеркивает, что его звание «велико и замечательно».

Катехизаторы в Древней Церкви брали на себя обязанность учить катехуменов. В византийский период к церковным званиям в Константинополе относилось и звание катехета, и его деятельность в древней Аллатианской рукописи определяется как дело «оглашения народа». Катехеты, таким образом, составляли особую группу и выполняли катехизаторскую работу как церковное служение, которое предполагает порядок в соответствии с церковными канонами. Катехетами могли быть священники или миряне, и их всегда назначал епископ через хиротесию, это значит, что кандидаты на катехетическое служение из рук епископа принимали благодать Святого Духа, чтобы их деятельность принесла плоды. Эфоркисты Древней Церкви, о которых говорит 24-е и 26-е правило Лаодикийского собора, были, по толкованию Вальсамона, катехетами.

Главная ответственность за катехизаторскую работу в Церкви лежала на епископе, который управлял ею через своих священников в отдельных церковных общинах. Священник, в свою очередь, отвечал за катехизацию в своей церковной общине, организовывал ее и управлял через катехетов. В катехизаторской деятельности, кроме апостолов, принимали участие и миряне, призванные Христом проповедовать Евангелие (Мф. 28:19-20) как «наученные Богом» (см. 1 Фес. 4:9), поскольку они в качестве торговцев, воинов и ремесленников путешествовали по разным местам (Деян. 18:2-4; Рим. 16:1-3; Флп. 4:3) и были способны учить других (2 Тим. 2:2). Упоминание об этом мы встречаем и в Постановлениях святых апостолов, где говорится: «Кто учит, хоть и мирянин, если имеет опытность в слове и честен в поведении, пусть учит».

В Древней Церкви родители искали хороших учителей для своих детей, чтобы те научили их многим вещам. Блаженный Феофилакт Болгарский говорит, что Отец один, но учителей может быть много. Работа каждого добродетельного воспитателя заключается в обучении детей с целью привести их ко спасению. Климент Александрийский ссылается на педагогическую деятельность Христа и призывает

воспитателей научить детей спасительному образу жизни. Сегодня катехетами называют тех, кто преподает Закон Божий в начальных и средних школах или в церковных общинах и имеет каноническую миссию (т.е. разрешение учить) от местного епископа.

В педагогической деятельности личность учителя играет значительную роль. Святитель Василий Великий говорит: «У добрых учителей и уроки добрые, а у злых, конечно, злые». Эту истину подтверждает святой Макарий Египетский: «Злое слово и добрых делает злыми, а доброе слово и злых делает добрыми». Это значит, что подбор подходящего катехизатора очень важен, и следует внимательно следить за тем, чтобы это был не просто добрый и набожный человек, но чтобы он был православным, разобрался в богословии, имел правильный педагогический подход и жизненный опыт, для того чтобы его катехизаторский вклад был как можно значительнее. «Ежели при телесном врачевании не всякому позволено делать над больным употребление лекарства или какого орудия, а только тому, кто приобрел в этом искусство долговременностью, опытом, упражнением в лечении и учением у знающих, то какое же основание всякому без разбора приниматься за врачевание словом, где если и самая малость опущена из виду, приносит сие весьма великий вред?» [4, с. 34–38].

Митрополит Антоний Сурожский говорит: «Я совершенно уверен, что заниматься детьми может всякий человек, который их понимает и может им передать свою веру – не только головные, умственные знания на религиозные темы, но горение собственного сердца и понимание путей Божиих». Катехизатором может быть человек, который добросовестно подготовится к своему катехетическому служению и будет руководствоваться советом святого Поликарпа Смирнского: «Будем сперва учить самих себя поступать по заповеди Господней», а потом «и детей будем воспитывать в страхе Божиим». Из этого следует, что катехизатор должен вести духовную борьбу и очищать свою душу от страстей, чтобы он мог действительно помочь ученикам, а через них, возможно, и их родителям. Один монах на Святой Горе Афон однажды сказал: «Прежде стань аскетом, а потом учителем». Эти слова должен иметь в виду каждый, кто хочет быть добрым христианским учителем, потому что главным достоинством воспитателя является добродетель, которая противится злу и отвращает воспитанников от греховных желаний. Добродетель считается антиподом зла и содержит все общественные и этические ценности. Через духовную борьбу катехизатор имеет возможность стяжать просвещение Святым Духом, чтобы как можно яснее преподавать детям истины Божий. Свое дело он должен исполнять с сознанием смирения и послушания Христу, Который присутствует в Церкви. Он всегда должен помнить о таинственной глубине жизни Церкви и иметь «те же чувствования, какие и во Христе Иисусе» (Флп. 2:5), т. е. помышлять более о Божиим, чем о человеческом.

Катехизатор должен основательно ознакомиться с православным богословием в теоретической и практической области, чтобы иметь возможность, с одной стороны, правильно разъяснить детям богословские вопросы, а с другой стороны, привести их к правильному христианскому образу жизни. Катехизатор должен быть «совершенной христианской личностью, иметь учительские способности, проницательный ум, богатую личную библиотеку и хорошее научное, философское и социологическое образование». А прежде всего, он должен иметь открытое сердце, чтобы он смог принять просвещение и благодать Святого Духа. Ему следует осознать и прочувствовать важность и таинственный характер слова Божия. Осознание бессилия прийти к полному познанию Бога должно привести его к постоянному исканию посредством духовного очищения себя от страстей, чтобы быть в состоянии принять благодать Святого Духа и прийти к познанию Бога.

Катехизаторская деятельность Церкви имеет большое значение, потому что Христос пришел спасти всех людей и хочет, чтобы все пришли к познанию истины. Обязанность катехизатора – с верой и воодушевлением вести душу к вечному свету

духовных ценностей. Чтобы катехизатор мог эффективно влиять на своих учеников и преуспеть в своем ответственном служении, он, прежде всего, должен быть искренне верующим и постоянно принимать участие в литургической и таинственной жизни Церкви. Он не может ограничиваться теоретическим и абстрактным сообщением христианских истин веры, но должен стать для своих учеников живым примером веры и добродетельной жизни, которая достойна подражания. Это значит, что жизнь катехизатора должна быть образцом, которому ученики добровольно хотели бы следовать, и это даст возможность катехизатору в непринужденной форме преподавать своим слушателям все евангельские истины как образ и естественную норму жизни. Если он завоеует их доверие, то получит возможность направить их на путь спасения, чтобы они с мужеством начали духовную борьбу, которая доведет их до победного конца. А наивысшей похвалой для воспитателя будет, говорит святитель Иоанн Златоуст, если ребенок покажет большие добродетели, чем имеет он сам.

В заключение мы хотим привести катехизаторские принципы архимандрита Георгия Капсаниса, игумена монастыря святого Григория на Святой Горе Афон, которые следует принять к сердцу каждому православному катехизатору. Основным условием является смирение. Важно начать с мысли: «Кто я такой, чтобы учить вере во Христа? Достоин ли я?»

- Молитва о катехуменах, т.е. о детях, которые меня слушают. Если дети не слушают меня, когда я говорю им о Боге, то я буду в своей молитве ходатайствовать перед Богом за детей.

- Весьма помогает такая благословенная молитва: «Господи Иисусе Христе! Не отними благодать Свою от моих учеников из-за грехов моих».

- Я никогда не ругаю ребенка, не похвалив его сначала. Например: «Ты же славный ребенок, любишь Христа, ходишь в храм, как ты можешь делать такие вещи?»

- Даже самый плохой человек содержит в себе нечто доброе. Необходимо стремиться раскрыть в нем именно это доброе, даже если это увлечение футболом или баскетболом!

- (Всегда следует помнить пример одного ребенка, который хотел наложить на себя руки. Причина – постоянные упреки в его адрес в присутствии его младшего брата).

- Если я что-то запрещаю, то сначала объясняю почему. Никогда ничего не запрещаю, если не объясню, почему этого нельзя.

- Никогда никого не высмеиваю, чтобы не вызвать в нем скрытности и обмана!

- Моя жизнь пусть будет соединена со Христом. Святыми Таинствами Покаяния и Евхаристии помогу сначала себе, а потом смогу помочь и детям.

- Никогда не представляю себя как образец.

Православная катехетика исходит из триадологии, христологии и экклезиологии. Христос спасает людей только в Церкви, поскольку, по учению святых Отцов, вне Церкви нет спасения. Однако, поскольку Церковь – это не какое-то абстрактное состояние или какая-то система идей, а Тело Иисуса Христа, конкретная видимая и историческая Православная Церковь со своей верой, богослужением, Преданием и историей, со своими святыми, храмами, святыми местами, праздниками, клиром, священными символами и обычаями, своими иконами и искусством, – все это катехизатор должен иметь в виду, а следовательно, и ознакомиться со всем тем, что составляет жизнь Церкви. Православная Церковь не есть одна из Церквей, но есть Церковь в полноте, т. е. Тело Богочеловека Иисуса Христа, Который есть истинный Бог и истинный человек. Еще одна составляющая есть то, что катехизаторы не могут быть вне Церкви и вне христианства, поскольку христианин не может совершать что-либо, что находится в противоречии с сознанием и жизнью Церкви Христовой. Если Бог не принуждает человека делать что-либо, но оставляет его свободным и ждет, пока он не поймет, как далеко он от своего Создателя, и не вернется обратно, то как может один

человек принуждать к чему-то другого? И если как аргумент он использует утверждение, что делает это во имя Бога, оно не выдержит критики, потому что он использует Бога лишь как средство для воплощения своих замыслов [5, с. 150–151].

Неправильное понимание катехизаторской деятельности может привести к злоупотреблению термином «катехизация» и ограничить его «религиозным промыванием мозгов несведущего человека "церковными" людьми, которые охвачены эгоистическими интересами и темными побуждениями, с целью вовлечь его в церковную группировку». Но катехизацию нельзя отождествить с догматизмом, принуждением, попыткой насильственного вовлечения человека в какую-либо религиозно-идеологическую систему, в которой он будет жить, подчиняясь духовному абсолютистскому (тоталитарному) режиму. Хотя христианством часто злоупотребляли, и даже сегодня им злоупотребляют в идеологических целях, мы должны сознавать, что истинная миссия христианства – это миссия свободы, целью которой является добровольное осуществление совершенства человека на основе сотрудничества (синергии) Бога и человека. Катехитическая миссия Церкви – свидетельствовать миру о Божественном Откровении, которое есть конкретное, историческое, живое, современное, динамическое, личное и общественное. На основании Божественного Откровения человек представляется как существо со своим началом и конечным назначением, что четко определяет ориентацию педагогического процесса, завершение которого – единство человека с Богом и явление образа Божия в человеке. Основой воспитания и образования человека является его синергия с Троициным Богом, без которой человек не может достичь обожения. Это осуществляется благодаря живой связи человека с Богом в любви. В конечном счете воспитание указывает катехумену возможность вступления в общение со Святой Троицей и людьми, поэтому Церковь ведет своих новых членов к правильному пониманию смысла жизни и к личной связи с Троициным Богом.

Литература

1. Бендик О. М. Християнська етика / О. М. Бендик, О. І. Гнатів, О. В. Огірко. – Львів : [б. в.], 1997. – 88 с.
2. Мончак О. І. Основні поняття етики / О. І. Мончак. – Львів, 1994 (рукопис).
3. Огірко О. Моральне виховання молоді на основі християнського вчення. Сучасне українське виховання / О. Огірко. – Львів : Основа, 1997. – 81 с.
4. Олесницький М. Из системы христианского вероучения / М. Олесницький. – К. : [б. в.], 1916. – 203 с.
5. Зузуляк Я., прот. Катехитическая миссия Церкви / Я. Зузуляк, прот. – К. : Пролог, 2008. – 158 с.

ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД

Пасічник Володимир Володимирович,
доктор технічних наук, професор,
професор кафедри інформаційних систем та мереж
Національного університету «Львівська політехніка»,
м. Львів,

Кут Василь Іванович,
кандидат технічних наук, доцент,
завідувач кафедри інформаційних технологій та аналітики
Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород,

Шестакевич Тетяна Валеріївна,
асистент кафедри інформаційних систем та мереж
Національного університету «Львівська політехніка»,
м. Львів

Проаналізовано особливості застосування інформаційно-комунікаційних засобів супроводу інклюзивного навчання як різновиду особистісно-орієнтованого навчання.

Ключові слова: *особистісно-орієнтоване навчання, індивідуальний освітній маршрут, інформаційно-комунікаційні засоби інклюзивного навчання, інформаційно-технологічний супровід.*

Learner-oriented education: methodological bases and information and technological support. *The features of use of information and communication tools to support inclusive education as a form of learner-centered learning were analyzed.*

Key-words: *learner-centered learning, individual educational route, information and communication tools of inclusive education, information and technological support.*

Личностно-ориентированное обучение: методологические основы и информационно-технологическое сопровождение. *Проанализированы особенности применения информационно-коммуникационных средств сопровождения инклюзивного обучения как разновидности личностно-ориентированного обучения.*

Ключевые слова: *личностно-ориентированное обучение, индивидуальный образовательный маршрут, информационно-коммуникационные средства инклюзивного обучения, информационно-технологическое сопровождение.*

Нові тенденції в процесах розвитку освітньої галузі, зумовлені трансформацією соціально-економічної структури суспільства і зміною ціннісних орієнтацій, актуалізують, зокрема, перехід до особистісно-орієнтованої парадигми навчання. Побудова вітчизняної системи індивідуального навчання є актуальним завданням сучасної української освіти. Врахування світового досвіду, реалій і традицій вітчизняної освіти дає змогу вповні забезпечити індивідуальні освітні потреби як інклюзивних учнів, так і тих широких соціальних груп, які потребують особистісно-орієнтованих підходів у задоволенні освітніх потреб упродовж усього свого життя.

Аналіз досліджень та їх результатів за матеріалами наукових публікацій.

Необхідність освіти та навчання впродовж життя у європейській вищій освіті вперше було задекларовано у «Спільній декларації про гармонізацію архітектури системи європейської вищої освіти» (Сорбонська декларація) у 1998 році. Цей документ вважають точкою відліку та головним рушієм болонського процесу, покликаного гармонізувати процеси у вищій школі країн Європи. Про актуальність навчання впродовж життя (*long life learning*) як освітньої концепції йшлося, серед іншого, у доповіді «Європейський простір вищої освіти у 2015: Болонський процес», яку було представлено на Конференції міністрів освіти країн-учасниць Болонського процесу, що відбулась у Єревані у травні 2015 року. Про навчання протягом усього життя йдеться у документах освітнього поля більшості країн Європейського простору вищої освіти.

Розвиток інформаційних та комунікаційних технологій наприкінці минулого століття ініціював зміни світового масштабу, які в царині освіти призвели до нового тлумачення освітніх процесів. Викладацькоцентровану модель навчання, у якій наголошувалось на основній ролі викладача в процесі надання знань, змінив компетентнісний підхід до освіти, який акцентує увагу на результатах освіти як такої. Найбільш ефективною методикою реалізації компетентнісної моделі є особистісно-орієнтоване навчання [10], коли у центрі освітнього процесу є особа, її можливості та схильності.

Формат навчання, який враховує особливі потреби конкретної особи, виник та почав застосовуватись освітянами ще понад три десятиліття тому – як ефективний спосіб соціалізації осіб, що мають психофізичні особливості [13]. Залучення особи з особливостями психофізичного розвитку до навчання дістало назву інклюзії. Реалізація інклюзивної освіти вимагає індивідуального налаштування навчального процесу, що є також характерним для сучасних підходів реалізації процесу навчання кожної особи. Напрацювання дослідників інклюзивного навчання отримали нове застосування завдяки сучасному розумінню освіти як безперервного процесу самовдосконалення, який триває протягом усього життя. Так, у освітній політиці Казахстану інклюзивне навчання згадують поряд із безперервною освітою: «безперервна освіта починається з раннього дитинства і триває до пост-пенсійного віку, включаючи формальне та неформальне навчання, а також інклюзивну освіту» [18]. Таким чином, актуальний напрям розвитку інклюзивного навчання співпадає з сучасними домінуючими європейськими та світовими освітніми тенденціями. Для забезпечення якісного інклюзивного навчання UNICEF рекомендує вчителям розробляти навчальні програми, зорієнтовані на учня, із застосуванням відповідних навчальних технологій; розроблення індивідуальних навчальних планів дає можливість супроводжувати інклюзивних учнів під час навчання. Важливим завданням вчителів, що працюють в інклюзивних класах, є розуміння, пізнання та поширення культури інклюзивного навчання через пропаганду розуміння прав людини [24].

Процес організації навчального процесу, в якому вибір способів, прийомів, темпу навчання враховує індивідуальні особливості осіб, що навчаються, рівень їх розвитку та здібності до навчання, незалежно від того, які особливості та якою мірою враховуються, називають індивідуалізацією навчання [11, 12]. У загальному розумінні поняття “індивідуалізація навчання” розглядається, як пристосування навчальних впливів до індивідуально-психологічних особливостей кожного учня, з одного боку й створення сприятливих умов для розвитку спеціальних здібностей і можливостей учнів, з другого [6, 25]. Проектування індивідуального навчання у форматі, який би відповідав принципам навчання впродовж життя є складним завданням на кожному з етапів його реалізації, і застосування сучасних інформаційних технологій дає змогу спростити, оптимізувати, прискорити та підтримати цей процес. Особливо важливим є розроблення такої системи інформаційно-технологічного супроводу особистісно-

орієнтованого навчання, яка б враховувала особливі освітні потреби однієї із соціально вразливих верств населення нашої держави – осіб з особливими потребами.

Дослідженню особливостей освіти продовж життя присвячені роботи українських (М.М. Карпенко, О.С. Сергеева, М.М. Степко, Б.В. Клименко, Л.Є. Сігаєва та інші) і зарубіжних (П. Джарвіз, Е. Гелпі, Д. Колардіна та інші) науковців. У цих роботах висвітлено специфічні аспекти набуття освіти впродовж життя у різних країнах світу, проаналізовано основні завдання, проблеми такого процесу. Переважна більшість робіт з особистісно-орієнтованого навчання присвячена висвітленню проблем такого навчання у вищій школі. Особистісно-орієнтоване навчання з точки зору шкільної інклюзивної освіти в Україні досліджене у роботах О.М. Дікової-Фаворської, А.А. Колупаєвої, Т.Г. Соловйової, І.В. Макаренко, О.Я. Савченко, Т.В. Сак та ін.: дослідниками розроблено абстрактні моделі інклюзивного навчання та його оцінювання, запропоновано підходи до формування індивідуального навчального маршруту, зазначено специфіку визначення рівня психофізичного розвитку учня.

Формулювання мети.

Традиційні способи планування освітнього процесу при запровадженні особистісно-орієнтованого підходу вимагають значних додаткових затрат часу та потребують опрацювання великих об'ємів інформації. Впровадження інформаційних технологій у навчальний процес дає змогу персоніфікувати подання числової та графічної інформації, індивідуально підбирати темп навчання, зробити процес оцінювання компетенцій більш об'єктивним, підвищити рівень методичного забезпечення навчального процесу. Застосування новітніх інформаційних технологій до планування особистісно-орієнтованого навчання дає змогу вивільнити часові резерви освітян, забезпечити комфортність реалізації рутинних процесів. Метою цієї роботи є аналіз особливостей особистісно-орієнтованого навчання протягом життя, зокрема, у розрізі потреб осіб, що навчаються інклюзивно. З метою формулювання основних аспектів інформаційно-технологічної підтримки особистісно-орієнтованого навчання протягом життя доцільно розглядати систему супроводу такого навчання як дорадчу систему, проаналізувавши особливості її формування, структурні характеристики та функціональні вимоги.

Аналіз отриманих наукових результатів.

В ході аналізу інформаційно-технологічного супроводу особистісно-орієнтованого навчання окремо варто наголосити на унікальності супроводу такого навчання для осіб з особливими освітніми потребами. У застосуванні концептуальних засад інформаційно-технологічного супроводу інклюзивного навчання зацікавлені, зокрема, вчителі інклюзивного навчання та їх помічники, фахівці корекційної медицини, спеціалісти психолого-медико-педагогічних комісій, родини осіб з особливими освітніми потребами, працедавці, фахівці центрів зайнятості. Формування індивідуально-орієнтованого маршруту інклюзивного навчання для такої особи вимагає врахування як особливостей її психофізичного розвитку, так і доступних спеціалізованих засобів та проблемно-орієнтованих ресурсів, які уможливають підтримку процесу набуття освіти. Множину таких спеціалізованих програмних, технічних, інформаційних і проблемно-орієнтованих ресурсів супроводу особистісно-орієнтованого інклюзивного навчання називатимемо інформаційно-комунікаційними засобами інклюзивного навчання.

Міжнародним правовим актом щодо використання доступних інформаційно-комунікаційних засобів в інклюзивному навчанні є Конвенція ООН про права інвалідів, яка основною складовою міжнародного права та ґрунтом національної політики у справах інвалідів у всьому світі. Конвенція була прийнята Генеральною Асамблеєю

ООН в 2006. Станом на березень 2011 р. 159 країн підписали Конвенцію, з яких 156 (серед них і Україна) ратифікували її.

Утім, окремі засоби інформаційно-комунікаційних технологій та наявні інформаційні проблемно-орієнтовані ресурси, що застосовуються для підтримання окремих етапів особистісно-орієнтованого навчання, зазвичай, системно не пов'язані між собою, відсутні методи та правила побудови інформаційно-технологічних систем підтримання особистісно-орієнтованого навчання, не специфіковані вимоги до оптимального складу компонентів такого роду систем, практично немає інформаційно-технологічних засобів індивідуального проектування навчання.

Індивідуальний освітній маршрут.

Впровадженню та реалізації сучасної освітньої тенденції, якою є навчання впродовж життя, сприятиме наявність інструменту, що давав би змогу індивідуально планувати освітній маршрут на всіх етапах життя особи з урахуванням її психофізичних особливостей, талантів, можливостей, потреб та раніше набутих кваліфікацій. Для подальшого розгляду особливостей особистісно-орієнтованого навчання введемо такі терміни:

Індивідуальний освітній маршрут – це особистісно-орієнтована програма розвитку особи з особливими потребами, яка враховує психологічні особливості особи та її освітні потреби.

Індивідуальний освітній маршрут інклюзивного навчання – це персональна адаптивна програма розвитку особи з особливими потребами, яка враховує особливості психофізичного розвитку особи, її потреби, можливості, схильності та містить корекційну складову.

Індивідуальний навчальний план інклюзивного навчання – складова індивідуального освітнього маршруту інклюзивного навчання, це особистісно-орієнтований план інклюзивного навчання, сформований із урахуванням сучасних інформаційно-комунікаційними технологій.

Інформаційно-комунікаційні засоби інклюзивного навчання – це спеціалізовані програмні, технічні, інформаційні та проблемно-орієнтовані ресурси супроводу інклюзивного навчання.

Інформаційно-комунікаційні засоби інклюзивного навчання – це спеціалізовані програмні, технічні, інформаційні та проблемно-орієнтовані ресурси супроводу інклюзивного навчання.

Індивідуальний освітній особистісно-орієнтований маршрут для навчання протягом життя включає у себе взаємопов'язаний набір індивідуальних навчальних планів (дошкільний, шкільний, вузівські, додаткові, перехідні й ін.) та індивідуальну навчальну траєкторію, яка відображає та характеризує процес накопичення результатів виконання індивідуальних навчальних планів. Найбільш повне розуміння індивідуального освітнього маршруту протягом життя зустрічаємо у формі персонального плану розвитку (Personal Development Planning), що використовують у ВНЗ Великобританії. Спираючись на основні аспекти такого плану [7, 16, 20, 26], сформуємо основні концептуальні положення індивідуального освітнього маршруту протягом життя:

- Індивідуальний освітній маршрут пов'язаний із надбанням знань у широкому сенсі – як отримання академічних знань в ході навчання у масових навчальних закладах та ВНЗ, так і знань неакадемічних, таких, що не мають прямого стосунку до шкільних інститутів чи професійного навчання.

- Індивідуальний освітній маршрут передбачає поступове збільшення самостійної роботи особи – від сумісного з учителем чи викладачем розроблення початкового плану, до поступового зменшення ролі вчителя (викладача) завдяки зростанню індивідуального потенціалу особи, що навчається. У випадку інклюзивного навчання у

розробленні плану також беруть участь родина особи, фахівці психолого-медико-педагогічних комісій, фахівці корекційної медицини.

- Передбачено планування персонального розвитку протягом навчання, яке включає самоаналіз, ведення особистих записів, планування і відстеження свого просування в досягненні поставлених цілей.

- Система індивідуального оцінювання освітнього поступу формується таким чином, щоб створити умови для контролю динаміки та рівня засвоєння матеріалу. Накопичені результати навчання формують індивідуальну траєкторію навчання, аналіз якої є необхідною вимогою для формування наступної ітерації навчання.

- Формування індивідуального освітнього маршруту дає змогу вправлятися у вмінні подавати дані про хід власного процесу навчання та його результати зацікавленим особам – викладачам, співробітникам навчального закладу, роботодавцям (фахівцям ПМПК, батькам – для осіб, що навчаються інклюзивно).

У [17] стверджують, що аналіз освітньої діяльності є інформаційною технологією, що протягом кількох років буде повномасштабно впроваджено в освітній галузі. зазначена технологія повинна використовувати результати аналізу освітніх даних з метою динамічного адаптування індивідуального освітнього маршруту в режимі реального часу. Актуальною є потреба у формулюванні принципів та правил побудови і використання таких систем особистісно-орієнтованого навчання, які б давали змогу супроводжувати освіту особи протягом життя з допомогою інформаційної технології аналізу освітньої діяльності. Вирішенню цього завдання сприятиме побудова інформаційно-логічної та структурної моделей інформаційно-технологічних процесів підтримки особистісно-орієнтованого навчання впродовж життя.

Важливою передумовою реалізації ідей особистісно-орієнтованого навчання при проектуванні систем інформаційно-технологічного супроводу інклюзивного навчання є, зокрема, індивідуалізований відбір змісту навчання на основі психофізіологічних особливостей особи. Визначений поточний ступінь психофізіологічного розвитку та рівень компетенцій особи на кожній ітерації навчання фіксується у індивідуальній навчальній траєкторії та є, до певної міри, відправною точкою для формування наступної ітерації навчання. Кінцевою точкою такої ітерації є зміст навчання – визначена множина компетенцій, які особа повинна здобути. Індивідуально підібраний набір психологічних, медичних, педагогічних методик та технологій отримання визначених компетенцій є ланкою рекомендованого навчального плану, що поєднує початкову та кінцеву точку ітерації навчання. Диференціація систем навчання для досягнення окремих компетенцій дає змогу вибирати найкращий набір психолого-педагогічних методик для вивчення певної тематики. Для особистісно-орієнтованого навчання такими методиками можуть бути, наприклад, система ключових задач для оволодіння навичками розв'язування задач [2, 3], викладанням наукових дисциплін, базованим на індуктивних дослідженнях (inquiry-based strategy) [23, 27] тощо. Традиційним засобом індивідуалізації, поширеним в освітній практиці, є диференціювання завдань – за ступенем складності, їх кількістю, і використовується як у масовій школі, так і у ВНЗ [15]. У [9] запропоновано спеціалізовану дослідницьку методика – репертуарні решітки для оцінювання рівня знань та індивідуально-типологічних характеристик особи, що навчається.

Дистанційне навчання є одним із методів реалізації освітнього маршруту особами, що навчаються, який дає змогу підготувати їх до повноцінної та ефективної участі в суспільному та професійному житті в умовах сучасного інформаційного суспільства. Використання такої форми навчання дає змогу слухачам не лише отримувати знання віддалено, але й активно спілкуватися в процесі їх набуття. Ще одним важливим фактором підвищення компетенційного рівня особистості є формування системи інформаційно-технологічної підтримки індивідуальної роботи з сім'єю такого учня [19, 25].

Дорадча система супроводу особистісно-орієнтованого інклюзивного навчання.

Інформаційно-технологічний супровід особистісно-орієнтованого інклюзивного навчання доцільно реалізувати у формі відповідної дорадчої (рекомендаційної) системи (*recommender system*). Дорадча система інклюзивного навчання – це інтелектуальна інформаційна система, яка забезпечує формування рекомендацій щодо задач, методів та засобів реалізації особистісно-орієнтованого навчання особи з особливими потребами на основі аналізу особливостей її психофізичного розвитку та відповідної навчальної траєкторії.

Метою розроблення дорадчих систем інклюзивного навчання є зменшення інформаційного навантаження на вчителя, викладача, батьків, особу з особливими потребами за допомогою пошуку (інтелектуального підбору) найбільш релевантних об'єктів (педагогічної методики викладання, інформаційно-комунікаційних засобів інклюзивного навчання, форм контролю та ін.) з великих наборів даних. Функціонування такої системи полягає у аналізі особливостей інклюзивного учня, його психофізичного розвитку та індивідуальної навчальної траєкторії для формування якісного індивідуального освітнього маршруту, який відповідав би принципам особистісно-орієнтованого навчання та забезпечував би ефективне досягнення поставленої навчальної мети.

Дослідження та створення дорадчих систем почались у середині 1990-х та стосувались рейтингових структур [14]. Основними дорадчими (рекомендаційними) методами, які використовуються у сучасних системах зазначеного класу є [1, 14, 21] колаборативна (спільна) фільтрація, контентна фільтрація, гібридна фільтрація та їх удосконалення: знаннєва (*knowledge-based*) фільтрація, обчислювально-інтелектуальна (*computational intelligence-based*) фільтрація, фільтрація із застосуванням соціальних мереж (*social network-based*), контекстна (*context awareness-based*) фільтрація, групова фільтрація.

Особливості формування дорадчих систем у електронному навчанні. Поряд із застосуванням дорадчих систем у таких проблемних областях як електронне урядування (е-урядування), е-бізнес, е-комерція, е-бібліотекарство, е-туризм, з 2000-х років такі системи залучено і до сфери електронного навчання (е-навчання) [21, 22]. Електронне (е-) навчання представляє собою інноваційну форму навчання, за якої основні носії навчальної інформації є електронними навчальними ресурсами, а засоби спілкування викладача та студентів ґрунтуються на використанні інформаційно-комунікаційних технологій, насамперед комп'ютерної техніки, мережевих технологій, зокрема Інтернету, й мобільного зв'язку [8].

Рекомендаційні системи в е-навчанні мають на меті інформаційно-технологічно підтримати користувача у виборі навчального курсу, тематики навчання та навчальних матеріалів, лекцій та онлайн-дискусій тощо. У Національному університеті «Львівська політехніка» разом із Дослідницьким Центром Міністерства освіти і науки України проводяться профорієнтаційні дослідження, на основі яких розроблено експрес-діагностичні «порадники» [5]:

- «Покликання» – система спрямована на виявлення здібностей та можливостей особи для рекомендування найбільш підходящих професій;
- «Дидакт» – система дає змогу виявити схильності до педагогічної діяльності;
- «Обдарованість» – система спрямована на пошук обдарованої молоді;
- комп'ютерні експрес-технології, що застосовуються для виявлення схильностей особи до роботи у силових відомствах, на митній службі, на керівних посадах у держслужбі тощо.

У вільному доступі в Інтернеті є профорієнтаційні ресурси – онлайн-тестування, які дають певну інформацію про рівень інтелекту особи, характер, здібності та надають поради у виборі професії (prof.osvita.org.ua, <http://vubor-profesii.org.ua/>).

Функціональні вимоги до дорадчої системи інформаційно-технологічного супроводу особистісно-орієнтованого інклюзивного навчання. Базовими функціями дорадчої системи е-навчання, зазвичай, є [21]:

1. Збір та аналіз інформації про користувача та його уподобань на основі веб-аналізу.

2. Накопичення інформації про мету навчання та її особливості.

3. Нагромадження педагогічних знань для оцінювання ступеню відповідності між освітнім рівнем учня та навчальними цілями, поставленими перед ним.

Означені функціональні особливості дорадчих систем дають змогу сформулювати вимоги до системи інформаційно-технологічного супроводу особистісно-орієнтованого інклюзивного навчання:

- На вході системи інформаційно-технологічного супроводу навчання фіксуємо мету навчання, визначену із врахуванням встановлених особливостей психофізичного розвитку особи;

- На ґрунті заданої мети навчання, з урахуванням особливостей психофізичного розвитку та специфіки освітніх можливостей особи, система на основі множини доступних засобів у дорадчому режимі забезпечує визначення форми подання навчального матеріалу та формат контролю. До таких засобів відносяться педагогічні технології, доступне методичне та технічне забезпечення навчального процесу тощо.

- Інклюзивний учень (студент) навчається і проходить тестування знань за визначеною індивідуально формою контролю, на основі чого формуються відомості про результати та характер навчання (елемент освітньої траєкторії).

- Система забезпечує порівняння результатів із метою навчання та надає рекомендації для прийняття рішення щодо подальшого перебігу процесу інклюзивного навчання. Аналіз накопичених даних щодо ефективності запропонованої форми подання матеріалу та форми контролю знань використовується для вдосконалення процесу інформаційно-технологічного супроводу інклюзивного навчання.

Інформаційна технологія підтримки особистісно-орієнтованого навчання, яка б враховувала індивідуальні особливості психофізичного розвитку учнів та давала змогу задовольняти їх освітні потреби у ході формування індивідуальних навчальних планів, повинна задовольняти наступним вимогам [3, 4]:

- Формувати умови для підбору навчального контенту у відповідності з освітніми можливостями та потребами особи, а також рівнем набутих особою компетенцій.

- Забезпечувати оптимальний підбір навчального контенту відповідної тематики.

- Забезпечувати рівночасне проведення навчальної та корекційної роботи з особою згідно особливостей її психофізичного розвитку.

- Забезпечувати побудову індивідуального навчального плану із врахуванням досягнутого рівня набуття компетенцій та рівня психофізичного розвитку.

- Уможливити синтез сучасних педагогічних, корекційних та інформаційних технологій.

- Забезпечувати формування індивідуальної траєкторії навчання особи, підтримуючи накопичення результатів навчання та проводити їх аналіз.

Аналіз процесу особистісно-орієнтованого навчання особами, що мають особливі освітні потреби, дав змогу спроектувати структурні та функціональні вимоги до комплексу інформаційно-технологічного супроводу такого процесу. Для проектування дорадчої системи та виявлення вимог до неї було описано набір послуг, які повинні отримувати користувачі інформаційної технології супроводу інклюзивного навчання, у формі діаграми варіантів використання (нотація UML) (рис. 1). Це дало змогу виявити перелік учасників процесу інклюзивного навчання та мету використання ними системи інформаційно-технологічного супроводу такого навчання:

- особа з освітніми потребами (ОП) – використовує систему з метою виявлення особливостей психофізичного розвитку;
- особа з особливими освітніми потребами (ООП) – використовує систему для актуалізації індивідуальних даних, для моніторингу власної навчальної траєкторії, формування перехідних навчальних планів, формування звітів про освітню траєкторію на вимогу викладачів ВНЗ, роботодавців та інших зацікавлених осіб;
- фахівці психолого-медико-педагогічної комісії – використовують систему для накопичення даних психофізичного діагностування, аналізу накопичених даних, для моніторингу психологічних та медичних аспектів соціалізації особи в ході інклюзивного навчання;
- батьки особи з особливими потребами – використовують систему для моніторингу освітнього, психологічного та корекційного поступу особи, як ланку взаємодії з фахівцями інклюзивного навчання, спеціалістами психолого-медико-педагогічної комісії, роботодавцями;
- педагоги масових шкіл, їх помічники, викладачі ВНЗ – використовують систему з метою розроблення індивідуального навчального плану особи з особливими потребами, для моніторингу та аналізу освітньої траєкторії особи, для формування перехідних навчальних планів;
- психологи та медики навчальних закладів – використовують систему з метою внесення основних оцінок індивідуального спостереження за процесом соціалізації особи з особливими потребами, а також для фіксування корекційного розвитку особи;
- педагоги позанавчальних закладів – використовують систему з метою внесення додаткових оцінок індивідуального спостереження за процесом соціалізації особи з особливими потребами;

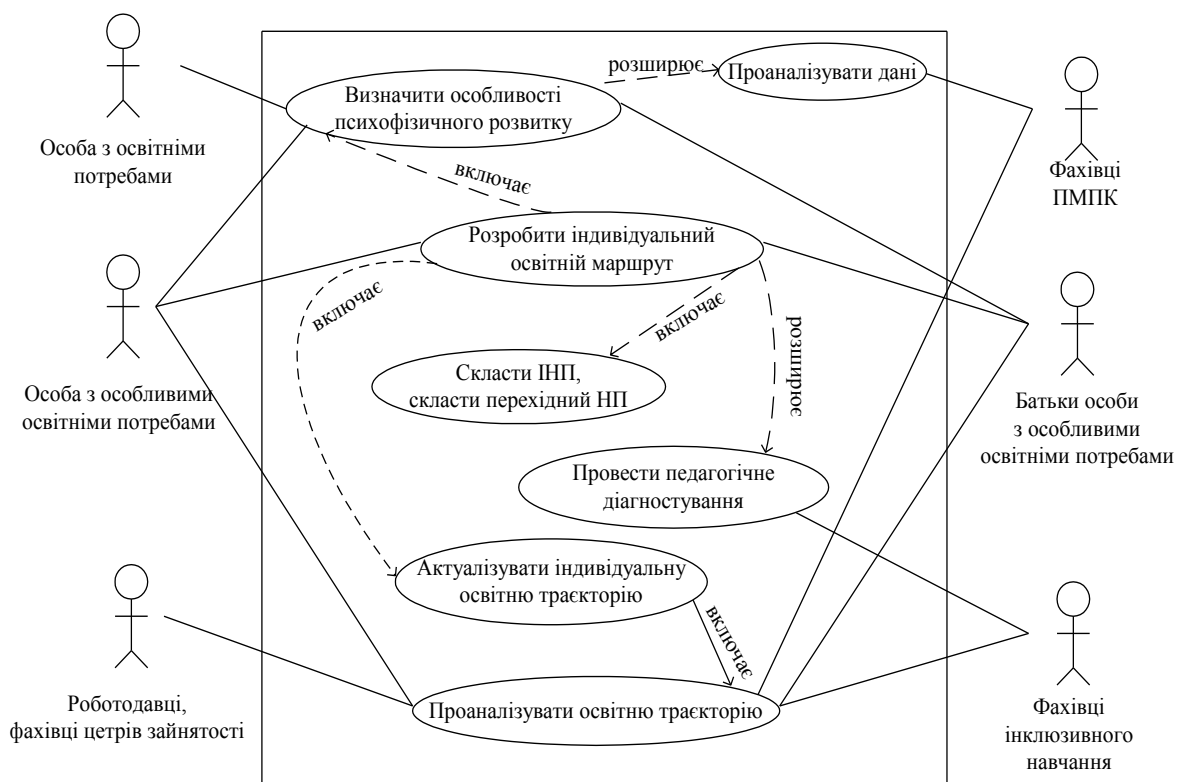

Рис. 1. Діаграма варіантів використання дорадчої системи інформаційно-технологічного супроводу особистісно-орієнтованого інклюзивного навчання (нотація UML).

• роботодавці, фахівці центрів зайнятості – використовують систему для аналізу навчальної траєкторії особи через сформовані звіти про навчання.

На рис. 2 подано діаграму компонентів програмно-алгоритмічного комплексу моделювання інформаційно-технологічного супроводу інклюзивного навчання у нотатції UML.

Додатковими перевагами застосування інформаційної технології підтримки особистісно-орієнтованого інклюзивного навчання назвемо можливість підвищити ефективність освітнього процесу, швидко адаптуватись до мінливих умов, оптимізувати канали збору інформації, автоматизувати контроль результатів навчання, здійснювати аналіз освітніх результатів, автоматизувати та удосконалити планування навчального процесу.

Висновки.

Застосування новітніх інформаційних технологій у особистісно-орієнтованому навчанні є вимогою сьогодення. Сучасні освітні тенденції у центр освітнього процесу ставлять особу, що навчається, а індивідуалізоване навчання дає змогу особі більш ефективно здобувати компетентності через динамічне поєднання знань, розуміння, умінь та навичок.

Концепцію навчання впродовж життя називають ефективним інструментом розвитку суспільства, аналіз особливостей такої концепції дав змогу виділити важливі характеристики процесу з урахуванням специфіки навчання осіб з особливими освітніми потребами. Для проектування індивідуального освітнього маршруту інклюзивного навчання доконечним є застосування відповідних інформаційно-комунікаційних засобів, які уможливають спілкування та навчання осіб з особливими потребами. Застосування індивідуальних перехідних планів дасть змогу згладжувати перехід між індивідуальними навчальними планами освітнього маршруту особи. Розуміння інформаційно-технологічного супроводу особистісно-орієнтованого навчання осіб з особливими потребами як дорадчої системи дало змогу виділити особливості її формування, описати її структурні та функціональні характеристики.

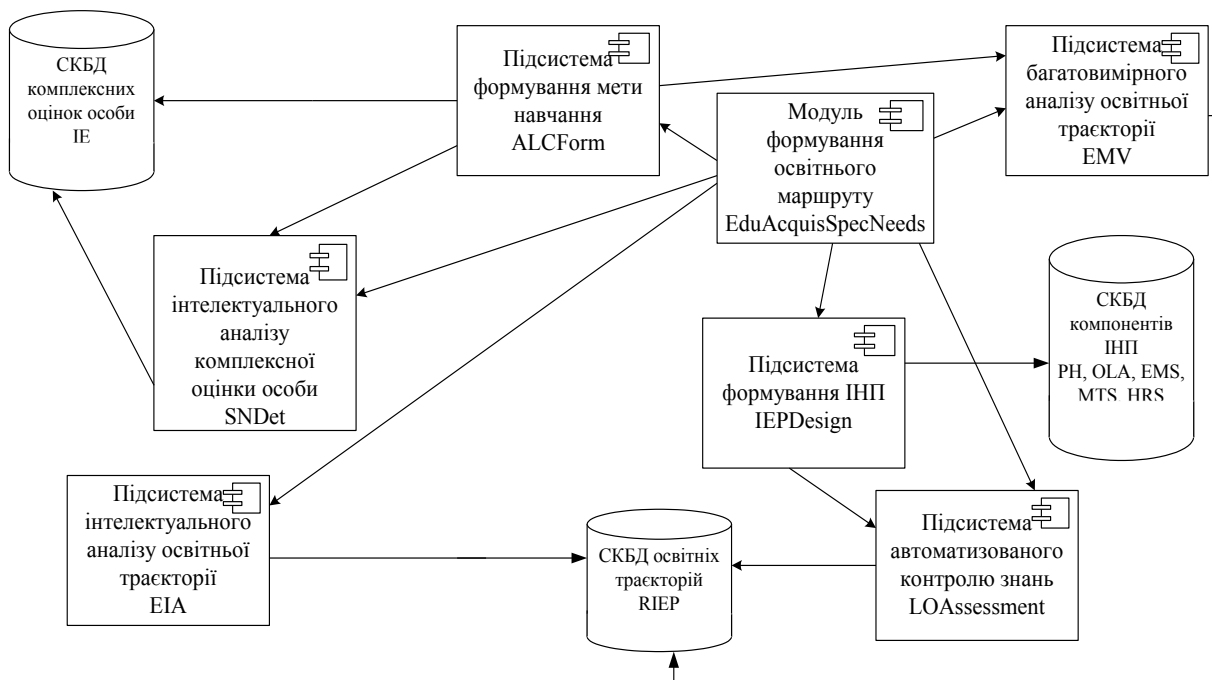

Рис. 2. Діаграма компонент програмно-алгоритмічного комплексу моделювання інформаційно-технологічного супроводу інклюзивного навчання (нотація UML).

Література

1. Арцибасов В. Є. Методи та засоби побудови рекомендаційних систем для задач електронної комерції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.13.06 «Інформаційні технології» / В. Є. Арцибасов; Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Львівська політехніка». – Львів, 2015. – 28 с.
2. Бояринов Д. А. О формализации некоторых теоретических понятий методики преподавания математики. Информатизация общества и проблемы образования / Бояринов Д.А., Емельченков Е.П. // Материалы научно- практической конференции (25–27 марта 2002 г.). Москва-Смоленск. Изд. ИПИРАН, СГПУ. 2002. – С. 100–123.
3. Бояринов Д.А. Проектирование личностно-ориентированной обучающей системы: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня пед. наук / Д.А. Бояринов. – Смоленск, 2004. – 204 с.
4. Ваграменко, Я. А. Техничко-технологические требования к адаптивной автоматизированной информационной системе управления учебным процессом в общеобразовательной школе / Я. А. Ваграменко, Г. Ю. Яламов. – Педагогическая информатика : научно-методический журнал / Академия информатизации образования. – Москва, 2005. – № 4, С. 3–19.
5. Кизименко Л. Д. Психологія інновацій в освіті з використанням діагностичних експрес-технологій / Л. Д. Кизименко // Управління в освіті : збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції, 14–16 квітня 2011 року / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – С. 124–126.
6. Коберник Г. Адаптування навчальних завдань як засіб індивідуалізації навчання молодших школярів / Г. Коберник // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2013. – Ч. 2. – С. 200–207. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpudpu_2013_2_28.pdf.
7. Колупаєва А.А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. Видання доповнене та перероблене: наук.-метод. посіб. / А.А. Колупаєва, Л.О. Савчук, К.: Видавнича група «АТОПОЛЬ», 2011. – 274 с.
8. Концепція розвитку електронного (e-) навчання в НТУ «ХП» на 2009 – 2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cde.kpi.kharkov.ua/cdes/New/Conception_eL.pdf.
9. Марков В.В. Применение репертуарных решеток для формирования индивидуальных траекторий обучения / Марков В.В., Пуголовкина О.В. // Известия ЮФУ. Технические науки. – 2011. – № 7 (120). – С. 250–255.
10. Рашкевич Ю. М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти: монографія / Ю.М.Рашкевич. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 168 с.
11. Спирина Т. А. Зарубежный и отечественный опыт индивидуализации обучения в высшей школе [Електронний ресурс] / Спирина Т. А., Сагоякова Н. Ф. // МНКО. – 2014. – №3. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-i-otechestvennyy-opyt-individualizatsii-obucheniya-v-vysshey-shkole>.
12. Унт И.Э. Индивидуализация и дифференциация обучения [Електронний ресурс] / Унт И.Э. – М. : Педагогика, 1990. – 192 с. – Режим доступу : http://issuu.com/fwebsite/docs/unt_individual_i_differenciaciya_obucheniya/190?e=5957857/14720001.
13. Шестакевич Т.В. Інформаційно-технологічний супровід освітніх процесів для осіб з особливими потребами // Інформаційні системи та мережі : збірник наукових праць / Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Львівська політехніка» ; відповідальний редактор В. В. Пасічник. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. – С. 251–261. – (Вісник / Національний університет «Львівська політехніка» ; № 783).
14. Adomavicius G. Toward the next generation of recommender systems: a survey of the state-of-the-art and possible extensions / Adomavicius G., Tuzhilin A. // IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering. – 2005, P. 734–749.
15. Carr N. S. Increasing the Effectiveness of Homework for All Learners in the Inclusive Classroom [Електронний ресурс] / Carr N. S. // School Community Journal, 2013. – Vol.23, №1. – Режим доступу : <http://www.adi.org/journal/2013ss/CarrSpring2013.pdf>.
16. Drame E.R. Perceptions of disability and access to inclusive education in West Africa: A comparative case study in Dakar, Senegal [Електронний ресурс] / Drame E.R., Kamploff K. // International Journal of Special education, 2014. – №29(3), С.2–14. – Режим доступу : http://www.researchgate.net/publication/280624676_PERCEPTIONS_OF_DISABILITY_AND_ACC

ESS_TO_INCLUSIVE_EDUCATION_IN_WEST_AFRICA_A_COMPARATIVE_CASE_STUDY_IN_DAKAR_SENEGAL.

17. European Agency for Development in Special Needs Education [Електронний ресурс] // Information and Communication Technology for Inclusion. Research Literature Review, Odense, Denmark, 2013 / Режим доступу : https://www.european-agency.org/sites/default/files/ict4i-research-literature-review_ICT4I-Research-Literature-Review.pdf.

18. The European Higher Education Area in 2015: Bologna Process Implementation Report [Електронний ресурс] // European Commission/EACEA/Eurydice. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015. – Режим доступу : http://www.ehea.info/Uploads/SubmittedFiles/5_2015/132824.pdf.

19. Hornby G. Parent Involvement in Inclusive Primary Schools in New Zealand: Implications for Improving Practice and for Teacher Education / Hornby G., Witte C. // International Journal of Whole Schooling, 2010. – Vol.6, №1, С. 27–38,– Режим доступу : <http://eric.ed.gov/?id=EJ872439>.

20. Jackson, N. PDP and Self-Regulation [Електронний ресурс] / N. Jackson // Режим доступу: <http://www.normanjackson.co.uk/pdp.html>.

21. Lu, J. Recommender system application developments: A survey [Електронний ресурс] / Lu, J., Wu, D., Mao, M., Wang, W. & Zhang, G. // Decision Support Systems, 2015. – Vol. 74, С. 12–32. – Режим доступу : <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167923615000627>.

22. Mihaescu M. C. Intelligent Tutor Recommender System for On-Line Educational Environments [Електронний ресурс] / Mihaescu M. C., Popescu P., S., Ionascu C. // The 8th International Conference on Educational Data Mining EDM-2015, 2015. – Режим доступу: <http://www.educationaldatamining.org/EDM2015/proceedings/short516-519.pdf>.

23. Mumba F. Chemistry Teachers' Perceived Benefits and Challenges of Inquiry-based Instruction in Inclusive Chemistry Classrooms [Електронний ресурс] / Mumba F., Banda A., Chabalengula V. M. // Science Education International, 2015. – №26(2). – С.180–194. – Режим доступу : <http://www.icasonline.net/sei/june2015/p5.pdf>.

24. Sharma A. Perspectives on Inclusive Education with Reference to United Nations [Електронний ресурс] / Sharma A. // Universal Journal of Educational Research, 2015. – №5, С. 317–321. – Режим доступу : <http://www.hrpub.org/download/20150510/UJER2-19503377.pdf>.

25. Skidmore K. W. Assessment to Guide Individualized Transition Plans from School to Post-School for Children Ages 14+ with Moderate Disabilities [Електронний ресурс] / Skidmore K. W. // Master's Theses and Capstone Projects, 2014. – Режим доступу : <http://scholar.dominican.edu/masters-theses/43>.

26. Swedeen B. L. Signs of an Inclusive School: A Parent's Perspective on the Meaning and Value of Authentic Inclusion [Електронний ресурс] / Swedeen B. L. // TEACHING Exceptional Children Plus, 2009. – №5. – Режим доступу : <http://eric.ed.gov/?id=EJ967740/>.

27. Walker A. Essential Readings in Problem-based Learning / Walker A., Leary H., Hmelo-Silver C. E., Ertmer P. A. // West Lafayette, IN: Purdue University Press, 2015. – 384 с.

МОДЕЛІ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТА ДИСТАНЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Дуб Марина Іванівна,
доктор економічних наук,
доцент кафедри інформаційних технологій та аналітики
Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

У статті розглянуто можливості використання інформаційно-комунікаційних та дистанційних технологій навчання у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: використання ІКТ, дистанційне навчання, технології дистанційного навчання, платформа дистанційного навчання Moodle.

Models of effective use of information and communication technology and distance learning in higher education. *The article discusses the possibilities of using information and communication technology and distance learning in higher education.*

Key-words: using ICT, distance learning, distance learning technology, distance learning platform Moodle.

Модели эффективного использования информационно-коммуникационных и дистанционных технологий обучения в высшем учебном заведении. *В статье рассмотрены возможности использования информационно-коммуникационных и дистанционных технологий обучения в высших учебных заведениях.*

Ключевые слова: использование ИКТ, дистанционное обучение, технологии дистанционного обучения, платформа дистанционного обучения Moodle.

В сучасних умовах розвитку вищої освіти в Україні виникає потреба створення освітньої системи, орієнтованої на виклики інформаційного суспільства, що сформує систему цінностей і пріоритетів інформаційного суспільства для використання інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні особистості.

Застосування сучасних інформаційних технологій у навчальному процесі вищого навчального закладу потребує змін у методиці викладання всіх дисциплін. Це пов'язано з тим, що викладач перестає бути для студента єдиним джерелом отримання знань. Багато інформації можна знайти в мережі Інтернет та за її допомогою. Серед великого об'єму інформації студент в сучасних умовах повинен вміти співставляти, аналізувати, виявляти зв'язки на протигагу традиційним методам, як запам'ятовування та відтворення. Все це можливе з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. У таких умовах зміни мають торкнутися методики проведення аудиторних занять та організації самостійної роботи. Інформаційно-комунікаційні технології посилюють роль методів активного пізнання та дистанційного навчання.

Інформаційні технології розвиваються дуже динамічно, так само динамічно має розвиватися і методика їх використання в навчальному процесі. Необхідно визначитися, за яких умов, за використання яких методів та засобів інформаційно-комунікаційні та дистанційні технології будуть ефективними та обрати моделі, за якими доцільно використовувати інформаційно-комунікаційні та дистанційні технології для різних форм навчання студентів (очна, заочна, дистанційна) [1].

Електронні підручники та посібники, платформи та системи дистанційного навчання є корисними для викладачів в організації дистанційної форми навчання студентів, електронного тестування та спілкування (обговорення). Впровадження дистанційних технологій навчання дозволяє студентам працювати з навчальними матеріалами в «будь-якому місці» та в будь-який час. Водночас викладачі можуть контролювати та консультувати студента з різних питань, що виникають у процесі опрацювання навчального матеріалу.

Для ефективного використання дистанційних технологій у навчальному процесі ВНЗ потрібен системний підхід починаючи від технічного, програмного, навчально-методичного, кадрового, нормативно-правового забезпечення та закінчуючи управлінням процесом дистанційного навчання та розвитком дистанційних технологій.

Вивчаючи досвід використання інформаційно-комунікаційних та дистанційних технологій у навчальному процесі вищого навчального закладу [2] виділяють наступні моделі використання інформаційно-комунікаційних та дистанційних технологій у навчальному процесі вищого навчального закладу.

1. Моделі, що передбачають інтеграцію денної форми, інформаційно-комунікаційних технологій та дистанційних технологій навчання. Для цього створюється інформаційний портал на базі платформи дистанційного навчання Moodle. Для забезпечення студентів денної форми навчання електронними навчальними матеріалами, організації та керування самостійною роботою студентів, автоматизованого тестування

2. Моделі, що передбачають інтеграцію заочної форми навчання, інформаційно-комунікаційних та дистанційних технологій навчання MOODLE (Modular Object Oriented Distance Learning Environment) – назва системи програмних продуктів CLMS (Content Learning Management System), дистрибутив якої розповсюджується безкоштовно за принципами ліцензії Open Source [5].

За допомогою цієї системи студент може дистанційно, через Інтернет, ознайомитися з навчальним матеріалом, який подається у вигляді різноманітних інформаційних ресурсів (текст, відео, анімація, презентація, електронний посібник), виконати завдання та відправити результати їх виконання на перевірку до тьютора (викладача), пройти електронне тестування в режимі самоконтролю та контролю.

Викладач має змогу самостійно створювати дистанційні електронні курси і проводити навчання на відстані, надсилати повідомлення студентам, розподіляти, збирати та перевіряти завдання, вести електронний журнал обліку оцінок та відвідування, налаштовувати різноманітні ресурси навчального курсу тощо.

Доступ до ресурсів порталу – персоніфікований.

Електронні навчальні курси, розміщені на порталі, використовуються студентами стаціонару для організації самостійної роботи, виконання контрольних робіт, тестування паралельно з відвідуванням аудиторних занять.

Організація та підтримка роботи такого порталу дозволяє активізувати використання наявних і створювати нові освітні та наукові ресурси; розширити доступ до цих ресурсів студентам та викладачам; створити організаційну та технологічну базу для впровадження дистанційних технологій у навчальний процес; створити єдину платформу для надання освітніх послуг.

Дистанційне навчання – перспективний напрямок розвитку системи підвищення професійної кваліфікації фахівців розвинених країн світу (у тому числі в режимі on-line). Це форма навчання, завдяки якій підвищення професійної кваліфікації можливе без припинення робочого процесу, тобто є максимально доступним для кожного спеціаліста [4].

Складові частини електронного навчального курсу повинні містити такі навчально-методичні матеріали:

1. Загальна інформація про курс:

– Робоча програма. У робочій програмі зазначається мета та завдання вивчення курсу, його зміст, у якому відображаються назви тем кожного модуля з анотаціями, кількість годин на вивчення кожного модуля.

– Календарний план. Відображає потижневий план проведення лекційних та практичних (семінарських, лабораторних) занять, а також виконання студентами завдань для самостійної роботи.

– Критерії оцінювання. Містить інформацію щодо системи оцінювання навчальних досягнень студентів із дисципліни, як поточних, так і підсумкових. З кожного модуля вказується розподіл балів за виконання завдань та шкала оцінювання.

– Друковані та Інтернет-джерела. У цьому ресурсі пропонуються основні, додаткові друковані джерела з навчальної дисципліни та Інтернет-ресурси.

– Глосарій. Містить основні терміни навчального курсу та їх означення. Оголошення. Оголошення використовуються для анонсування подій, повідомлень про зміни у навчальному курсі тощо.

2. Зміст модуля:

– Теоретичний навчальний матеріал. Містить обов'язкові навчальні ресурси: 1) систематизовані навчальні матеріали у яких відображено логіку навчання за курсом і надає студенту теоретичні відомості з модуля у повному обсязі; 2) мультимедійні презентації лекцій; 3) додаткові електронні навчальні матеріали, довідкові і нормативні матеріали.

– Практичні (семінарські, лабораторні) роботи. Вони обов'язково містять мету та завдання, які забезпечують формування вмінь та навичок, необхідних для засвоєння теми, методичні рекомендації з їх виконання, форму подання результатів виконаної роботи, критерії оцінювання кожної роботи, список індивідуальних завдань, завдань для виконання у парах та групами. Практичні роботи, для виконання яких необхідно спеціальне обладнання та реальні об'єкти, виконуються в аудиторних умовах, про що зазначається під час формулювання завдання.

– Навчально-методичні матеріали з практичних (семінарських, лабораторних) робіт оформляються у вигляді: веб-сторінки (сторінок), посилань на файли різних форматів та завдань. Результат виконання лабораторної (практичної) роботи спеціалісти можуть надсилати викладачеві в електронній формі до навчального порталу, подавати у паперовому вигляді або усно. Після перевірки та оцінювання виконаних завдань, викладач має виставити бали до електронного журналу.

– Завдання для самостійної роботи. Значна частина навчальних годин на вивчення кожної дисципліни відводиться на самостійне опрацювання. У матеріалах електронного навчального курсу необхідно розмістити додатковий теоретичний матеріал, завдання для самостійного виконання та методичний матеріал, який забезпечить його якісне виконання студентами. Завдання формулюється у такій формі: текст завдання, форма подання результатів виконання, критерії оцінювання, термін виконання, список додаткових друкованих та Інтернет-джерел. Результати виконання завдання можна надсилати викладачеві в електронній формі до навчального порталу, подавати в паперовому вигляді або усно. Після перевірки та оцінювання виконаних завдань, викладач має виставити бали до електронного журналу ЕНК.

– Модульний контроль. Для оцінювання знань, умінь та навичок, набутих під час вивчення кожного модуля курсу, використовуються індивідуальні завдання, тести та опитування за допомогою контрольних запитань.

Платформа Moodle дозволяє створювати тестові завдання 10 різних типів. Кожний модуль має містити тест для самоконтролю, контрольні запитання та контрольний тест. Результати оцінювання навчальних досягнень автоматично заносяться до електронного журналу після тестування.

Отже, сучасні інформаційні технології є перспективними в організації неперервної професійної освіти. Вони дозволяють кожному з студентів опрацювати свій індивідуальний темп навчання, підібрати найефективніші методи навчання, спілкуватися безпосередньо з викладачами в будь-який час у міру необхідності та навіть складати заліки та екзамени, не виходячи з дому. Тому головними найближчими завданнями педагогічної науки є створення, апробування та впровадження в масову практику новітніх інформаційних технологій з використанням комп'ютерних телекомунікаційних мереж [3].

Новітні інформаційно-комунікаційні технології дозволяють покращити сприйняття і осмислення великої кількості інформації, підвищити якість навчання, сформувати необхідні практичні навички, створити комфортніші умови для аудиторної та поза аудиторної роботи студентів, підвищити пізнавальний інтерес та творчу активність студентів.

В умовах сьогодення відбувається активне впровадження в навчальний процес ІКТ, зокрема, мультимедіа та інтерактивних технологій. Застосування ІКТ у навчальному процесі дозволяє реалізувати ідеї індивідуалізації та диференціації навчання, що є основними завданнями сучасної системи освіти України.

Література

1. Буйницька О.П. Інформаційні технології та технічні засоби навчання. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 240 с.
2. Морзе Н.В., Глазунова О.Г. Моделі ефективного використання інформаційно-комунікаційних та дистанційних технологій навчання у вищому навчальному закладі. – Інформаційні технології і засоби навчання. – 2008. – Вип. 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em6/emg.html> (1 лютого 2009 р.).
3. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: В 2 т. – М.: НИИ школьных технологий, 2006.
4. Теория и практика дистанционного обучения: Учеб. пособие / Под ред. Е.С. Полат. – М.: Изд. Центр «Академия», 2004.
5. MOODLE. Виртуальная обучающая среда [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.opentechology.ru>.

УДК 81'42:791(002.8)

МЕТОДИКА КОНВЕРСАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ У ДОСЛІДЖЕННІ ОКАЗІОНАЛЬНОГО СЛОВОТВОРЕННЯ У ДИСКУРСІ КІНО

Гайданка Діана Володимирівна,

старший викладач кафедри англійської філології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород

Автор здійснив спробу проаналізувати та систематизувати основні підходи до класифікації методик конwersаційного аналізу (як відмінного від дискурс-аналізу) та обґрунтувати доцільність та перспективність застосування цього методу під час дослідження функціонування okazіональних утворень у дискурсі кіно.

Ключові слова: конwersаційний аналіз, критичний дискурс-аналіз, okazіональні утворення, аудіопротокол, кінодискурс.

Conversational Analysis Strategies in the Exploration of Nonce-formations in Cinematic Discourse. *The author has analysed and elucidated the origin, techniques and key-strategies of applying conversational analysis in the investigation of nonce-formations (on the basis of cinematic discourse). There also have been outlined the advantages and disadvantages of this research method as well as the prospects of employing it in the profound analysis of nonce-words functioning.*

Key-words: *conversational analysis, critical discourse analysis, nonce-formation, audio-record, cinematic discourse.*

Методика конверсационного аналізу при вивченні функціонування окказиональних образів в дискурсі кіно. *Автор здійснив спробу систематизувати існуючі підходи до класифікації методик конверсационного аналізу та обґрунтувати цілісність і перспективність використання технік конверсационного аналізу при вивченні функціонування окказиональних образів в дискурсі кіно.*

Ключевые слова: *конверсационный анализ, критический дискурс-анализ, окказиональные образования, аудиопrotocol, кинодискурс.*

Конверсационний аналіз сягає витоків у надра соціології, проте виокремився у самостійний напрям досліджень у другій половині 70-х рр. 20 ст. та зосереджений значною мірою у США. У центрі уваги конверсационного аналізу вивчення усної діалогічної та полілогічної комунікації, яка вважається однією із найдискусійніших та найскладніших для аналізу типів комунікації [5, с. 145]. Основоположниками даного методу стали Х.Гарфінкель [7], що працював у царині етнометодології та присвятив дослідження комунікативній активності різноманітних соціокультурних спільнот, класик соціології мови та засновник соціодраматичної концепції І.Гоффман, розробники конверсационної методики Г.Закс [11], Г.Джефферсон, Дж.Герітедж [9]. Поступово ця методика переросла аналіз повсякденних діалогів і стала застосовуватися для інтерпретації різних видів записаних текстів. Крім того, стрімкий розвиток аудіозаписуючих технологій дав поштовх розширеним можливостям конверсационного аналізу [10, р. 153]. У Європі дослідження діалогічного мовлення крізь призму повсякденного спілкування представлене двома основними школами: школа аналізу діалогу (Г.Фриц, М.Даскал, В.Девкін, О.Романов, Ф.Хундснуршер та ін.) та школа колоквіалістики в Росії (О.Земська, Ю.Скребнєв, О.Сиротиніна) [5, с. 148].

На думку певних вчених (О.Селіванова) конверсационний аналіз вважається однією з методик дискурс-аналізу, у фокусі якої емпіричне дослідження діалогічного мовлення [6, с. 245]. Інші ж (С.Левінсон, М.Макаров, О.Леонтович) стверджують, що дискурс-аналіз та конверсационний аналіз є двома рівнозначними, а відтак окремими методами лінгвістичного дослідження, ключова розбіжність між якими полягає у каузально-наслідкових зв'язках (дискурс-аналіз – дедуктивний метод, що базує гіпотези на граматиці дискурсу, позаяк в основі конверсационного аналізу – індукція, виведення гіпотези з емпіричних даних [4, с. 64]).

О.Леонтович трактує конверсационний аналіз як якісний метод детального аналізу інтеракції, здійсненої у природніх умовах, що тісно пов'язаний з теорією комунікативних актів [3, с. 118].

Суть конверсационного аналізу полягає у прагненні до об'єктивності шляхом виявлення спільної для учасників комунікативного акту інтерсуб'єктивної реальності; аналізу емпірики на протигагу теорії; трактуванні комунікації з позицій синхронії; вивченні акту спілкування у контексті; розгляді конкретної бесіди як виду соціальної інтеракції [3, с. 118–119]. Так, за Дж.Герітеджем, діалог відбувається за інгерентними правилами і патернами, розмова послідовна та контекстуально-зумовлена, дослідження

базується на емпіриці, а фахівець повинен утриматися від виключно теоретично-детермінованих висновків [9], адже завданням дослідника є вивчати живе мовлення, а не абстрактну теоретизовану систему [1, с. 5].

Основним об'єктом дослідження конверсаційного аналізу є компоненти мовленнєвої діяльності, а саме: засоби початку та завершення розмови, комунікативні ходи, зміна тематики розмови, зміна комунікативних ролей та їх інтенційні характеристики, «суміжні реплікові пари» [3] / «ад'яцентні пари» [5; 12], діалогові секвенції, помилки в комунікації, комунікативні шуми [3, с. 120–121].

Методика конверсаційного аналізу передбачає наступні етапи:

- визначення завдань та мети дослідження, формулювання робочої гіпотези;
- збір та опис фактичного матеріалу з визначенням кількості комунікантів та обсягу аналізованої вибірки, визначення способів та засобів запису і графічного представлення мовленнєвої події, пошук об'єктивного незаангажованого спостерігача;
- упорядкування матеріалу відповідно до сформульованих завдань з визначенням статусу комунікантів та функцій конкретної інтеракції, експліцитних та імпліцитних обставин комунікативної події, соціокультурної кон'юнктури, типу діалогу, вербальних та паравербальних чинників [4, с. 102–106];
- опрацювання та інтерпретація вибірки з урахуванням діалогових компонентів, а саме «комунікативних ходів, реплікових кроків, секвенцій, ад'яцентних пар» [5, с. 152].

Процедурно кожне дослідження за даною методикою передбачає транскрибування вибірки за допомогою загальноприйнятих нотаційних систем, серед яких стандартна орфографія, літературна буквена транскрипція, псевдофонетична транскрипція, зосереджена на відхиленнях у мовленні, а також фонетична транскрипція, однак єдиного стандарту нотаційної системи не розроблено і до сьогодні, тому зазвичай використовується розроблена Г. Джефферсон методика транскрибування методом модифікованої орфографії [10, р. 153]. Інша поширена техніка конверсаційного аналізу послуговується записом розмови на цифрових носіях, що дозволяє зберегти оригінальні секвенції та просодичні характеристики, не залишаючи поза увагою організацію комунікативних ходів та їх зміну.

Варто зазначити, що одним з ключових положень конверсаційного аналізу є фокусування на деталях, навіть, на перший погляд, незначних чи не релевантних, відтак під час дослідження неможливо проігнорувати жодну складову конкретної мовленнєвої події. Важливо пам'ятати про контекстуальне обрамлення комунікативної події, адже воно може не тільки сприяти аналізу, а й перешкоджати інтерпретації за умов недостатнього розуміння мотивів дій комунікантів, тому необхідно аналізувати непрямі висловлювання, імплікатуру, дотримання конвенційних правил спілкування у конкретних ситуаціях [2, с. 200]. Відтак важливою складовою конверсаційного аналізу є ретельна увага до невербальної комунікації, адже детальний аудіо- чи відеопрокол враховує навіть незначні невербальні та просодичні особливості діалогу з метою найточнішого аналізу. Цей процес представлений у праці Г. Гоулдукула, де дослідник інтерпретує практично безсловесну комунікативну подію, визначаючи 4 невід'ємні компоненти інтеракції: передумова, виконавець/дія, адресанти та безпосередній результат комунікативної події [8, р. 10–11].

Отже, незмінним атрибутом інструментарію конверсаційного аналізу є розробка протоколу дослідження, що включає мету дослідження, фіксацію стратегій збору інформації, побудова моделей аналізу та опису даних, запис та транскрибування вибірки за обраними моделями з подальшим трактуванням досліджуваного матеріалу [3, с. 124]. Оскільки кінодискурс як вид креолізованого тексту та особливий вид дискурсу, що поєднує ознаки художнього тексту та повсякденної комунікації, є плідним підґрунтям для виникнення оказіональних утворень, стратегії та техніки конверсаційного аналізу (особливо транскрибування та аудіо-протокол) стануть необхідним інструментом для визначення особливостей функціонування цього мовного

явища. Серед переваг цього методу слід зазначити можливість точного відтворення розмови з подальшим ґрунтовним аналізом деталей, урахування контекстуальних особливостей комунікативної події, об'єктивність за рахунок спостереження за діями комунікантів та мінімалізації зовнішнього втручання спостерігачів. Проте існує і ряд недоліків, а саме: недостатня розробленість та відсутність стандартизованої нотаційної системи, неможливість включення фонових знань комунікантів, позаяк вони знаходяться поза рамками спостереження. Таким чином, перспективним видається подальше удосконалення інструментарію конверсаційного аналізу та розробка єдиної нотаційної системи, що дозволить максимально об'єктивно проводити дослідження із застосуванням конверсаційного аналізу.

Література

1. Карасик В.И. Предисловие / В.И. Карасик // Основы теории дискурса. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – С. 5–8.
2. Кравченко Н.К. Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурс-анализа : Практическое пособие / Н.К. Кравченко. – Луцк : Вольтполиграф, 2012. – 251 с.
3. Леонтович О.А. Методы коммуникативных исследований / О.А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2011. – 224 с.
4. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.
5. Селіванова О.О. Методологічні проблеми дослідження діалогу / О.О. Селіванова // Одеський лінгвістичний вісник. – 2013. – Вип. 1. – С. 144–158.
6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
7. Garfinkel H. On formal structures of practical actions / H. Garfinkel, H. Sacks / ed. by J. C. McKinney, E. A. Tiryakin // Theoretical Sociology. – N.Y. : Appleton-Century-Crofts, 1970. – P. 338–366.
8. Goldkuhl G. Conversational Analysis as a Theoretical Foundation for Language Action Approaches? [Electronic source] / Goran Goldkuhl // Proceedings on the 8th International Conference on the Language Action Perspective on Communication Modelling (LAP-2003), 1–2 July, 2003. – Tilburg, The Netherlands, 2003. – Access : <http://www.vits.org/publikationer/dokument/334.pdf>.
9. Heritage J. Garfinkel and Ethnomethodology / John Heritage. – Cambridge : Polity Press, 1984. – 336 p.
10. Mazeland H. Conversation Analysis / Harrie Mazeland // Encyclopedia of Language and Linguistics / ed. by Keith Brown. – Groningen : Elsevier, 2006. – P. 153–163.
11. Sacks H. Lectures on Conversation / H. Sacks / ed. by G. Jefferson, E. A. Schegloff. – Oxford : Wiley-Blackwell, 1992. – Vol. 1, 2. – 1520 p.
12. Schegloff E.A. Issues of relevance for discourse analysis: Contingency in action, interaction and co-participant context / E.A. Schegloff // Computational and Conversational Discourse: Burning Issues – An Interdisciplinary Account. – Heidelberg : Springer Verlag, 1996. – P. 3–38.

ТИП МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЖІНКИ В АНІМАЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Петій Наталія Вікторівна,

викладач кафедри англійської філології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород

Дискурсивна практика жінок і чоловіків формує особливий тип дискурсу – гендерний дискурс, в якому виявляються певні особливості мовного стилю чоловіків і жінок, обумовлені гендерно-комунікативним чинником і проявляються в «жіночому» або «чоловічому» мовленнєвому «дисплеї». Стаття присвячена вивченню типів мовної особистості жінки в анімаційному дискурсі. Аналіз анімаційних фільмів корпорації Дісней дозволив констатувати існування трьох типів жіночої особистості: «ремінний», «маскулінний» та «змішаний». Тип мовної особистості впливає на характер організації всього дискурсу в цілому і зокрема на вибір мовленнєвих стратегій.

Ключові слова: мовна особистість, анімаційний дискурс, гендер, мовленнєва поведінка, комунікативна стратегія.

The type of female language personality in animated discourse. *Discursive practices of men and women form a special type of discourse – gender discourse which manifests certain characteristics of male and female speech styles arising from gender communicative factor and revealed in the «female» or «male» communicative «display». The article is devoted to the study of the type of female language personality in animated discourse. The analysis of Disney animated films has allowed to ascertain the existence of three types of female personality: «feminine», «masculine» and «mixed». The type of linguistic personality affects the character of the whole discourse in general and the choice of speech strategies in particular.*

Key-words: language personality, animated discourse, gender, speech behavior, communicative strategy.

Тип языковой личности женщины в анимационном дискурсе. *Дискурсивная практика женщин и мужчин формирует особый тип дискурса – гендерный дискурс, в котором проявляются определенные особенности речевого стиля мужчин и женщин, обусловленные гендерно-коммуникативным фактором и проявляются в «женском» или «мужском» речевом «дисплее». Статья посвящена изучению типов языковой личности женщины в анимационном дискурсе. Анализ анимационных фильмов корпорации Дісней позволил констатировать существование трех типов женской личности: «феминный», «маскулинный» и «смешанный». Тип языковой личности влияет на характер организации всего дискурса в целом и в частности на выбор речевых стратегий.*

Ключевые слова: языковая личность, анимационный дискурс, гендер, речевое поведение, коммуникативная стратегия.

«Жіночий» дискурс – це вид мовної комунікації, у ході якої реалізується дискурсивна практика жінок. Особливістю цього виду дискурсу є використання характерних для нього дискурсивних побудов – мовних стратегій з урахуванням гендерних стереотипів, різноманітних ситуацій і типів «жіночої» мовної особистості.

Фемінну картину сприйняття мовленнєвої поведінки (*дали* – МП) жінок, яка формується під впливом гендерних стереотипів, визначаємо як більш образну та емоційно-експресивну, з набором позитивних оцінних конотацій.

Методика дискурсивного аналізу передбачає розробку способів встановлення змістовного плану дискурсу, що складається з семантичних і прагматичних значень. Провідний метод дискурс-аналізу – це метод лінгвістичної інтерпретації, заснований на встановленні іллокутивної сили комунікативної єдності з опорою на загальні прагматичні принципи і контекстнообумовлені очікування. Моделювання дискурсу – найважливіше завдання дискурс-аналізу, що полягає у «виявленні семантичної і прагматичної повторюваності» [3, с. 40].

У ході аналізу МП чоловіків і жінок необхідно враховувати не тільки гендерні стереотипи і тип комунікативної ситуації, а й тип конкретної мовної особистості. Вибір стратегії, МП особистості, актуалізоване в дискурсі, визначається соціальними та психологічними факторами: загальні гендерні та ситуаційні установки, ціннісні орієнтації, інтереси, норми і конвенції МП етнокультурного соціального колективу, до якого належить особистість. Всі ці фактори впливають на організацію дискурсу особистості.

На основі соціологічного дослідження в сучасному суспільстві можна умовно виділити два типи мовної особистості жінки: 1) з високим рівнем домінантної установки на самореалізацію і рівноправність в сім'ї та суспільстві; 2) з високим рівнем установки на поділ статевих ролей і виправдання домінуючого положення чоловіка [4, с. 12–44]. Крім того, як показали наші дослідження, існує так званий змішаний тип мовної особистості жінки, що поєднує в собі риси першого і другого типу. Причому цей тип мовної особистості жінки є найбільш частотним. Так, у ході аналізу мовної поведінки головних героїнь 20-ти мультиплікаційних текстів англійською мовою 67% жіночих образів можна віднести до змішаного типу. Безумовно, в кожному конкретному випадку спостерігалася більша або менша схильність мовної особистості до одного з полярно протилежних типів.

Це пояснюється тим, що реальна поведінка людини – завжди синтез декількох типів, кількох програм. «Людина у своїй поведінці реалізує не одну яку-небудь програму, а постійно здійснює вибір, актуалізуючи якусь одну стратегію з великого набору можливостей» [2, с. 27]. Актуалізація однієї комунікативної стратегії з низки можливих залежить від соціального та комунікативного контексту. В даному випадку можна сказати, що тип мовної особистості детермінує тип МП, а аналіз МП дозволяє виявити ціннісні домінанти мовної свідомості і картини світу окремо взятої особистості.

Аналіз мультиплікаційного дискурсу англійською мовою підтвердив гіпотезу, що усі ці типи мовної особистості та МП жінки існують в англомовній культурі. В американській науковій літературі вони мають назви «маскулінний», «фемінний» і «андрогінний» типи. Існує гіпотеза про деяку схожість норм і конвенцій МП жінок у близьких етнокультурних соціальних колективах. Очевидно, що норми і конвенції МП жінок східної культури значно відрізняються.

При побудові дискурсу мовна особистість першого типу (маскулінного) має схильність до вибору конструкцій зі значенням динамічності та активності: використання комунікантом дієслівних форм зі значенням активності, що виражають дію-процес, імперативних конструкцій. У стратегії аргументації для даного типу особистості характерна «голослівність», яка пов'язана з проявом її авторитетності. Крім того, можна виділити ряд характерних мовних рис: ініціативне положення в діалозі (ініціальні репліки), пряме вираження думки самоствердження «центрованість» як домінування своєї самооцінки, «директивність», конфліктність. На інтенціональному рівні мови спостерігається схильність комунікантів до жорстких або гнучких комунікативних стратегій (рекомендації, докори, накази). У дискурсивній поведінці

виділяються наступні типи діалогу: «кооперативний/некооперативний», «авторитарний», «динамічний», «моноцентричний/біполіцентричний» (термінологія Ільїної, 1991, с. 181).

Наприклад, головний персонаж анімаційного фільму – Бель – ерудована, освічена та впевнена в собі молода дівчина, що вірить у рівність жінки та чоловіка у суспільстві та не допускає будь-якої несвободи, у конфліктній ситуації з Чудовиськом використовує короткі ємні мовленнєві акти – асертиви, чітко виражаючи свою думку. Чудовисько, у свою чергу, задіює цілу низку мовленнєвих тактик, щоб переконати Бель, та вона залишається непохитною:

Beast: [pounds on Belle's door yelling] I thought I told you to come down to dinner!

Belle: *I'm not hungry!*

Beast: [yelling to Belle] You'll come out, or I'll-I'll-I'll break down the door!

Cogsworth: Please. Attempt to be a gentlemen.

Beast: But, she's being so "difficult"!

Mrs.Potts: Gently... gently...

Beats: [calmly] Will you come down to dinner?

Belle: *No!*

Beats: [points at door] Hmm?

Cogsworth: Ah-ah-ah, suave, genteel.

Beast: [suavely] It would give me great pleasure... [tries to hold in his anger] if you would join me for dinner.

Cogsworth: [clears throat and mutters] We say please.

Beast: Please?

Belle: *No, thank you!*

Beast: [yells] You can't stay in there forever!

Belle: *Yes, I can!*

Другий тип (фемінний) мовної особистості характеризується «споглядальністю» (вживання пасивних конструкцій, статальних предикатів, і номінативних комплексів), «недирективністю» (м'які і гнучкі дискурсивні стратегії – прагнення дотримуватися принципів, норм і конвенцій спілкування), неконфліктність (намагання згладити конфлікт), «децентрованість» (вміння слухати інших, не зловживати правом мовця). Для збільшення ступеня достовірності факту суб'єкт спілкування часто використовує аргументативну стратегію, зокрема «персуазивність» (використання додаткової і навіть надлишкової інформації) і «хезіативність» (слабка ступінь співвіднесеності суб'єкта і предиката використання мовних маркерів зі значенням ймовірності), ухилення, пом'якшення ситуації. Види діалогів дискурсу такої особистості дещо відрізняються від першого типу: «кооперативний» «підлеглий» «динамічний/статичний», «біполіцентричний» [1, с. 181].

Прикладом фемінного типу мовної особистості є Герцогиня, “аристократична” кішка з анімаційного фільму “Коти-аристократи”, що старанно стежить за своєю поведінкою, зокрема мовною. В наступному діалозі, Герцогиня намагається скорегувати мовленнєву поведінку Томаса О'Меллі, пом'якшуючи ситуацію, що може здатися образливою для інших співрозмовників.

Duchess: Thomas, this is Amelia and Abigail Gabble.

Thomas O'Malley: Yeah, honey. Get those two web-footed lifeguards out of here.

Duchess: *Now, now, Thomas.*

Thomas O'Malley: Okay. Okay, baby. [to the geese] Hiya, chicks.

Змішаний тип (андрогінний) мовної особистості жінки може поєднувати різною мірою риси МП першого і другого типів. Визначальним фактором, від якого залежить

актуалізація тієї чи іншої МП-стратегії або МП-тактики, є варіативність комунікативного контексту.

У діалозі нижче, Аріель та її батько король Тритон з'ясовують відносини після того, як дочка посміла непослухати батькової поради та піднятися на поверхню води, де її могли побачити люди та заподіяти шкоду. Як дбайливий батько, Тритон закликає до почуття Аріель як доньки та просить її бути обережнішою. Аріель намагається згладити конфлікт у першому мовленнєвому акті – асертиві (“Nothing happened”), проте в наступних мовленнєвих актах вона займає активу позицію, відстоюючи своє право на свободу дій. Не зважаючи на це, останнє слово залишається за Тритоном, а Аріель в сльозах покидає батька, не досягнувши своєї мети.

Triton: What? Oh you went up to the surface again, didn't you? Didn't you?

Ariel: *Nothing happened.*

Triton: Ariel, How many times must we go through this? You could've been seen by one of those barbarians by by one of those humans!

Ariel: *Daddy, they're not barbarians!*

Triron: They're dangerous; do you think I would want to see my youngest daughter snared by some fish eater's hook?

Ariel: *I'm sixteen years old. I'm not a child anymore.*

Triton: Don't you take that tone of voice with me, young lady. As long as you live under my ocean, you'll obey my rules!

Ariel: *But if you would just listen.*

Triton: Not another word! And I am never, never to hear of you going to the surface again. Is that clear? [Ariel leaves, crying]

Таким чином, вивчення жіночого МП на основі типу мовної особистості уявляється досить плідним, оскільки дозволяє уникнути однозначних і приблизних трактувань жіночого мовлення, заснованих тільки на стереотипних уявленнях про це складне комунікативне явище.

Методика аналізу МП-стратегій і тактик дозволяє вивчати не тільки усну та письмову форму мовлення, але й, наприклад, анімаційний дискурс. Очевидно, що герої анімаційного фільму говорять і діють у згоді з соціальними МП-тактиками і стратегіями, а автор сценарію, зображуючи дійсність, так чи інакше відображає існуючі в суспільстві соціальні стереотипи.

Отже, «жіноча» мовна особистість може бути представлена трьома видами: 1) з високим рівнем гендерних диспозицій на комунікативне партнерство і рівноправність з чоловіком; 2) з високим рівнем загальної гендерної установки на поділ статевих ролей і виправдання домінування «чоловічої» мовної особистості в комунікації; 3) змішаний тип мовної особистості, що поєднує в собі риси першого і другого типу (останній тип є більш поширеним). Соціальні та психологічні чинники, що визначають тип «жіночої» мовної особистості впливають на характер організації всього дискурсу в цілому і зокрема на вибір комунікативних стратегій.

Література

1. Ильина Н.А. Внутренняя организация диалогической речи / Н.А. Ильина // Речь в научно-лингвистическом и дидактическом аспекте: Сб.ст. – М., 1991. – С. 173–179.
2. Лотман М.Ю. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман. – М.: Искусство, 1970. 384 с.
3. Миронова Н.Н. Дискурс-анализ оценочной семантики / Миронова Н.Н. – Учебное пособие. – М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 1997. – 158 с.
4. Нечаева Н.А. Патриархальная и феминистская картина мира / Нечаева Н.А. // Гендерные тетради. Вып. 1. – СПб, 1997. – С. 12–44.

**ВАЖЛИВІСТЬ ТА ПРОБЛЕМАТИКА ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ
В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ**

Шершун Ольга Валентинівна,
викладач кафедри філософії та гуманітарних наук
Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород

Дана стаття присвячена питанню викладання англійської мови в Україні. Розглядаються проблеми пов'язані з особливостями викладання іноземної мови, особливості української системи освіти як шкільної так і вищої, наведені загальні положення та зміст євроінтеграційних процесів в Україні сьогодні. Висвітлюється питання важливості досягнення високого рівня викладання англійської мови та можливі шляхи його досягнення.

Ключові слова: вища освіта, англійська мова, європейська інтеграція, викладання, система освіти.

Importance and problems concerning teaching of English in terms of European integration policy. *Article is dedicated to the study of problems of teaching English in Ukraine today. The following problems are examined: peculiarities of foreign languages teaching, specifics of Ukrainian educational system, both secondary and high, main points and content of European integration processes in Ukraine today. Is studied the importance of high level of English teaching and possible ways of its achievement.*

Key-words: *higher education, English, European integration, teaching, educational system.*

Важность и проблематика преподавания английского языка в условиях евроинтеграционной политики. *Данная статья посвящена вопросу преподавания английского языка в Украине. Рассматриваются проблемы, связанные с особенностями преподавания иностранных языков, особенности украинской системы образования, как школьного, так и высшего, предоставлены основные положения и содержание евроинтеграционных процессов в Украине сегодня. Рассматривается вопрос важности высокого уровня преподавания английского языка и возможные пути его достижения.*

Ключевые слова: *высшее образование, английский язык, европейская интеграция, преподавание, система образования.*

В наш час Українська держава стоїть на шляху розбудови та формування нового майбутнього як у внутрішньо, так і зовнішньополітичному аспектах. Переломні моменти торкнулися практично кожної сфери життя нашого суспільства. Сьогодні – доба змін та переходу від старого до нового. Ці зміни передбачають пошук та встановлення нових зв'язків, нових напрямків та векторів розвитку. Пріоритетним напрямком розвитку України наразі є інтеграція в загальноєвропейський простір. Євроінтеграційна політика передбачає не тільки спільний економічний та політичний простір. Це масштабний та складний процес, що потребує перебудови та змін практично кожної сфери суспільного життя, в якому культура та освіта грають надзвичайно важливу роль.

Євроінтеграція ставить на меті створення єдиного економічного, політичного, юридичного простору між державами-партнерами. В основі цього процесу лежить

прагнення максимальної економічної вигоди, процвітання та стабільності для кожного з членів союзу. Відповідно, усі міри та заходи спрямовані на досягнення поставленої мети. Однією зі сфер, яка на ряду з економікою чи політикою має свої особливості та цілі в Європейському просторі є освіта. Освіта відіграє важливу роль в процесах формування та розвитку суспільства, тому піклування та інвестиції в освіту є фактично інвестиціями в майбутнє. Оскільки європейські держави турбуються про своє майбутнє, відповідно, особливе ставлення та увага приділяється сфері освіти. Це, в першу чергу, ціла низка стандартів якості та контролю над їхнім дотриманням, по-друге це доступність та відкритість, прозорість механізмів роботи, демократичність та індивідуальність підходів, по-третє, це єдиний загальноєвропейський простір, що створює умови для мобільності студентів, та відповідно мобільності потенційних працівників в умовах спільного ринку праці.

Одним із елементів інтеграції України у загальноєвропейський простір є реформація системи освіти згідно європейських стандартів. Завдання є надзвичайно складним, але й надзвичайно важливим для успішного формування підґрунтя подальшої співпраці та об'єднання. Економічний та політичний розвиток країни безпосередньо пов'язаний із рівнем кваліфікації кадрів та загальним рівнем освіченості населення, що створює умови для конкурентоспроможності національної економіки на загальносвітовому ринку.

Оскільки Україна тільки стала на шлях державної розбудови згідно європейських стандартів, процес переходу до нового формату діяльності є дуже важким в умовах пост-радянської дійсності. Це стосується освіти в першу чергу, адже в освітніх закладах формується світогляд та особистісні якості людини, закладається фундамент майбутнього нашої країни. Стара система є дуже недосконалою, та недоречною в нових умовах, що стрімко змінюються та розвиваються, а створення нової потребує надзвичайної уваги, відповідальності, та, безперечно, надійної матеріальної бази.

Однією з головних проблем є невідповідність нашої системи освіти до переходу на європейський рівень. В європейському просторі, що пропонує багато можливостей з одного боку, з іншого боку рівень конкуренції є надзвичайно високим. Для успішної взаємодії, наші студенти та спеціалісти мають відповідати та бути достойними в загальній картині. Говорячи про реформування системи освіти в цілому, слід зазначити, що в першу чергу наша освіта потребує розробки нових методів, підходів до самого процесу навчання та виховання. Ці методи мають бути орієнтованими не на результат, а на особистість. Завданням освітніх закладів та освітян є допомогти молодій людині пізнати себе, пізнати світ навколо та знайти засоби, максимально близькі саме для неї, для реалізації власного творчого потенціалу для максимально продуктивної праці в майбутньому саме в тій галузі, що відповідає її особистим якостям. Методи ж нашої системи освіти націлені на максимальне наповнення людини великим обсягом інформації та знань, більшість з якої може бути абсолютно некорисною, даремною та навіть зайвою. Більш того, наша система освіти продовжує діяти за радянськими стандартами, котрі абсолютно не беруть до уваги, а іноді навіть нехтують індивідуальністю кожного окремого учня, його людськими якостями та потребами, які необхідно враховувати для подальшого гармонійного розвитку людини та розкриття її сутності. В першу чергу реформування системи освіти та її інтеграція в загальноєвропейський простір має поставити на меті відхід від старих методів, їх переосмислення та формування нових, гуманістичних, орієнтованих на потреби особистості методів задля успішного та продуктивного навчання.

Другим важливим аспектом реформування освіти є питання мобільності учнів, студентів, та вчителів. Принцип мобільності є одним з основних в європейській освітній системі. Процес мобільності передбачає безперешкодний обмін студентами між усіма освітніми заходами європейського простору. Для здійснення обмінів важливою є матеріальна база сектору освіти, адже більшість обмінів здійснюється за

рахунок освітнього закладу. Для успішної реалізації мобільності важливим є питання мовної кваліфікації. Робочою мовою більшості країн світу є англійська. Це мова міжнародної комунікації. Вивчення англійської мови є обов'язковим в умовах євроінтеграції, адже обмін досвідом і створення єдиного простору передбачає можливість безперешкодного спілкування та взаєморозуміння. Вивчення англійської мови має бути одним із основних та пріоритетних завдань майбутніх лідерів та професіоналів. Для цього держава зі свого боку повинна забезпечити усе необхідне для максимально комфортного та доступного процесу навчання.

Вивчення будь-якої іноземної мови є досить складним процесом, який потребує багато часу та зусиль, особливо в умовах проживання в країні де дана мова не є робочою і не використовується для спілкування. Більше того, процес вивчення мови в освітньому закладі потребує вдалої та продуктивної взаємодії двох сторін – викладача або вчителя та учня або студента. Відповідальність за результат в рівній мірі лежить на обох сторонах процесу, проте вимоги до кожної з них різні. Європейська система освіти більше тяжіє до того, щоб робити акцент на самостійній праці студента. Роль вчителя відходить на другий план, він виступає більше як куратор чи помічник, що направляє, спрощує, підтримує. Перехід до європейської системи освіти передбачає також переосмислення ролі вчителя в процесі навчання.

На даному етапі в нашій країні існує велика кількість проблем, що не сприяють, а інколи і перешкоджають успішності та легкості ефективного освітнього процесу. Вивчення іноземної мови потребує реалізації ключових вимог для успішності даного процесу. По-перше, це висококваліфіковані кадри. Для того, щоб масово запровадити якісний процес вивчення англійської мови, спочатку треба підготувати кваліфіковані кадри. Для цього потрібне автентичне мовне середовище та безпосередня практика з носіями мови, як в повсякденному так і в академічному середовищі. Це забезпечить не тільки підвищення кваліфікації, а й безцінний обмін досвідом, що, в свою чергу, є важливим для реформування методів та принципів нашої освіти, та автоматично підвищить рівень мобільності фахівців. В Україні лише віднедавна набувають популярності та стають доступнішими програми академічного обміну. Зі свого боку держава має забезпечити матеріальну базу, налагоджені та відпрацьовані канали для успішного обміну.

Ще однією важливою проблемою в питанні вивчення англійської мови є недостатня оснащеність освітніх закладів необхідними матеріалами, друкованими, наочними та мультимедійними. Вони є необхідними, адже вивчення мови відбувається за участі усіх перцептивних систем організму – зору, слуху, тактильних відчуттів. Для цього необхідне використання новітніх технологій, що в більшості випадків є теж досить матеріально затратним. До цієї ж проблеми належить і відсутність або неналежна забезпеченість друкованим підручниками зарубіжного видання та відсутність вітчизняних видань належного рівня.

Однією з проблем загального характеру є відсутність чіткої, детально розробленої міністерської програми вивчення іноземної мови для різних рівнів. Саме Міністерство Освіти має окрім загальних рекомендацій та вимог розробляти різнорівневі програми вивчення мови. Успішне виконання та пристосування навчальних програм до кожного окремого класу чи групи студентів вже є завданням конкретного навчального закладу та безпосередньо викладача.

Важливою також є винагорода, яку викладач отримує за свою роботу. Оскільки освітня діяльність потребує серйозного ставлення, постійного розвитку, навчання та вдосконалення, володіння цілим набором як професійних так і особистих якостей, оплата праці має бути також належною, що в свою чергу підніме статус викладача до нового рівня, зробить його більш престижним та привабливим.

Перелічені вище проблеми стосуються в більшості та вирішуються на рівні держави, навчального закладу та особисто вчителя. Слід також зазначити, що велика

кількість проблем, пов'язаних з викладанням англійської мови виникає з боку учнів та студентів. По-перше це відсутність мотивації не тільки до вивчення мови, але й до навчання в цілому. Причин для цього є безліч, однією з основних є знецінення освіти, особливо вищої та хабарництво. Шляхів вирішення цієї проблеми є багато на всіх рівнях – державному, освітянському та людському. Певною мірою, рівень вмотивованості залежить від професіоналізму викладача, його таланту. Більшою мірою, все ж таки, це стосується цілеспрямованості, зацікавленості та амбітності учня. В даному випадку важливим також є питання достойного працевлаштування випускників вузів, що автоматично зацікавить їх в досягненні найвищого результату в навчанні, послугує своєрідним стимулом. Загальна ситуація в сфері освіти на державному рівні є надзвичайно важливою для створення відповідного навчального середовища і закладає фундамент для подальшої роботи вчителів та учнів.

Окрім обміну кадрами важливу роль також відіграє обмін безпосередньо учнівський чи студентський. По-перше це бездоганний спосіб вивчення мови в автентичному мовному середовищі, що є найбільш продуктивним ніж всі методи та професійні якості викладача в процесі вивчення мови. Тому налагодження академічних обмінів має стати одним з пріоритетних завдань освіти. По-друге це сприяє також культурному обміну, роль якого важко переоцінити в умовах розбудови спільного простору. По-перше, це створить умови для подальшої співпраці, налагодить зв'язки, по друге допоможе розширити світогляд та адаптувати наш менталітет до менталітетів та особливостей інших країн, без чого не можливе вдале співробітництво та взаєморозуміння.

Успішне та професійне володіння англійською мовою разом із отриманням окремої спеціальності виводить людину на новий рівень можливостей, розширюючи їх з рівня однієї конкретної держави до загальносвітового. В умовах стрімкого процесу глобалізації важливість вивчення англійської мови важко переоцінити. Однією з цілей створення європейського союзу є спільна економічна система та спільний ринок праці. Знання англійської мови є одним з ключових моментів участі українських фахівців та професіоналів в загальноєвропейському ринку праці та створенні конкурентоспроможної економіки нашої держави.

УДК [373.5.015.31:17.022.1]:821.161.2.09(477.44)

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ ПЕТРА ПЕРЕБИЙНОСА)

Пойда Оксана Андріївна,
старший викладач кафедри методики
філологічних дисциплін і стилістики української мови
Інституту філології й журналістики
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця

У статті подано методичні рекомендації щодо ефективного використання інноваційних методів та прийомів на уроках літератури рідного краю для виховання моральних якостей у сучасних школярів.

Ключові слова: література рідного краю, інноваційні методи та прийоми, моральні цінності, життєпис, поезія, Петро Перебийніс.

Formation of the moral values at school lessons of native land's literature (the works of Peter Perebiynis). *The article presents guidelines for the effective use of innovative methods and techniques at the lessons of native land's literature for the education of moral qualities in today's pupils.*

Key-words: *literature of native land, innovative methods and techniques, moral values, biography, poetry, Peter Perebiynis.*

Формирование нравственных ценностей В школьников на уроках литературы родного края (на примере творчества Петра Перебийноса). *В статье представлены методические рекомендации по эффективному использованию инновационных методов и приемов на уроках литературы родного края для воспитания нравственных качеств у современных школьников.*

Ключевые слова: *литература родного края, инновационные методы и приемы, нравственные ценности, жизнеописание, поэзия, Петр Перебийнис.*

Реформа школи передбачає в усій повноті й яскравості використовувати багатство художньої літератури для виховання молоді. Звідси постає найперше завдання – посилити роль уроків літератури у формуванні духовно багатой, гармонійно розвиненої, свідомої особистості з високими моральними ідеалами й естетичними потребами, адже саме на плечі сучасних юнаків та дівчат ляже відповідальність на майбутнє.

Літературна освіта повинна бути зорієнтована на розвиток не лише читацької культури і художнього смаку у школярів, насамперед, вона повинна сприяти формуванню адекватного світогляду, громадянських позицій, національної самосвідомості духовно-творчої особистості, що в цілому відзначає всебічно розвинену, гармонійну людину, на прикладах літературних взірців для наслідування маємо виховати, розвинути людину в людині; зі стійким характером, сильною волею, добрим серцем, чистою совістю. Тільки за умови виконання цього завдання ми можемо говорити про те, що наша освіта вийшла на належний рівень.

Однією з найважливіших складових духовності кожної нації є її моральність. Як стверджував Альберт Ейнштейн, вона є "основою всіх людських цінностей". Саме завдяки їй здійснюється духовне освоєння дійсності, регулюється поведінка людини на й уся система суспільних відносин.

Наріжним каменем духовності кожної нації є її моральність. Споконвіків народна педагогіка базується на тому, аби дитину виховувати у дотриманні тих заповідей, що сповідувались із діда-прадіда. Органічною складовою загальнолюдських цінностей і загальних людських принципів є й моральні чесноти українців. «Українська етика виконувала у суспільстві ті ж самі соціокультурні функції, що і в усьому людському суспільстві... Загальнолюдські моральні цінності, потрапляючи на національний ґрунт, поєднувались із споконвічними українськими чеснотами, створюючи складне мереживо національного менталітету, морально-духовний обрис нації» [5, с. 17].

У чинному "Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти" серед інших важливих понять, які реалізовує сучасна школа, робиться акцент на загальнокультурній компетентності, тобто "здатності учня аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності" [8].

Українська література – унікальний шкільний предмет, який покликаний не лише збагатити школярів знаннями про розвиток цієї галузі вітчизняного мистецтва, а й дати багатющу базу для формування повноцінної особистості. Адже, як зазначено у пояснювальній записці «Програми з української літератури для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–12 класи», «Українська література в загальному світовому контексті є свідченням високої духовної та цивілізаційної розвиненості українського народу, вона є невід’ємною складовою його національної культури. Як мистецтво слова вона є носієм потужного заряду духовної енергії, здатна передавати загальнолюдські й національні цінності від покоління до покоління, культивувати їх у людській душі. Засобами мистецтва слова вона допомагає формувати, збагачувати внутрішній світ дитини, позитивно впливати на її свідомість і підсвідомість, спрямовувати морально-етичний потенціал, розвивати інтелект, творчі здібності, естетичний смак» [4, с. 3]. Звісно ж, що цій меті мають послужити ті твори, які уже пройшли випробування часом і складають неоціненну вагу в духовній скарбниці українців.

Останнім часом у сучасній методиці, зокрема у працях В. Неділька, Є. Пасічника, Ніли Волошиної, Б. Степанишина та ін. наголошується, що пріоритетним у новому педагогічному мисленні має бути власне, українське, народне, національне. Так, Є. Пасічник стверджує, що «людина, яка виростає байдужою до культурних надбань свого народу, морально і духовно зубожіє, в ній послаблюється кровний зв’язок з Батьківщиною. Тільки на ґрунті рідної літератури можна викласти учням особливості національного світосприймання й національного характеру. Національна література нерозривно пов’язана з традиціями національної культури і є своєрідною історичною (художньою) пам’яттю народу» [2, с. 8].

У цьому плані великі потенційні та реальні можливості мають уроки літератури рідного краю. Вони носять надзвичайно творчий і вільний характер, а тому виправдовують усі сподівання вчителів.

Як правило, уроки літератури рідного краю нестандартні за формою: це може бути урок-подорож, казка, заочна екскурсія, конкурс, диспут, театралізація, семінар, конференція тощо. Деякі вчителі проводять їх традиційно – як подачу нового матеріалу. Як би такі уроки не проводились, вони мають свою специфічну особливість, а саме прив’язаність до певної місцевості, у даному разі – Поділля. Отже, у першу чергу слід спрямувати дітей у цьому руслі, адже відомо, що кожна людина на рівні підсвідомості з фактичним підкріпленням усвідомлення розрізняє «своє» і «чуже» і більш загально – «наше» і «не наше».

На думку Івана Франка: «Кожен чільний письменник – чи він слов’янин, чи німець, чи француз, чи скандинавець, – є наче дерево, що своїм корінням впирається якомога глибше і міцніше в свій рідний, національний ґрунт, намагається ввіссати в себе і переварити в собі якнайбільше його живих соків, а своїм пнем і кроною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів, наукових, суспільних, естетичних і моральних змагань. Тільки той письменник може... мати якесь значення, хто має і вміє цілій освіченій людськості сказати якесь своє слово в такій формі, яка б найбільше відповідала його національній вдачі» [7, с. 34].

Літературна Шаргородщина не багата на імена, однак кожне з них – коштовна перлина в історії рідного краю.

Пройнявшись особливою шанною і любов’ю до письменників-земляків, не слід, звичайно, будувати урок лише на активації психологічно-емоційної сфери учнів, адже заняття повинні бути оптимально насичені змістовним пізнавальним матеріалом, спрямованого на опрацювання його логічними, аналітичними мисленнєвими діями, наочністю, найдоцільнішим набором інноваційних методів, прийомів, форм роботи і найефективнішим використанням творчого потенціалу учнів та їх потреби в самостійній індивідуальній діяльності – тобто відповідати усім вимогам до сучасного уроку літератури. Однією з перших переваг уроку літератури рідного краю є можливість

ознайомити учнів з життєписом письменника, зокрема Петра Перебийноса. Огляд життя та творчості письменника дає можливість розв'язати цілий комплекс конкретних освітньо-виховних завдань, як наприклад:

- підготувати учнів до зацікавленого і емоційного сприйняття творів, що вивчаються текстуально;
- розкрити зв'язки літератури з соціально-історичною дійсністю, з життям народу, країни, а не лише певного регіону з розвитком національної культури;
- вплинути на учнів особистістю автора, його життєвим і творчим подвигом, таким чином формуючи у школярів моральні цінності.

За епіграф до уроку варто взяти слова самого Петра Перебийноса, які якнайвлучніше передають його трепетне ставлення до малої батьківщини, до славетного козацького року та й джерела його творчості: «Моя поезія – моє життя. Це моя чорнява подільська земля, без якої неможливо уявити планету. Це мій давній хліборобський рід, без якого неможливо уявити людство. Мало сказати, що я люблю свою землю. Я приріс до неї серцем і кров'ю. Мало сказати, що я люблю свій козацький рід, живу його нескінченною роботящою долею, дихаю живлющою гордістю за нього» [3, с. 3]. Власне, ці слова дадуть можливість школярам глибоко осягнути письменникову, а відтак і свою приналежність до рідного краю, його історії, зрозуміти, що кожен з них є невід'ємною і надзвичайно важливою ланкою у неперервному зв'язку поколінь української нації.

Рекомендуємо виклад нового матеріалу розпочати із перегляду міні-фільму «Мій Шаргород» (зйомка Віталія Заволовича), розташованого на сервісі You Tube [10], звісно ж, попередньо налаштувавши школярів. Якщо у школі є можливість підключатись до мережі Internet, то це може бути зроблено безпосередньо на уроці із виведенням відео на інтерактивну дошку.

Вступне слово учителя доцільно було б вибудувати в такому руслі: «Є люди, від чиєї присутності світ стає кращим, вони невидимо впливають на якість наших душ і нашого життя. Серед таких – наш земляк, поет, журналіст, громадський діяч Петро Перебийніс, який цілком міг би бути прообразом Маленького Принца француза Антуана де Сент-Екзюпері. Він досі дитинно романтичний, щирий, делікатний, скромний, совісний. Та його безпосередність-наївність пронизана життєвою мудрістю.

Петро Перебийніс – поет-лірик за своєю глибинною сутністю, усе життя відданий Поезії, щодня вигострює поетичні рядки, фанатично удосконалює написане (скажімо, збірка “Пшеничний годинник”, за яку митець отримав Шевченківську премію, досі набуває іншої якості і вигляду, бо немає меж удосконаленню); скрупульозний науковець, який із олівцем у руках опрацював усі 50 томів видання творів Івана Франка.

Його серце відкрите усьому, що відбувається в Україні й світі. Він не просто констатує, він шукає рішення і лікує словом усіх тих, хто здатний нині читати поезію.

Поет там, де вирує красне слово і мистецтво – на презентаціях книжок, на відкриттях літературних виставок, на заходах міжнародного конкурсу української мови імені Петра Яцика, в журі літературних конкурсів...».

Оскільки у вступному слові згадано Маленького Принца, то на цьому етапі варто б провести паралелі зі світовою літературою, зокрема згадати ім'я Антуана де Сент-Екзюпері, тим паче, що нашого земляка з ним об'єднує і любов до художнього слова, і до авіації.

Звісно ж, було б чудово, якби учитель зміг влаштувати online-спілкування школярів із письменником, користуюсь Skype. Однак, якщо це не є можливим, то уже на етапі ознайомлення із творчістю поета-земляка варто наголосити, що Петро Перебийніс веде свій блог, а щоб учні мали можливість із ним ознайомитись, то подати його адресу [9]. До речі, у блозі є чудове мемуарне оповідання «Поезіє, ти іскра між словами!», з якого школярі зможуть дізнатись про важке воєнне дитинство

майбутнього поета, перше знайомство із безсмертним «Кобзарем» Тараса Шевченка, перші літери і перші слова, що складались у римовані рядки, втрату батька і безхліб'я, пошуки себе і входження у літературний світ. Цінними для учнів стануть і роздуми земляка про літературу, мистецтво, силу слова, зокрема: «Поезія виростає зі слова – матеріалу незвичайного, тендітного, мов троянда, і твердого, мов граніт. Я часто задумуюся: в чому таємниця слова, в чому вічна загадка нашої мелодійної української мови? І чим глибше проникаєш у заповідні родовища слова, тим більше переконаєшся: мова – безмежна. Мова – це характер народу. Є в нашому українстві те, що віками спонукало нас незмінно бути на цій землі українцями. Ми маємо своє, вистраждане, виболене, виборене слово. Ми ні в кого не позичали і нікому не збираємось його віддавати.

І ще скажу. Українську мову можна осягнути... українською мовою. Материнською мовою, якою думаєш, дихаєш, живеш. Якою молишся до Бога. Я слухав нашу мову, коли мене ще не було, коли батьки чекали свого первістка. Я народився зі стогону і крику рідною мовою. І якби якимось лихом довелось жити в чужій мовній стихії, то це був би не я, а хтось інший. Мова – це гени. Такий закон природи.

Докопуватись до праглибин живого слова – найулюбленіша моя робота» [9].

Основний виклад життєпису митця рекомендуємо подати у вигляді інноваційного прийому «Інтерв'ю з письменником». Для його реалізації слід попередньо групі старшокласників дати пошуково-дослідницьке завдання: опрацювати біографію та інтерв'ю, опубліковані у пресі, і на основі вивченого розробити ряд запитань, у яких і буде вона розкрита. Практика твердить, що використання рольової гри справляє велике враження на учнів. Тому один учень із групи, яка працює над життєписом митця, виконуватиме роль Петра Перебийноса і саме з ним вестиметься інтерв'ю.

Рекомендуємо добирати не лише питання, що стосуються фактів біографії, а й такі, що допоможуть школярам зрозуміти світогляд митця, зокрема:

- Ви багато втерпіли за своє життя. Чи не вважаєте свій талант тягарем?
- Чи багато справжніх друзів у справжнього таланту?
- Яку роль відіграє музика у вашій творчій біографії?
- Які ще витoki має ваше поетичне слово? І що значать для вас численні літературні премії, якими вас нагороджено?
- Чи надихала вас на поезію близькість до неба?
- Хто був вашим кумиром і чому? тощо.

Слід обов'язково враховувати «надзвичайно важливий виховний аспект біографічного нариса. Розповідь про життя письменника, його моральні якості, патріотизм, гуманізм, боротьбу за справедливість формує характер учнів, чистоту моральних спонукань, допомагає ствердженню в самовизначенні» [1, с. 109].

Виклад біографії у формі інтерв'ю варто супроводжувати показом мультимедійної презентації, створеної другою групою одинадятикласників. Це випереджувальне завдання вони виконують заздалегідь, аби учитель мав час і можливість внести свої корективи.

До інтерв'ю слід обов'язково включити розповідь про рід поета, який іде ще з козацьких часів, адже Петро Мойсейович надзвичайно пишається, що він – нащадок Максима Кривоноса: «Мій дідусь Феодосій Данилович Перебийніс був простим селянином, але дуже любив книжки. Постійно шукав, де можна щось прочитати про Максима Перебийноса-Кривоноса. Дід зумів порохувати, що за триста років після Максима (а це лише кілька поколінь) іншої родової лінії Перебийносів не було. І справді, це підтверджує недавно опублікований “Реєстр Війська Запорозького”. Отже, ми — прямі нащадки легендарного козацького полковника, побратима і сподвижника гетьмана Хмельницького» [3, с. 3].

Для школярів дуже близькими мають стати слова про рідне село: «Вишнева наша Слобода Шаргородська – історичне село, яке досі зберігає рештки мурованого

турецького стовпа. Колись він був символом Оттоманської імперії. А тепер стоїть, як німий свідок нашої непокори. Ось тут я виростав, тут надихався героїчною історією і волошковим словом рідного Поділля».

Обов'язковим має бути включення в матеріали умовного інтерв'ю розповідь про перші проби пера: «Сам не знаю, як і чому почав писати. Це якась небесна таємниця. Правду кажуть: письменником треба народитися. І тут ніякої містики немає. Це я до того, що сузір'я, астрологічні чинники все-таки впливають. Коли мене вперше показали мамі, сусідка по палаті, циганка-породілля зразу вигукнула: “О, молодичко, цей чорнявий хлопець буде робити книжки!” Мама затулила мене від зизого ока і злякано сказала: “Скаменій, циганко! Ми бідні люди...” Але ж таки наворожила чорноока. Як у воду дивилася. Ким тільки не бачив себе я в дитинстві: і художником, і льотчиком. А ось до слова тягнувся підсвідомо. Перші ритмічні рядки виринали в уяві, коли я ще не вмів тримати перо. Це були якісь мимовільні перегуки з музикою Шевченкового слова. А найперший вірш написав в одинадцять років. Зробив, так би мовити, переспів улюбленої дитячої казки про Козу-дерезу» [3, с. 3].

Варто умовно провести школярів дитячими та юнацькими стежками митця, використовуючи для цього елементи віртуальної екскурсії (це завдання для ще однієї групи старшокласників). А учень у ролі поета прокоментує її так: «Життя змусило мене вчитися на агронома. І я вступив до Шаргородського сільськогосподарського технікуму. Тато радів, коли я приносив диктанти і перекази з червоними п'ятірками. Хтозна, видно, вже тоді світило мені слово. До речі, технікум наш містився у колишній духовній бурсі, де навчалися Степан Руданський і Михайло Коцюбинський. І це теж могло вплинути на вибір шляху. До того ж у технікумі оголосили літературний конкурс. На ньому я одержав першу премію: книжку Гоголя з написом, печаткою і небачене тогочасне диво – піпеткову авторучку. Тато з неприхованою гордістю довго розглядав мої відзнаки і нарешті замислено мовив: “А може, ти будеш цим... письменником...”».

До “писателя” було ще далеко. А ось читачем я справді народився. Першою моєю книжкою виявився чи не єдиний у селі дідівський “Кобзар”. Його дотепер зберігаю як найдорожчу родинну реліквію. Старенький, із присохлими грудочками вічного нашого чорнозему, він стоїть на почесному місці поряд із “Кобзарями” багатьох наступних поколінь. Часто перед неписьменними тітоньками я жалісливим голосом вчитував Шевченкову “Катерину”. А потім під чадливою гасовою лампою до пізньої ночі поринав у неспіддатливе словесне мереживо Франка.

... вже у зрілі роки я з олівцем у руках прочитав усі п'ятдесят томів із безмежної спадщини великого Івана Франка. Хтось може заперечити, але як на мене, – письменник починається з читача. А втім – письменник починається з маминої пісні. І цього вже ніхто не зможе заперечити.

...багато пережив я у своєму житті. І коли було невимовно тяжко, завжди рятувався думкою: Господи, яке щастя, що в мене є ще поезія! Моя жар-птиця, яку нелегко упіймати...» [3, с. 3].

Аби сучасні школярі мали змогу зрозуміти величезну роль родини у формуванні людської особистості, цінували свої сім'ї, варто обов'язково розповісти про батьків Петра Перебийноса: батька-фронтовика, який трагічно загинув, відстоюючи справедливість, та матір-вдову, що власними силами вивела в люди чотирьох дітей. У пригоді вчителю стане стаття Івана Драча «Мойсеєва криниця – криниця для Мойсея. Документальна новела натомість рецензії на книжку Петра Перебийноса «Пшеничний годинник», уривок з якої ми подаємо: «... Мене цікавить його батько. Якимось давно був свідком такої розмови:

- Петре Мусійовичу! – звертаюся до нього.
- Не Мусійовичу, а Мойсейовичу! – поправляє...

Це не могло не привернути уваги. Став пильніше і придивлятися, і прислухатись. Так ось довідник: «Батько – Мойсей Феодосійович – фронтовик-мінометник, відзначений шістьма нагородами, у тому числі медаллю «За бойові заслуги». Після війни працював бригадиром садово-городньої бригади, завідувачем ферми і загинув по-солдатськи – на варті народного добра. За деякими даними, знайшлися тоді люди, які не простили фронтовикові твердості і непідкупності у боротьбі з розкраданням фуражних кормів. І мати – Анастасія Левківна – інвалід праці, колишня буряківниця, залишилася вдовою із трьома дітьми – Петром, Василем та Вірою. Четверта, дочка Ганна, народилася невдовзі уже без батька. Усе це пізніше не раз бодем відгукнеться у творах поета...».

Так, образ батька переходить з книжки в книжку, але в одному серці, в болісному, тривожному:

Тато хмурився зніміло,
був не майстер на слова.
Усміхався так несміло,
аж ламалася брова...» [9].

Приступаючи безпосередньо до вивчення творчої спадщини митця, учитель-словесник повинен поставити перед собою важливе завдання: не лише показати місце письменника в історії української літератури і познайомити з його кращими творами, але й розкрити тематичні обрії та специфіку поетики Петра Перебийноса тощо.

Для реалізації цієї мети учителеві слід також запропонувати учням випереджувальні завдання. Варто школярів, які не ввійшли до груп по дослідженню життєпису митця, об'єднати у 2 команди, кожна з яких виконуватиме свій проект. Специфіку виконання проектних завдань учитель має обговорити з учнями завчасно, спрямувавши їх на ефективну реалізацію мети уроку, а також контролювати, перевіряючи та консультуючи у процесі виконання. При формуванні команд та визначення їм теми проекту слід обов'язково враховувати психолого-вікові та індивідуальні особливості школярів.

Так група бібліографів підготує та здійснить огляд виставки книг поета.

А естафету від них переймуть літературознавці, які, за проектним завданням, мають не лише продемонструвати збірки Петра Перебийноса, а й окреслити тематичні обрії його поезії.

Якщо учитель матиме змогу, то разом із учителем початкових класів може підготувати старшокласникам сюрприз, запросивши учнів молодшої ланки школи до читання дитячої поезії.

При роботі над ліричними творами варто учителеві звернути увагу на рекомендації провідного методиста Г.Токмань [6, с. 247–248].

Під час презентації проектів учні мають можливість задавати питання та обговорювати почуту інформацію. Учитель має обов'язково робити підсумки роботи кожної команди, доповнюючи та узагальнюючи.

Важливо також не упустити ще одну грань таланту П. Перебийноса – піснетворення. Бажано б разом із учителем музики підготувати учнів шкільного ансамблю чи соло до виконання пісень «Краю мій рідний», «Осипається цвіт» тощо. Звісно ж, учитель має чітко визначити, на якому етапі уроку вони будуть виконуватись, аби справили найбільш емоційне враження на слухачів.

Завершити захопливу подорож сторінками творчості талановитого поета-земляка пропонуємо конкурсом на кращого читця віршів. Варто було б обрати для декламації такі поезії: «Немає хати, де Тарас», «Уклоняюсь піснею», «Пшеничний годинник», «Пісня нащадка», «Жива роса», «Розвію хмари – і в дорогу!», «Таємниця води», «Літа мої, та де ж ви?», «Тече з долоні предка джерело» та інші.

Таким чином, ознайомлення учнів Шаргородщини із поетичним словом талановитого земляка стане для школярів літературно-музичним святом, адже життєпис митця буде джерелом, що дасть їм можливість усвідомити: світ стає кращим, коли людина пристрасно любить свій рідний край, поважає інші нації, гуманна, працьовита, скромна, оптимістична, кохається у природі, красі, почерпнутий матеріал на уроці спонукатиме школярів до праці над власним духовним світом, зародить інтерес до творів Петра Перебийноса.

Отже, уроки літератури рідного краю в контексті літературної освіти повинні бути зорієнтовані на розвиток не лише читацької культури і художнього смаку у школярів, насамперед, вони мають сприяти формуванню адекватного світогляду, громадянських позицій, національної самосвідомості творчої особистості, що в цілому відзначає всебічно розвинену, гармонійну, моральну, гуманну, духовно багату людину, яка зможе повністю реалізуватись у сучасному світі.

Література

1. Наукові основи методики літератури: навч.-метод. посіб. / За ред. д.пед.н., проф., члена-кореспондента АПН України Н.Й.Волошиної. – К.: Ленвіт, 202. – 344с.
2. Пасічник, Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах / Є.А. Пасічник. – К.: Ленвіт, 2000. – 384 с.
3. Перебийніс, П.М. «Я плекаю золоту насініну, здатну проломити могильну плиту». Інтерв'ю письменником / П.М. Перебийніс // Слово Просвіти. – 2012. – 8 червня. – с. 3.
4. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська література. 5–12 класи. / Кер. проекту М.Г.Жулинський, заг. ред. Р.В.Мовчан. – К.-Ірпінь: Перун, 2005. – 201 с.
5. Разумцева, Г.І. Морально-етичні погляди українського народу за фольклорними джерелами: аксіологічний аспект. Автореф. Дис...канд. філософ. наук: 09.00.07 / Г.І.Разумцева; Ін-т філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2004. – 18 с. – укр.
6. Франко, І.Я. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах // Зібрання творів: В 50 т. / Іван Франко; Редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1976–1986 // Т. 31. – С. 34.
7. Токмань, Г.Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція: моногр. / Г.Л. Токмань – К.: Міленіум, 2002. – 320 с.
8. http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/state_standards/.
9. <http://perebyinis.blogspot.com/>.
10. <http://www.youtube.com/watch?v=s4Ad7FAV7qQ>.

**СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНА ІНЖЕНЕРІЯ:
ОБ'ЄКТ ТА ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Кунанець Наталія Едуардівна,
доктор наук із соціальних комунікацій,
професор кафедри інформаційних систем та мереж,
Національного університету «Львівська політехніка»,
м. Львів,

Кут Василь Іванович,
кандидат технічних наук, доцент,
завідувач кафедри інформаційних технологій та аналітики
Карпатського університету імені Августина Волошина,
м. Ужгород,

Пасічник Володимир Володимирович,
доктор технічних наук,
професор кафедри інформаційних систем та мереж
Національного університету «Львівська політехніка»,
м. Львів,

Федонюк Анатолій Ананійович,
кандидат фізико-математичних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки,
м. Луцьк

Авторами подано наукове обґрунтування концепту «соціокомунікаційна інженерія», окреслено об'єкт та предмет дослідження нового виду інженерії, яка активно формується та є об'єктивно затребуваною в сучасному інформаційному суспільстві.

Ключові слова: соціальні комунікації, соціальний інститут, соціальна інженерія, соціокомунікаційна інженерія.

Sociocommunications engineering: object and subject of study. *The authors describe a scientific substantiation of the concept «sociocommunications engineering», outlines the object and purpose of the study a new type of engineering, which is actively formed and is objectively demanded in today's information society.*

Key-words: social communication, social institution, social engineering, sociocommunications engineering.

Социокоммуникационная инженерия: объект и предмет исследования. *Авторами представлено научное обоснование концепта «социокоммуникационная инженерия», определены объект и предмет исследования нового вида инженерии, которая активно формируется и объективно востребованна в современном информационном обществе.*

Ключевые слова: социальные коммуникации, социальный институт, социальная инженерия, социокоммуникационная инженерия.

Вступ. У інформаційному суспільстві набуває особливої актуальності організація ефективного функціонування соціальних інститутів, соціокомунікаційних систем та розвиток широкого спектру різнотипових соціальних комунікацій, що зумовлює необхідність застосування нових методологічних підходів до їх дослідження. Аналіз соціокомунікаційних процесів потребує вивчення їх впливу на функціонування соціальних інститутів, врахування відповідних рівнів комунікування – індивід – індивід, індивіда і соціального інституту, двох соціальних інститутів та соціального інституту і суспільства.

Мета статті – системно проаналізувати та подати наукове обґрунтування концепту та означення терміну «соціокомунікаційна інженерія», окреслити об'єкт, предмет дослідження нового виду інженерії, яка активно формується та є об'єктивно затребуваною в сучасному інформаційному суспільстві.

Стан дослідження проблеми. До глибокого наукового дослідження методологічних засад соціальних комунікацій неодноразово звертались як зарубіжні, так і українські науковці, серед яких в першу чергу слід назвати Н.Віннера [2], В.Різуна [13] та інших. Разом з тим наукового обґрунтування та означення поняття соціокомунікаційної інженерії у запропонованому авторами цієї статті сенсі як окремого виду інженерії, об'єктом вивчення якої є соціальні комунікації та їх компоненти, ще не використовувалося.

Термін «соціальні комунікації» народився в середовищі церкви, і відбулось це у 1963 р. у рамках Другого Ватиканського Собору. На другій сесії Собору вперше було вжито термін «соціальні комунікації» [20], хоча до 1963 р. зазначені концепти існували і окреслювалися за допомогою інших понять. Зокрема, поняття «комунікація» («communicatio») розглядалося як єдність, передача, повідомлення, а його семантичне навантаження походить від «communico» – роблю спільним, повідомляю, з'єдную.

У першому пункті «Декрету про засоби масової інформації» прийнятому Папою Павлом VI, зазначається «Серед дивовижних технологічних відкриттів, які талановиті люди, особливо в нинішню епоху, зробили з Божою допомогою, Церква вітає і сприяє з особливим інтересом тим, які мають безпосереднє відношення до людського розуму і які розкрили нові можливості для спілкування, надзвичайно швидкого ознайомлення з новинами, поглядами і навчаннями всякого роду. Найбільш важливими з цих винаходів є ті медіа, такі як, преса, кіно, радіо, телебачення тощо, які можуть, за своєю природою, охопити і вплинути не тільки на окремих індивідів, але й на цілі маси і все людське суспільство, і таким чином по праву можна назвати медіа соціальної комунікації» [20].

У третій статті першого розділу зазначалося: «...церква... вважає одним зі своїх обов'язків оголосити благу звістку про спасіння також за допомогою медіа соціальної комунікації і повідомити людям про їх правильне використання» [20]. В декреті підкреслюється важливість свободи розповсюдження інформації в сучасному світі. Таким чином можна з обґрунтовано стверджувати, що церква була одним з активних чинників становлення та розвитку соціальних комунікацій.

Для реалізації соціальних комунікацій використовується широкий спектр інформаційних та соціокомунікаційних технологій. Соціальні комунікації є цікавим об'єктом вивчення, дослідження і аналізу. При цьому наявність технологій, які реалізують ці процеси, зумовлює необхідність формування окремої наукової галузі, яка зобов'язана їх аналізувати, вивчати та досліджувати. Автори статті пропонують подавати її під узагальненою назвою – соціокомунікаційна інженерія. Соціокомунікаційна інженерія у авторському трактуванні це сукупність методів, засобів та способів, які при їх системному використанні дозволяють проектувати та створювати якісні та ефективні соціокомунікаційні технології та системи. Тобто соціокомунікаційна інженерія є наукою, яка досліджує процеси побудови, проектування і створення соціокомунікаційних технологій та систем. В сучасних умовах повинен невідворотно народитися новий вид інженерії, що від грецького

історичного трактування терміну інженерія означає науку, яка вивчає та досліджує процеси проектування, створення та побудови. Отже, в середовищі соціальних комунікацій повинен зародитися відповідний вид інженерії, методи та засоби якої дозволяють правильно та коректно проектувати та створювати соціокомунікаційні системи. Професійний погляд на концептуальні засади інформаційного суспільства, трактування яких наведено в документах Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства, і в яких зафіксовано базові профілі його інформатизації, і, нажаль, не дозволяє окреслити якими саме засобами, методами та способами таке суспільство має будуватися і як врешті решт його правильно «проектувати» та «формувати». Водночас слід зазначити, що у вказаних документах, на думку авторів статті, природним є твердження про те, що наукою, яка повинна напрацьовувати такі методи та засоби правильної побудови сучасного інформаційного суспільства, а в подальшому і суспільства знань є саме соціокомунікаційна інженерія. Соціокомунікаційна інженерія, як один з новітніх видів інженерій, об'єктивно народжується і безумовно повинна мати свої предмет та об'єкт дослідження. На думку авторів, її об'єктом є соціальні комунікації та їх складові, а предметом – методи, засоби і способи проектування та побудови соціокомунікаційних технологій та систем.

Соціальні комунікації як об'єкт соціокомунікаційної інженерії.

Соціальні комунікації вже сьогодні є предметом вивчення цілого ряду галузей науки. Аналізуючи процеси становлення соціальних комунікацій Л. Амлінський зазначає: «Центром соціального життя в доіндустріальних суспільствах була базарна площа; в індустріальному суспільстві інформаційний ареал суттєво розширився: з'явилися друковані джерела інформації – газети, журнали» [1]. Зрозуміло, що засоби усної комунікації не забезпечували якісної передачі інформації не враховувався фактор збереженості достовірної інформації, певними комунікаційними бар'єрами були – розподіленість джерел та приймачів у просторі. З появою писемності з'явилася можливість повнішого та якіснішого задоволення інформаційних потреб. Доповнюючи висловлювання Л. Амлінського, слід згадати етап появи та активного функціонування рукописних пам'яток писемності, які зіграли суттєву роль в розвитку та вдосконаленні процесів поширення інформації. Визначальними для змістового означення галузі «соціальних комунікацій» є положення та аналітичний інструментарій, сформований на основі інформаційно-кібернетичної парадигми Норбера Вінера [2], Уільяма Ешбі [4] та ін. Широке коло науковців з усього світу постійно удосконалюють теоретичні засади соціальних комунікацій. Еволюція методів дослідження, зокрема, політичної комунікації подана в посібнику Лінди Лі Кейд [24]. Автор вважає, що поширення комп'ютерних технологій вплинуло на їх масштаби й глибину, зважаючи на розширення можливостей формування й автоматизованого опрацювання баз даних політичної інформації. У книзі «Американський прагматизм і комунікативні дослідження» [25] Д. Перрі пропонує зосередити увагу на практичному використанні результатів проведених досліджень в системі соціальних комунікацій.

М. Маклюєн, розглядаючи книгу як засіб комунікації, наголошував, що винахід книгодрукування поступово «прискорив акт читання до такої міри, що читач міг відчувати «руку» автора, укріпив та розширив візуальність прикладного знання». Дослідник прийшов до цікавого висновку, що в епоху рукописних джерел передавання інформації, переписування і розповсюдження чужої книги вважалося справою, яка заслуговує на всіляку повагу, тоді як у епоху книгодрукування такий спосіб поширення інформації переслідується в судовому порядку [10].

Засобом комунікації [11], на його думку, є повідомлення, яке визначає, контролює масштаби, форму людської асоціації і людської дії, своєрідним «повідомленням» в системі соціальних комунікацій він вважає зміну масштабу або форми людської діяльності. М. Маклюєн зазначав, що сам засіб комунікації є повідомленням, а всі

засоби комунікації є своєрідними «перекладачами» одних видів досвіду та енергії в інші [10]. Аналізуючи погляди своїх сучасників на розвиток соціальних комунікацій, дослідник подає оригінальне бачення цього процесу.

Разом з тим він підкреслює, що незважаючи на поширену асоціацію терміну комунікація з дорогами і мостами, морськими маршрутами, річками і каналами, в «електричну» епоху термін отримав дещо ширше семантичне навантаження – «рух інформації», у т.ч. через повідомлення у пресі та засобами друкарства. Новітній підхід до дослідження засобів комунікації, на думку дослідника, полягає не тільки в аналізі змісту, але й самого засобу комунікації і середовища (культурної матриці), в якій це той чи інший засіб функціонує, а кожен засіб соціальної комунікації має здатність нав'язувати своє бачення проблеми [11].

Дослідник переконаний, що виникнення книгодрукування прискорило розвиток соціальних комунікацій, дозволило формувати соціальну пам'ять, на тлі якої індивідуальна пам'ять, яка до того часу побутувала, втратила актуальність. Нова технологія швидко увійшла у соціальне середовище, у всі куточки мистецтв і наук, друкована книга набула якостей портативності і доступності, яких бракувало рукописам [11], що безперечно зробило її ефективним засобом соціокомунікаційних процесів.

Г. Інніс висловив думку, що розвиток засобів комунікації несвідомо впливає на особистість, а засоби комунікації взаємодіють з культурами настільки, що визначення національної самобутності не можливе до тих пір, доки національна мова не знайде друковану форму. Він розглядає засоби комунікації, зокрема лист, папірус, радіо, фототипію, як продукти виробництва і ресурси, що беруть активну участь у соціокомунікаційних процесах [23].

А. П. Ашер у науковій праці «Історії механічних винаходів» [27] зазначає, що книгодрукування як один з шаблів розвитку соціальних комунікацій, є вододілом між середньовічною та сучасною технологією. Л. Февр і Г. Мартен [21] відзначили, що в перші століття існування друкарства засобами соціального спілкування були молитовники та часослови, яких найбільше друкувалося в кишеньковому розмірі. Завдяки книгодрукуванню і зростанню числа текстів, книга перестала бути рідкісною річчю, яку можна отримати тільки в бібліотеці, таким чином, книга перетворилася на повсякденний предмет, який завжди знаходиться під рукою для того, щоб її можна було читати скрізь і в будь-який час, забезпечуючи комунікаційні процеси між автором та читачами.

Д. Х. Шира щодо розвитку соціальних комунікацій висловився так: у бібліотекаря не було іншого вибору, ніж продовжувати працювати з переконанням, що читання створює цілісне суспільство, так як воно створює цілісну людину. Цінність бібліотеки полягає у меті, що об'єднує, заради якої її книги були зібрані разом [19], стаючи засобом соціокомунікаційних процесів.

Поява на початку ХХ ст. нового засобу комунікації – радіо забезпечило можливість передачі інформації територіально віддаленим споживачам, задіюючи при цьому одночасово доволі широку слухацьку аудиторію. Телебачення ще більше розширило можливості просторової передачі інформації, забезпечивши при цьому її візуалізацію та оперативну подачу відомостей з місця подій.

Комплексний аналіз комунікаційного середовища з позицій соціологічної інформатики здійснив російський дослідник О. Рунов у докторській дисертації «Особливості комунікативного середовища в моделях інформаційного суспільства». Особливу увагу автор приділяє аналізу комунікаційного середовища, яке в «когнітивному аспекті є відображенням суспільства як системної цілісності, а у комунікативному – показує становлення і розвиток соціально-інформаційного простору» [15]. Такий філософський підхід дозволив досліднику розробити систему

методів і технологій побудови моделей комунікацій сучасного інформаційного середовища.

Ільганаєва В. О. вважає, що створюючи нові умови життєдіяльності соціуму, нова реальність впливає не тільки на його організаційні, комунікаційні особливості, але й на характер суспільних відносин, які стають більш стрімкими, медіа насиченими, розмаїтими та інтенсивними [6].

Представник комунікативної філософії Ю. Габермас відзначав, що “Комунікація визнається останнім підґрунтям і свідомості, і пізнання, і суспільного буття” [16], при цьому комунікація вважається не лише засобом обміну інформацією, а й соціокультурним феноменом – важливим аспектом розвитку людства, який безпосередньо корелює із загальним характером культури та зміною історичних епох [7].

Комунікативна філософія вважає за необхідне раціонально обґрунтувати універсальні підстави людського взаєморозуміння й гармонізацію стосунків між людьми, а також між індивідом і навколишнім середовищем [9]. Якоюсь мірою її завдання корелюється із завданнями соціокомунікаційної інженерії, проте для останньої їх межі значно ширші. Комунікативна філософія близька і за предметом і методом дослідження, оскільки базується на дослідженні повсякденного мовленнєвого спілкування між людьми [8].

З позицій теорії комунікативної дії Ю. Габермас вважає, що досягненню аргументованого консенсусу при реалізації щоденних комунікаційних процесів та знаходженню відповідей на "практичні запитання", опису і оцінці причин певних подій буде перешкоджати внутрішньо отриманий контекст [22].

Дослідник вважав, що комунікація між людьми тільки тоді функціонує, коли вона організовує процеси, зорієнтовані на причину. Це означає, що учасники мовленнєвого процесу повинні відмовлятися від бажання досягти удосконалення мовленнєвого процесу, доки вони спілкуються, при цьому процес їхнього спілкування повинен залишатися виправданим і відкритим для критики [22].

Таким чином, соціокомунікаційні процеси представниками комунікативної філософії розглядаються як процеси щоденного спілкування.

Суспільними історично-значущими віхами розвитку та вдосконалення соціокомунікаційних процесів були так звані інформаційні революції, які на думку видатного українського кібернетика, академіка В. М. Глушкова [3], проходили у наступній послідовності: перша – виникнення мовлення на основі знакового спілкування; друга – поява писемності; третя – виникнення книгодрукування; четверта – винайдення та використання перших електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів). Продовжуючи цей науково-інноваційний ряд зазначимо, що формування глобальної всесвітньої інформаційної інфраструктури – мережі Інтернет безсумнівно претендує на роль п'ятої соціально-орієнтованої інформаційної революції. А з високим ступенем достовірності та обґрунтованості наукового прогнозу можна вважати, що майбутня (до певної міри нинішня) шоста інформаційна революція несе максимальну інформаційну мобільність та інформаційну персоналізацію для кожного члена суспільства на базі сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій. В осяжній перспективі реалізація засад мобільного та персонального володіння актуальним інформаційним ресурсом за принципом «вся необхідна інформація – тут і зараз» є чи не ідеальною метою суспільних соціокомунікаційних трансформацій. При досягненні цієї глобальної соціальнокомунікативної мети людська цивілізація практично завершить реалізацію певного циклу вдосконалення соціокомунікаційних технологій.

Зазначені інформаційні революції в певному сенсі можна вважати революціями у соціокомунікаційній галузі. У кожній з них значну роль відігравали соціальні

інформаційні інститути, які забезпечували накопичення, зберігання та поширення суспільних інформаційних ресурсів.

Автор математичної теорії комунікації К. Шеннон [26] у своїх працях проводить паралелі щодо способів обміну даними між технічними засобами та людьми, вважаючи системою комунікацій таку систему, що містить п'ять складових: джерело інформації, яке виробляє повідомлення або послідовність повідомлень, які будуть доведені до відома приймальному терміналу; передавач, який працює щоб створити сигнал, придатний для передачі по каналу; канал, що є лише середовищем, яке використовується для передачі сигналу від передавача до приймача; приймач, що зазвичай виконує зворотну операцію того, що робить передавач – реконструкцію повідомлення; людину або річ, для яких призначене повідомлення.

Основна проблема комунікації, на думку К. Шеннона полягає в тому, що в одній точці відбувається точне або наближене відтворення повідомлення зафіксованого та переданого із іншої точки. Дослідник вважав комунікаційними всі системи, які можуть бути використані для передачі повідомлень з необхідною точністю. У це твердження ідеально вписується соціокомунікаційна система. До функціональних обов'язків таких систем завжди входило завдання збереження та передачі інформації, зафіксованої спершу у рукописних та згодом у друкованих джерелах. Застосувавши підхід К. Шеннона до аналізу соціальних інститутів інформаційного суспільства, можна стверджувати – всі п'ять зазначених дослідником складових, а саме: джерело інформації, передавач, канал, приймач, споживач притаманні документно-інформаційним системам, підсистемами яких є інформаційні соціальні інститути.

Документи, що циркулюють у системах соціальних комунікацій з певним наближенням можна іменувати джерелом інформації. Передавачем виступає співробітник соціального інституту, саме завдяки його діяльності інформація надходить до приймача, споживача інформації. Каналом передачі є соціальний інститут, який забезпечує формування середовища, що сприяє безпосередній передачі інформації. Приймачем інформації є споживач інформації, через свідомість якого проходить інформація і отримує суб'єктивне відтворення – декодування. І вже інший споживач інформації, якому рекомендовано ознайомлення з інформацією, стає особою, якій вона призначається. Слід розуміти, що розглянута схема є дещо спрощеною, але вона повністю вкладається у концепти теорії інформації і теорії передачі даних каналами зв'язку К. Шеннона [18], або як її трактують окремі дослідники – математичну теорією комунікації; і при цьому процес комунікації є не чим іншим, як трансляцією певної інформації від комунікатора до комуніканта.

Суб'єктивізм, притаманний декодуванню, обумовлює вчинки комуніканта, які зазвичай призводять до соціальних перетворень. Причому у соціокомунікаційних системах буває достатньо складно оцінити рівень інформаційного «шуму» у наданих системою «повідомленнях».

Професор В.В. Різун вважає, що «під соціальними комунікаціями необхідно розуміти таку систему суспільної взаємодії, яка включає визначені шляхи, способи, засоби, принципи встановлення і підтримання контактів на основі професійно-технологічної діяльності, що спрямована на розробку, провадження, організацію, удосконалення, модернізацію відносин у суспільстві, які складаються між різними соціальними інститутами, де, з одного боку, у ролі ініціаторів спілкування найчастіше виступають соціально-комунікаційні інститути, служби, а з іншого – організовані спільноти (соціум, соціальні групи) як повноправні учасники соціальної взаємодії» [13].

Дослідник стверджує, що принципове значення має підхід до соціальних комунікацій як інженерного вчення для розуміння організації соціальнокомунікаційної справи, підготовки кадрів, а також проведення досліджень у цій сфері [14].

На його думку соціальні комунікації утворюються за законами спілкування, тому будь-які технологічні речі, передбачають використання наукових знань про

спілкування та організації суспільнокомунікаційної справи, без якої неможливий ефективний розвиток соціальної інженерії. Технології дослідник проектує лише на соціальну інженерію, вважаючи, що для «соціального інженера» соціальнокомунікаційні мережі є «судинною системою» забезпечення суспільного зв'язку та впливу на суспільство. Разом з тим дослідник не цілком визначився із термінологією, оперуючи поняттям соціальна інженерія і як синонімом соціально комунікаційною інженерною справою. При цьому першу вважає наукою про соціальні комунікації, а не наукою про спілкування (комунікацію). На його думку, соціальна інженерія є наукою, «про історію (виникнення і розвиток) вчення про соціальні комунікації, значення того виду соціальноінженерної справи, яку ми й назвали соціальнокомунікаційною», «про власне соціальні комунікації як продукт соціальнокомунікаційної справи» [14].

Саме ці дослідження підтверджують необхідність дослідження суспільства з позицій соціальних комунікацій. При цьому удосконалюючи визначення, мподане В.Різуном, соціальними комунікаціями – вважаємо комплекс технологій, що реалізують функціонування системи суспільної взаємодії, яка забезпечує комунікаційні процеси соціальних інститутів, організованих спільнот та індивідів.

В цьому контексті стає все більш актуальним використання системного підходу до вивчення питань аналізу, проектування та побудови соціокомунікаційних систем. Цим питанням має займатись окрема наукова галузь знань, яку пропонуємо назвати соціокомунікаційною інженерією.

Для повноцінної реалізації соціальних комунікацій використовується широкий спектр соціокомунікаційних технологій, оскільки соціальні комунікації є об'єктом вивчення, дослідження і аналізу, і якщо є соціокомунікаційні технології, які реалізують ці процеси, то з системотвірної точки зору безумовною є необхідність формування окремого виду інженерії – соціокомунікаційної інженерії. Тобто науки, яка вивчає процеси проектування, побудови і створення соціокомунікаційних систем.

Нова наукова галузь повинна певною мірою формуватися по аналогії з соціальною інженерією, яка має сукупність підходів, прикладних соціальних наук, зорієнтованих на цілеспрямовані зміни організаційних структур, що визначають людську поведінку і забезпечують контроль за ним, або – комплексний підхід до вивчення і зміни соціальної реальності, що ґрунтується на використанні інженерного підходу і наукомістких технологій [17].

Соціальна інженерія це діяльність із проектування, конструювання, створення і зміни організаційних структур і соціальних інститутів; комплекс прикладних методів соціології та ін. соціальних дисциплін, що становлять інструментарій такої діяльності [5]. Фахівці в області соціальної інженерії займаються головним чином, соціальними проблемами на виробництві або у сфері взаємодії з громадськістю, і, як правило, мають комплексну підготовку по ряду наук, застосовуючи у своїй дослідницькій і практичній діяльності дані соціології, соціальної психології, фізіології, психології, економіки та ін. [17].

При цьому слід враховувати досвід дослідників у галузі соціальної інженерії, який дозволяє стверджувати, що нові соціальні системи і інститути необхідно створюватися лише у інформаційному середовищі, яке формує певні культурні передумови, уникаючи сліпого копіювання і перенесення на національний ґрунт зразків закордонної культури без їх попередньої адаптації і асиміляції у рамках вже існуючих інститутів [12]. К. Поппер вважав, що лише невелика частина соціальних інститутів проектувалася свідомо, створення більшості з них є неумисним.

Соціокомунікаційна інженерія формує правила коректної побудови соціальних груп, налагодження в них внутрішніх комунікаційних зв'язків та зв'язків із зовнішнім середовищем. До прикладу можна розглянути процеси формування наукових дослідницьких груп при започаткуванні дослідження в рамках нового наукового

проекту. Підбираються дослідники, формуються наукові завдання. Члени групи формують соціокомунікаційні відносини як між собою, так із зовнішніми соціокомунікаційними системами.

Висновки. Таким чином, нагальною потребою та викликом сьогодення є формування соціокомунікаційної інженерії, як сукупності методів, засобів та способів, які при їх системному використанні дозволяють проектувати та створювати, будувати та формувати якісні та ефективні соціокомунікаційні технології та системи.

Предметом досліджень цього нового виду інженерії повинні бути соціальні комунікації та соціокомунікаційні процеси, в якнайширшому методологічному їх трактування.

Література

1. Амлинский Л. З. Читатель в научной библиотеке информационного общества / Л. З. Амлинский // Научные и технические библиотеки. – 2011. – № 7. – С. 6.
2. Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине / Винер Н.; пер. с англ. И.В. Соловьева и Г.Н. Поварова; Под ред. Г.Н. Поварова. – 2-е издание. – М.: Наука; Главная редакция изданий для зарубежных стран, 1983. – С. 165.
3. Глушков В. М. Основы безбумажной информатики / В. М. Глушков. – 2-е издание, исправленное. – М., 1987. – С. 9.
4. Ешбі Уільям Введение в кібернетик / Ешбі Уільям. – М.: «КомКнига», 2006. – 432 с.
5. Инженерия социальная. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/8394/%D0%98%D0%9D%D0%96%D0%95%D0%9D%D0%95%D0%A0%D0%98%D0%AF.
6. Ільганаєва В. О. Інформація та знання в інформаційно - комунікаційних процесах / Валентина Ільганаєва // Освіта регіону: політологія. психологія. комунікації. – 2009. – №2. – С.149-154.
7. Казакова Т.В. Інформаційно-комунікативні відносини найдавніших гомінід як виток соціальних комунікацій людства. Фрагмент авторського курсу «теорія та історія соціальних комунікацій» / Казакова Т.В. // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серия «Филология. Социальная коммуникация». – Т.21(60) . – 2008. – №1. – С.199–203.
8. Комунікативна філософія // Енциклопедія сучасної України. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=4421.
9. Луцишин А. Комунікативна філософія як пропозиція світоглядних парадигмальних змін / Андрій Луцишин // Вісник Львів. ун-ту. Серія філос. – 2009. – Вип. 12. – С. 60–66.
10. Маклюэн М. Галактика Гуттенберга: Сотворение человека печатной культуры / Маклюэн Маршалл; [перевод, примечания за изданием University of Toronto Press, 1962 А.Юдина].– К: Ника-Центр, 2004. – 432 с. – (Серия «Сдвиг парадигмы»; Вып. 1).
11. Маклюэн М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Маклюэн М.; пер. с англ. В. Николаева; Закл. ст. М. Вавилова. – М.; Жуковский: «КАНОН–пресс–Ц. «Кучково поле», 2003. – 464 с. (Приложение к серии «Публикации Центра Фундаментальной Социологии).
12. Поппер К. Ницета историцизма / Поппер К. – М., 1993. – С. 312. – Режим доступа: http://royallib.com/read/popper_karl/nishcheta_istoritsizma.html#204800.
13. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій / Різун В. В. // Світ соціальних комунікацій. – 2011. – Т.1. – С.7.
14. Різун В. В. Соціальні комунікації як інженерне вчення, або соціальні комунікації в системі соціального інжинірингу (соціальної інженерії) / Володимир Різун // Комунікація. – 2012. – №2. – С.8–18.
15. Рунов А. В. Особенности коммуникативной среды в моделях информационного общества: Дис. ... д-ра социол. наук: 22.00.04 / Рунов А. В. – Москва, 2003. – 321 с.
16. Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії / Ситниченко Л. – К.: Либідь, 1996. – С. 7.
17. Что такое социальная инженерия? – Режим доступа: <http://evolkov.net/soc.engineering/articles/What.is.soc.engineering.html>.

18. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике / Шеннон К. – М., 1963. – 830 с.
19. Шира Д. Х. Введение в библиотековедение: Основные элементы библиотечного обслуживания. / Шира Д. Х.; пер. с англ. В.В.Скворцова, Э.Г.Азгальдова; под ред. Н.С.Карташова. – М.: Высш. шк., 1983. – 256 с.
20. Decree on the Media of social communications inter mirifica solemnly promulgated by his holiness pope paul vi on december 4, 1963. CHAPTER I. [Стаття] 3. – Режим доступу: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19631204_inter-mirifica_en.html.
21. Febvre L. L'Apparition du livre / Febvre, Lucien, Martin, Henri-Jean. – Paris: Editions Albin Michel, 1950. – P. 126.
22. Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns. B.I. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. – Frankfurt: Suhrkamp Verlag, 1981. – S. 40.
23. Innis H. The Bias of Communication / Innis Harold. – Toronto: University of Toronto Press, 1951. – P. 29.
24. Kaid L. Handbook of Political Communication Research / Lynda Lee Kaid. – Mahwah; NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2004. – 541 p.
25. Perry D. K. American Pragmatism and Communication Research / David K. Perry. – Mahwah; NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2001. – 264 p.
26. Shannon C. E. A Mathematical Theory of Communication / By C. E. Shannon // The Bell System Technical Journal. – 1948. – July, October (Vol. 27). – P. 379–423, 623–656.
27. Usher A. P. A History of Mechanical Invention / Usher Abbott Payson. – Boston: Beacon Press paperback, 1959. – P. 238.

УДК 165.63 :130.122 :316.3

ВАГОМІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

Літак Антоніна Михайлівна,
викладач кафедри англійської філології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород

В статті зроблено спробу окреслити деякі аспекти соціальної ситуації в Україні. Розглядається необхідність трансформації соціального середовища, стан якого безпосередньо пов'язаний з діяльністю людини. Саме вона є ключовим елементом у творенні умов цього середовища. В статті висвітлюється думка про те, що для того, щоб вийти з кризи, в нашій країні потрібно здійснювати інтелектуалізацію суспільства. Наголошується, що у будь-яких процесах питання духовності є пріоритетним.

Ключові слова: соціальне середовище, політика, інформація, трансформація, вектор розвитку, інтелектуалізація, духовність, світоглядна парадигма.

The Weight of the Social Environment Transformation. *The article zeroes in delineating some aspects of the social situation in Ukraine. It dwells upon the necessity of transformation of the social environment, whose state is directly linked to human activity. It is man who is the key element in creating the conditions of this environment. The article focuses on the idea of intellectualizing the society in our country, which is inevitable on the way of overcoming the existing crisis. It is highlighted that in any process the issue of spirituality is of priority.*

Key-words: social environment, politics, information, transformation, vector of development, intellectualization, spirituality, vision paradigm.

Весомость трансформации социальной среды. В статье сделана попытка очертить некоторые аспекты социальной ситуации в Украине. Рассматривается необходимость трансформации социальной среды, состояние которой непосредственно связано с человеческой деятельностью. Именно человек является ключевым элементом в создании условий этой среды. В статье обосновывается мысль о том, что для того, чтобы выйти из кризиса, в нашей стране должна осуществляться интеллектуализация общества. Отмечается, что в любых процессах вопрос духовности является приоритетным.

Ключевые слова: социальная среда, политика, информация, трансформация, вектор развития, интеллектуализация, духовность, мировоззренческая парадигма.

Соціальне середовище, в якому ми живемо, не може не впливати на нас. У соціології під соціальним середовищем людини розуміють економічні, політичні, соціальні, духовні, територіальні умови, що впливають на становлення особистості. Всезагальна незадоволеність цією ситуацією, що спостерігається в Україні, викликає постановку наступного питання: "Як так трапилося, що людьми були створені умови, в яких неможливо жити та розвиватися?!" Концепції минулого хоч і вичерпали себе, ними й досі послуговуються. Організуючи нашу життєдіяльність, ми повинні враховувати процеси, які зараз відбуваються в соціумі. Міжнародний Інститут Соціальної Екології на чолі з ректором В.В. Губановим склав графік "як змінюється частотність середовища проживання людей, тобто кількість інформації, яку вимушена засвоїти сучасна людина за одиницю часу по відношенню до того об'єму інформації, який припадав на душу середньостатистичної людини початку Ери. Під терміном 'середньостатистичний' маються на увазі всі прошарки населення: вчені, безпритульні, домогосподарки, представники різних професій" (URL: <http://www.lifexpert.ru/articles/newcentury>).

На сьогоднішній день середовище, в якому ми живемо, є дуже мінливим. Ці зміни вимагають від людини швидкої адекватної реакції. Тому виникає необхідність сформуванню стилю мислення, який дозволив би жити за нових умов. "Актуальність процесу глобальної зміни світоглядної парадигми людства в цілому в наш час є безсумнівним фактом і об'єктивною умовою розвитку людства" (URL: <http://www.startime.org.ua/maluta-articles/85-organizacia-myshlenia-i-povedenia-lichnosti>). Особливо гостро постає питання про зміну мислення в час різних криз. Життя нашої країни пронизане метастазами кризових явищ. Тому, коли наближаються вибори, люди очікують приходу до влади нових постатей, які б вирішили наболілі проблеми. До речі, навряд чи слово "народ" тут є підходящим, правильніше було б, напевно, вжити термін "населення". Останнім часом все частіше використовується саме воно. Населення – це ті люди, які поселилися, прижилися, облаштувалися на певному місці. Це можуть бути різні етноси, групи людей, в яких немає єдиного бачення світу, яких нічого не об'єднує. Народ – це люди, які народилися в певному місці, живуть за законом Роду, що сформували свої, унікальні традиції та особливості. Більше того, це люди, які об'єднані спільною ідеєю чи спільним баченням чого-небудь. Як не прикро визнавати, в Україні народу нема, є населення. Якби в нас був народ, то ми не опинилися б в деградаційній трясовині. Адже є два вектори розвитку: деградаційний та творчий; ми поки що рухаємося в напрямку деградації.

Політики знову і знову зраджують інтереси людей. Це породжує зневіру серед виборців і, в свою чергу, призводить до того, що звідусіль лунають висловлювання на кшталт: "Політика – брудна справа. Я на вибори не піду. Мій голос нічого не вирішує". Це саме те, чого добиваються і чим користаються недоброчесні кандидати. Насправді ж, "політика – це цілеспрямована діяльність, пов'язана з прийняттям відповідальних рішень, у галузі взаємовідносин між різними суспільними групами, державами й

народами, пов'язана із боротьбою за здобуття або утримання державної влади, як знаряддя регулювання і формування цих стосунків. Політика є управлінською діяльністю стратегічного рівня щодо внутрішніх та зовнішніх правостосунків і взаємодій (URL:

<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>). Якщо ми не приймаємо рішення самі, за нас це роблять інші: ми стаємо об'єктом, а не суб'єктом керування.

Не викликають сумніву наступні слова: велич людини в тому, що вона знає свою місію та роль у житті. Дуже важливим є те, чим керується людина, розпочинаючи будь-яку діяльність, тим паче, коли ця діяльність зачіпає не лише її життя, оточення, але кожного громадянина нашої країни. Беручи це до уваги, з'являється запитання: чи знають політики, які рвуться до влади, свою місію та роль у житті та чим вони керуються, вступаючи в політику. Я переглянула передвиборчі звернення, політичні листівки, адресовані майбутніми кандидатами. У передвиборчих програмах можна знайти популістські обіцянки (які зрештою і так не виконуються): ремонт доріг, освітлення, будівництво, зниження тарифів. Проте жоден кандидат не зачіпає питань, пов'язаних з інтелектуалізацією суспільства, духовністю, геополітичними процесами. Всі вони хочуть керувати. Але я погоджуюсь з О.М. Малютою в тім, що для того, аби керувати процесом, треба розуміти та бачити картину в цілому. Все вказує на те, що в нас політикою прагнуть займатися псевдополітики з фрагментарним баченням світу. Та, мабуть, нема чого дивуватися, адже все це відбувається в бутафорійній державі. Те, чим займаються псевдополітики зараз – це замилювання очей заради своєї вигоди. Кандидати всіляко переконують громадян, що обрати слід саме їх, бо вони достойні. То чи не найкращим доказом того, що вони дійсно турбуються про благо свого виборця, будуть зусилля, спрямовані на впровадження проектів по здійсненню інтелектуалізації. "...об'єктивна правда говорить про те, що інформація та енергія в сучасну епоху вийшли на перші місця..." (URL: <http://www.lifexpert.ru/articles/newcentury/>). В Україні повним ходом йде процес деінтелектуалізації, який, по суті, є засобом інформаційних війн. С. Данилов приводить результати досліджень, проведених Всесвітньою Організацією Психіатрів у 1996 році, за якими, діагноз народу України – дебілізм, в 2008 році – прогресуюча ідіотія (URL: <https://www.youtube.com/watch?v=12QbhP5xRDw>). Коли всюди хаос і немає чіткого розуміння, що відбувається, тоді легше маніпулювати людьми. "Пересічний громадянин зараз повинен отримати новий об'єм знань...якщо не володіти цим знанням, люди як біологічні носії розуму, просто вимиратимуть як динозаври" (URL: <http://www.lifexpert.ru/articles/newcentury>). Тому завдання інтелектуалізації є першочерговим. Головне в інтелектуальній діяльності людини є організація мислення.

Політики ж фокусують увагу на вирішенні економічних питань. Та ніхто з них не наголошує на тому, що економіка повинна базуватися на принципах духовності. Про це говорять О.М. Малюта та В.В. Губанов. Мені імponує точка зору О.М. Малюти, який підкреслює, що питання духовності відіграє важливішу роль, ніж економічні системи, бо духовність задає систему цінностей. "У всіх процесах – від глобальних до локальних – духовність задає верхню планку можливостей людини" (URL: <http://kobtv.narod.ru/documental/malyuta-intervyu.html>). За його словами, важливо є те, що ми вкладаємо в поняття "духовність". Тут йдеться не про церкви; церква – соціально-політичний інструмент з допомогою якого можна зробити будь-що. Мова йде не про сліпу духовність, а про осмислену духовність. О.М. Малюта використовує термін "целомудренняя духовность", тобто духовність, що базується на цілісній мудрості, цілісному баченні світу.

Україна проходить етап становлення. Вся політика, як на місцевому, так і на національному рівні зводиться до пристосовництва. Одні стверджують, що треба рухатися в Європу, інші – ще кудись. Але ж якщо Україна – незалежна, то для чого йти

кудись, підлаштовуватись під чийсь стандарти, коли можна виробити свої?! Приймаючи рішення люди спираються або на прагматизм, або інтуїцію. Необхідно, щоб рішення інтелекту були підтримані совістю. Люди за власною виною знаходяться в стані неповноліття. Кант стверджує, що люди неспроможні користуватися своїм розумом без стороннього керівництва, бо їм не вистачає рішучості та мужності. Настала пора виходити із стану неповноліття, прийшов час приймати рішення, від яких залежатиме те, як змінюватиметься соціальне середовище, в якому ми живемо. Через діяння людей країна знаходиться в глухому куті Час віднайти цілісність людини, а це означає допомогти їй побачити себе в світі і – світ біля себе. Для цього потрібно сприяти самоідентифікації. Непрості умови сьогодення спонукають до виховання у людини енергоінформаційного імунітету. Цього можна досягти шляхом здійснення інтелектуалізації соціуму. Інтелектуалізація – це рушійна сила будь-якого суспільства на планеті Земля та поза її межами. Без знань, без науки, без відповідного рівня розвитку інтелекту – нашого майбутнього не існує. Матеріальні ресурси – вичерпні, інтелектуальний ресурс – відновлювальний. Наявність інтелекту дає можливість відновити інші ресурси. Людина може знайти вихід із складної ситуації. Слід закарбувати в пам'яті глибокі слова Джозефа П. Овертона: "Але особисто ти повинен залишатися людиною. А людина здатна знайти рішення будь-якої проблеми. І що не зуміє один – зроблять люди, об'єднані спільною ідеєю" (URL: <http://uduba.com/2005831/Kak-protivostoyat-tehnologii-Okno-Overtona>).

Література

1. Вікіпедія. Політика [Електронний ресурс] / Вікіпедія – Режим доступу до ресурсу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>. Дата звертання: 9 вересні 2015 року.
2. Губанов В.В. Новому тысячелетию – новое мышление [Електронний ресурс] / В.В. Губанов // Lifexpert – Режим доступу до ресурсу: <http://www.lifexpert.ru/articles/newcentury/>. Дата звертання: 11 вересня 2015 року.
3. Данилов С. Дебилизм, идиотия, слабоумие [Електронний ресурс] / С. Днилов // Youtube.ua – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=12QbhP5xRDw>. Дата звертання: 15 вересня 2015 року.
4. Кант І. Просвещение [Електронний ресурс] / І. Кант – Режим доступу до ресурсу: http://new.philos.msu.ru/uploads/media/2.Kant_OTVET_NA_VOPROS_CHTO_TAKOE_PROSVESHCENIE.pdf. Дата звертання: 5 жовтня 2015 року.
5. Малюта А.Н. Организация мышления и поведение личности [Електронний ресурс] / А.Н. Малюта // Центр гражданских инициатив Звездный час – Режим доступу до ресурсу: <http://www.startime.org.ua/maluta-articles/85-organizacia-myshlenia-i-povedenia-lichnosti>. Дата звертання: 8 жовтня 2015 року.
6. Малюта А.Н. Цикл интервью. Часть 1 - Духовность. Часть 2 - Интеллектуализация [Електронний ресурс] / А.Н. Малюта // Коб медиа файлы. Сборники видео по Концепции Общественной Безопасности и других развивающих материалов – Режим доступу до ресурсу: <http://kobtv.narod.ru/documental/malyuta-intervyu.html>. Дата звертання: 14 жовтня 2015 року.
7. Хавренко Е. Как противостоят технологии "Окно Овертона" [Електронний ресурс] / Е. Хавренко – Режим доступу до ресурсу: <http://uduba.com/2005831/Kak-protivostoyat-tehnologii-Okno-Overtona>. Дата звертання: 19 жовтня 2015 року.

Наукове видання

Збірник наукових праць

«Україна – Цивілізація»

Том 4.

*Історичні та духовні чинники консолідації української
держави, нації та суспільства*

Научное издание

Сборник научных трудов

«Украина – Цивилизация»

Том 4.

*Исторические и духовные основания консолидации украинского
государства, нации и общества*

Scientific edition

Collection of scientific papers

«Ukraine – Civilization»

Vol. 4.

*Historic and Spiritual Factors of Consolidation of Ukraine,
its Nation and Society*

ЗАСНОВНИКИ:

Карпатський університет імені Августина Волошина

Українська богословська академія

Міжнародна академія богословських наук

Головний редактор – Бедь В.В.
Відповідальний секретар – Гайданка Є.І.

Підписано до друку **21 грудня 2015 р.**

Формат 60×90 1/16 Ум. друк. арк. – 12. Наклад 100 прим.

Макет розроблено: Є.І. Гайданка.

Верстка: Є.І. Гайданка

88000, Україна, м. Ужгород, вул. Гойди, 4,

тел/факс: +38 (0312) 61-29-45, e-mail: haydankayew@ukr.net

